ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΝ ΕΞΕΛΙΞΕΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Θεωρητική πλαισίωση, προκλήσεις, προοπτικές, ψηφιακές εφαρμογές και επιστημονικά ζητήματα

Το παράδειγμα της συστηματικής ανασκαφής στην αρχαία Τενέα και το ρωμαϊκό λουτρό

ΔΠΜΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Διαχειριστικές Προτάσεις
στην εν εξελίξει αρχαιολογική έρευνα

Διαχειριστικές προτάσεις στην εν εξελίξει αρχαιολογική έρευνα

Θεωρητική πλαισίωση, προκλήσεις, προοπτικές, ψηφιακές εφαρμογές και επιστημονικά ζητήματα / Το παράδειγμα της συστηματικής ανασκαφής στην αρχαία Τενέα και το ρωμαϊκό λουτρό

ΔΠΜΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Επιβλέπων: Τάκης Μαστραντώνης

Αθήνα Μάιος 2023

Η παρούσα διπλωματική εργασία έγινε στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ Διαχείριση Μνημείων -Αρχαιολογία, Πόλη και Αρχιτεκτονική

γραφιστική σχεδίαση: Ιαν Χρηστίδης ©

εικόνα εξωφύλλου : Ιαν Χρηστίδης © / Η κατάφυτη πεδιάδα της Τενέας

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΝ ΕΞΕΛΙΞΕΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Θεωρητική πλαισίωση, προκλήσεις, προοπτικές, ψηφιακές εφαρμογές και επιστημονικά ζητήματα

Το παράδειγμα της συστηματικής ανασκαφής στην αρχαία Τενέα και το ρωμαϊκό λουτρό

Παναγιώτης (Τάκης) Μαστραντώνης, δρ. Χημικός Μηχανικός, Διδάσκων ΠΜΣ, (Επιβλέποντας)
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Πλάντζος Δημήτριος, Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας,
Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μουρελάτος Διονύσιος, δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Διδάσκων ΠΜΣ,
Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΔΠΜΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΑΘΗΝΑ 2023

σε όλους όσους αναζητούν
απαντήσεις, αλλά καταλήγουν να ζουν
με ακόμα περισσότερες ερωτήσεις

και στους γονείς μου

πίνακας
περιεχομένων.

01

σελ. 4 - 5
ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ
ΣΗΜΕΙΩΜΑ

σελ. 6 - 13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

02

σελ. 14 - 25
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

I. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ σελ. 15 - 19

Οι πρώτες διεθνείς προσπάθειες για την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς 15
Η πρόοδος στον τομέα της διαχείρισης με την σύμβαση για την παγκόσμια πολιτιστική και φυσική κληρονομιά της UNESCO 16
Οι προσπάθειες του ICOMOS και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (η Χάρτα του ICOMOS και η Σύμβαση της Βαλέτας) 17
Το πέρασμα στον 21ο αιώνα, οι νέες συμβάσεις και η αναθεώρηση ορισμένων αρχών 17

II. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ σελ. 19 - 23

Η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα - 19ος - αρχές 20ου αιώνα 19
Η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο έως την Δικτατορία των Συνταγματαρχών 21
Η μεταπολίτευση και η σύγχρονη Ελλάδα - ο 21ος αιώνας και η κοινωνική στροφή στην διαχείριση μνημείων 21

III. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 24

Βασικά κείμενα διεθνούς νομοθεσίας 24
Η ελληνική νομοθεσία 24
Οι σημαντικότεροι διεθνείς οργανισμοί προστασίας 24

03

σελ. 26 - 55 ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ σελ. 27 - 30

II. Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ σελ. 30 - 32

III. Ο ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗ σελ. 32 - 39

Οι βασικές αρχές της διαχείρισης 33
Ο ρόλος του διαχειριστή και η αυτεπιστασία 35
Το πρόγραμμα και οι διαδοχικές φάσεις ενός αρχαιολογικού έργου 36
Οι αξίες 37
Οι παράγοντες του έργου 37
Η διάκριση και η διαχείριση κινδύνων 38
Η αναστήλωση μνημείων 39
Η ελληνική πραγματικότητα 39

IV. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ - ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ σελ. 40 - 49

Η τοπική κοινωνία - Ο τουρισμός και η τοπική ανάπτυξη 44
Η εμπειρία του επισκέπτη και η πολιτιστική επικοινωνία 46
Ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας του έργου και τα εκπαιδευτικά προγράμματα 47

V. ΠΑΡΟΜΟΙΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ σελ. 50 - 55

Πρόταση για ένα αρχιτεκτονικό διαχειριστικό έργο στην αρχαία Τενέα 50
Το πρόγραμμα τοπικές κοινωνίες και μνημεία (ΤΚΜ) στη Νάξο 51
Ανασκαφή και εκπαιδευτικά προγράμματα - το αρχαιολογικό πάρκο στα Παλιάμπελα 51
Το κυνήγι του θησαυρού του προγράμματος CR.E.ARCH 52
Οι μουσειοσκευές του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης - και η πολυαισθητηριακότητα 55

Συνοπτικά 55

σελ. 56 - 99

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

04 ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ - ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ σελ. 57 - 65

Το διαδίκτυο 60
Δεδομένα και μεταδεδομένα 61
Το storytelling 62
Η εμπειρία του χρήστη και η ανάλυσή της 62
Η ασφάλεια των δεδομένων και τα δικαιώματα του δημιουργού 64

II. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ - ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ σελ. 65 - 75

Η τρισδιάστατη μοντελοποίηση, η φωτογραμμετρία, το GIS και η τρισδιάστατη εκτύπωση 65
Οι βάσεις δεδομένων, η αποθήκευση του αρχαιολογικού και το Internet of Things (IoT) 66
Η εικονική πραγματικότητα 68
η εικονική αρχαιολογία (virtual archaeology) 68
τα εικονικά μουσεία και η ψηφιακότητα 69
Η επαυξημένη πραγματικότητα 72
Η μικτή πραγματικότητα 73
Covid19 - η μεγάλη αλλαγή 74

III. ΠΑΡΟΜΟΙΕΣ σελ. 65 - 75

- Γεωμετρική τεκμηρίωση και τρισδιάστατη εικονική ανακατασκευή του ναού των Πέντε Μαρτύρων 76
- Τρισδιάστατοι απτικοί χάρτες 77
- IoT Technology and the Valley of the Kings 77
- ASCSA Digital Library 78
- Η ηλεκτρονική τράπεζα δεδομένων της ΥΣΜΑ 78
- Corpus Vasorum Antiquorum - online 79
- @ρχειομνήμων 79
- Europeana - Historiana 80
- TMI (Time Machine Organization) 81
- Google Arts and Culture 82
- You Go Culture 82
- Archaeological 3D Virtual Museum 82
- Mona Lisa Beyond the Glass 84
- Rembrandt Reality 84
- The meSch Loupe Project 86
- ArtLens 87
- ARGO - Augmented Archaeology 88
- Smart Eye 88
- The CHESS Project 90
- The Speaking Celt 91
- UIST Unearthed 93
- TRACCE Project 94
- Digital Museum in a Suitcase 95
- MAYAARCH3D 96
- Arbela Layers Uncovered (ALU) 96
- ARCHAEORAMA 97
- DigiArt 98
- AURASMA 98

Συνοπτικά 99

σελ. 100 - 171

05 Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ σελ. 101

II. ΤΟ ΧΙΛΙΟΜΟΔΙ σελ. 104 - 113

III. Η ΚΛΕΝΙΑ σελ. 116 - 121

IV. ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ σελ. 122 - 123

V. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΤΕΝΕΑΣ σελ. 124 - 126

VI. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΠΡΙΝ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΟ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ σελ. 127 - 136

VII. Η ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΤΕΝΕΑΣ - ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΕΥΝΑΣ σελ. 137 - 171

Σύντομο ιστορικό έρευνας 137
Το ρωμαϊκό λουτρικό συγκρότημα 150
Οι δραστηριότητες του ανασκαφικού προγράμματος 168

06
σελ. 172 - 241
ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΝΕΑ - ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
δυνατότητες και ευκαιρίες

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΟΙ ΑΞΙΕΣ σελ. 173 - 175

II. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ σελ. 176 - 194
SWOT Analysis 176
Σχέδιο δράσης - στόχοι του έργου 192

III. Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ TENE.A.T.I.S. σελ. 195 - 241

Το έργο 195

ΤΟ ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.PLACE σελ. 197 - 217
Περιγραφή του έργου 197
Χρησιμότητα του έργου 204
Πίνακες - Διαγράμματα 206
Κίνδυνοι 210

ΤΟ ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US σελ. 218 - 227
Περιγραφή του έργου 218
Χρησιμότητα του έργου 221
Πίνακες - Διαγράμματα 222
Κίνδυνοι 226

ΤΟ ΕΡΓΟ TENE.APP σελ. 228 - 238
Περιγραφή του έργου 228
Χρησιμότητα του έργου 231
Πίνακες - Διαγράμματα 233
Κίνδυνοι 236

IV. ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ σελ. 240 - 241

Επικοινωνία και προβολή 240
Διαπιστώσεις και προτάσεις για μελλοντικές επεμβάσεις 240

07
σελ. 242 - 245
ΕΠΙΛΟΓΟΣ

σελ. 247 - 262
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

σελ. 263 - 268
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ολοκληρώντας αυτή τη μελέτη οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους ανθρώπους που συνέβαλλαν καθοριστικά στην συγγραφή της. Αυτό το σημείωμα λοιπόν απευθύνεται στους ανθρώπους που με συντρόφευσαν με το κουράγιο τους, που με ενθάρρυναν με την ακούραστη υπομονή τους και με βοήθησαν με τις πολύπλευρες γνώσεις τους, την ανυστερόβουλη αγάπη τους, τις όμορφες σκέψεις τους και την μοναδικότητά τους. Επιλέγω σκόπιμα να το τοποθετήσω στην αρχή αυτού του πονήματος· αν και αυτό το σημείωμα το γράφω τελευταίο, καθώς χωρίς αυτούς, τίποτα από τα παρακάτω δεν θα ήταν πραγματικό. Το ευχαριστώ που τους οφείλω δεν περιορίζεται σε όρια ενώ η σειρά με την οποία παραθέτω παρακάτω τα ονόματα τους, δεν έχει να κάνει σε καμία περίπτωση με την ανάγκη να αξιολογήσω την βοήθεια τους, αντιθέτως τους ευχαριστώ, ισότιμα και αληθινά.

Ξεκινώντας λοιπόν, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και τις ευχαριστίες μου στον δάσκαλο μου, και επιβλέποντα αυτής της εργασίας, τον κ. Μαστραντώνη Τάκη. Τον ευχαριστώ καθώς με την ακαταπόνητη συνέπεια του, την ειλικρινή του αφοσίωση στην επιστήμη της διαχείρισης και την μοναδική του διδασκαλία, με ενέπνευσε για την συγγραφή της παρούσας μελέτης και την ενασχόληση με το συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Θα θυμάμαι ξεχωριστά τις συναντήσεις μας, και τις Κυριακές, σε όλους εκείνους τους αρχαιολογικούς χώρους που μας σύστησε· και μας παρότρυνε να βιώσουμε προσωπικά. Τον θαυμάζω και του εκφράζω τον ειλικρινή μου σεβασμό.

Επιπλέον, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον κ. Πλάντζο Δημήτρη. Πολύ πριν τον γνωρίσω προσωπικά, ήδη από τις προπτυχιακές μου σπουδές, υπήρξε ο καθοριστικότερος παράγοντας στην επιλογή μου να φοιτήσω στο μεταπτυχιακό της Διαχείρισης Μνημείων. Το έργο του, οι απόψεις του και η οπτική του για την αρχαιότητα και την αρχαιοπολιτική, άσκησαν επιδραστική επιρροή στην προσωπική μου αντίληψη για το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον. Τον ευχαριστώ ειλικρινά, και κρατώ την κριτική του ως μοναδικό σημείο έμπνευσης και αναστοχασμού.

Ακόμη, θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Μουρελάτο Διονύση, για την τιμή που μου έκανε να συμμετάσχει στην εξεταστική επιτροπή της παρούσας διατριβής. Τον ευχαριστώ αληθινά, και ξεχωρίζω την συνεπή του παρουσία στην διδασκαλία· και το προσωπικό ενδιαφέρον για τους φοιτητές του.

Συνεχίζοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις αγαπημένες μου, Έλενα Κόρκα και Παρασκευή Ευαγγέλογλου. Είναι οι δύο γυναίκες πίσω από την συστηματική ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, και συνιστούν μαζί τον σκληρό πυρήνα αυτής της έρευνας. Τους οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη τους και την παρουσία τους στην ζωή μου. Έχοντας περάσει 7 χρόνια ως μέλος της ανασκαφής στην αρχαία Τενέα, μπορώ με ευκολία να αναγνωρίσω την αγνή· ακατά-

βλητη αγάπη τους για την επιστήμη της αρχαιολογίας και τις αρχαιότητες, την οποία και κατάφεραν να μου μεταλαμπαδεύσουν. Γνωρίζω ότι είναι εκεί· για ότι τις χρειαστώ, πέρα από τα επιστημονικά όρια και τις ευγνωμονώ για τις στιγμές που μου έχουμε μοιραστεί μαζί.

Συνοδοιπόροι υπήρξαν και οι φίλοι με τους οποίους μοιράζομαι παρέα κάποιες από τις πιο όμορφες στιγμές στην ανασκαφή της Τενέας. Ευχαριστώ λοιπόν πολύ την Έφη Καπουράλου, την Γιώτα Κωστοπούλου, την Πηνελόπη Βλάχου, τον Μιχάλη Ιωάννου, τον Παναγιώτη Παναϊλίδη, την Μαρία Σύρρου, την Δώρα Παπαγεωργίου, τον Κωνσταντίνο Λαγό, τον Κωνσταντίνο Ψύχα και τον Βασίλη Τσουμάνη. Τους ευχαριστώ για τις συμβουλές τους, τις απόψεις τους, την βοήθεια τους, την κριτική τους, τις όμορφες στιγμές που μοιραστήκαμε, τους προβληματισμούς, τα πρωινά και του περιπάτους που κάναμε μαζί. Αποτελούν σημαντικό μέρος στην ζωή μου, μέσα και έξω από την ανασκαφή.

Ακόμη, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους φίλους μου για την υποστήριξή τους. Τα προηγούμενα χρόνια με αφετηρία το 2019, υπήρξαν δύσκολα αλλά ανεπανάληπτα όμορφα. Τους ευχαριστώ από καρδιάς, όχι μόνο για τις γνώσεις τους, αλλά και την υποστήριξή τους, την ασφάλεια που με έκαναν να νιώθω, την αγάπη και την διαφορετικότητά τους. Είστε όλοι μοναδικοί και σας θαυμάζω. Ευχαριστώ λοιπόν, την Μαρία Μπακαλούλη και την Λένα Συρόκου, τον Στράτη Κούτρο και τον Γιάννη Παπαντωνίου, την Αγάπη Θεοδωρίδου και τον Αστέριο Τουβλατζή, την Χριστίνα Τερζούδη και την Αναστασία Αναστασίου, την Φωτεινή Δίανου, την Τζέσυ Λάχο και την Στέλλα Κατσιμέρου, την Κατερίνα Βασιλόπουλου και τον Λευτέρη Σκόδρα. Ταυτόχρονα, ξεχωριστά ευχαριστώ και τους δύο φίλους που έκανα μέσα στο μεταπτυχιακό, και με συντρόφευσαν σε όλη αυτή την πορεία, την Χρυσή Δημουλά και τον Παναγιώτη Δασκαλάκη. Χωρίς εσάς, μέρος από αυτή την εργασία δεν θα είχε γραφτεί ποτέ, και εκτιμώ βαθύτατα τις προτροπές και τις συμβουλές σας.

Τέλος, το πιο αγνό μου ευχαριστώ, το οφείλω στην οικογένεια μου. Είναι μαζί μου στα δύσκολα και τα εύκολα. Με στηρίζει σιωπηλά σε όλες τις αποφάσεις μου, και χωρίς αυτούς τίποτα από τα παραπάνω, και τα παρακάτω, δεν θα είχε συμβεί. Σας ευχαριστώ και σας αγαπώ.

Διαφορετικοί και μοναδικοί· στις ευχαριστίες μου είστε όλοι ίσοι. Το συγκεκριμένο σημείωμα είναι αφιερωμένο σε εσάς. Ζητώ συγνώμη από τον αναγνώστη αν έγινα κουραστικός, οι άνθρωποι αυτοί ωστόσο αποτελούν το εφαλτήριο για όσα θα ακολουθήσουν παρακάτω.

Ι. Χρηστίδης, Αθήνα, 9 Μαΐου 2023

01.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Μνημείο είναι ότι αποτυπώνεται στη μνήμη, ότι δηλαδή είναι άξιο μνήμης, ή επιβάλλεται στη μνήμη. Τα υλικά κατάλοιπα του ανθρώπινου παρελθόντος (ανθρώπινα έργα, κατάλοιπα ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, ανθρώπινο περιβάλλον) είναι για τον άνθρωπο μαρτυρίες της ιστορίας του, είναι επομένως απαραίτητα για την αυτογνωσία του και για την συγκρότηση του αποθέματος πείρας του. Άρα είναι υποκείμενα και άξια μνήμης. Άρα είναι μνημεία. Με αυτή την έννοια όχι μόνο τα εντυπωσιακά έργα τέχνης, αλλά και όλα τα κατάλοιπα του ανθρώπινου παρελθόντος είναι μνημεία.» (Λαμπρινουδάκης, 2005: 6).

εικ. 1 Αεροφωτογραφία από την περιοχή του Χιλιομοδίου και της Κλένιας

Ο αρχαιολόγος ξεκινάει την έρευνα του ξετυλίγοντας ένα αδιατάρακτο αρχαιολογικό παλίμψηστο, το οποίο στο τέλος της έρευνας του, το παραδίδει παραλλαγμένο γεμάτο ασυνέχειες και ρωγμές, με επιλεκτικές ερευνητικές τομές και ίχνη από έργα (Παλυβού, 2022: 114). Επιλογές που σαφώς εμπεριέχουν την προσωπική προτίμηση του και τις ιδεολογικές επιταγές της εποχής του. Οι διαχειριστές πολιτισμού καλούνται σε αυτό το παλίμψηστο να προσθέσουν ένα ακόμα στρώμα με παρεμβάσεις που δημιουργούν μια νέα εικόνα του χώρου, πιο αναγνώσιμη, αλλά σαφώς διαφορετική.

«Η ανάδειξη επιχειρεί μια επιστημονική ανάγνωση των μνημείων, στη βάση της τεκμηρίωσης και των ερμηνειών που αυτή επιδέχεται. Επιχειρεί να μεταδώσει αυτή την επιστημονική γνώση στο ευρύτερο κοινό. Από την άποψη αυτή, η ανάδειξη είναι ένα είδος δημοσίευσης που απευθύνεται όχι προς την επιστημονική κοινότητα, αλλά προς το ευρύ κοινό.» (Μαστραντώνης, 2009)

Τα μνημεία δεν είναι απλώς κείμενα προς ανάγνωση· είναι μεταμορφωμένα [αντί]κείμενα· [αντί]κείμενα που απέκτησαν υλική υπόσταση στο παρελθόν, αποκαλύπτονται στο παρόν από τον αρχαιολόγο, συντάσσονται από τον διαχειριστή του πολιτισμού, και απευθύνονται, ανακαλύπτονται, αναδιαμορφώνονται, αμφισβητούνται, αλλοιώνονται, βιώνονται, νοηματοδοτούνται εκ νέου στο παρόν, από τον αναγνώστη, ειδικό ή μη. Αρθρώνονται στο τώρα μέσα από μια ουσιαστική ανάγκη· βιώνονται μέσα από την αμφισβήτηση, την αλλαγή, την επέμβαση στην ίδια τους την εμφάνιση ώστε να μεταβληθούν ακολοθώντας τις ανάγκες των ανθρώπων και ενδεχομένως να αποκτήσουν μια νέα χρήση, να συν-κινήσουν, να παρασύρουν, να προκαλέσουν συναισθήματα. Είναι τα σημεία εκείνα, που επιδεικνύουν την απόσταση του τότε με το τώρα. Αυτή η παραδοχή, αποτελεί κτήμα του 21ου αιώνα, και σηματοδοτεί την ρήξη των παραδοσιακών αντιλήψεων για τα

μνημεία και την λειτουργία τους στην συγκρότηση του ελληνικού - εθνικού ιστορικού αφηγήματος. Μέσα από την ιστορική αναδρομή των επόμενων κεφαλαίων θα γίνει εύκολα κατανοητό, πως η ελληνική αντίληψη για τα μνημεία τον 21ο αιώνα, μετατοπίζεται αργά αλλά σταδιακά, από την μοναδικά άθραυστη, αναμφισβήτητη εικόνα-είδωλο ενός ξακουστού ένδοξου παρελθόντος, σε μία βαθύτερη σύλληψη, όπου το μνημείο γίνεται κατανοητό μέσα από τον στοχαστικό του χαρακτήρα, την ανακάλυψη της ταυτότητας, την εμπλοκή της προσωπικής βιωμένης εμπειρίας.

Η διαχείριση των μνημείων, γέννημα των τελευταίων δεκαετιών του 20ου αιώνα, αποτελεί ένα επιστημονικό πεδίο που εντάσσεται στις ανθρωπιστικές επιστήμες· συμπορεύεται με την αρχαιολογία, και έρχεται να συντονίσει την σχέση της κοινωνίας με τα μνημεία. Αρχικά, την στιγμή της εμφάνισής της, ταυτίστηκε έντονα με την επιδίωξη των υπεραναστηλωτικών έργων, και την υπερβολική ανάδειξη εκείνων των αρχαιολογικών χώρων που θα επισφράγιζαν την κατασκευασμένη εικόνα του ένδοξου παρελθόντος. Σταδιακά, με το πέρασμα των ετών, η διαχείριση του πολιτισμού απέκτησε συγκροτημένη θεωρία και δανείστηκε μεθοδολογικά εργαλεία από τις ανθρωπιστικές, τις κοινωνικές, τις τεχνικές, τις θετικές και τις οικονομικές επιστήμες, ενώ σταδιακά εντάχθηκε και στα προγράμματα σπουδών των ελληνικών πανεπιστημίων, γεγονός που επισήμανε την σπουδαιότητα της. Τα νέα εργαλεία της πολιτιστικής διαχείρισης οδήγησαν σε μία νέα, διαφορετική ανάγνωση των διαχειριστικών έργων, αμφισβητώντας τον εργαλειακό χαρακτήρα της επιστήμης για τις διάφορες πολιτικές επιδιώξεις των φορέων της εξουσίας. Έτσι λοιπόν, η διαχείριση αρχαιολογικού έργου αναγνώρισε μια πιο αμφισβητήσιμη, και πιο εύθραυστη υπόσταση του ίδιου του έργου. Ακριβώς σε αυτό το σημείο, γεννήθηκαν σημαντικοί προβληματισμοί που αφορούσαν την υποκειμενικότητα του διαχειριστή και την αναγκαιότητα της ύπαρξης των θετικών επιστημών στην ίδια την διαχείριση του πολιτισμού. Οι αντικρουόμενες αυτές απόψεις, σχετίζονταν άμεσα με τον σκεπτικισμό των κοινωνικών επιστημόνων απέναντι στον θετικισμό[1], και με την αδυναμία των πολιτιστικών αντι[κειμένων] να αντιμετωπιστούν με αυστηρά ποσοτικά κριτήρια.

Πράγματι, αναγνωρίζοντας τον χώρο ως μία πολιτισμική κατασκευή των εκάστοτε δρώντων υποκειμένων (Δαλκαβούκης, 2015: 18), είναι αδύνατον να αντιληφθούμε τα μνημεία ως υλικότητες, που διέπονται μόνο από φυσικούς νόμους, παραδοχές, και υπάρχουν αποκομμένες από το σύγχρονο βίωμα. Αναμφισβήτητα, είναι παράτολμη η αντίληψη των μνημείων με αυστηρά πραγματιστικούς όρους που αγνοούν την ίδια την πολιτισμική τους διάσταση, και προβάλουν απλά τον παράγοντα του χώρου αποκομμένου από την συγχρονικότητα του βιώματος. Τα μνημεία δεν είναι, ή δεν θα πρέπει να είναι, αναμφισβήτητοι φορείς της ξακουστής παρελθοντικής πραγματικότητας. Δεν υπάρχουν με σκοπό να εξασφαλίσουν την μεταλαμπάδευση της δόξας του αδιαπραγμάτευτου τότε, με το μιμητικό τώρα. Είναι ταυτόχρονα, φορείς της εμπειρίας του παρελθόντος και της προσωπικής εμπειρίας αυτών που τα βιώνουν, επανανοηματοδοτούνται μέσα από το βίωμα και συνάγουν

[1] Συχνά οι θετικές επιστήμες, αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό στην κοινωνική έρευνα, ακριβώς γιατί λειτουργούν κεντρομόλα, γιατί αντιλαμβάνονται την ύπαρξη ως μια σειρά από αλληλουχίες, φυσικών νόμων και μαθηματικών παραδοχών.

Η διαχείριση των μνημείων, που αποτελεί την βάση της αρχαιολογικής επιστήμης, ορίζεται ως η σχέση με τα μνημεία (Λαμπρινουδάκης, 2008), και προϋποθέτει την γνώση, την προστασία, την αξιοποίηση, την διαφύλαξη, την τεκμηρίωση, την καταγραφή και την ερμηνεία των μνημείων, κινητών ή ακίνητων, σε μία αρχαιολογική έρευνα, καθώς επίσης και την ενεργητική σχέση και αλληλεπίδραση με αυτά.

το παρελθόν με το παρόν. Λειτουργούν εκπαιδευτικά, και όχι διδακτικά. Ο διαχειριστής του πολιτισμού είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες όπου τα μνημεία θα είναι προσβάσιμα, προστατευμένα και άρτια τεκμηριωμένα, ανοιχτά στο βίωμα, την αμφισβήτηση, την ταύτιση ή την απόρριψη. Ταυτόχρονα, οφείλει να αποδώσει στα μνημεία ένα εύπλαστο, ανοιχτό νόημα, προσεκτικά σχεδιασμένο, απευθυνόμενο στην κοινωνία των πολιτών.

Ένα διαχειριστικό έργο, με βαθιά κοινωνικό χαρακτήρα, που ικανοποιεί τις παραπάνω παραδοχές, οφείλει ταυτόχρονα να έχει, συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα, προϋπολογισμό και στόχευση. Όπως το ορίζει ο Μαστραντώνης (2008: 81-82· 2009: 18), το αρχαιολογικό έργο είναι το «προσωρινό συλλογικό εγχείρημα που είναι μοναδικό και ικανοποιεί τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης, της προστασίας και της ανάδειξης. Έχει σαφείς στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο, χρονοδιάγραμμα και προϋπολογισμό· καθώς επίσης και χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο από τις τεχνικές επιστήμες για να εκφράσει τα παραγόμενα νοήματα της αρχαιολογικής έρευνας». Γίνεται αντιληπτή λοιπόν, η ανάγκη υιοθέτησης των εργαλείων και των μεθόδων εκείνων από τις τεχνικές επιστήμες που θα μετασχηματίσουν το νόημα της έρευνας σε αρχαιολογικό έργο· που θα βοηθήσουν στην απόδοση μιας ποιοτικής πληροφορίας σε ένα υλικό αποτέλεσμα. Αυτή η διαδικασία, ενέχει πολλαπλούς κινδύνους και απαιτεί τον προσεκτικό χειρισμό του διαχειριστή, ώστε το παραχθέν του διαχειριστικού πλάνου να είναι ταυτόχρονα πραγματικά υλοποιήσιμο χωρίς όμως να υποσκελίζεται η κοινωνική διάσταση του ίδιου του έργου. Ενώ, η ροπή προς την ανάγνωση ενός αρχαιολογικού έργου, με απολύτως τεχνικά μεθοδολογικά εργαλεία, ή αποκλειστικά υπό το πρίσμα της κοινωνικής του διάστασης, ενέχει τον κίνδυνο της αδυναμίας υλοποίησης του ίδιου του έργου, ή ακόμη χειρότερα την επίτευξη λανθασμένων στόχων. Με απλά λόγια, το νόημα, ως αποτέλεσμα της κοινωνικής έρευνας, προκειμένου να μπορέσει να αποδοθεί σε ένα διαχειριστικό έργο, απαιτεί την οργάνωση των τεχνικών επιστημών· με την προϋπόθεση βέβαια ότι αυτές λειτουργούν συντροφικά, και όχι αποσχιστικά, στον σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου.

Για τον σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού έργου, είναι απαραίτητο να τεθούν συγκεκριμένοι στόχοι προς επίτευξη. Οι στόχοι έχουν ως βασικό σκοπό, μέσα από την λεπτομερή ανάλυση και την αλληλεπιδραστική επικοινωνία με την τοπική κοινωνία, την αναγνώριση από την πλευρά του διαχειριστή, εκείνων των δυνατών σημείων, των αδυναμιών, των ευκαιριών και των απειλών στον χώρο που πρόκειται να υλοποιηθεί το έργο. Αυτή η σε βάθος ανάλυση, αναδεικνύει νέα ζητήματα που καθορίζουν το ίδιο το διαχειριστικό έργο. Σε όλη αυτή την διαδικασία είναι απαραίτητη η ενεργητική εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας, η οποία διαθέτει το πλεονέκτημα ότι υπήρξε στον χώρο πολύ πριν την έλευση του διαχειρι-

στή, ενώ ταυτόχρονα θα είναι αυτή που θα εξασφαλίσει μετά την ολοκλήρωση του έργου, και την αποχώρηση του διαχειριστή, την αποτελεσματική προστασία του μνημείου. Κατά την διάρκεια του σχεδιασμού, και πριν την υλοποίηση του έργου, οι στόχοι μπορεί να είναι ανατροφοδοτούμενοι· μπορεί να προκύψουν νέοι· μπορεί να μεταβληθούν οι παλαιοί· αλλά επιβάλλεται να δωθεί μεγάλη προσοχή στην καταγραφή τους, ώστε το φυσικό αντικείμενο του έργου να ανταποκρίνεται στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο και στις ανάγκες της κοινωνίας που συνυπάρχει με το μνημείο και το νοηματοδοτεί.

«Τίποτε δεν μπορεί να μας κάνει να γίνουμε παρελθόν: το παρελθόν δεν είναι παρά ένα θέαμα μπροστά μας, στο οποίο υποβάλλουμε ερωτήματα. Τα ερωτήματα προέρχονται από μας, άρα εξαρχής οι απαντήσεις δεν μπορούν να εξαντλήσουν μια ιστορική πραγματικότητα που δεν τις περίμενε για να υπάρξει.»
(Merleau-Ponty, 1984)

Ο τρόπος με τον οποίο, τα δεδομένα που συλλέγονται, πρόκειται να αναδειχθούν αντικατοπτρίζει την ιδέα του διαχειριστή για το παρελθόν και το παρόν. Αυτό όμως δεν αναιρεί την εκπαιδευτική αξία των έργων διαχείρισης. Ο επισκέπτης μέσα από την επαφή του με αυτά μπορεί να ανακαλύψει εκ νέου το παρελθόν· να ανακαλύψει την διαδικασία συγκρότησης της μνήμης, την αξία ενός ιστορικού γεγονότος, την προσωπική του ταυτότητα. Η ιστορία, δεν αντανακλάται μέσα τα μνημεία· αλλά ανακαλύπτεται, νοηματοδοτείται, αποκτά νέα μορφή, νέες ποιότητες. Η ιστορία είναι ένα ιδιαίτερο αντικείμενο· ένα αντικείμενο που ήμαστε εμείς οι ίδιοι (Merleau-Ponty, 1984). Το παρελθόν δεν ανακαλείται μέσα από την υλικότητα του μνημείου αλλά συμβαίνει στο εκάστοτε παρόν, υπό το πρίσμα αυτού που το βιώνει (Πλάντζος, 2016). Αυτή η εισβολή είναι αναπόφευκτη, και οι σημασίες που του αποδίδονται δεν θα πρέπει να θεωρούνται ως σημαίνοντα-κλειδιά της πραγματικότητας του παρελθόντος· αλλά ως σημεία που επιδεικνύουν την απόσταση μεταξύ του τότε και του τώρα. Τίποτα δεν είναι δυνατό να ανασυστήσει το παρελθόν, όμως το παρελθόν θα είναι πάντα ένα θέαμα μπροστά μας, στο οποίο μπορούμε να θέτουμε συνεχώς νέα ερωτήματα. Αυτά τα ερωτήματα είναι που καθορίζουν το διαχειριστικό έργο.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν, θα αναλυθούν όλες εκείνες οι θεωρητικές γύρω από την διαχείριση μνημείων και τα αρχαιολογικά έργα στην πράξη. Η συγκεκριμένη ανάλυση, τα θετικά και τα αρνητικά σημεία της, θα οδηγήσουν στο τέλος στην παρουσίαση της πρότασης ενός αρχαιολογικού προγράμματος σχεδιασμένου για την συστηματική ανασκαφή της Αρχαίας Τενέας. Μίας ανασκαφικής έρευνας, που βρίσκεται σε εξέλιξη και αποτελεί το πρακτικό πεδίο μελέτης του συγκεκριμένου πονήματος.

Αναλυτικότερα, στο κεφάλαιο 2, γίνεται μια σύντομη παρουσίαση της ιστορίας γύρω από την διαχείριση μνημείων, καθώς επίσης και των πρώτων διεθνών κανονιστικών κειμένων για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε διεθνές και εγχώριο επίπεδο.

Το κεφάλαιο αυτό διαδέχεται το επόμενο (κεφάλαιο 3), στο οποίο παρουσιάζεται λεπτομερώς η θεωρία και η μεθοδολογία γύρω από την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Υπογραμμίζονται τα πρακτικά ζητήματα που αφορούν στην σύλληψη, τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός αρχαιολογικού έργου. Επιπλέον, περιγράφονται τα εργαλεία των διαχειριστών

του πολιτισμού, αναλύονται οι προβληματισμοί που προκύπτουν μέσα από την ανάγνωση, καθώς επίσης και εξετάζονται οι συγκρούσεις γύρω από το πεδίο της διαχείρισης. Ακόμη, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται αναλυτικά λόγος για τον ρόλο της τοπικής κοινωνίας, της εμπειρίας του επισκέπτη, της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο αρχαιολογικό έργο. Την θεωρία διαδέχεται μια εκτενής ανάλυση παρόμοιων προτάσεων που προσφέρουν σημαντικά σημεία για τον σχεδιασμό του αρχαιολογικού έργου για την Αρχαία Τενέα, και την προσεκτική διαμόρφωση της πρότασης που θα ακολουθήσει. Έτσι ολοκληρώνεται το κεφάλαιο 3.

Ακολουθεί, το κεφάλαιο 4, όπου παρουσιάζεται μία διαχειριστική ανάλυση με στόχευση στις ψηφιακές τεχνολογίες και την μελέτη της χρήσης τους στην αρχαιολογική έρευνα. Αρχικά, εξετάζεται η θεωρία γύρω από τις ψηφιακές τεχνολογίες, τις δυνατότητες και τις εφαρμογές τους. Έτσι λοιπόν, δίνονται ορισμοί για το διαδίκτυο, τα δεδομένα, τα μεταδεδομένα, την εμπειρία του ψηφιακού χρήστη, τα δικαιώματα του δημιουργού και την ασφάλεια του ψηφιακού περιεχομένου. Την συγκεκριμένη ανάλυση ακολουθεί η παρουσίαση εκείνων των τεχνολογιών που αποδείχθηκαν χρήσιμες για το αρχαιολογικό πρόγραμμα, που θα αναλυθεί παρακάτω. Αναλυτικά, γίνεται λόγος για την τρισδιάστατη μοντελοποίηση, την φωτογραμμετρία, το γεωγραφικό σύστημα πληροφοριών (GIS), την τρισδιάστατη εκτύπωση, τις βάσεις δεδομένων, το Διαδίκτυο των Πραγμάτων (IoT), την τεχνολογία της μοντελοποίησης πληροφοριών κτηρίων (BIM), την εικονική πραγματικότητα και τα εικονικά μουσεία, την επαυξημένη και την μεικτή πραγματικότητα. Το κεφάλαιο 4 ολοκληρώνεται με μία σύντομη επισκόπηση των αλλαγών που επέφερε η πανδημία του ιού Covid-19, και με την λεπτομερή παρουσίαση των παρόμοιων προτάσεων εκείνων των ψηφιακών έργων που προσφέρουν σπουδαία σημεία προς αξιοποίηση στην σχεδίαση της διαχείρισης που θα ακολουθήσει. Με την ανάλυση του κεφαλαίου 4, προκύπτει το σημαντικό συμπέρασμα ότι σε μια συστηματική ανασκαφή όπως στην περίπτωση της Αρχαίας Τενέας, είναι δύσκολη η υλοποίηση ενός αρχαιολογικού έργου ανάδειξης με την στενή έννοια του όρου, που θα στοχεύει στην διαμόρφωση ενός επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου με προκαθορισμένες διαδρομές και αναστηλωτικά έργα. Αντιθέτως, είναι σκόπιμο να υλοποιηθούν μικρά φυσικά έργα και να δωθεί περισσότερο έμφαση στην χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας.

Προχωρώντας στο κεφάλαιο 5, παρουσιάζονται στοιχεία για τους κατοίκους, το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, την τοπογραφία των χωριών του Χιλιομοδίου και την Κλένιας, όπου βρίσκεται η ανασκαφή της Αρχαίας Τενέας, τον φυσικό πλούτο και την σύγχρονη ιστορία της περιοχής. Επιπλέον, παρατίθεται η ιστορία της αρχαίας πόλης και καταγράφονται, μέσα από μια εκτενή μελέτη σε αρχειακές συλλογές και πηγές, προηγούμενες αρχαιολογικές ενδείξεις στην περιοχή μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους κυρίως μέσα από τις αρχαιοκαπηλικές δραστηριότητες. Το υποκεφάλαιο αυτό διαδέχεται η περιγραφή των εργασιών του ανασκαφικού προγράμματος, των αρχαιολογικών ευρημάτων από την αρχή της έρευνας το 2013 έως και σήμερα, καθώς επίσης και γίνεται μια στοχευμένη ανάλυση στο ρωμαϊκό λουτρό, το οποίο θα αποτελέσει πεδίο εφαρμογής ενός έργου ανάδειξης του αρχαιολογικού προγράμματος. Τέλος, το συ-

γκεκριμένο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την καταγραφή των βασικών δραστηριοτήτων και συνεργασιών του προγράμματος, μέχρι και την συγγραφή του συγκεκριμένου πονήματος.

Έπειτα ακολουθεί το κεφάλαιο 6, όπου είναι και το τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής αυτής. Το κεφάλαιο αυτό ξεκινά με την αξιολόγηση του χώρου της αρχαίας Τενέας και την ανάλυση των δυνατών σημείων, των αδυναμιών, των προοπτικών και των απειλών αυτής (S.W.O.T. analysis). Τις δύο αυτές αναλύσεις ακολουθεί η περιγραφή του σχεδίου δράσης του διαχειριστικού πλάνου με τους στόχους προς επίτευξη. Έτσι λοιπόν, μετά την αξιολόγηση, παρουσιάζεται η δομή του αρχαιολογικού προγράμματος Tene.A.T.I.S., και των τριών μικρότερων διαχειριστικών έργων που πρόκειται να υλοποιηθούν. Το πρώτο έργο ονομάζεται T.E.C.H.S.Place και στοχεύει στην διαμόρφωση ενός νέου χώρου για την στέγαση του εργαστηρίου της συστηματικής ανασκαφής στην Αρχαία Τενέα, στην δημιουργία μιας ψηφιακής βάσης δεδομένων για όλα τα ψηφιοποιημένα πολιτιστικά αντι[κείμενα] και στην σχεδίαση ενός τρισδιάστατου χάρτη που θα φιλοξενεί όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες από την έρευνα στην Τενέα. Το δεύτερο έργο που παρουσιάζεται, ονομάζεται E.P.I.K.T.E.T.US, και στοχεύει στην διοργάνωση δράσεων που θα απευθύνονται στην κοινωνία των πολιτών. Συγκεκριμένα το έργο προβλέπει τον σχεδιασμό, ενός εκπαιδευτικού προγράμματος που θα υποστηρίζεται από μια εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας, την κατασκευή μιας μουσειοσκευής, την δημιουργία προσβάσιμων δομών, τον ανοιχτό διάλογο και τις δράσεις συμμετοχής και ενημέρωσης της τοπικής κοινωνίας. Το τρίτο και τελευταίο έργο, έχει την ονομασία TENE.App, και στα πλαίσια αυτού προτείνεται ο σχεδιασμός μιας εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας που θα απευθύνεται στο ευρύ κοινό και θα δίνει την δυνατότητα στο χρήστη να βλέπει μέσα από μια κινητή συσκευή μνημεία που έχουν επιχωθεί, και συνεπώς είναι μη ορατά στο σήμερα. Η εφαρμογή θα υποστηρίζεται από μια αίθουσα στο νέο εργαστήριο της ανασκαφής, καθώς επίσης και έναν τρισδιάστατο απτικό χάρτη. Την ανάλυση των τριών αυτών έργων συνοδεύουν εκτενείς πίνακες περιγραφής των εργασιών, του προϋπολογισμού και των χρονοδιαγραμμάτων που αφορούν τις εργασίες και τις χρηματοροές, καθώς επίσης και η εκτίμηση των πιθανών κινδύνων, με τις προτεινόμενες δράσεις αντιμετώπισης. Τέλος, γίνεται αναφορά στις μελλοντικές δράσεις που κατά την άποψη του γράφοντος πρέπει να υλοποιηθούν, καθώς επίσης και στις δράσεις προβολής του προγράμματος που παρουσιάστηκε.

Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται, με έναν επίλογο που συνοψίζει τα αποτελέσματα της μελέτης και τα γενικότερα συμπεράσματα, στον οποίο σχολιάζονται η πορεία της έρευνας από την αρχή της ανάληψης του θέματος έως και την ολοκλήρωση της συγγραφής του εν λόγω πονήματος, και επισημαίνονται οι προβληματισμοί που προέκυψαν και ορισμένοι τρόποι επίλυσης τους. Τον επίλογο ακολουθούν οι κατάλογοι βιβλιογραφίας και εικόνων.

Συμπερασματικά, η διαχείριση των μνημείων, αποτελεί ένα νέο πεδίο γεμάτο προκλήσεις, προβληματισμούς και ζητήματα που προκύπτουν. Είναι ένα πεδίο με πολλές προοπτικές, και σπουδαίο ρόλο. Οι διαδικασίες της επιλογής ενός πολιτιστικού

αντικειμένου, της περιγραφής και της ερμηνείας, καθώς επίσης και της παρουσίασής του, εξαρτώνται από τον διαχειριστή και την ανάλυσή του, ο οποίος με αυτή του ακριβώς την επιλογή επηρεάζει καθοριστικά το μέλλον, καθώς σημειώνει μοναδικά, την προοπτική με την οποία οι μελλοντικοί χρήστες του έργου διαχείρισης πρόκειται να αντικρίσουν τα μνημεία. Ακριβώς αυτή η δυνατότητα του διαχειριστή, αναδεικνύει τον σημαίνοντα ρόλο του, τους κινδύνους που ελλοχεύουν από την επιπόλαιη διαχείριση και την ανάγκη της κατά το δυνατόν προσεκτικότερης πρώτης ανάγνωσης. Τα μνημεία, είναι τα σημεία εκείνα που αποτυπώνονται στην μνήμη, ο καθένας αναγνωρίζει την ιστορικότητα και την σημασία τους, αλλά κανείς δεν γνωρίζει πως να τα αντιμετωπίσει. Και δεν θα μάθει πως· έως ότου δημιουργήσει τις συνθήκες, του παρόντος, μέσα στις οποίες αυτά θα αποκτήσουν σημασία. Αυτός είναι ο σπουδαίος ρόλος του διαχειριστή· ο συνθέτης, ο μαέστρος ή απλά ένα επιδραστικό μέλος της ορχήστρας που εκτελεί ένα έργο, και η ανασκαφή της αρχαίας Τενέας είναι ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο πρακτικής εφαρμογής των έργων διαχείρισης στην εν εξελίξει αρχαιολογική έρευνα.

εικ. 2 Ο βομβαρδισμός της Δρέσδης το 1945

02.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Το παρελθόν δεν ανακαλείται μέσα από την υλικότητα του μνημείου αλλά συμβαίνει στο εκάστοτε παρόν, υπό το πρίσμα αυτού που το βιώνει (Πλάντζος, 2016).

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

Οι πρώτες διεθνείς προσπάθειες για την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (ο Χάρτης των Αθηνών και ο Χάρτης της Βενετίας)

Το 1931 συντάχθηκε στην Αθήνα ο Χάρτης των Αθηνών· το πρώτο έγγραφο σε όλη την Ευρώπη σχετικά με την αρχαιολογική προστασία και την αποκατάσταση, το οποίο μάλιστα αναγνώριζε την διαφύλαξη του περιβάλλοντος των μνημείων, την διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων, την συντήρηση και την αναστήλωσή τους, καθώς επίσης και την χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας για την επίτευξη των παραπάνω (Μαλλούχου-Tufano, 2015· Βαχαροπούλου, 2020: 371· Σακελλαριάδη, 2020: 107· Μαλούχου-Tufano, 2021:14).

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ακουλουθούν οι πρώτες μεγάλες διεθνείς συμβάσεις, που πηγάζουν από την ανάγκη διαχείρισης των αλλαγών που ο ίδιος επέφερε στην δομή των κοινωνιών (Πάντζου, 2020: 32). Το 1954, συντάσσεται η Σύμβαση της Χάγης για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης. Στην συγκεκριμένη σύμβαση, εμφανίζεται ένας πρώτος ορισμός των Πολιτιστικών Αγαθών. Τα πολιτιστικά αγαθά ορίζονται ως «όλα εκείνα τα αγαθά μεγάλης σημασίας για την πολιτιστική κληρονομιά ενός συγκεκριμένου κράτους». Παραδείγματα ειδών αγαθών που είναι δυνατόν να θεωρηθούν πολιτιστικά αγαθά παρέχονται στο άρθρο 1 της Σύμβασης της Χάγης. Περιλαμβάνονται τόσο ακίνητα πολιτιστικά αγαθά, με την έννοια των κτιρίων όσο και άλλα μνημεία ιστορικής, καλλιτεχνικής ή αρχιτεκτονικής σημασίας, καθώς επίσης αρχαιολογικοί χώροι και κινητά πολιτιστικά αγαθά, δια των οποίων εννοούνται έργα τέχνης (όπως πίνακες ζωγραφικής, σχέδια, γλυπτά και λοιπά), αρχαιότητες, χειρόγραφα και βιβλία, είτε μεμονωμένα είτε σε συλλογές, καθώς και αρχεία. Όπως ο ορισμός καθιστά σαφές, η πολιτιστική προέλευση κινητών ή ακίνητων αγαθών, ο κάτοχός τους, και ο χαρακτήρας τους, θρησκευτικός ή κοσμικός δεν αποτελούν εξαιρέσεις όσον αφορά το εάν είναι δυνατόν να θεωρηθούν πολιτι-

στικά αγαθά» (Keefe and Musayev, 2020: 18).

Το 1964, στο δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων που διοργανώθηκε από το ICOMOS, συντάσσεται ο Χάρτης της Βενετίας (Βαχαροπούλου, 2020: 372), που αποτελεί το πρώτο διεθνές κείμενο για την αποκατάσταση των μνημείων, την προστασία και την ανάδειξη, και αναθεωρεί τον Χάρτη της Αθήνας (Σακελλαριάδη, 2020: 108). Βασικός στόχος του Χάρτη της Βενετίας είναι τα μνημεία να γίνουν πιο εύκολα αναγνώσιμα στους επισκέπτες. Παρά τα πολλά θετικά αυτής της προόδου, ο Χάρτης της Βενετίας εγκυμονεί κινδύνους καθώς θέτει την αναστήλωση ως την βασική επιδίωξη. Παρατηρείται λοιπόν το φαινόμενο της υπέρμετρης χρήσης υλικών όπως το οπλισμένο σκυρόδεμα ακόμη και πάνω στις ίδιες τις αρχαίες δομές προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της αναστήλωσης (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 338-342· Μαλούχου-Tufano, 2021:15).

Την ίδια περίοδο έχουν αρχίσει να τίθενται προβληματικές γύρω από την επιλογή των χώρων που χρήζουν προστασίας και ανάδειξης (Πάντζου, 2020: 33)· αν και τα μνημεία ακόμη αντιμετωπίζονται ως φορείς καλλιτεχνικής αξίας, με βάση την καλαισθησία τους[2] και όχι τόσο με την κοινωνική τους διάσταση. Ταυτόχρονα το ολοένα και αυξανόμενο ρεύμα του τουρισμού επιτείνει τις ανάγκες για αλλαγή (Πάντζου, 2020: 33). Οι ζυμώσεις που εντείνονται την συγκεκριμένη δεκαετία, μαζί με την ανάγκη ύπαρξης ενός ευρύτερου θεσμικού πλαισίου για την προστασία της πολιτιστικής και της φυσικής κληρονομιάς από τις πολλαπλές απειλές σε διάφορους τομείς οδηγούν σε νέες συμβάσεις (Πάντζου, 2020: 301).

Η πρόοδος στον τομέα της διαχείρισης με την σύμβαση για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της UNESCO

Η μεγάλη τομή στην διαχείριση των μνημείων έρχεται τη δεκαετία του ’70, «με την εφαρμογή της Σύμβασης για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της UNESCO το 1972 (United Nation Educational and Scientific Organization)». Πλέον, τα μνημεία αντιμετωπίζονται ολιστικά ενώ ταυτόχρονα εισάγωνται νέες κατηγορίες που χρήζουν προστασίας, πέρα από τα ίδια τα μνημεία ως αντικείμενα τέχνης (Μαλούχου-Tufano, 2021:15). Η νέα αυτή αντίληψη, οδήγησε αφενός στην εισαγωγή πρωτότυπων ιδεών, και αφετέρου, στην εδραίωση της εθνικής κυριαρχίας πάνω στα μνημεία (Πάντζου, 2020: 43, 297), γεγονός που για παράδειγμα στα προϊστορικά μνημεία δημιουργεί μια προβληματική (Σακελλαριάδη, 2020: 108). Μέχρι το 2017, η συγκεκριμένη σύμβαση είχε επικυρωθεί από 193 χώρες από τις συνολικά 195 χώρες του κόσμου (Σακελλαριάδη, 2020: 108), ενώ μέχρι σήμερα προστέθηκε ακόμη μία χώρα στην λίστα (Πάντζου, 2020: 298). Η σύμβαση αυτή αποτελεί την πιο συγκροτημένη και επιτυχημένη προσπάθεια για ζητήματα προστασίας των αρχαιοτήτων (Πάντζου, 2020: 298).

[2] Η μελέτη της αρχαιοελληνικής γραμματείας στην αναγεννησιακή Ευρώπη, οδήγησε στα υλικά τεκμήρια του παρελθόντος, ή όπως σωστά το περιγράφει ο Λεκάκης (2020: 142), «τα κείμενα οδήγησαν στα αντικείμενα και την συζήτηση για τον υλικό πολιτισμό.» Έτσι ξεκίνησε το κίνημα του περιηγητισμού και της απόσπασης αρχαιοτήτων που μεταφέρθηκαν σε συλλογές και μουσεία της Ευρώπης (Λεκάκης, 2020: 143). Τα πολιτισμικά αντικείμενα αντιμετωπιζόταν απλά ως φέροντα της καλλιτεχνικής αξίας από την τελειότητα του αρχαιοελληνικού παρελθόντος, που τόσο πολύ θαύμαζε η Δύση.

Οι νέες προσπάθειες του ICOMOS και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (η Χάρτα του ICOMOS και η σύμβαση της Βαλέτας)

Το 1980, το ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) συστήνει την Διεθνή Επιτροπή Διαχείρισης Αρχαιολογικής Κληρονομιάς και το 1990 έρχεται μια ακόμη θεσμική παρέμβαση από τον ίδιο οργανισμό με την την Χάρτα για την Προστασία και την Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (Θεολογγίδου, 2022: 460). Για πρώτη φορά, στην ιστορία των συμβάσεων για την πολιτιστική κληρονομιά, γίνεται λόγος για την προστασία όλων των καταλοίπων που σχετίζονται με την ανθρώπινη δραστηριότητα (Μαλούχου-Tufano, 2021:15) και θεσπίζονται οι βασικές αρχές της διαχείρισης (Πάντζου, 2020: 22). Με την Χάρτα για την Προστασία και την Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς, αρχίζει να διαφαίνεται πως ο κλάδος της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς αρχίζει να αποκτά αυτόνομη υπόσταση (Πάντζου, 2020: 34).

Δύο χρόνια αργότερα, το 1992, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς που συντάσσεται στην Βαλέτα, ορίζονται ως στοιχεία της αρχαιολογικής κληρονομιάς όλα τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας του παρελθόντος τα οποία αναδεικνύουν την ιστορία του ανθρώπου και την σχέση του με το φυσικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, αναθεωρούνται όροι όπως η προστασία της αυθεντικότητας, όπου πλέον συνδέονται στενά με τον πολιτισμικό πλαίσιο (Μαλούχου-Tufano, 2021:16). Η σύμβαση αυτή δείχνει την στροφή των πολιτιστικών οργανισμών στην ολιστική διαχείριση και στην προστασία. Παράλληλα προστίθενται νέες διαστάσεις στις αξίες που αναγνωρίζονται στα μνημεία· εκτός από την επιστήμη, την ιστορία και την τέχνη, στα μνημεία ομολογούνται πλέον κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις, ενώ εισάγονται και έννοιες όπως η οικονομική ανάπτυξη, η κλιματική αλλαγή και η αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών (Μαλούχου-Tufano, 2021:17).

Στο άρθρο 3 της χάρτας του ICOMOS επισημαίνεται ότι τα έργα ανάπτυξης και υποδομών συχνά απειλούν άμεσα και αποτελούν φυσικό κίνδυνο για την αρχαιολογική κληρονομιά (Θεολογγίδου, 2022: 460). Σημαντική είναι, για το ICOMOS (άρθρο 6), η κατά χώρα διατήρηση των αρχαιοτήτων και η δέσμευση των κατοίκων για την προστασία και ανάδειξη της (Θεολογγίδου, 2022: 460). Στο άρθρο 9 της συνθήκης της Βαλέτας επισημαίνεται ότι η πολιτισμική κληρονομιά πρέπει να αποκτήσει δημόσια προσπελασιμότητα με την υλοποίηση εκπαιδευτικών δράσεων που θα ενισχύσουν την σχέση μεταξύ κατοίκων και μνημείων καθώς και την γνώση τους γι' αυτά (Θεολογγίδου, 2022: 460).

Το πέρασμα στον 21ο ΑΙΩΝΑ, οι νέες συμβάσεις και η αναθεώρηση ορισμένων αρχών

Σταδιακά, τον 21ο αιώνα, έρχονται προσπάθειες που αμφισβητούν σε ορισμένο βαθμό τα στενά πλαίσια συμβάσεων όπως ο Χάρτης της Βενετίας, με τις ανακατασκευές μνημείων για ερευνητικούς, διδακτικούς, κοινωνικούς ή/και οικονομικούς λόγους (Μαλούχου-Tufano, 2021:17). Στο European code of good practice: "Archaeology and the Urban Project" 2000 υπογραμίζεται η προσφορά της πολιτισμικής κληρονομιάς στην ταυτότητα της πόλης, και επισημαίνεται πως είναι απαραίτητη η ενσωμάτωση των αρχαιολογικών χώρων στον αστικό σχεδιασμό (Θεολογγίδου, 2022: 460). Το 2003, η Unesco, κάνει ένα ακόμη βήμα, όπου αναγνωρίζει την ψηφιακή καταγραφή πολιτιστικών πρακτικών και την ψηφιακή παραγωγή ως μια νέα

διάσταση στην διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς (Μπούνια και Καταπότη, 2021: 12· Λαλιώτη, 2021: 28, 30). Η ανάπτυξη των νέων τεχνολογίων επέφερε σημαντικές αλλαγές τον 20ο αιώνα, με την εφαρμογή νέων μεθόδων που εξασφαλίζουν την προσεκτικότερη και λεπτομερέστερη καταγραφή και έρευνα και με την στροφή προς την διεπιστημονικότητα (Λαμπρινουδάκης, 2005: 4-5).

Η σύμβαση του Faro του Συμβουλίου της Ευρώπης

Σημαντική για τον 21ο αιώνα είναι και η Σύμβαση του Faro[3] για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την κοινωνία, του Συμβουλίου της Ευρώπης, του 2005. Το βάρος στην διαχείριση μεταφέρεται από τα μνημεία και το περιβάλλον στον άνθρωπο, την τοπική κοινωνία και την αλληλεπίδραση για την παραγωγή γνώσης (Μαλούχου-Tufano, 2021:19). Αναγνωρίζεται πλέον πως η πολιτιστική κληρονομιά είναι ένας καθοριστικός παράγοντας στην κατασκευή της ταυτότητας των διαφόρων εθνοτικών ομάδων, και τονίζεται η επιτακτική ανάγκη να προαχθεί η συμμετοχική διαδικασία της τοπικής κοινωνίας σε όλες τις φάσεις διαχείρισης των μνημείων, από την έρευνα έως την ανάδειξη και την προστασία. Η σύμβαση του Faro, καθορίζει το αντικείμενο προστασίας των μνημείων, την ενεργό εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας και την αναγνώριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως εργαλείου κοινωνικής συνεκτικότητας και οικονομικής ανάπτυξης (Μαλούχου-Tufano, 2021:19).

Ο Καταστατικός Χάρτης για την Ερμηνεία και την Παρουσίαση των Χώρων της Πολιτισμικής Κληρονομιάς του ICOMOS

Το 2008, στον Καταστατικό Χάρτη για την Ερμηνεία και την Παρουσίαση των Χώρων της Πολιτισμικής Κληρονομιάς (Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites) - ICOMOS τονίζεται ότι η διατήρηση και η ανάδειξη συνιστάται από το όραμα της

κάθε γενιάς ως προς το τι είναι σημαντικό και σπουδαίο (Θεολογγίδου, 2022: 460). Με βάση τον συγκεκριμένο καταστατικό χάρτη, η έννοια της διαχείρισης συνίσταται από δύο όρους, την ερμηνεία (interpretation) και την παρουσίαση (presentation) (ICOMOS, 2008: 2-3). Η ερμηνεία (interpretation) αποδίδεται μέσα από μια σειρά από δραστηριότητες που θα ενισχύσουν την δημόσια γνώση και θα καταστήσουν τα μνημεία αναγνώσιμα όπως η παραγωγή αναγνώσιμου υλικού, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και άλλα. Από την άλλη, η παρουσίαση (presentation) αποτε-

[3] Σημειώνεται πως η σύμβαση δεν έχει επικυρωθεί από όλα τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας καθώς θέτει ζητήματα για τα δικαιώματα των μειονοτήτων.

λεί την προσεκτικά σχεδιασμένη επικοινωνία της ερμηνείας μέσα από την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με διάφορους τρόπους όπως μουσιακές εκθέσεις,

εικ. 3 Φωτογραφία του Παρθενώνα από τις αρχές του 20ου αιώνα

ενημερωτικές πινακίδες, διαλέξεις, εφαρμογές πολυμέσων και άλλα. Στο ίδιο κείμενο ορίζονται οι 7 βασικές αρχές στις οποίες θα πρέπει να βασίζονται η ερμηνεία και η παρουσίαση (ICOMOS, 2008: 11-20).

Αρχή 1: Πρόσβαση και Κατανόηση
Αρχή 2: Έγκυρες πηγές πληροφοριών
Αρχή 3: Προσοχή στο περιβάλλον και το συγκείμενο
Αρχή 4: Διατήρηση της Αυθεντικότητας
Αρχή 5: Σχεδιασμός για την βιωσιμότητα
Αρχή 6: Μέριμνα για την συμπερίληψη χωρίς διακρίσεις
Αρχή 7: Σημασία της έρευνας, της εκπαίδευσης και της αξιολόγησης

Ολοένα και περισσότερο η διαχείριση μνημείων ξεφεύγει από τα αυστηρά κανονιστικά πλαίσια όπου τα μνημεία βρίσκονται στο κέντρο και αναγνωρίζονται ως ξεχωριστά καλλιτεχνήματα του παρελθόντος. Εισάγεται λοιπόν, μια πιο ανοιχτή προσέγγιση τους, η οποία αφορμάται από όλες τις κείμενες συμβάσεις, αλλά δεν περιορίζεται απόλυτα από αυτές. Αυτό επιφέρει νέες προκλήσεις και επιτάσσει την εφαρμογή ενός καλά οργανωμένου ποιοτικού διαχειριστικού πλάνου, βασισμένου σε ισχυρά θεωρητικά πλαίσια.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα 19ος έως τις αρχές του 20ου αιώνα

Λίγο πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους, και κυρίως μετά, και έως τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, υπάρχει μία τάση συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας που θα επικύρωνε την ύπαρξη ενός κράτους με ένδοξο παρελθόν και ισχυρή παρουσία. Η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας αναγνώριζε τα υλικά τεκμήρια του παρελθόντος, με έμφαση στην κλασική περιόδο, ως απτές αποδείξεις της συνέχειας από μια διεθνώς αναγνωρισμένη στιγμή στην αρχαιοελληνική ιστορία. Η εθνική ταυτότητα, η ιστορική μνήμη εγγράφονται στην υλικότητα των μνημείων (Βαχαροπούλου, 2020: 386). Ήταν η ίδια η κλασική αρχαιότητα και η τοπικότητα της στην επικράτεια του ελληνικού χώρου, η οποία αποτελούσε το αντικείμενο θαυμασμού της Δύσης, εργαλείο για την εθνική αναγνώριση του θαυμασμού προς το ελληνικό κράτος, μία

νέα πολιτική στρατηγική. Τα «πολιτικά υποκείμενα επισκέπτονται το παρελθόν και περιφράσσουν τμήματά του», μέσα από μια «γραμμική αφήγηση», που μπορεί κανείς να προσεγγίσει την πολιτιστική κληρονομιά και την ιστορία υπό αυστηρούς όρους και συγκεκριμένο τρόπο, ενώ τα μνημεία προτάσσονταν επιλεκτικά ανάλογα με τον αν εξυπηρετούσαν ή όχι το εθνικό αφήγημα, συνήθως ως μεγαλειώδη και επιβλητικά (Λεκάκης, 2020: 145).

Τα υλικά τεκμήρια της αρχαιότητος, ήταν επιφορτισμένα με την ιδιότητα του να δηλώνουν την «ψυχή» και το «πνεύμα» των αρχαίων Ελλήνων, ως ένα σύνολο από τις αρχαιοελληνικές αξίες που ήταν τόσο θαυμαστές (Μούλιου, 2020: 240). Αυτή η τάση, αρχίζει να γίνεται επιταγή, που επιβεβαιώνουν πολλοί άνθρωποι των γραμμάτων και της πολιτικής, με πρώτη περίπτωση αυτή του Αδαμάντιου Κοραή, που τονίζει την ανάγκη προστασίας των «πατρογονικών κτημάτων» [Λεκάκης, 2020: 65 (Κόκκου, 1977: 28-31)]. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος βασίστηκε στην τάση θαυμασμού του ρεύματος του νεοκλασικισμού της Δύσης, για την διαμόρφωση της εθνικής του ταυτότητας, μακριά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Λεκάκης, 2020: 147). «Τα υλικά τοπόσημα της ελληνικής ετεροτοπίας δεν λειτουργούν απλώς ως εικονογράφηση του εθνικού οράματος, αλλά επίσης και ως ουσιώδες, ενσώματο, φυσικό και απτό, και ως εκ τούτου αναμφισβήτητο τεκμήριο εθνικής συνέχειας, όσο και ως καίριος μηχανισμός για την επιβολή του έθνους ως φυσικής οντολογίας» (Χαμηλάκης, 2012).

Η μνήμη, κινητήριος δύναμη της ιστορίας, ελέγχεται από το κράτος, το οποίο επιλέγει τις εικόνες και τις στιγμές της ιστορίας του, ενώ οι πολίτες διαμορφώνουν μηχανικά ένα κοινό εθνικό αφήγημα, όπου οι αρχαιότητες απλά επιβεβαιώνουν ένα ένδοξο παρελθόν (Μαστραντώνης, 2008: 84· Λεκάκης, 2012: 156). Η ελεγχόμενη μνήμη είναι κατασκευασμένη μνήμη. Η κατασκευασμένη λοιπόν μνήμη δεν προκύπτει από κάποια παρελθοντική αναπαράσταση αλλά αποτελεί μια νοσταλγική αφήγηση χωρίς βίωμα, χωρίς την ενθύμηση, σαν μια φαντασιακή νοσταλγία για πράγματα που ποτέ δεν υπήρξαν (Appadurai, 1996: 45-67).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το αρχαιολογικό έργο ερμηνεύεται ως ένα αμιγώς επιστημονικό έργο, που βασίζεται στην αποκάλυψη και την προστασία των αρχαιοτήτων (Μαστραντώνης, 2008: 84). Ταυτόχρονα, εντοπίζονται πολλές προσπάθειες του ελληνικού κράτους να προστατέψει τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] να αποτρέψει την εξαγωγή αρχαιοτήτων και την αποσυναρμολόγηση των μνημείων, που είναι περιζήτητα στο εξωτερικό λόγω του ρεύματος του νεοκλασικισμού (Λεκάκης, 2020: 66). Το πρώτο κανονιστικό κείμενο, όπου οι αρχαιότητες αναγνωρίζονται ως «εθνικό κτήμα», το 1834, και η ίδρυση της αρχαιολογικής υπηρεσίας, το 1837, έρχονται να επιβεβαιώσουν αυτή την στροφή προς την προστασία των αρχαιοτήτων (Λεκάκης, 2020: 66). Την περίοδο αυτή ιδρύονται τα πρώτα μουσεία, με πρώτο το μουσείο της Αίγινας.

Τα επόμενα χρόνια, στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, το Βυζάντιο προστίθεται για να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ αρχαιότητας και νεοελλήνων[4], με την ίδρυση των αντίστοιχων υπηρεσιών (Κόκκου, 1977: 135, 147· Βουδούρη, 2003: 59, 65· Λεκάκης, 2020: 67). Το

[4] Μια πλευρά της απαξίωσης των βυζαντινών καταλοίπων θα πρέπει σίγουρα να αναζητηθεί στην θεώρησή τους ως αντικειμένων που συγκεντρώνουν πάνω τους το χριστιανικό ιδεώδες, αποτελούν δηλαδή τεκμήρια μιας χριστιανικής θεώρησης του κόσμου που ακόμη και στην σύγχρονη Ελλάδα, προκαλεί δυσφορία. Είναι απαραίτητο να διαχωριστούν από την παρεμβατικότητα της χριστιανικής θρησκείας και των λειτουργών της στην σύγχρονη ζωή, και να υπάρξει μία νέα προσέγγιση λιγότερο επιφανειακή και περισσότερο κοινωνική. Είναι πεδίο γόνιμο για αρκετό αναστοχασμό γύρω από την διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητας, και χωράει αρκετή έρευνα σε αυτό το κομμάτι.

1929, μέσα στο εύρυτερο πλαίσιο της ανάδειξης της τοπικότητας του έθνους, και της στροφής προς την πολιτιστική κληρονομιά και την θάλασσα, ιδρύεται ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), και το 1939, το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού (Λεκάκης, 2020: 71). Παράλληλα, το 1931, συντάσσεται ο Χάρτης των Αθηνών (Μαλούχου-Tufano, 2021:14) και ακολουθεί ο αρχαιολογικός νόμος του 1932, που αποτελεί το πρώτο νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα που προωθεί την προστασία των αρχαιοτήτων (Λεκάκης, 2020: 71).

Η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο έως την Δικτατορία των Συνταγματαρχών

Την περίοδο μετά τον πόλεμο και έως την Δικτατορία των Συνταγματαρχών, από το 1967 - 1974, ιδρύεται η υπηρεσία Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων (ΥΠΑΝ) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (Μαλούχου-Tufano, 2021:19-20). Τα έτη αυτά χαρακτηρίζονται στο τομέα της διαχείρισης μνημείων, από την στόχευση σε μνημεία όλων των περιόδων, με έμφαση στην Αρχαιότητα και το Βυζάντιο «ελληνοχριστιανικό ιδεώδες» (Αλεξόπουλος, 2020: 174), την στροφή στην τουριστική ανάπτυξη (Μαλούχου-Tufano, 1998: 288), τον εκμοντερνισμό και την ανάγκη να παρουσιαστούν υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης (Λεκάκης, 2020: 72-75). Επιπλέον, αρχίζει σταδιακά η εμφάνιση σε μεγαλύτερη κλίμακα, των πτυχιούχων μηχανικών και η σταδιακή απαξίωση των έμπειρων τεχνιτών (Μαστραντώνης, 2008: 86), γεγονός που εξηγείται και από την έντονη τάση για ανοικοδόμηση (Λεκάκης, 2020: 75). Ο Μαστραντώνης (2008:87) σημειώνει εύστοχα για την συγκεκριμένη περίοδο ότι φαίνεται πως υπονομεύονται τόσο η αρχή της Προστασίας όσο και η αρχή της Επιστημονικής Τεκμηρίωσης· που θυσιάζονται μπροστά στα μεγάλα παρεμβατικά αναστηλωτικά έργα, μπροστά στην υπέρμετρη ανάδειξη.

Η μεταπολίτευση και η σύγχρονη Ελλάδα

Η τρίτη, και τελευταία περίοδος για την ιστορία της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, καλύπτει την περίοδο της Μεταπολίτευσης έως και σήμερα. Πλέον ο όρος διαχείριση προβλέπεται στο νέο Σύνταγμα της χώρας, το 1974, ενώ υπάρχει ένα έντονο ενδιαφέρον διεθνούς διαλόγου. Αρχίζει μια συντονισμένη συστηματική προσπάθεια καταγραφής και διαχείρισης των μνημείων, καθώς επίσης και μια στροφή των Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην έρευνα και στη μελέτη της διαχείρισης (Μαλούχου-Tufano, 2021:19-23). Η Αρχαιολογική υπηρεσία ανασυγκροτείται και τίθενται οι βάσεις για την ομαλή λειτουργία της, με το Προεδρικό Διάταγμα 941/1977 «Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών» (Μαστραντώνης, 2008: 91). Ακόμη βέβαια, υπάρχει ένα κενό μεταξύ θεσμικών δεσμεύσεων και συγκροτημένης προσπάθειας ολιστικής και αποτελεσματικής διαχείρισης· η υπέρμετρη και άναρχη ανοικοδόμηση, καθώς και η μαζική ανάπτυξη του τουρισμού αποτελούν κατασταλτικούς παράγοντες. Ταυτόχρονα, το ελληνικό κράτος στρέφεται σε εκθέσεις σπουδαίων αρχαιολογικών ευρημάτων, εκτός συνόρων, στην Ευρώπη[5] ενώ θεσμοθετείται και το επάγγελμα του ξεναγού (Λεκάκης, 2020:78).

Παρά τον κατασταλτικό τους χαρακτήρα, οι αλλαγές δεν επηρεάζουν τα επόμενα χρόνια την νέα πρόοδο στον τομέα της διαχείρισης, με την αξιοσημείωτη ανάπτυξη να έρχεται μέσα από ευρωπαϊκά κοινο-

[5] Γεγονός που συνάντησε τεράστιες αντιδράσεις μεταξύ της ελληνικής κοινωνίας.

τικά προγράμματα και πόρους, πρωτόγνωρους για την ελληνική επικράτεια (Μαλούχου-Tufano, 2021:23). Είναι κατανοητό πως τα προγράμματα προκειμένου να εξασφαλιστούν πρέπει να πληρούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις, γεγονός που οδηγεί σε μία «αναγκαστική» πρόοδο. Κατά αυτό τον τρόπο επιβλήθηκαν σχεδόν από την Ευρώπη, οι έννοιες και τα μεθοδολογικά εργαλεία της διαχείρισης αρχαιολογικού έργου προκειμένου να εξασφαλιστούν οι Κοινοτικοί Πόροι για την εκτέλεση των αρχαιολογικών έργων (Μαστραντώνης, 2008: 109).

Η δυσπιστία για τις συγκεκριμένες μεθόδους και η ανάγκη να μην λειτουργήσουν εξισωτικά σε κάθε αρχαιολογικό έργο οδήγησε στην ανάγκη το 1991, να οριστεί ένα νέο νομικό πλαίσιο με τον νόμο 1958, όπου το έργο θα αποκτήσει ξεχωριστή υπόσταση. Εν συνεχεία το 1992 εκδίδεται το Προεδρικό Διάταγμα 99/92, σε εκτέλεση του νόμου 1958, «Για την μελέτη και την εκτέλεση των εν γενεί έργων» το οποίο καθορίζει ρητά και με σαφήνεια το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας (Μαστραντώνης, 2008: 93). Το ζήτημα είναι ότι η επιτακτική ανάγκη για τον ορισμό του πλαισίου λειτουργίας ενός αρχαιολογικού έργου, οδήγησε στην μη χρηστή θεωρητική θεμελίωση του ίδιου του πεδίου έρευνας (Μαστραντώνης, 2008:110). Σημαντική αυτή την περίοδο, είναι και εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα σε διάφορα έργα διαχείρισης πάντα υπό την εποπτεία του ΥΠΠΟΑ (Μπούρας, Τουρνικιώτης & Φιλιππιδης 2010· Μαλούχου-Tufano, 2021:23).

Ο 21ος αιώνας και η κοινωνική στροφή στην διαχείριση μνημείων

Σε αντίθεση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα η διαχείριση μνημείων ασκείται, αρχικά και κατά βάση, από το ΥΠΠΟΑ με την μερική συνεργασία της αυτοδιοίκησης και του ιδιωτικού τομέα και την ελάχιστη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με την θέση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς ως συστατικού στοιχείου της εθνικής ταυτότητας, καθώς επίσης και με την αντιπαράθεση με την τοπική κοινωνία, για πολλά ζητήματα όπως για παράδειγμα τα ιδιοκτησιακά καθεστώτα (Λεκάκης, 2020: 77-81). Τα τελευταία χρόνια η εμπλοκή και η συμμετοχή της κοινωνίας στην διαχείριση έχει αρχίσει να εμφανίζεται ως βασική ανάγκη (Λεκάκης, 2020: 81). Τα στενά νομικά πλαίσια όπου δίνουν αποκλειστική εποπτεία και διαχείριση στο ΥΠΠΟΑ, αποκλείουν σε μεγάλο βαθμό την ενεργό εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας και δυσχαιρένουν την επικοινωνία μεταξύ ανασκαφής και πολιτών ((Λεκάκης & Πάντζου, 2021: 31) ΣΕΑ 2002· Sakellariadi 2008; 2010; 2015· Λεκάκης 2016·).

Όπως εύστοχα όμως σημειώνει ο Μαστραντώνης (2008:120-123), η συμμετοχή απαιτεί προϋποθέσεις. Όπως τονίζει είναι κατανοητό πως η εμπλοκή και η συνεργασία με την κοινωνία των πολιτών είναι απαραίτητη. Ταυτόχρονα, κρίνεται σκόπιμο να υπάρχει η επίβλεψη από την πλευρά της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας προκειμένου να αποφευχθούν προβλήματα που ενδεχομένως να προκύψουν κατά την διάρκεια εκτέλεσης του ίδιου του έργου. Χαρακτηριστικά, όπως λέει είναι τα παραδείγματα «ανώριμων» έργων που ανατρέπονται πλήρως καθώς φορείς που δεν έχουν εμπειρία πάνω στην εκτέλεση αρχαιολογικών έργων αναλαμβάνουν την διαδικασία σχεδιασμού και υλοποίησης. Αναδεικνύεται λοιπόν ταυτόχρονα, η ανάγκη της κεντρικής διαχείρισης των έργων από την Αρχαιολογική Υπηρεσία (Μαστραντώνης, 2008: 123). Συμπληρώνοντας αυτή την πρόταση του Μαστραντώνη, σημειώνεται πως προκειμένου αυτή κεντρική διαχείριση να είναι αποτελεσματική, επιβάλλεται ο εκσυγχρονισμός και η εκπαίδευση των υπαλλήλων της υπηρεσίας, η

στόχευση σε νέους επιστήμονες με γνώσεις πάνω στον διαρκώς εξελισσόμενο τομέα της διαχείρισης και η αντίληψη του ίδιου του αρχαιολογικού έργου ως διαρκώς μεταβαλλόμενου μέσα στο εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Είναι πρόοδος που κρίνεται απαραίτητη προκειμένου η διαδικασία της αυτεπιστασίας να ξεφύγει από τις οπισθοδρομικές πρακτικές του παρελθόντος.

Επιστρέφοντας στην «κοινωνική στροφή» στο πεδίο της διαχείρισης (Λεκάκης, 2020: 81), πλέον η σχέση με τα μνημεία αποκτά μια νέα διάσταση ως αμφισβήτηση της κρυσταλλικής, μη απτής φύσης της πολιτισμικής κληρονομιάς. Τα τελευταία χρόνια τα βήματα που γίνονται για την κατανόηση της θραυστότητας των αρχαιολογικών καταλοίπων στον τομέα της διαχείρισης είναι ενθαρρυντικά, αλλά όχι αρκετά. Είναι απαραίτητο να αναγνωριστεί η κοινωνική διάσταση των μνημείων και η ενεργητική σχέση της κοινωνίας των πολιτών με την διαχείριση. Ασφαλώς η κεντρομόλος διαχείριση έχει επιφέρει και θετικά στοιχεία όπως η διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς από αμιγώς επενδυτικοκεντρικά πλάνα, που μπορούν να αλλοιώσουν την φύση των μνημείων και στοχεύουν μόνο στο κέρδος· αυτό όμως δεν δικαιολογεί την δυσκαμψία των δημόσιων υπηρεσιών, να προσαρμοστούν σε ένα πιο ανοιχτό μοντέλο διαχείρισης. Η δυσκαμψία αυτή είναι που οδηγεί πολλές φορές στην υποβάθμιση των ίδιων των μνημείων και των διαχειριστικών έργων (Μαλούχου-Tufano, 2021:26). Είναι λοιπόν απαραίτητη, η ταυτόχρονη φυγόκεντρη προσέγγιση, ο διαρκής αναστοχασμός με βάσει τις διεθνείς προσταγές και η ενεργητική ανάμειξη της κοινωνίας των πολιτών.

Το 2002, έρχεται ο νέος νόμος για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Ν. 3028/2002), που χρησιμοποεί τον όρο διαχείριση και εισάγει νέα δεδομένα που απομακρύνονται από την αναγνώριση των πολιτιστικών αντι[κειμένων] απλά ως υλικών τεκμηρίων του κάλλους της αρχαιότητας και οδηγεί προς την πολιτιστική τους αξία (Λεκάκης, 2020: 82).

Η νομοθεσία αποτελεί ένα εργαλείο για την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς με την ευρύτερη έννοια, και η υιοθέτηση διεθνών θεσμικών κειμένων βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση (Σταματούδη, 2011).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Βασικά κείμενα Διεθνούς Νομοθεσίας[6] :

α) Σύμβαση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης (Χάγη, 1954) της UNESCO και το Β' Πρωτόκολλο της Σύμβασης
β) Η Σύμβαση περί «των μέσων απαγόρευσης και παρεμπόδισης της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης ιδιοκτησίας πολιτιστικής περιουσίας» της UNESCO (1970)
γ) The Convention on the Protection of the Arcaeological, Historical and Artistic Heritage of the American Nations, San Salvador, 1976
δ) Η Σύμβαση UNIDROIT για τα Κλεμμένα ή Παρανόμως Εξαχθέντα Πολιτιστικά Αγαθά (Ρώμη, 1995), της UNESCO
ε)Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (Αναθεωρημένη Βαλέτα, 1992), του Συμβουλίου της Ευρώπης
στ) Η Κοινοτική Οδηγία 39/7/ ΕΟΚ του Συμβουλίου (15/3/93)

Βασική Ελληνική Νομοθεσία (Μαστραντώνης, 2008: 65· Κόρκα, 2012: 30)

α) Νόμος Υπ. αρ. 3028/2002
Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς
β) Νόμος Υπ. αρ. 3658/2008
Μέτρα για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών και άλλες διατάξεις

Οι σημαντικότεροι διεθνείς οργανισμοί προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι (Μαστραντώνης, 2008: 193):

Η UNESCO (1945), και σημαντική δράση στην προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, με γνωστότερο παράδειγμα τον Κατάλογο Μνημείων Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Η Επιτροπή Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Συμβουλίου της Ευρώπης (1949)
Το ICOM (1946) είναι ΜΚΟ, και ασχολείται με μουσειολογικά ζητήματα και την προστασία των κινητών μνημείων
Το ICCCROM (1956), που είναι διακρατικός οργανισμός και εστιάζει σε ζητήματα συντήρησης
Η Europa Nostra (1963) είναι ΜΚΟ και προάγει την προστασία και ανάδειξη της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς
Το ICOMOS (1965) είναι ΜΚΟ που ιδρύθηκε ώστε να εφαρμόζει τις προϋποθέσεις από τον Χάρτη της Βενετίας
Η ICAHM (1987) εντάσσεται στους φορείς του ICOMOS, και ασχολείται με την διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς

[6] Διαθέσιμο στο: https://www.law-archaeology.gr/index.php/el/ (ανακτήθηκε 20/01/2023).

εικ. 4 Η καταστροφή της Παλμύρας

03.

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Το αρχαιολογικό διαχειριστικό έργο, μπορεί να οριστεί ως το «προσωρινό συλλογικό εγχείρημα που είναι μοναδικό και ικανοποιεί τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης, της προστασίας και της ανάδειξης, έχει σαφείς στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο, χρονοδιάγραμμα και προϋπολογισμό· καθώς επίσης και χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο από τις τεχνικές επιστήμες για να εκφράσει τα παραγόμενα νοήματα της αρχαιολογικής έρευνας» (Μαστραντώνης, 2008: 81-82)

εικ. 5 Πρόταση για ένα αρχιτεκτονικό διαχειριστικό έργο στην Αρχαία Τενέα

«Η ενότητα ενός κειμένου δεν έγκειται στην καταγωγή του, αλλά στον προορισμό του.» (Barthes, 1967)

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο διαχειριστής και το σκοπευμένο νόημα στο αρχαιολογικό έργο

Όπως εύστοχα έχει σημειώσει ο Hershberger, στο έργο του Architecture and Meaning, τόσο οι αρχιτέκτονες όσο και οι θεατές, αποδίδουν νόημα σε ένα αρχιτεκτονικό έργο. «Οι διαφορά μεταξύ των δύο, είναι πως οι μεν αρχιτέκτονες αποδίδουν ηθελημένα σκοπευμένο νόημα, ενώ οι θεατές αποδίδουν ένθετο νόημα ασυναίσθητα σε αυτό που βιώνουν [Rodi, 2018: 178 (Hershberger, 1970: 37-55)]». Έτσι λοιπόν και οι διαχειριστές του πολιτισμού, ως άλλοι αρχιτέκτονες ενός αρχαιολογικού έργου, είναι επιφορτισμένοι με το καθήκον να αποδώσουν νόημα στα μνημεία και να τα παραδώσουν στο κοινό ανοιχτά προς ανάγνωση, προς μία νέα πολλαπλή νοηματοδότηση. Διατυπώνοντας την παραπάνω παραδοχή διαφορετικά, ένας αρχαιολογικός χώρος δεν προϋπάρχει απλά, ούτε αποκλειστικά ανακαλύπτεται, αλλά κατασκευάζεται από τον αρχαιολόγο και τον διαχειριστή, σαν το αρχιτεκτόνημα του Hersberger, με καλά σκηνοθετημένα ανοιχτά αφηγήματα, άυλα, που ορθόνωνται με ερμηνείες και αναγνώσεις και προσφέρονται στην κοινωνία (Παλυβού, 2022: 116). Ερμηνείες που αποδίδουν νόημα στην υλικότητα του τόπου και καθορίζουν την εικόνα του στο παρόν. Η απόδοση νοήματος είναι η πιο ουσιαστική διάσταση της

διαχείρισης· η πιο επιδραστική πάνω στα υλικά κατάλοιπα. Ενώ, το ίδιο το νόημα εξαρτάται άμεσα από την βιωμένη εμπειρία, από τις ιδεολογίες, τις πεποιθήσεις, τις γνώσεις, τόσο του διαχειριστή όσο και των επισκεπτών ενός διαχειριστικού έργου, των ανθρώπων που θα διαφυλάξουν την μελλοντική του ύπαρξη (Rodi, 2018: 179).

Ο ρόλος των διαχειριστών είναι καθοριστικός για την απόδοση νοήματος, για την μελλοντική εικόνα ενός αρχαιολογικού έργου, και για την παροντική του ανάγνωση από την κοινωνία. Το ίδιο έργο είναι ένα σύνολο από συμφραζόμενα, τα οποία συνδυάζονται και μέσα από ένα σύστημα κανόνων, παράγουν αποτέλεσμα. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η σταδιακή στροφή από την σύλληψη των μνημείων απλά ως καλλιτεχνημάτων του παρελθόντος προς την πολλαπλή ανάγνωσή τους μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο που βρίσκονται, οδήγησε σε πολύ μεγάλες αλλαγές στο πεδίο της διαχείρισης. Αναγνωρίστηκε πως, τα πολιτιστικά αντικείμενα, κινητά ή ακίνητα, είναι συνδεδεμένα άρρηκτα με το φυσικό περιβάλλον-χώρο (υλικότητα) και την κοινωνία που τα παρήγαγε (άυλη φύση), και μπορούν να αποτελέσουν σύνολα ανάγνωσης μέσα σε ένα genius loci (τόπο ψυχή) (Rodwell, 2003). Κατά αυτό τον τρόπο η προσεκτική ερμηνεία, η επεξεργασία, η ανάδειξη και η αλληλεπίδραση προσφέρει νέα γνώση τόσο στους διαχειριστές όσο και στους επισκέπτες τους. Η ίδια η βιωμένη μνήμη είναι που μετασχηματίζει την ύλη σε ιστορικό, αισθητηριακό, κοινωνικό και συλλογικό τοπίο (Πλάντζος, 2019).

Όπως εύστοχα σημειώνει ο Μαστραντώνης (2008: 186) κάθε αρχαιολογικό έργο υπάρχει, σχεδιάζεται και υλοποιείται μέσα σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο είναι τόσο ξεχωριστό όσο και πολύπλοκο, και θα πρέπει να γίνεται απόλυτα σεβαστό.

Πρωτού όμως εισχωρήσουμε σε βάθος πάνω στην συγκεκριμένη αντίληψη, είναι σκόπιμο να μελετήσουμε τα ίδια τα μνημεία και την μεθοδολογία γύρω από την διαχείρισή τους, τον σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού έργου και την χρήση των ψηφιακών μέσων στην ίδια την διαχείριση. Επομένως στις σελίδες που ακολουθούν πρόκειται να γίνει μια αναλυτική μελέτη του πεδίου της διαχείρισης και των διαφόρων οπτικών πάνω στον σχεδιασμό. Πριν, την ανάλυση αυτή, θα προηγηθεί μια μικρή επισκόπηση των βασικών ορισμών για την πολιτιστική κληρονομιά και τα μνημεία ειδικότερα.

Ξεκινώντας από την σύμβαση της Χάγης, το 1954, «τα «Πολιτιστικά αγαθά», όπως ο όρος καθορίζεται στο άρθρο 1 της σύμβασης, είναι όλα τα αγαθά μεγάλης σημασίας για την πολιτιστική κληρονομιά ενός συγκεκριμένου κράτους. Παραδείγματα ειδών αγαθών που είναι δυνατόν να θεωρηθούν πολιτιστικά αγαθά παρέχονται στο άρθρο 1 της Σύμβασης. Περιλαμβάνονται τόσο ακίνητα πολιτιστικά αγαθά, με την έννοια των κτιρίων όσο και άλλα μνημεία ιστορικής, καλλιτεχνικής ή αρχιτεκτονικής σημασίας, καθώς επίσης αρχαιολογικοί χώροι και κινητά πολιτιστικά αγαθά, δια των οποίων εννοούνται έργα τέχνης (όπως πίνακες ζωγραφικής, σχέδια, γλυπτά και λοιπά), αρχαιότητες, χειρόγραφα και βιβλία, είτε μεμονωμένα είτε σε συλλογές, καθώς και αρχεία. Όπως ο ορισμός καθιστά σαφές, η πολιτιστική προέλευση κινητών ή ακίνητων αγαθών, ο κάτοχός τους, και εάν είναι θρησκευτικού ή κοσμικού χαρακτήρα δεν αποτελούν διαφορά όσον αφορά το εάν είναι δυνατόν να θεωρηθούν πολιτιστικά αγαθά.»

(Keefe and Musayev, 2020: 18) Η σύμβαση αυτή, όπως είδαμε και στο κεφάλαιο 2, αποτέλεσε το πρώτο διεθνές κανονιστικό κείμενο που έθεσε όρους πάνω στην διαχείριση και την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Οι διεθνείς χάρτες, είναι εξαιρετικά χρήσιμοι, ωστόσο θέτουν απλά το πλαίσιο και τις γενικές δεσμεύσεις (Κωτσάκης, 2021: 84). Η σχεδίαση ενός αρχαιολογικού έργου είναι πολύ πιο σύνθετη και προϋποθέτει την παραδοχή της υποκειμενικότητας και της ερμηνείας για την επιτυχία του.

Αναγνωρίζεται λοιπόν πως τα μνημεία, είναι εκφράσεις αλλαγών, αντιλήψεων και ταυτότητας των κοινωνιών που τα κατασκεύασαν. Η αναγνώριση πάνω σε ένα κτήριο των στοιχείων εκείνων που υποδεικνύουν αλλαγές στην πραγματικότητα των κατοίκων της περιοχής στο παρελθόν δύναται να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο ανάγνωσης του παρελθόντος (Χατζηγρηγορίου et al., 2022: 562), πάντα όμως υποκειμενικά και υπό το πρίσμα της ζώσης εμπειρίας. Τα χρόνια που ακολούθησαν δόθηκαν νέοι ορισμοί τόσο για τα πολιτιστικά αγαθά όσο και για την πολιτιστική κληρονομιά· κινούμενοι σε μια πιο κοινωνική προσέγγιση, μακριά από την κρυσταλλική αντίληψη των πολιτιστικών αγαθών ως αποκλειστικά φερόντων στοιχείων ιστορικής, καλλιτεχνικής ή αρχιτεκτονικής αξίας, αναγνωρίζοντας ακόμη και την άυλη φύση τους.

Όπως διαπιστώνει η Πάντζου (2020: 25), η Πολιτιστική Κληρονομιά είναι μία διαρκώς εξελισσόμενη έννοια, που χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγράψει τα ίχνη του μακρινού ή/ και πρόσφατου παρελθόντος, υλικά και άυλα. Εισάγεται λοιπόν στον ορισμό των πολιτιστικών αγαθών, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά[7], «η έκφραση του τρόπου ζωής μίας κοινότητας, ο οποίος κληροδοτήθηκε από γενιά σε γενιά, και περιλαμβάνει πρακτικές, έθιμα, αντικείμενα, καλλιτεχνικές εκφράσεις και αξίες.» [Πάντζου, 2020: 26 (ICOMOS, 2002)]. Αυτό το μοντέλο, της «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς», ως το πλέον σύγχρονο, συνδέεται με την αντίληψη για την πολιτισμική κληρονομιά ως μία εν εξελίξει διαδικασία, που συντελείται καθημερινά από την αλληλεπίδραση ανθρώπων και άυλων όπως και υλικών πολιτισμικών στοιχείων. Στο επίκεντρο αυτής της προσέγγισης βρίσκεται η κοινότητα που βιώνει, δημιουργεί και εξελίσσει αυτή την κληρονομιά, ενώ οι ειδικοί καλούνται να παίξουν έναν επικουρικό ρόλο (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 18). Κατανοούμε λοιπόν ότι ο διαχειριστής είναι απλώς ο άνθρωπος εκείνος, ο ειδικός· που διαθέτει τις γνώσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία, να παραλάβει ένα μνημείο από το παρελθόν, και να οργανώσει την διαδικασία της ανάγνωσης και της επεξεργασίας του, μαζί με την κοινωνία των πολιτών, και να παραδώσει το μνημείο πιο αναγνώσιμο.

Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, το μνημείο θα πρέπει όχι μόνο να βρίσκεται σε μια τέτοια υλική κατάσταση που να επιτρέπει την επισκεψιμότητα, αλλά και να συνοδεύεται από το γνωσιακό και πληροφοριακό εκείνο κεφάλαιο που θα δίνει την δυνατότητα στον κάθε επισκέπτη να έρθει σε αμεσότερη και ουσιαστικότερη επικοινωνία με το μνημείο (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 19). Θα πρέπει λοιπόν να είναι πάντα στο μυαλό του διαχειριστή πως η πολιτιστική κληρονομιά, ευθύνεται για την συγκρότηση της ταυτότητας και την αίσθηση του ανήκειν, έχει διδακτικό χαρακτήρα,

[7] Σύμφωνα με τον αρχαιολογικό νόμο που εκδόθηκε το 2000 τόσο η υλική όσο και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά της χώρας χρήζουν προστασίας.

εγείρει την ανάπτυξη, αποτελεί εφαλτήριο έμπνευσης και καλλιτεχνικής δημιουργίας, ενώ συχνά αποτελεί αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης (Πάντζου, 2020: 28). Στα κριτήρια επιλογής των προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών όπως η φύση τους, η σημασία, η ηλικία, η θέση τους, η οικονομική τους αξία (Βουδούρη· Στράτη, 1999), προστίθεται πλέον από οργανισμούς όπως η UNESCO, και η σημασία τους για την κοινωνία (UNESCO, 2021).

Η διαχείριση δεν είναι μια στατική διαδικασία, η οποία αποτυπώνεται αμετάβλητα σε μία χρονική στιγμή, αλλά αναπτύσσεται συνεχώς, αλλάζει και μεταβάλλεται (Κωτσάκης, 2021: 71). Είναι ένα σημαντικό πεδίο που αναγνωρίζει την σπουδαιότητα του πολιτισμού για την συγκρότηση της ταυτότητας, μέσα από την βιωμένη, την συλλογική, την ιστορική μνήμη. Είναι ένα επιστημονικό πεδίο που αναγνωρίζει, ή θα πρέπει να αναγνωρίσει ότι το κοινωνικό βίωμα είναι πρωτεύουσας σημασίας, αλλά ταυτόχρονα ως επιστημονικό διαθέτει θεωρία, εργαλεία και μεθόδους για να επιτύχει τον σκοπό του. Τα πολιτισμικά προϊόντα είναι δρώντα όχι μόνο γιατί οι άνθρωποι τα αντιμετωπίζουν ως τέτοια αλλά και διότι επιδρούν δυναμικά σε αυτούς, καθώς τους προκαλούν συναισθήματα και επηρεάζουν την κοινωνική ζωή τους (Hamilakis, 2002).

Ο πολιτισμός αποτελεί ένα χρήσιμο μέσο ενάντια στην κοινωνική περιθωριοποίηση (Lemić et al., 2022: 92), και αυτή είναι η μεγαλύτερη αξία του, η συλλογικότητα στο ίδιο το βίωμα, η απομάκρυνση από την αναμφισβήτητη εικόνα. Τα μνημεία λοιπόν, είναι διαρκώς μεταβαλλόμενα κείμενα προς κατανάλωση. Αυτή η ανάγκη για την κατανάλωση δεν θα πρέπει να οδηγεί την αμελή διαχείρισή τους, αλλά την προσεκτική τους τεκμηρίωση και την συλλογική ανάγνωση τους. «Αποστολή των πολιτιστικών οργανισμών, …, δεν είναι απλώς να αυξήσουν τα μάτια που τους είδαν και τα αυτιά που τους άκουσαν. Αποστολή τους είναι να αφήσουν να ακουστούν οι σιωπηλές φωνές, να δώσουν χώρο στο διαφορετικό, να επιτρέψουν το απρόσμενο» (Τσιάβος, 2021: 302).

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

«δια-χειρίζομαι, περνώ κάτι από τα χέρια μου, γνωρίζω, διαθέτω με ευθύνη μου, χρησιμοποιώ, αξιοποιώ, απλά φυλάσσω, ή και απορρίπτω. Άρα διαχείριση μνημείων είναι όλη η σχέση μας με τα μνημεία…»
(Λαμπρινουδάκης, 2005: 6)

Το αρχαιολογικό διαχειριστικό έργο, λοιπόν, μπορεί να οριστεί ως το «προσωρινό συλλογικό εγχείρημα που είναι μοναδικό και ικανοποιεί τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης, της προστασίας και της ανάδειξης, έχει σαφείς στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο, χρονοδιάγραμμα και προϋπολογισμό· καθώς επίσης και χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο από τις τεχνικές επιστήμες για να εκφράσει τα παραγόμενα νοήματα της αρχαιολογικής έρευνας»
(Μαστραντώνης, 2008: 81-82· Μαστραντώνης, 2009: 18)

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (cultural heritage management) είναι ένα ιδαίτερο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών, όπου στην πραγματικότητα ξεκίνησε από τις τεχνολογικές επιστήμες και τον τομέα της διαχείρισης έργου

(project management)[8]. Όπως σημειώνει η Πάντζου (2020: 43), η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς βασίζεται στην μεθοδολογία του Business Management, της διαχείρισης έργων, και έχει δεχθεί επιδράσεις από άλλους κλάδους όπως το μαρκετινγκ, η επικοινωνία, και οι οικονομικές σπουδές. Σταδιακά, η διαπίστωση πως η κοινωνική διάσταση των μνημείων δεν είναι δυνατόν να αγνωσθεί μόνο μέσα από αυστηρά μεθοδολογικά εργαλεία που βασίζονταν σε αυστηρά τεχνικές επιστήμες, οδήγησε στην σύμπραξη μεταξύ των δύο πεδίων, και στην ανάγκη ύπαρξης μιας συγκροτημένης θεωρίας γύρω από την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. «Το «ποτάμι» της αρχαιολογικής έρευνας «παρασύρει» τόσο την αρχική σύλληψη του έργου όσο και τον προγραμματισμό του, σχεδόν μέχρι και τη φάση που το έργο τίθεται σε λειτουργία. Το αρχαιολογικό έργο δεν μπορεί να εκτελείται όπως κάθε άλλο τεχνικό έργο» (Μαστραντώνης, 2008: 125). Είναι επομένως σημαντική, η καταγωγή του διαχειριστή από τον ευρύ κλάδο των πολιτισμικών σπουδών.

Η πρώτη προσπάθεια χρήσης των κανονιστικών πλαισίων και των μεθοδολογικών εργαλείων της διαχείρισης έργων στον τομέα της αρχαιολογίας ανάγεται στη περίοδο του πρώτου και του δεύτερου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, όπου η αρχαιολογική υπηρεσία βρέθηκε σχεδόν υποχρεωμένη να συζητά νέες και ξένες έννοιες προκειμένου να εξασφαλίσει χρηματοδοτήσεις από κοινοτικούς πόρους (Μαστραντώνης, 2008: 25). Αυτή η πρώτη συνάντηση μεταξύ διαχειριστών και αρχαιολογίας δεν ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη καθώς υπήρχε δυσκολία στην κατανόηση της φύσης των αρχαιολογικών έργων και καχυποψία από την πλευρά της αρχαιολογικής υπηρεσίας για τις τεχνικές μεθόδους που έπρεπε να ακολουθηθούν (Μαστραντώνης, 2008: 26). Σταδιακά αυτές οι αντιλήψεις άρχισαν να εξαλείφονται και να γίνεται αντιληπτό ότι η εφαρμογή τέτοιων μεθόδων ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη και απαραίτητη (Μαστραντώνης, 2008: 27), πάντα όμως υπό το πρίσμα της κοινωνικής έρευνας. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επισημανθεί πως η διαχείριση είναι, και θα πρέπει να είναι, μια συνιστώσα της αρχαιολογικής έρευνας και όχι μια εξωτερική παρέμβαση (Ματραντώνης, 2008: 29). Ένα αρχαιολογικό έργο συμπορεύεται τόσο με την αρχαιολογική έρευνα, που αποτελεί το νόημα, όσο και στην συνέχεια με τα τεχνικά έργα που προσφέρουν το λεξιλόγιο στο έργο. Δεν ταυτίζεται με καμία από τις δύο όψεις, αλλά λειτουργεί συνεργατικά και ακέραια (Μαστραντώνης, 2008: 80).

Το αρχαιολογικό διαχειριστικό έργο, λοιπόν, μπορεί να οριστεί ως το «προσωρινό συλλογικό εγχείρημα που είναι μοναδικό και ικανοποιεί τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης, της προστασίας και της ανάδειξης, έχει σαφείς στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο, χρονοδιάγραμμα και προϋπολογισμό· καθώς επίσης και χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο από τις τεχνικές επιστήμες για να εκφράσει τα παραγόμενα νοήματα της αρχαιολογικής έρευνας» (Μαστραντώνης, 2008: 81-82· Μαστραντώνης, 2009: 18). Είναι η διαδικασία μέσα από την οποία περνάνε τα μνημεία και τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] προκειμένου να τεκμηριωθεί η φύση τους, να προστατευθεί η ύπαρξή τους, και στις ιδανικές περιπτώσεις να παραδοθούν στο κοινό. Είναι

[8] Διαχείριση έργου (project management) είναι «η εφαρμογή γνώσεων, δεξιοτήτων, εργαλείων και τεχνικών στις δραστηριότητεσ των έργων, ωστε να επιτευχθούν οι στόχοι των έργων αυτών. Η διαχείριση έργου επιτυγχάνεται μέσω της χρήσης διαδικασιών όπως : εκκίνηση, σχεδιασμός, εκτέλεση, έλεγχος, κλείσιμο.» [Μαστραντώνης, 2008: 21 (PMI, 2000: 6)]

ένας κλάδος που σχετίζεται με το παρόν και το μέλλον, των πολιτιστικών πόρων, καθώς και την τεκμηρίωση αυτών των αποφάσεων (Λεκάκης και Πάντζου, 2020: 9). Ο όρος «αναφέρεται στις διαδικασίες τεκμηρίωσης, ερμηνείας, προστασίας και επιμέλειας πολιτιστικών τεκμηρίων και τόπων, υλικών και άυλων.» (Μπούνια, 2020: 12) Η διαχείριση επιτάσσει την συνεργασία πολλών διαφορετικών φορέων και επιστημόνων.

Σημαντικό ρόλο στην ίδια την διαχείριση, παίζουν οι διαδικασίες «του ελέγχου, της αξιολόγησης, της στοχοθεσίας, της επαναστοχοθέτησης και του σχεδιασμού» (Πάντζου, 2020: 46). Ένα αρχαιολογικό έργο λοιπόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι διαδέχεται 4 βασικές φάσεις προκειμένου να ολοκληρωθεί. Την αρχική σύλληψη, τον σχεδιασμό, την εκτέλεση και την έναρξη της λειτουργίας του, ενώ σε αυτές τις φάσεις προστίθεται ως αυτοτελής, σημαίνουσα, χρόνια επαναλαμβανόμενη και εξελισσόμενη φάση, η αρχαιολογική έρευνα και τεκμηρίωση (Μαστραντώνης, 2008: 111-118). Η ύπαρξη της αρχαιολογικής έρευνας προηγείται της διαχείρισης (Μαστραντώνης, 2008:119) και συμπορεύεται με αυτή. Προκύπτει λοιπόν ένα βασικό ζήτημα, αυτό της συνεχούς ανατροφοδότησης με νέα στοιχεία από την αρχαιολογική έρευνα που πιθανόν να επηρεάσουν την εξέλιξη ενός αρχαιολογικού έργου. Παρά το γεγονός, ότι το αρχαιολογικό έργο είναι διαρκώς εξελισσόμενο, πρέπει ταυτόχρονα να διαθέτει συγκεκριμένους στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο και χρονοδιάγραμμα, προκειμένου να είναι και πραγματικά υλοποιήσιμο. Επομένως, τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα αξιολογούνται ανάλογα με την επίτευξη των στόχων του έργου, και είναι στην ευχέρεια του διαχειριστή να αποφασίσει αν θα μεταβάλλει το ίδιο το έργο. Είναι φυσιολογικό να υπάρξουν αλλαγές που θα προκύψουν από την αρχαιολογική έρευνα και θα αποκαλύπτονται σταδιακά, οι οποίες πρέπει να αντιμετωπιστούν με ωριμότητα (Μαστραντώνης, 2008: 123).

Η διαχείριση δεν είναι μια στατική διαδικασία, η οποία αποτυπώνεται αμετάβλητα σε μία χρονική στιγμή, αλλά αναπτύσσεται συνεχώς, αλλάζει και μεταβάλλεται (Κωτσάκης, 2021: 71), συμβάλει στην ενδυνάμωση των σχέσεων της τοπικής κοινότητας, την προστασία του πολιτισμικού αποθέματος και την τοπική ανάπτυξη. Ως ένας διαρκώς αναπτυσσόμενος λοιπόν κλάδος, ακολουθεί τις κοινωνικές εξελίξεις, υιοθετεί σύγχρονες πρακτικές και αντιλήψεις, όπως οι νέες τεχνολογίες, η συζήτηση για την κλιματική αλλαγή και εξαρτάται άμεσα από την κοινωνία.

Ο ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗ.

Τα έργα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες.Όλα όσα είναι εξ αρχής καταδικασμένα να αποτύχουν, και σε όλα τα υπόλοιπα. [Μαστραντώνης, 2009: 15 (Kendrick, 2003: 1-2, 17-18)]

Για την αποτελεσματική λοιπόν διαχείριση ενός αρχαιολογικού έργου είναι απαραίτητο να υπάρξει μια μεθοδολογία που θα βοηθήσει τον διαχειριστή να επιτύχει τους στόχους του. Αυτή την μεθοδολογία έχει αναλύσει διεξοδικά ο Μαστραντώνης (2008) στο έργο του Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων: Θεωρητικό Πλαίσιο και Ανά-

πτυξη Εξειδικευμένων Εργαλείων. Παρακάτω, θα παρουσιαστούν συνοπτικά τα μεθοδολογικά εργαλεία της διαχείρισης που βοήθησαν στην διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας.

Όπως επισημαίνει ο Μαστραντώνης λοιπόν (2008: 44-45) ένα έργο έχει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά. Είναι ένα προσωρινό εγχείρημα «Κάθε έργο επιβάλλεται να έχει μία αρχή και ένα τέλος (Μαστραντώνης, 2008: 44.)» Αυτό σημαίνει ότι η επίτευξη, ή η αδυναμία επίτευξης, των στόχων ενός έργου σημαίνει αυτόματα και την λήξη ή την διακοπή του έργου. Αυτό που έχει διάρκεια σε ένα έργο είναι τα εξαγόμενα αποτελέσματα του. Συμπληρώνουμε εδώ, ότι κατά αυτό τον τρόπο η επιτυχία και τα αποτελέσματα ενός έργου δύνανται να πυροδοτήσουν την δημιουργία ενός νέου έργου. Είναι συλλογικό εγχείρημα καθώς για την επίτευξη του έργου προϋποτίθεται η συγκρότηση μιας ομάδας, με διεπιστημονική συνεργασία και καλό συντονισμό. Είναι μοναδικό καθώς η κοινωνική του φύση το καθιστά πρωτόλειο. Παρά το γεγονός ότι μπορεί να διατηρεί κοινά χαρακτηριστικά με άλλα έργα τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν διδακτικά για την ομάδα του έργου, υπάρχουν ιδιαιτερότητες που πηγάζουν κυρίως όπως είπαμε από την κοινωνική φύση του έργου. Έχει σαφές χρονοδιάγραμμα και χαρακτηρίζεται από καλό προγραμματισμό των εργασιών του. Και τέλος διαθέτει έναν προκαθορισμένο προϋπολογισμό, τον οποίο πρέπει να γνωρίζουν και οι χρηματοδότες του, ο οποίος δεν πρέπει να ξεπεραστεί καθώς αυτό μπορεί να ακυρώσει το ίδιο το έργο και να προκαλέσει στασιμότητα.

Οι βασικές αρχές της διαχείρισης

Ένα διαχειριστικό έργο διαθέτει τρεις βασικές αρχές τις οποίες και πρέπει να ικανοποιεί, συνολικά ή/και αποσπασματικά - συνδυαστικά (Μαστραντώνης, 2008: 46-47). Η πρώτη **αρχή** είναι αυτή **της επιστημονικής τεκμηρίωσης** (Μαστραντώνης, 2008: 47-62). Η οποία τονίζει ότι είναι απαραίτητη η γνώση της θεωρίας και των μεθοδολογικών εργαλείων της αρχαιολογικής επιστήμης, για την καλή ανάγνωση του μνημείου· λαμβάνοντας πάντα υπόψιν ότι η επιστημονική αλήθεια, το παραχθέν αποτέλεσμα της επιστήμης, δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση κάποιο δόγμα το οποίο δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί. Υπό αυτή την έννοια είναι εξαιρετικά σημαντικό τα αρχαιολογικά έργα να είναι αναστρέψιμα, και όχι αμετάκλητα, βασιζόμενα σε σταθερές επιστημονικές βάσεις και υποβαλλόμενα προς κρίση στην επιστημονική κοινότητα. Επιπλέον, σημαντική εξίσου σημαντική είναι **η αρχή της προστασίας των αρχαιοτήτων** (Μαστραντώνης, 2008: 62-67). Η αρχαιολογική επιστήμη, έχει αλλάξει ολοκληρωτικά μορφή από την ίδρυσή της, κάνοντας στροφή από την καταστροφική έρευνα προς την προστασία των μνημείων και των αρχαιολογικών καταλοίπων του παρελθόντος. Αρχικά, αυτή η στροφή οδήγησε τις αρχαιολογικές υπηρεσίες να απομονωθούν από την κοινωνία των πολιτών. Σταδιακά, αυτή η τάση αίρεται και οδηγεί στην επιτυχή υλοποίηση των αρχαιολογικών έργων. Η αρχή της προστασίας είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς αναγνωρίζει την μοναδικότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς, την μη επαναληψιμότητα και την απαραίτητη ύπαρξη επιστημονικών μεθόδων.

Τελευταία αρχή, είναι **η αρχή της ανάδειξης** (Μαστραντώνης, 2008: 67-74). Η επισκεψιμότητα των μνημείων, σηματοδοτεί μια νέα μαζική προσέγγιση, από το ευρύ κοινό. Με το πέρασμα των χρόνων η αρχαιολογική υπηρεσία στοχεύει όχι απλά

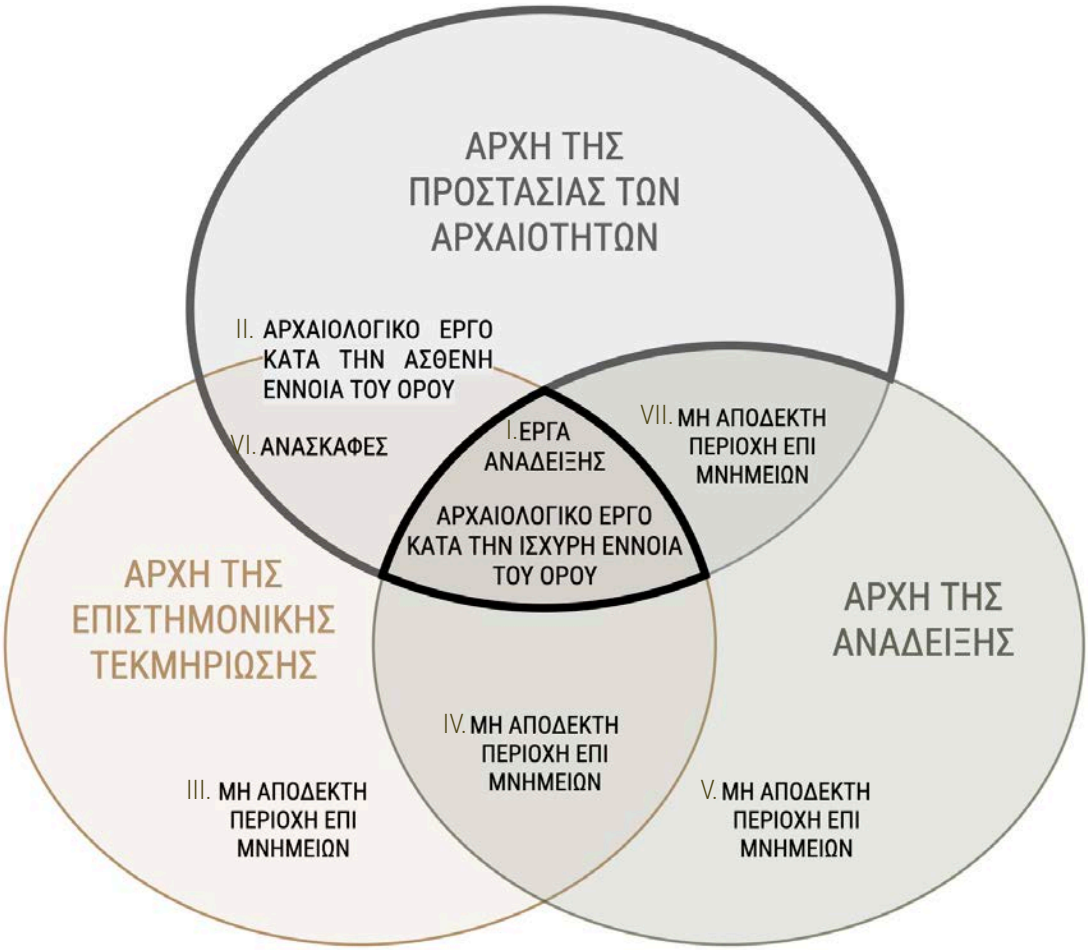

στην συντήρηση, την αναστήλωση και την αποκατάσταση αλλά στην ανάδειξη των μνημείων. Η ανάδειξη συνίσταται στην αποκατάσταση της αναγνωσιμότητας των μνημείων προς την κοινωνία των πολιτών, στην εξασφάλιση της πρόσβασης στα μνημεία, στην κατασκευή κτηριακών υποδομών, στην κατάλληλη σήμανση, στην έκδοση εποπτικού υλικού και στην χρήση ψηφιακών εφαρμογών. Η ανάδειξη πλέον δεν περιορίζεται στην πρόσβαση των ερευνητών στα μνημεία αλλά στην επιταγή της κοινωνίας των πολιτών για την επαφή με το παρελθόν, η οποία ωστόσο πρέπει να βασίζεται σε συγκεκριμένες αρχές που θα εξασφαλίζουν την σωστή επικοινωνία μνημείου και επισκέπτη. Με απλά λόγια «η ανάδειξη είναι που μπορεί να μετατρέψει τα αρχαιολογικά ευρήματα σε μνημεία»

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΚΥΚΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΑΡΧΕΣ
(Μαστραντώνης, 2008: 75-77)

I Το ιδανικό αρχαιολογικό έργο
II Μόνο οι επείγουσες επεμβάσεις προστασίας του μνημείου
VI Έργα όπως οι συστηματικές και σωστικές ανασκαφές, τα οποία βασίζονται στην αρχή της Τεκμηρίωσης και της Προστασίας
III & IV & V Μη αποδεκτές περιοχές καθώς παραβιάζουν την αρχή της Προστασίας και βασίζονται συνήθως σε αλλιώτικες επεμβάσεις πάνω στα μνημεία, είτε με υπερανασκαφές, είτε με υπεραναστηλώσεις.
VII Παρόλο που καλύπτεται η περιοχή της προστασίας, η συγκεκριμένη περίπτωση είναι μη αποδεκτή αφού στοχεύει στην μη επιστημονικά τεκμηριωμένη ανάδειξη.

(Μαστραντώνης, 2008: 73). Με άλλα λόγια η ανάδειξη αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο μπορεί ένα σημείο, σε αυτή την περίπτωση ένα πολιτιστικό αγαθό, να μετατραπεί σε σημαινόμενο· να αποκτήσει δηλαδή ερμηνεία και να σηματοδοτήσει την παραγωγή νέας γνώσης, μέσα από την επαφή με το κοινό.

Γενικά η αποτελεσματική ανάδειξη μπορεί να περιέχει μέρος ή το σύνολο των παρακάτω (Λαμπρινουδάκης, 2005: 29-30), την δημιουργία φυλακίων, εκδοτηρίων, πωλητηρίων, κτιρίων εξυπηρέτησης κοινού, την κατασκευή διαδρόμων επισκεπτών, την τοποθέτηση εποπτικού υλικού, την δημιουργία τοπικού μουσείου όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο, την πρόβλεψη χώρων στάθμευσης και οδικών πινακίδων, την συγγραφή εντύπων, την χρήση ψηφιακών μέσων και την εξασφάλιση της διαρκούς καθαριότητας και διοίκησης του χώρου. Είναι μία σύνθετη διαδικασία που βασίζεται στην καλή τεκμηρίωση του χώρου, τον εντοπισμό των αδυνάτων του σημείων και της επιλογής εκείνων που θα εξασφαλίσουν την βιωσιμότητά του. «Η ανάδειξη επιχειρεί μια επιστημονική ανάγνωση των μνημείων, στη βάση της τεκμηρίωσης και των ερμηνειών που αυτή επιδέχεται. Επιχειρεί να μεταδώσει αυτή την επιστημονική γνώση στο ευρύτερο κοινό. Από την άποψη αυτή, η ανάδειξη είναι ένα είδος δημοσίευσης που απευθύνεται όχι προς την επιστημονική κοινότητα, αλλά προς το ευρύ κοινό» (Μαστραντώνης, 2009).

Ο ρόλος του διαχειριστή και η αυτεπιστασία

Για την ικανοποίηση των παραπάνω αρχών και την σωστή διαχείριση του έργου, είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί ο διαχειριστής του ίδιου του έργου. Εδώ, δημιουργείται ένα αντικρουόμενο ζήτημα μεταξύ των ειδικών του πολιτισμού. Η αυτεπιστασία αποτελεί την κυρίαρχη μέθοδο που ακολουθεί η αρχαιολογική υπηρεσία για την εκτέλεση αρχαιολογικών έργων. Η τάση της αρχαιολογικής υπηρεσίας να εκτελεί έργα με αυτεπιστασία, δεχόμενη κατηγορίες για οπισθοδρομισμό, και η ολοένα και αυξανόμενη πίεση εκσυγχρονισμού για την εμπλοκή της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας στα αρχαιολογικά έργα δημιουργούσαν μια αμφιθυμία η οποία οδηγούσε στην στασιμότητα (Μαστραντώνης, 2008: 28). Μετά το 2004, η αρχαιολογική υπηρεσία υιοθέτησε μια πιο ξεκάθαρη γραμμή στην διεκδίκηση της εποπτείας των αρχαιολογικών έργων, η οποία από τον ερευνητή Μαστραντώνη κρίνεται κατά βάση ως θετική αν τεθούν ορισμένες προϋποθέσεις, όπως η ανάπτυξη ενός κανονιστικού, επιστημονικού και θεωρητικού, πλαισίου λειτουργίας. Συμπληρώνουμε, την ανάγκη διαρκούς ενημέρωσης πάνω στο πεδίο της διαχείρισης, την συνεργασία με νέους επιστήμονες που παρακολουθούν ενεργά τις εξελίξεις, την συνεργασία με πανεπιστημιακά ιδρύματα, την υποχρεωτική εκπαίδευση του επιστημονικού προσωπικού της αρχαιολογικής υπηρεσίας και την καλή οργάνωση της ίδιας της υπηρεσίας. Ένα έργο συνήθως βασίζεται στην οργάνωση του φορέα υλοποίησής του, όσο πιο καλή είναι η οργανωτική δομή του τόσο πιο χρηστή θα είναι και η όλη διαχείριση, αποφεύγοντας προβλήματα στην ιεραρχία και την καθυστέρηση εγκρίσεων (Μαστραντώνης, 2008: 157-171). Το έργο συνήθως διαθέτει έναν υπεύθυνο, ο οποίος λογοδοτεί στον έφορο αρχαιοτήτων και συνεργάζεται με έναν οικονομικό σύμβουλο, ενώ την ομάδα επίβλεψης απαρτίζουν ένας αρχαιολόγος, ένας μηχανικός και ένας συντηρητής (Μαστραντώνης, 2008:

172). Ο υπεύθυνος πρέπει απαραίτητα να διαθέτει άριστες ηγετικές, επικοινωνιακές, διαπραγματευτικές, διοικητικές δεξιότητες καθώς επίσης και ικανότητες στην επίλυση προβλημάτων και επιρροή στην λήψη αποφάσεων (Μαστραντώνης, 2008: 177-178).

Το πρόγραμμα και οι διαδοχικές φάσεις ενός αρχαιολογικού έργου

Συνεχίζοντας, όπως είδαμε παραπάνω, το αρχαιολογικό έργο περνά από τέσσερις βασικές φάσεις, την αρχική σύλληψη, τον σχεδιασμό, την εκτέλεση και την έναρξη της λειτουργίας του, οι οποίες συνυπάρχουν με μια πέμπτη συνεχόμενη φάση την αρχαιολογική έρευνα (Μαστραντώνης, 2008: 111-118). Είναι λοιπόν, πραγματικά πολύ σημαντικό οι συγκεκριμένες φάσεις να είναι διαδοχικές και όχι αλληλοκαλυπτόμενες καθώς δημιουργούνται σοβαρά προβλήματα στην εκτέλεση και την συνέχιση του έργου, την επίτευξη του χρονοδιαγράμματος και του οικονομικού προϋπολογισμού. Μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου προγραμματισμένα και αυστηρά ελεγχόμενα γίνεται συνειδητή η αλληλεπικάλυψη των φάσεων του έργου θα πρέπει ο διαχειριστής να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός και να έχει επίγνωση των κινδύνων (Μαστραντώνης, 2008: 113-115). Μετά την ολοκλήρωση της φάσης του Σχεδιασμού οι αλλαγές στο φυσικό αντικείμενο του έργου μπορεί να επιφέρουν μεγάλα κόστη που θα καταστήσουν το έργο μη βιώσιμο. Υπάρχει λοιπόν, ένα σημείο μη επιστροφής όπου το έργο δεν μπορεί να επιστρέψει ποτέ πίσω στην προγενέστερη φάση της σύλληψης και του σχεδιασμού (Μαστραντώνης, 2008: 116).

Είναι σαφές ότι για την εκτέλεση ενός εκτεταμένου αρχαιολογικού έργου, το οποίο μπορεί να αποτελείται από μικρά υποέργα τα οποία θα εξασφαλίζουν την επιτυχία του διαχειριστικού πλάνου, και την γόνιμη συνεργασία της αρχαιολογικής έρευνας με το έργο. Αυτά τα έργα μεγάλης κλίμακας ονομάζονται και αρχαιολογικά προγράμματα (Μαστραντώνης, 2008: 128). Το συγκεκριμένο ζήτημα απασχόλησε ιδιαίτερα τον γράφοντα κατά τον σχεδιασμό που θα αναλυθεί παρακάτω και αποφασίστηκε η συγκρότηση ενός αρχαιολογικού προγράμματος αποτελούμενου από μικρότερα, πιο διαχειρίσιμα έργα, που θα εξασφαλίσουν ευκολότερα χρηματοδοτήσεις και δεν θα δημιουργήσουν τις συνθήκες που θα κάνουν το έργο χαοτικό και μη διαχειρίσιμο.

Αναλυτικότερα, όπως είδαμε παραπάνω, η διαδικασία διαχείρισης ενός αρχαιολογικού έργου ξεκινάει με την φάση της αρχικής σύλληψης και την διάκριση του βασικού σκοπού που επιδιώκει να επιτύχει το έργο και την διάκριση των στόχων του. Στην συνέχεια προσδιορίζονται τα τεχνικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά του έργου και οι περιορισμοί στην υλοποίησή του καθώς και όλοι εκείνοι οι παράμετροι, θετικές και αρνητικές, που πρέπει να ληφθούν υπόψιν για τον αποτελεσματικό σχεδιασμό του έργου (Μαστραντώνης, 2008: 129-145). Το στάδιο αυτό διαδέχεται η φάση του σχεδιασμού και η δημιουργία αναλυτικών σχεδίων, σχεδιαγραμμάτων και

ο καθορισμός των αναλυτικών προδιαγραφών του έργου[9]. Κατά αυτό τον τρόπο αναλύονται δομικά οι εργασίες στον πίνακα δομικής ανάλυσης εργασιών και έπειτα καταρτίζεται ο αναλυτικός προϋπολογισμός του έργου. Μετά και την συγκρότηση του προυπολογισμού ακολουθεί το χρονοδιάγραμμα του έργου, το οποίο σχεδιάζεται αρχικά σε διάγραμμα δικτύου (PERT) και στην συνέχεια σε γραμμικό διάγραμμα (GANT). Η σχεδίαση του διαγράμματος GANT, ακολουθείται από τον οικονομικό προγραμματισμό του έργου, όπου υπολογίζονται οι δαπάνες ανά μήνα. Ο σωστός διαμοιρασμός των δαπανών του έργου αποτυπώνεται με την μορφή τυπικής καμπύλης S σε ένα διάγραμμα χρηματοροών, και έτσι ολοκληρώνεται η διαδικασία του σχεδιασμού. Τέλος ακολουθεί η εκτέλεση του σχεδιασμού του φυσικού αντικειμένου του έργου και η παράδοση-παραλαβή του φυσικού αντικειμένου του έργου με την έναρξη της λειτουργίας του έργου (Μαστραντώνης, 2008: 129-145).

Οι αξίες

Πριν την οργάνωση του έργου είναι απαραίτητη η επιστημονική αξιολόγηση μέσα από ένα σύστημα αξιών που έχει προτείνει ο Λαμπρινουδάκης (2006: 20-26) και βοηθούν στην διάκριση της αναγκαιότητας ή μη εκτέλεσης ενός έργου, καθώς επίσης και στην επιλογή του σχεδίου δράσης. Οι αξίες διακρίνονται στην Επιστημονική, στην Ιστορική, στην Σπανιότητα, στην Παλαιότητα, στην Εθνική, στην Τοπική, στην Θρησκευτική, στην Αισθητική, στην Αυθεντικότητα, στην Διδακτική, [στην Πολιτισμική, στην Οικονομική, στην Τουριστική και στη Δυνατότητα Νέας Χρήσης], με τις τελευταίες να συγκροτούν την Κοινωνική Αξία με την στενή έννοια.

Οι παράγοντες του έργου

Σημαντικοί για το ίδιο το έργο είναι και οι παράγοντες του έργου (Μαστραντώνης, 2008: 145-146). Παράγοντες του έργου ονομάζονται όλα τα πρόσωπα που συμμετέχουν ή έχουν συμφέροντα κατά την υλοποίηση του έργου, από τον διευθυντή του, τον φορέα λειτουργίας και τους χρήστες του έργου, τον φορέα υλοποίησης του έργου, έως την ομάδα του έργου και τον φορέα χρηματοδότησης, καθώς επίσης και άλλοι εξωτερικοί ή εσωτερικοί φορείς. Για την υλοποίηση του αρχαιολογικού προγράμματος απαιτείται μια πολύπλοκη συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, με εγκρίσεις και αποφάσεις, ενδεχόμενους εξωτερικούς φορείς και τον φορέα χρηματοδότησης[10]. Σημαντικός παράγοντας σε ένα έργο είναι

[9] Είναι απαραίτητο κατά τον σχεδιασμό του έργου να ληφθούν υπόψιν όλες οι παράμετροι που αφορούν την προστασία των ευρημάτων, και να εγκατασταθούν όλα εκείνα τα απαραίτητα μέσα, όπως ο κεντρικός κλιματισμός, φίλτρα υπέρυθρης ακτινοβολίας, υγρασιόμετρα, σύστημα ασφαλείας και πυρασφάλειας. Όλα αυτά θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν πριν την τοποθέτηση των ευρημάτων καθώς μετά την ολοκλήρωση του έργου είναι πολύ πιο δύσκολο το εγχείρημα της τοποθέτησης (Μαστραντώνης, 2008: 187).

[10] Σημειώνεται εδώ πως είναι απαραίτητη η πραγματική συνεργασία με όλα τα συμβαλλόμενα μέρη του αρχαιολογικού προγράμματος, τοπικούς φορείς, κατοίκους και άλλους, και είναι εξίσου απαραίτητο να διαφυλαχθεί πως το αρχαιολογικό έργο δεν θα αποτελέσει αντικείμενο πολιτικής σκοπιμότητας, αμιγώς οικονομικών συμφερόντων συγκεκριμένων ομάδων και υστεροφημίας. Για τον συγκεκριμένο λόγο αναγνωρίζεται η ανάγκη της διεύθυνσης του έργου από την Αρχαιολογική Υπηρεσία ή Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, με αυτεπιστασία, καθώς επίσης και η κοινοποίηση του ίδιου του έργου στην τοπική κοινωνίας και την ευρύτερη κοινωνία των πολιτών, μέσα από δράσεις ενημέρωσης, μέσα μαζικής ενημέρωσης και δημόσιο διάλογο.

οι ίδιοι οι χρηστές του, οι οποίοι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν από πολύ νωρίς στην σύλληψη του έργου προκειμένου να αναλυθούν και να διακριθούν σωστά οι ανάγκες τους, και το έργο να αποκτήσει σωστή στόχευση και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, καθώς επίσης θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν και ομάδες που είναι δυνατόν να εμπλακούν μελλοντικά με το ίδιο το έργο. Η στόχευση στους χρήστες και στην κοινωνική διάσταση της διαχείρισης θα αναλυθεί και παρακάτω.

Διάκριση και διαχείριση κινδύνων

Πριν την έναρξη την έναρξη της εκτέλεσης του φυσικού αντικειμένου επιβάλλεται η συστηματική αναγνώριση, η ανάλυση και η πρόταση αντιμετώπισης των κινδύνων που πιθανόν να προκύψουν στο έργο (Μαστραντώνης, 2008: 251-257· Μαστραντώνης, 2009). Ο μεγαλύτερος κίνδυνος συνίσταται στην καταστροφή της αρχαιολογικής πληροφορίας και στην λανθασμένη ανάδειξη. Είναι λοιπόν απαραίτητο να υπάρξουν ορισμένα στάδια διαχείρισης των κινδύνων τα οποία συνοπτικά περιγράφονται ως, ο σχεδιασμός του συστήματος διαχείρισης των κινδύνων, η αναγνώριση των κινδύνων, ο σχεδιασμός των ενεργειών της αντιμετώπισής τους, η παρακολούθηση και ο έλεγχος.

Δημιουργείται λοιπόν πίνακας καταγραφής των κινδύνων όπου περιγράφονται οι κίνδυνοι χωρισμένοι σε κατηγορίες ανάλογα με την φύση τους, ως αρχαιολογικοί, τεχνικοί, διαχειριστικοί, οργανωτικοί, εξωτερικοί (Μαστραντώνης, 2008: 251-277) και ανωτέρας βίας (Μαστραντώνης, 2009: 16). Οι κίνδυνοι στην συνέχεια αναλύονται με βάση την πιθανότητα και την επίπτωση τους στο έργο, τους παράγοντες του κόστους, του χρονοδιαγράμματος και του φυσικού αντικειμένου. Ο πίνακας αυτός ακολουθείται από έναν νέο ο οποίος υιοθετεί ένα σύστημα βαθμολόγησης πιθανοτήτων, όπου η πιθανότητα του κινδύνου πολλαπλασιάζεται με το σύνολο των παραγόντων της συνολικής επίπτωσης, έτσι υπολογίζεται το μέγεθος των κινδύνων οι οποίοι διακρίνονται σε Μεγάλου, Μεσαίου και Μικρού μεγέθους και ορίζεται για τον καθένα ξεχωριστά ένας τρόπος πιθανής αντιμετώπισης με τις πιθανές τεχνικές της Μεταβίβασης, της Εξάλειψης, της Μείωσης και τις Αποδοχής του κινδύνου. Μετά την καταγραφή και την ανάλυση κινδύνων είναι στην αρμοδιότητα της ομάδας του έργου να παρακολουθεί τις εκθέσεις προόδου του έργου και να αντιμετωπίζει του κινδύνους που προκύπτουν. Η διαδικασία της διάκρισης και διαχείρισης κινδύνων πρέπει να επαναλαμβάνεται σε σταθερή βάση.

Είναι απαραίτητο να αναγνωρισθεί εξ αρχής πως το μέλλον προϋποθέτει κινδύνους σε όλα τα έργα. Τα πιο βασικά ενδεχόμενα με βάση τον Μαστραντώνη (2009: 13) είναι η σοβαρή υπέρβαση του προϋπολογισμού, η υπερβολική καθυστέρηση και μη ή ημιτελής λειτουργία, ολοκλήρωση και παράδοσή τους. Σε ότι αφορά την Ελληνική πραγματικότητα και τα έργα που υλοποιούνται από το ΥΠΠΟΑ και συνεργαζόμενους φορείς, ο ερευνητής Μαστραντώνης (2009: 91) διαπιστώνει μετά την μελέτη 216 αρχαιολογικών έργων ότι, ο προϋπολογισμός τους δεν αυξήθηκε σημαντικά και όπου αυτό συνέβη ήταν εξαιτίας της μεταβολής του φυσικού αντικειμένου πάντα σε συνεργασία με τις διαχειριστικές αρχές. Αντιθέτως, σε ένα μεγάλο

ποσοστό των έργων η χρονική διάρκειά τους αυξήθηκε σημαντικά[11] χωρίς να όμως την λογική αύξηση και του προϋπολογισμού, φαινόμενο που ονομάζει το «παράδοξο της αρχαιολογικής αυτεπιστασίας» (Μαστραντώνης, 2009: 91, 98). Η μεγάλη παράταση στην χρονική διάρκεια των εξεταζόμενων έργων σαφώς υποδεικνύει μια ανάγκη αυξημένης προσοχής στην σχεδίαση ενός μελλοντικού αρχαιολογικού έργου.

Η αναστήλωση

Η αναστήλωση των μνημείων είναι μία από τις επιλογές του διαχειριστή σε ένα έργο ανάδειξης, ωστόσο κρύβει ορισμένες προκλήσεις και κινδύνους που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν πριν τον σχεδιασμό του έργου. Η αναστήλωση σχετίζεται άμεσα με την «ερμηνεία των μνημείων, την ελάχιστη επέμβαση, την αυθεντικότητα, την εκπαίδευση, την πολιτιστική και εθνική ταυτότητα, και την εκτίμηση της σημασίας του μνημείου» (Βαχαροπούλου, 2020: 374). Με την αναστήλωση, ο όγκος του μνημείου αποκτά ξανά νόημα, βελτιώνεται η αναγνωσιμότητά του και η εκπαιδευτική του αξία (Βαχαροπούλου, 2020: 383). Ωστόσο, τίθενται διάφορα ζητήματα όπως ο βαθμός της αυθεντικότητας του υλικού, ή η αρμονική ενσωμάτωση του μνημείου στον χώρο (Βαχαροπούλου, 2020: 386). Η διαδικασία της αναστήλωσης θα πρέπει να διαδέχεται την λεπτομερή τεκμηρίωση και ανάγνωση του αρχαιολογικού χώρου (Βαχαροπούλου, 2020: 388).

Η ελληνική πραγματικότητα

Η Ελλάδα, αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση γιατί όπως είδαμε ακολουθεί συγκεκριμένη πολιτική στην επίβλεψη ενός διαχειριστικού έργου, το οποίο σαφώς ενέχει ορισμένα προβλήματα αλλά και πολλά θετικά στοιχεία. Επιπλέον, προκλήσεις κατά την σύλληψη, τον σχεδιασμό και την εκτέλεση ενός διαχειριστικού έργου έχουν να κάνουν με την απουσία συντονισμού μεταξύ των πολιτιστικών φορέων, την έλλειψη υποδομών και κοινής μεθοδολογίας, την κακή επικοινωνία ακαδημαϊκής κοινότητας με την πρακτική εφαρμογή, την υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων του φορέα, την έλλειψη γνώσης, την καθυστέρηση του χρονοδιαγράμματος, την κακή επικοινωνία του διαχειριστή με τους υπόλοιπους παράγοντες του έργου, την υπέρβαση της χρηματοδότησης, την αδυναμία προσέγγισης της τοπικής κοινωνίας, τις προσωπικές βλέψεις του ίδιου του διαχειριστή και πολλά άλλα. Ακόμη και μετά από ένα διαχειριστικό έργο όπως τονίζει ο Μαστραντώνης (2008: 154), τα προβλήματα των αρχαιολογικών χώρων είναι πολλά ειδικά για χώρους όπου δεν συμπεριλαμβάνονται ψηλά στην «λίστα» διεθνούς και εγχώριας αναγνώρισης. Για την επίλυση αυτών των προβλημάτων είναι απαραίτητο να οργανωθεί η λειτουργία τους, και να μεταβληθούν τα ωράρια που είναι ανοιχτοί, να αυξηθούν οι τιμές των εισιτηρίων και να ενισχυθεί η εμπορική δραστηριότητα με κυλικεία, χώρους πώλησης αναμνηστικών και άλλα (Μαστραντώνης, 2008: 154). Επιπλέον, πρέπει ο διαχειριστής να εξασφαλίσει ότι η τοπική κοινωνία θα αποκτήσει συνεκτικές σχέσεις με το μνημείο μετά το τέλος του έργου. Αυτές οι παράμετροι είναι μόνο κάποιες από τις πολλές λύσεις όπου ένας χώρος μπορεί να γίνει βιώσιμος και να στηρίζεται αποκλειστικά στην δυναμική του.

[11] Ειδικά στα έργα με μέση χρονική διάρκεια είναι αξιοσημείωτη η αύξηση του μέσου χρονικού διαστήματος ολοκλήρωσης του έργου στους 30 μήνες (Μαστραντώνης, 2009: 92).

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Είναι εξέχουσας σημασίας οι πληροφορίες και τα αποτελέσματα μιας έρευνας να είναι προσβάσιμα. «Χωρίς την εύκολη πρόσβαση ή τη σύνδεση των ανακαλύψεων, μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η αρχαιολογία είναι απλώς κάτι περισσότερο από προσωπική συλλογή γραμματοσήμων.» (Brian & Ανανιάδου, 2008: 572)

Ο χώρος είναι μία πολιτισμική κατασκευή των εκάστοτε δρώντων υποκειμένων (Δαλκαβούκης, 2010: 44). Η παραδοχή αυτή σταδιακά οδήγησε τις κοινωνικές επιστήμες να διαπιστώσουν πως τα μνημεία, ως υλική έκφραση του παρελθόντος, βιώνονται στο παρόν, άμεσα εξαρτημένα από τα υποκείμενα που τα βιώνουν. Σταδιακά λοιπόν, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, αντιλαμβανόμενη τις νέες συνθήκες, αναγνωρίζει την ανάγκη απομάκρυνσης από το μνημείο-εικόνα-σύμβολο του παρελθόντος, που εξυπηρετεί την εθνική μνήμη και την συγκρότηση του αφηγήματος της εθνικής υπεροχής, βασισμένου σε ένα εξιδανικευμένο και ένδοξο παρελθόν (Πλάντζος, 2016). Με άλλα λόγια, η αισθητηριακή απόσταση που υλικά και συμβολικά κατοχυρώνεται με μία σειρά από νόμους, που συγκροτεί το εθνικό αφήγημα, οδηγεί στην απουσία «συν-κίνησης και στην παραγωγή νέας γνώσης» κατά το βίωμα του μνημείου (Χαμηλάκης, 2012).

«Τα πράγματα που βρίσκονται γύρω μας, ο υλικός κόσμος που μας περιβάλλει, δεν είναι απλές, μονοσήμαντες, βουβές και δεδομένες οντότητες, αλλά συνδέονται με σύνθετες πολιτισμικές σημασίες και πολλαπλά νοήματα, που μετασχηματίζονται καθημερινά, καθώς διάφορες και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και άτομα συνδιαλέγονται μαζί τους, αναπτύσσοντας πολύπλευρες και αμφίδρομες σχέσεις και διαδράσεις» (Νάκου, 2001). Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι παρόλο που το ίδιο το μνημείο ως υλικότητα του παρελθόντος το έχουμε μπροστά μας, το βλέπουμε, το αγγίζουμε, συν-κινούμαστε από αυτό (Χαμηλάκης, 2017) και το βιώνουμε με όλες μας τις αισθήσεις, θα βρισκόμαστε πάντα σε μία διαφορετική στιγμή· εμφανώς διαφορετική· παροντική· διαρκώς απομακρυνόμενη από την παραγωγή του.

Συνεχίζοντας στον ίδιο συλλογισμό, βλέπουμε πως οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του παρελθόντος έχουν απασχολήσει αρκετά τους αρχαιολόγους τα τελευταία χρόνια. Το παρελθόν νοείται ως ένας τόπος που επιδέχεται αμφισβήτησης, και όχι ως μια αποκρυσταλλωμένη εικόνα του τρόπου με τον οποίο το έθνος φαντάζεται τον εαυτό του. Προς αυτή την κατεύθυνση, αμφισβητείται πλέον η στατικότητα του παρελθόντος, και τα υλικά κατάλοιπα αποκτούν νέα ερμηνεία. Μετατοπίζεται λοιπόν το βάρος, από την παραγωγή της γνώσης στην σωστή παρουσίασή της στο κοινό, και στην βελτίωση των τρόπων που επιλέγονται προκειμένου να αναδειχθεί το πολιτισμικό κείμενο, μνημείο ή αντικείμενο (Flynn, 2008: 637). Ξεφεύγει λοιπόν η σύλληψη του παρελθόντος, ως χώρου συγκροτημένου στην βάση απλά φυσικών νόμων, και κατευθύνεται προς την ανθρώπινη δράση στην κατασκευή της εικόνας του.

Οι συγκεκριμένες απόψεις προσφέρουν μία νέα ανάγνωση της αρχαιολογικής έρευνας, η οποία οδηγεί σε νέες προοπτι-

κές και εξελίσσει την ίδια την επιστήμη και τα ερμηνευτικά της εργαλεία, αλλά αντιμετωπίζεται σε μεγάλο βαθμό σκεπτικιστικά από μια μερίδα του επιστημονικού κόσμου καθώς λειτουργεί αποσχιστικά στην ίδια την επιστήμη. Η κοινωνικοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει ως έμμεσο αποτέλεσμα την αμφισβήτηση του εθνικού επιπέδου διαχείρισης και της άθραυστης φύσης του παρελθόντος, και αυτό θέτει προβλήματα στον τρόπο διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ωστόσο, είναι αυτή η αμφισβήτηση που παράγει νέα γνώση μέσα από την εμπειρία. Η αρχαιολογία οφείλει να λειτουργεί κοινωνικά καθοδηγούμενη, ώστε να κατασκευάσει συνθετικά, βασιζόμενη στην πολυφωνία, ένα αφήγημα το οποίο θα ανταποκρίνεται στην κοινωνία των πολιτών (Hodder, 1986· Κωτσάκης, 2021: 83). Όπως πολύ όμορφα διατυπώνει ο Λεκάκης (2012: 171) «…οι συμφωνημένες εκδοχές του παρελθόντος αποκρυσταλλώνονται με διαφορετικό τρόπο στο κάθε φορά παρόν…».

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η στροφή των Ευρωπαϊκών κανονιστικών κειμένων από την μνημειοκεντρική στην ανθρωποκεντρική πλευρά της διαχείρισης μνημείων, ήταν καθοριστική και αναδεικνύει μια βασική στόχευση προς την κοινωνία[12]. Τα κανονιστικά κείμενα έδειξαν ότι είναι σημαντικό τα αρχαιολογικά κατάλοιπα να μπορούν να είναι αναγνώσιμα από τον εκάστοτε πολίτη, ο οποίος θα πρέπει να μπορεί με την βοήθεια του έργου διαχείρισης να αναπλάσει στην φαντασία του μία εικόνα για αυτά. Αναγνωρίζοντας λοιπόν, πως η διαδικασία του πραγματικού βιώματος ενός έργου είναι δυνατόν να ξεπεράσει πολιτισμικές νόρμες και κατασκευασμένα σύνορα (Pujol et al., 2012: 77), όπως το εθνικό αφήγημα που εξυπηρετούνταν από την κατασκευασμένη μνήμη του παρελθόντος. Η μνήμη πλέον νοείται, ως μία λειτουργία ζωντανή και ενεργητική· ως ένας δεσμός με το παρόν, πολλαπλός αλλά συγκεκριμένος (Λιάκος, 2017), ιδιαίτερα προσωπικός και μοναδικός.

Όπως ορθώς διατυπώνει η Σακελλαριάδη (2020: 106), «οι αξίες των καταλοίπων του παρελθόντος δεν είναι έμφυτες, αλλά αποδίδονται από τους ανθρώπους στο εκάστοτε πολιτιστικό περιβάλλον.» Η συγκεκριμένη παραδοχή, φωτίζει την διαρκώς εξελισσόμενη πλευρά της πολιτιστικής διαχείρισης και την αδυναμία της απλής μονοδιάστατης προσέγγισης. Είναι απαραίτητο ο διαχειριστής, να γνωρίσει το κοινωνικό περιβάλλον του έργου, ώστε πριν στοχεύσει στην τεχνοκρατική οργάνωση του πλάνου, να γλιστρήσει μέσα στην ροή του κοινωνικού γίγνεσθαι, να αμφισβητήσει το ίδιο του το έργο, και να αναγνωρίσει την ανάγκη να αποκτήσει προσαρμοστικότητα. Το παρόν λαμβάνει πάντα ξεχωριστή θέση στην πρόσληψη του παρελθόντος (Πλάντζος, 2016). Συνεπώς, η ανάγνωση του παρελθόντος και των υλικών εντυπωμάτων του στο σήμερα, δεν είναι μια διαδικασία ακέραιη και αποκρυσταλλωμένη από κάθε τι σύγχρονο. Αντιθέτως, είναι οπλισμένη με τις εμπειρίες του εκάστοτε ανθρώπου, μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω και εισερχόμενοι πιο βαθιά στην μελέτη των κειμένων από τον επιστημονικό κόσμο της διαχείρισης, υπάρχει μία μεγάλη συζήτηση για την τάση προς την τεχνοκρατική ή προς την κοινωνική φύση των έργων διαχείρισης με επιχειρήματα υπέρ και κατά

[12] Ο συγκεκριμένος κλάδος της Δημόσιας Αρχαιολογίας, έχει αρχίσει σιγά σιγά να αναπτύσσεται και στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα.

της μίας ή της άλλης πρότασης. Είναι αλήθεια πως η ένταξη της κοινωνίας των πολιτών αποτέλεσε ρηξικέλευθο ζήτημα στην διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Όπως διαπιστώθηκε, χωρίς τον παράγοντα των πολιτών, τα μνημεία δεν είναι βιώσιμα, τα έργα διαχείρισης καθίστανται διεκπεραιωτικά και εφήμερα. Ένα μνημείο χωρίς το προσωπικό βίωμα, είναι ένα μνημείο αποκομμένο από την ζωή, διδακτικό αλλά όχι εκπαιδευτικό, περιορισμένο σε στενά πλαίσια μιας αναμφισβήτητης παρελθοντικής νοσταλγίας.

Παρόλα αυτά, η τάση των κοινωνικών επιστημών να εστιάζουν μόνο στην θεωρητική πλευρά της διαχείρισης, και η τάση των τεχνικών επιστημόνων να αντιλαμβάνονται το διαχειριστικό έργο ποσοτικά, με φυσικούς νόμους και κανόνες, δημιούργησε ένα τεταμένο κλίμα μεταξύ θεωρητικών και τεχνοκρατών. Η αλήθεια είναι θα λέγαμε κάπου στην μέση. Δεν νοείται επιστήμη χωρίς θεωρία, ή/και χωρίς μεθοδολογικά εργαλεία. Η χρήση ποσοτικών και τεχνοκρατικών μεθόδων στην διαχείριση αποτελεί την όδευση προς ένα σωστό διαχειριστικό έργο, βασισμένο όμως σε σωστό θεωρητικό υπόβαθρο. Η διαχείριση είναι μια σύνθετη διαδικασία που έρχεται να γεφυρώσει το χάσμα της θεωρίας με την μέθοδο, της ανάγνωσης με την δημιουργία, της κοινωνίας με την επιστήμη, του σχεδιασμού με την κοινωνική κατανάλωση.

Η διεπιστημονική αντίληψη είναι απαραίτητη, και αποτελεί πλάνη η σύλληψη του αρχαιολογικού έργου ως αποκομμένου μακριά από τις τεχνολογικές και θετικές επιστήμες. Το αποτέλεσμα της διαχείρισης, δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατο, γιατί αυτομάτως είναι καταδικασμένο να αποτύχει. Και ενώ συνήθως η κριτική που ασκείται είναι μόνο προς τους θετικούς επιστήμονες, που εσφαλμένα προσπαθούν να εντάξουν την κοινωνική ταυτότητα σε φυσικούς κανόνες και νόμους, αναγνωρίζεται επιπλέον, μια τάση των θεωρητικών να λειτουργούν διασπαστικά, αποσυγκεντρωτικά και χαοτικά. Το αρχαιολογικό έργο, είναι πραγματικό, μοναδικό, συμπεριληπτικό, βιωματικό, διαπραγματεύσιμο, μη-τεχνοκρατικό αλλά έντονα τεχνικό, πρακτικό αλλά και κοινωνικό, διαρκώς εξελισσόμενο και αξιολογούμενο, τόσο από τον διαχειριστή και τον επιστημονικό κόσμο, όσο και από την τοπική κοινωνία και την ευρύτερη κοινωνία των πολιτών· πρέπει λοιπόν να αντιμετωπίζεται και ως τέτοιο. Το μόνο που δεν είναι, ή δεν θα πρέπει να είναι, ένα αρχαιολογικό έργο, είναι αποκλειστικό.

Η θετικιστικές επιστήμες, προσέφεραν σημαντική βοήθεια στην επιστήμη της αρχαιολογίας, θέτοντας βάσεις για την επεξεργασία των αρχαιολογικών καταλοίπων. Σταδιακά, η υιοθέτηση των αντιλήψεων του κονστρουκτιβισμού οδήγησαν στην μεταδιαδικαστική προσέγγιση των αρχαίων καταλοίπων μέσα από την αναζήτησή ακολουθιών και μοτίβων συμπεριφοράς στις κοινωνίες του παρελθόντος, τις οποίες οι αρχαιολόγοι προσπαθούσαν να κατανοήσουν. Οι αντιλήψεις αυτές, αν και ιδιαίτερα χρήσιμες για την προσέγγιση της αρχαιότητας, έγινε γρήγορα κατανοητό ότι βασιζόταν σε μία κατασκευασμένη αντικειμενικότητα αγνοώντας την υποκειμενικότητα της ερμηνείας των αρχαιολόγων του παρόντος. Έτσι λοιπόν επήλθε μία κοινωνική στροφή στην αντίληψη της αρχαιότητας. Πρωτοπόρος στην κοινωνική ανάγνωση της αρχαιολογίας υπήρξε ο Ian Hodder (1986), ο οποίος έθεσε στο κέντρο τον παράγοντα άνθρωπο, με τα βιώματα και τις εμπειρίες του. Άποψη του γράφοντα είναι πως η μεταδιαδικαστική προσέγ-

γιση της αρχαιολογίας του παρελθόντος προσέφερε ορισμένα θετικά στην μεθοδολογία για την ανάγνωση των αρχαιολογικών καταλοίπων. Αυτό που όμως είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε, είναι ότι η προσέγγιση του παρελθόντος με όρους αυστηρά συμπεριφοριστικούς, που βασίζονται σε νόμους και κανόνες, ακυρώνει τον παράγοντα της μοναδικότητας των ανθρώπων και λειτουργεί εξισωτικά.

Τέλος, είναι πολύ χρήσιμο σε αυτό το σημείο να αναλύσουμε την σκεπτικιστική άποψη του φιλόσοφου Perniola για την αμφισβήτηση της εικόνας-σύμβολου, στο βιβλίο του «Η κοινωνία των ομοιωμάτων», προκειμένου να κατανοήσουμε την αλλαγή στην κατανόηση του μνημείου, μέσα από την κοινωνική του διάσταση. Πλέον όπως λέει, υπάρχει μια ξεκάθαρη στροφή από την εικόνα-σύμβολο, στο ομοίωμα, (Perniola, 1991: 18), το θραυστό και αμφισβητήσιμο ομοίωμα. Η διαφορά του συμβόλου από το ομοίωμα, σημειώνει ο Perniola, έγκειται στο ότι το πρώτο αντλεί δύναμη από την αποστασιοποίηση, τον φόβο, την εξιδανίκευση, τον μύθο και την πίστη. Αντίθετα, το ομοίωμα βασίζεται στον σκεπτικισμό, την εξίσωση του μεταφυσικού, την κοινωνική αποπραγματοποίηση και την πολλαπλή ερμηνεία. Το ομοίωμα δεν είναι μια εικόνα που αναπαράγει το πρωτότυπο αλλά μια δραστική εικόνα που ξεπερνά το πρωτότυπο, το διαλύει και το υπέρ καλύπτει, χωρίς πρωτότυπο (Perniola, 1991: 23).

Ο Perniola (1991: 197), ασκεί έντονη κριτική στο ομοίωμα, στην παραγνώριση της λειτουργίας του ολογράμματος ως πραγματικού αντικειμένου, την οποία όπως αναλύει έχει κατασκευάσει ο «πολιτικός ρεαλισμός», μέσα από την απομάγευση και η εκκοσμίκευση, την απροσδιοριστία και την δυνατότητα της πολλαπλής ερμηνείας. Παρά τον αυστηρά επικριτικό λόγο του Perniola για το ομοίωμα, κατανοούμε πως ακριβώς αυτή η σύνδεση της εικόνας με το πρωτότυπο, όχι ως απλή αναπαράσταση, αλλά ως μια αισθητηριακή επίκληση, μέσα από την οποία η υλικότητα αντανακλάται (Perniola, 1991: 124), αναδεικνύει την ίδια την άθραυστη φύση της, την φύση που δεν χωράει καμία αμφισβήτηση. Ο σκεπτικισμός του Perniola, έρχεται μέσα στο γενικότερο πνεύμα σκεπτικισμού, που δημιουργεί η σταδιακή αναγνώριση της αμφισβητήσιμης φύσης των ανθρώπινων κατασκευών, της κοινωνικής τους διάστασης, της πολλαπλότητας στην ερμηνεία τους. Όπως ακριβώς και στο ομοίωμα του Perniola, έτσι και στα μνημεία, η συνδηλωτική όψη, ξεπερνά πλέον την καθαρά δηλωτική, την κρυστάλλινη, την αδιαπραγμάτευτή τους εικόνα, την εργαλειοποίηση από την πολιτική εξουσία, την απουσία του προσωπικού βιώματος, την κατασκευή της μονοδιάστατης αλήθειας, της μη-βιωμένης μνήμης. Η άποψη του Perniola, πρέπει να μας προβληματίσει σχετικά με τα μνημεία, γιατί αντανακλά ξεκάθαρα την άποψη για το παρελθόν, και τον τρόπο με τον οποίο επιβλήθηκε ως βίωμα. Ο προβληματισμός που θέτει, είναι χρήσιμος ώστε να αναγνωριστεί η ανάγκη του κοινωνικού βιώματος, αλλά και του ρόλου της διαχείρισης μέσα στο ίδιο το βίωμα.

Ο διαχειριστής, λειτουργεί ως ο συνθέτης ενός έργου που διευθύνει μια ορχήστρα, σε μία μουσική παράσταση. Διευθύνοντας την ορχήστρα του, παρουσιάζει το έργο που ο ίδιος συνέθεσε, σε ένα μεγάλο ακροατήριο. Είναι στο χέρι του να δημιουργήσει ένα συγκροτημένο έργο, καλά σχεδιασμένο, και να μπορέσει άρτια να διευθύνει την ορχήστρα για την εκτέλεσή του, από την αρχή ως το τέλος. Είναι

όμως ταυτόχρονα ανάγκη του ίδιου του συνθέτη, το έργο να συνεπάρει τον ακροατή, να τον ενθαρρύνει να το βιώσει με βάση την δική του εμπειρία· να αναγνωρίσει δηλαδή εκείνα τα σημεία στο έργο που θα τον κάνουν να ταυτιστεί, οργανωμένα μεν· ελεύθερα δε. Η τέχνη του συνθέτη δεν είναι προσωπική αλλά, όπως κάθε μορφή τέχνης απευθύνεται στον ακροατή, ο οποίος επιλέγει αν θα ταυτιστεί με το έργο και θα το βιώσει συνολικά, αν θα αλληλεπιδράσει με αυτό· αν θα καθρεφτίσει σε αυτό την προσωπική του εμπειρία. Ο ακροατής μπορεί να αποφασίσει αν το έργο τον εκφράζει ή όχι, μπορεί να κατευθύνει τον συνθέτη με την στάση του να μεταμορφώσει το έργο ή/ και μελλοντικά να δημιουργήσει ένα νέο που θα ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες του. Ο ακροατής, μπορεί να χειροκροτήσει ή να παραμείνει σιωπηλός, χαμένος μέσα στη μελωδικότητά του, μπορεί να επιλέξει αν θα σταθεί συντροφικά δίπλα στο έργο κατά την διάρκεια της ζωής του και, ενώ δεν μπορεί ο ίδιος από μόνος του να δημιουργήσει το έργο, γιατί δεν διαθέτει τις κατάλληλες μουσικές γνώσεις, μπορεί ταυτόχρονα να το ανατρέψει, να το μετασχηματίσει, να φωτίσει σημεία που ο ίδιος ο δημιουργός του δεν κατάφερε να αναγνωρίσει σε αυτό· μπορεί με λίγα λόγια να του δώσει ζωή· να του δώσει διάρκεια.

Η κοινωνική διάσταση της διαχείρισης μνημείων επιχειρεί να αναγνωρίσει ακριβώς αυτό. Το διαχειριστικό έργο πρέπει να απευθύνεται ισότιμα σε όλους τους επισκέπτες του· οφείλει να τους αντιλαμβάνεται ως ίσους· όχι όμοιους, να προβλέπει την προσβασιμότητα, την απουσία διάκρισης μεταξύ των επισκεπτών, την δυνατότητα να βιώσουν ένα μνημείο με τον δικό τους μοναδικό τρόπο· ένα μνημείο που μέχρι τότε ήταν προσβάσιμο μόνο από τους ειδικούς του πολιτισμού. Ταυτόχρονα όμως, το διαχειριστικό έργο δεν είναι δυνατόν να αντιλαμβάνεται τους επισκέπτες ως ίδιους, χωρίς ατομική μνήμη και εμπειρίες· και πάνω σε αυτή την εξίσωση της ταυτότητάς τους, να τους παρουσιάζει ένα αδιαπραγμάτευτο μονοδιάστατο αφήγημα. Σαφώς δεν εξαρτάται απόλυτα από τον επισκέπτη η επιλογή των στοιχείων που του δόθηκαν, αλλά σ' εκείνον μένει να αποφασίσει με ποια σειρά θα τα βιώσει· και ενώ δεν μπορεί να αλλάξει τον ρόλο του επισκέπτη, μπορεί με σιγουριά να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο θα παίξει αυτό τον ρόλο. Το ζήτημα είναι αν ο διαχειριστής θα του δώσει αυτή την δυνατότητα.

Η κοινωνική διάσταση της διαχείρισης μνημείων είναι ένα πεδίο που δεν θα πρέπει να τρομάζει τον ίδιο τον διαχειριστή, δεν είναι η αμφισβήτηση του. Αντίθετα, είναι η αναγνώριση της πολλαπλότητας της αλήθειας. Αυτή η αναγνώριση δεν λειτουργεί σε καμία περίπτωση αποσυνθετικά στο πεδίο της διαχείρισης, αλλά προσθέτει έναν ακόμα νέο, απαιτητικό αλλά ιδιαίτερα χρήσιμο παράγοντα, που επηρεάζει την διαδικασία και το αποτέλεσμα του σχεδιασμού ενός μελλοντικού επιτυχημένου έργου.

Η τοπική κοινωνία

Η εναρμόνιση και η συνύπαρξη πολιτιστικού, φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος κατά την εκτέλεση ενός αρχαιολογικού έργου δεν είναι πάντα εύκολη υπόθεση καθώς προκύπτουν προβλήματα απαλλοτριώσεων, κατεδαφίσεων, κατάργησης οδικών έργων, και περιορισμού της ανεξέλεγκτης βλάστησης (Μαστραντώνης, 2008: 195). Και αυτά είναι μόνο λίγα από τα αναγνώσιμα πρακτικά προβλήματα ενός αρχαιολογικού έργου. Το έργο ασκεί

αναπόφευκτα επιδράσεις θετικές ή αρνητικές πάνω στο περιβάλλον (Μαστραντώνης, 2008: 186). Αποτελεί μια παρέμβαση που διαρρηγνύει την κανονικότητα και θα πρέπει λοιπόν να λαμβάνονται υπόψιν αυτοί οι παράγοντες και να υπάρχει μια διαρκής επικοινωνία με την τοπική κοινωνία.

Όπως σωστά επισημαίνουν οι Λεκάκης και Πάντζου, (2021: 31), «η σχέση των αρχαιολόγων με τις τοπικές κοινωνίες είναι συχνά προβληματική». Αναγνωρίζοντας πως το μνημείο παίζει σημαντικό ρόλο στην ιστορική μνήμη, στην σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν (Χατζηγρηγορίου et al., 2022: 564), και στην ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας. Είναι υποχρέωση του διαχειριστή να ενθαρρύνει την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας στον διαχειριστικό έργο. Η αποξένωση της τοπικής κοινότητας από την αλληλεπίδραση με το μνημείο και την κατασκευή ενός αρχαιολογικού χώρου, δημιουργεί τις συνθήκες αποξένωσης του χώρου και την αποκλειστικά οικονομική του αναγνώριση (Κωτσάκης, 2021: 84), ακυρώνοντας την ανάγκη της προστασίας του από την τοπική κοινωνία. Οι άνθρωποι, «εν γνώση ή εν αγνοία τους», είναι φορείς κατακτημένης γνώσης μέσα από την βιωμένη εμπειρία, φορείς συλλογικής και εθνικής μνήμης (Μπούνια, 2020: 15). Είναι φορείς της βιωμένης μνήμης στο ίδιο τόπο με τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] που πρόκειται να διαχειριστεί ο επιστήμονας του πολιτισμού, και είναι οι ίδιοι που μετά την ολοκλήρωση του, θα φροντίσουν για την προστασία του. Αναγνωρίζεται λοιπόν ως ιδιαίτερα σημαντική η έγκαιρη ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας, καθώς επίσης και η συμμετοχή της σε όλα τα στάδια ενός αρχαιολογικού έργου, από την ανασκαφή έως την διεθνή αναγνώριση (Θεολογγίδου, 2022: 462).

Η στροφή της αρχαιολογίας προς την τοπική κοινωνία θα πρέπει να αναπτύσσεται στην βάση της αμεσότητας, της συγχρονικότητας στην έρευνα και της δημιουργικής συνεργασίας [Λεκάκης & Πάντζου, 2021: 33 (Νικονάνου et al. 2008· Pantzou 2015· Andreasen et al. 2017· Moshenska 2017)]. Οι αρχαιολόγοι και οι διαχειριστές της πολιτιστικής κληρονομιάς, λειτουργούν, ή θα πρέπει να λειτουργούν, ως οι διαμεσολαβητές μεταξύ της τοπικής κοινωνίας και του παρελθόντος, στοχεύοντας την συν-κίνηση και την ενίσχυση της σχέσης με τα μνημεία (Λεκάκης & Πάντζου, 2021: 33).

Η ίδια η τοπική κοινωνία, λοιπόν, είναι καθοριστική για την νοηματοδότηση του πολιτιστικού αντι[κειμένου], καθώς θέτει νέους όρους στο τρόπο βίωσης της πολιτισμικής πραγματικότητας, επικυρώνοντας την βιωσιμότητα του έργου (Μπούνια, 2020: 14). Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μια σημαντική τομή της συνοχής μιας τοπικής κοινωνίας, η οποία επιφέρει αρκετές σημαντικές αλλαγές, στην αξία της γης, τις κοινωνικές σχέσεις, τον τουρισμό και την διαμόρφωση της ταυτότητας (Λεκάκης & Πάντζου, 2021: 44). Η ενεργητική εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στην μορφοποίηση της εικόνας που έχουν για την τοπική τους ταυτότητά και η αποτελεσματική διαχείριση όλων των παραπάνω δυναμικών είναι που θα καθορίσει την επιτυχία ενός διαχειριστικού πλάνου, την βιωσιμότητα και την προστασία των μνημείων. Με απλά λόγια, κοινωνικοποιώντας ένα μνημείο, σε όλη την διάρκεια της διαχείρισης, από την αρχική σύλληψη έως την παράδοση του έργου, ο διαχειριστής επιτυγχάνει να δημιουργήσει τις συνθήκες που θα εξασφαλίσουν την επιτυχία του.

Ο τουρισμός και η τοπική ανάπτυξη

Μέσα στην σχέση της τοπικής κοινωνίας και διαχειριστικού έργου, δεν θα πρέπει να παραβλέπονται και οι τομείς, της τοπικής ανάπτυξης και του τουρισμού. Το μνημείο πρέπει να είναι σε άμεση, διαρκή αλλά και υγιή σχέση με την ανάπτυξη που μπορεί να φέρει στις τοπικές κοινωνίες και με τις παραγωγικές δραστηριότητες που σχετίζονται με αυτές (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 20). Ο τουρισμός αποτελεί σημαντικό ενεργητικό παράγοντα για την διαχείριση αρχαιολογικού έργου, αφενός διότι οικονομικά εξασφαλίζει την λειτουργία και την βιωσιμότητα του αρχαιολογικού χώρου, και αφετέρου διότι ενδυναμώνει τις τοπικές κοινωνίες. Αυτές οι διαστάσεις του τουρισμού δεν θα πρέπει να υπερκαλύπτουν ορισμένα αρνητικά του όπως η πρόκληση ζημιών στα μνημεία και τα πολιτιστικά αντικείμενα, καθώς επίσης και στην υπέρμετρη ανάδειξη ή την απλή οικονομική ανάγνωση των ίδιων των μνημείων από την τοπική κοινωνία (Πούλιος και Τουλούπα, 2020: 451). Επιπλέον, οι νέες τεχνολογίες κατορθώνουν να ενισχύσουν την σχέση πολιτιστικής ανάπτυξης και περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης (Λυριτζής, 2008: 15). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο από την πλευρά του ο διαχειριστής πρέπει να εξασφαλίσει πως η οικονομική ανάπτυξη δεν θα αποτελεί την μοναδική σύνδεση της τοπικής κοινωνίας με το μνημείο, καθώς η συγκεκριμένη σύνδεση είναι εφήμερη και ενδεχομένως να έχει ως αποτέλεσμα την αποκλειστική οικονομική εκμετάλλευση και την υποβάθμιση του μνημείου.

Η εμπειρία του επισκέπτη και η πολιτιστική επικοινωνία

Πέρα από την τοπική κοινωνία, που αποτελεί και τον βασικότερο παράγοντα του διαχειριστικού έργου, υπάρχει ο παράγοντας των επισκεπτών που δεν κατοικούν εκεί. Αν κάτι, και στην συγκεκριμένη περίπτωση ένα έργο ανάδειξης, δεν είναι δυνατόν να εγείρει την προσοχή τότε είναι καταδικασμένο να περάσει στην λήθη, την απώλεια της ύπαρξης (Καταπότη, 2021: 222). Οι προσδοκίες του επισκέπτη, επηρεάζουν σημαντικά την ερμηνεία του έργου, την πρόσληψη της ταυτότητας του και του αποτελέσματος του ίδιου του έργου· την αξιολόγηση του και τον βαθμό αλληλεπίδρασης με αυτό (Καρυδάκης, 2021: 96). Η πολυπλοκότητα των πολιτιστικών αντικειμένων επιτάσσει την σαφή στόχευση του διαχειριστικού προγράμματος στα ενδιαφέροντα ενός συγκεκριμένου κοινού που έχει επιλέξει να απευθυνθεί ο διαχειριστής μέσα από το έργο του (Καρυδάκης, 2021: 97). Απαιτείται λοιπόν, η εξατομίκευση και η προσαρμοστικότητα, σημαντικές πτυχές ενός αποτελεσματικού έργου διαχείρισης, μέσα από την αλληλεπίδραση με το κοινό· και γι' αυτό απαιτείται μία άριστη γνώση του κοινωνικού πλαισίου του εκάστοτε έργου. Δεν είναι δυνατόν ένα έργο να στοχεύει στο σύνολο της κοινωνίας γιατί είναι βέβαιο πως θα αποτύχει στην διαδικασία της προσπάθειας να καλύψει τις πολλαπλές προσδοκίες, και θα καταλήξει στο αντίθετο αποτέλεσμα, της λήθης.

Πολιτιστική επικοινωνία

Ο όρος «πολιτιστική επικοινωνία χρησιμοποιείται για να περιγράψει την σχέση των πολιτιστικών οργανισμών με τις διαφορετικές ομάδες κοινού» (Μπαντιμαρούδης, 2020: 505). Διαφορετικά, η πολιτιστική επικοινωνία θα μπορούσε να οριστεί ως ο σχεδιασμός ενός συγκεκριμένου πλάνου για να προσέγγιση κοινού, την αύξηση του αριθμού επισκεπτών και την διατήρηση

της αλληλεπίδρασης (Μπαντιμαρούδης, 2020: 506). Με βάση αυτό τον ορισμό κατανοούμε πως θα πρέπει να υπάρξουν οι υποδομές εκείνες που θα «επιτρέψουν στον επισκέπτη να προσθέτει ή να διασυνδέει πληροφοριακό κεφάλαιο στο μνημείο και να εμβαθύνει περαιτέρω τη σχέση του με αυτό μέσα από μια διαδραστική και αλληλεπιδραστική σχέση. Η σχέση αυτή θα πρέπει να αφορά τόσο στον απλό επισκέπτη όσο και στον επιστήμονα» (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 20). Το ζήτημα όμως, δεν είναι οι επισκέπτες του χώρου να καταναλώσουν απλά μια κατασκευασμένη αφήγηση, άριστα σκηνοθετημένη στο χώρο αλλά να επιδράσουν ενεργητικά πάνω στην μελλοντική του διαχείριση. «Το μνημείο θα πρέπει να είναι στο επίκεντρο και να λειτουργεί συνεκτικά για τους επισκέπτες. Η σχέση μεταξύ επισκεπτών και μνημείου είναι αμφίδρομη και αλληλεπιδραστική» (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 20).

Συνεπώς, ένα διαχειριστικό πλάνο, στοχεύει, ή θα πρέπει να στοχεύει αρχικά σε ένα αρκετά συγκεκριμένο κοινό, ώστε να καθορίσει τον τρόπο με τον οποίο πρόκειται να το προσεγγίσει για να επιτύχει τους στόχους του (Lemić et al., 2022: 92). Είναι σχεδόν ουτοπικό να επικρατεί η αντίληψη πως όλα απευθύνονται σε όλους, γιατί αυτό ακυρώνει την ίδια την προσπάθεια ανάδειξης και την καταδικάζει να αποτύχει. Όπως έχει τονιστεί επανειλημμένα οι αποδέκτες ενός αρχαιολογικού έργου ανάδειξης είναι που τελικά καθορίζουν την επιτυχία του, και είναι αυτοί που ο διαχειριστής πρέπει να προσεγγίσει πριν και κατά την διάρκεια του έργου ώστε να εξασφαλίσει πως θα παραμείνουν εκεί μετά την αποχώρησή του.

Ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας του έργου και η οργάνωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Το διαχειριστικό έργο, με την βαθύτερη έννοια του όρου, είναι ένα πραγματικά εκπαιδευτικό έργο. Είναι λοιπόν επιτακτική η ανάγκη της ένταξης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που θα ενισχύσουν την αλληλεπίδραση τοπικής κοινωνίας και μνημείου (Κωτσάκης, 2021: 89), και θα ενισχύσουν τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του ίδιου του διαχειριστικού έργου. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα στην ουσία βοηθούν στην διάχυση πληροφορίας μεταξύ πολιτιστικού οργανισμού και κοινού, και παρέχουν στους εκπαιδευόμενους τα εργαλεία ώστε να μπορέσουν να αποδώσουν ερμηνεία σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο (Nikonanou et al., 2020: 5). Επιχειρούν να μετατρέψουν μία κουραστική επίσκεψη, σε μία αλληλεπιδραστική μαθησιακή εμπειρία (Nikonanou et al., 2020: 7). Φυσικά, για την επίτευξη των στόχων ενός εκπαιδευτικού προγράμματος μπορεί να συμβάλει επικουρικά και η τεχνολογία (Μανιτσάρης et al., 2008: 579).

Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα απαιτείται να έχει πολύ συγκεκριμένη οργάνωση, βασισμένη πάνω σε ορισμένες παραδοχές, ξεκάθαρη δομή και χρονική διάρκεια. Επιπλέον, κρίνεται σκόπιμη η συγκεκριμενοποίηση του πλαισίου και της γνώσης που είναι επιθυμητό να αποκτήσουν οι εκπαιδευόμενοι μετά το πρόγραμμα, καθώς και να προαποφασιστούν τα εργαλεία και τα ευρήματα που θα χρησιμοποιηθούν (Nikonanou et al., 2020: 7). Με βάση της Nikonanou και Bounia (2020: 7), τα στάδια ενός εκπαιδευτικού προγράμματος μπορούν να συνοψιστούν στα εξής τρία. Την προετοιμασία στο σχολείο ή την οποιαδήποτε εκπαιδευτική δομή· διαδικασία που

θα θέσει τις βάσεις για την εκπαιδευτική δραστηριότητα που θα ακολουθήσει και θα προσφέρει τις γνώσεις στους μαθητές για τον χώρο που θα επισκεφθούν. Στην συνέχεια ακολουθεί η επίσκεψη στον χώρο του εκπαιδευτικού προγράμματος και ακολουθούν οι δραστηριότητες μετά το εκπαιδευτικό πρόγραμμα και την επιστροφή στην τάξη.

Η διαδικασία που ακολουθείται με την προσέλευση στον χώρο όπου θα γίνει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ακολουθεί την δομή της εισαγωγής των μαθητών στο ιστορικό πλαίσιο, της μετάβασης στο κύριο μέρος της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, της ολοκλήρωσης του προγράμματος και τέλος της αξιολόγησης (Nikonanou· Bounia, 2020: 7). Ταυτόχρονα, κατά το σχεδιασμό ενός εκπαιδευτικού προγράμματος είναι απαραίτητο να προηγηθεί η επιλογή ενός θέματος που πραγματευτεί το πρόγραμμα, λαμβάνοντας υπόψιν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ενδιαφέροντα των μαθητών, ενώ είναι απαραίτητη και η μελέτη και γνώση των εκπαιδευτικών τεχνικών που θα βοηθήσουν τον οργανωτή του εκπαιδευτικού προγράμματος να ανταποκριθεί στα αιτήματα τον μαθητών (Nikonanou· Bounia, 2020: 7).

Φυσικά, η επιλογή της κατάλληλης μεθοδολογίας είναι απαραίτητη για την επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος. Τα παιδιά πρέπει να μπορέσουν να συνδεθούν με το πρόγραμμα, να το οικειοποιηθούν και να εμπλακούν ενεργά. Οι μέθοδοι που μπορούν να ακολουθηθούν διακρίνονται από τον γράφοντα σε δύο βασικές κατηγορίες, οι εκπαιδευόμενοι ως παθητικοί αποδέκτες και οι εκπαιδευόμενοι ως ενεργοί συμμετέχοντες και αναλύονται επιμέρους από τις Nikonanou και Bounia (2020: 9-32), ως εξής:

Παθητικοί αποδέκτες

α. Οι ξεναγήσεις που ακολουθούν συγκεκριμένες διαδρομές με έμφαση στις πληροφορίες από ορισμένα αντικείμενα. Η συγκεκριμένη πρακτική μετατρέπει τους εκπαιδευόμενους σε παθητικούς αποδέκτες με μειωμένο ενδιαφέρον, χωρίς την ευκαιρία να αλληλεπιδράσουν με τον εκπαιδευτή ή τους άλλους παρευρισκόμενους.

β. Η αφήγηση ιστοριών από τον εκπαιδευτή, όπου οι επισκέπτες μπορεί να ταυτιστούν συναισθηματικά με ήρωες, καταστάσεις και χαρακτηριστικά, και έτσι να καταφέρει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα να συγκεντρώσει το ενδιαφέρον και να επιτευχθούν οι εκπαιδευτικοί στόχοι.

γ. Παρουσίαση από ειδικούς, της μεθοδολογίας της επιστήμης ώστε να ξεκινήσει μια συζήτηση ή διάλεξη.

Ενεργητικοί συμμετέχοντες

α. Κάποιος διάλογος μεταξύ των συμμετεχόντων που ακολουθείται από κάποια δραστηριότητα, γεννά ερωτήματα και αυξάνει την αλληλεπίδραση. Συνήθως ο διάλογος συνοδεύεται από μια δραστηριότητα, την επαφή με τα ευρήματα ή/και τις δημιουργικές δράσεις.

β. Τις εκπαιδευτικές ξεναγήσεις και την συζήτηση, οι οποίες είναι πολύ πιο ανοιχτές στον διάλογο και την αλληλεπίδραση, συχνά με αρκετά ενδιαφέρον περιεχόμενο και καλό σχεδιασμό σε μικρές ομάδες.

γ. Την ανακαλυπτική μάθηση με δραστηριότητες που ενθαρρύνουν την αναζήτησή της γνώσης μέσα από συγκεκριμένα αντικείμενα. Ο συγκεκριμένος τύπος μάθησης είναι πιο ανοιχτός και προάγει την ενεργητική γνώση, μέσα από συζητήσεις, υποθέσεις, ερμηνείες, αμφισβήτηση, παρατήρηση και ανακάλυψη υπό την μορφή παιχνιδιού.

δ. Την εμπειρική μάθηση η οποία ενθαρρύνει την δημιουργικότητα, την μοναδικότητα, και την πολυαισθητηριακή γνώση. Τα συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προγράμματα προσεγγίζουν την γνώση από την σκοπιά της προσωπικής εμπειρίας, με την συμμετοχή των εκπαιδευόμενων ανάλογα με τις δεξιότητες τους. Οι δραστηριότητες εστιάζουν στην προσωπική έκφραση, και οι τέχνες αποτελούν ένα σημαντικό εργαλείο στην επίτευξή της. Σε αντίθεση με τα εκπαιδευτικά προγράμματα που στοχεύουν σε παθητικούς αποδέκτες, το συγκεκριμένο είδος προάγει την προσωπική έκφραση μέσα από τεχνικές, όπως η ζωγραφική, η μουσική, το θέατρο, ο χορός, η δημιουργική γραφή και πολλά άλλα.

ΠΑΡΟΜΟΙΕΣ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Πρόταση για ένα αρχιτεκτονικό διαχειριστικό έργο στην Αρχαία Τενέα (Antoniou, 2022) | Αρχαιολογική Συστηματική Έρευνα της Αρχαίας Τενέας - Tongji University (Χιλιομόδι, Κόρινθος)

εικ. 6 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση / πάνω δεξιά

εικ. 7 Τρισδιάστατη αρχιτεκτονική αναπαράσταση / κάτω αριστερά

Ο αρχιτέκτονας, Αριστοτέλης Αντώνιου, στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος που παρακολουθούσε στο τμήμα αρχιτεκτονικής του Tongji University στην Κίνα, εκπόνησε μια διπλωματική διατριβή για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του λουτρού της Τενέας. Το διαχειριστικό έργο περιλάμβανε την προστασία του λουτρού με ήπιες επεμβάσεις συντήρησης, στις τοιχοποιίες και τα δάπεδά του, την δημιουργία μίας διαδρομής στον αρχαιολογικό χώρο και μίας κρεμαστής γέφυρας που θα εντάσσεται στην διαδρομή και θα προσφέρει στους επισκέπτες την δυνατότητα να δουν το μνημείο από κοντά και να αντιληφθούν ένα μέρος της ανωδομής του κατασκευασμένου από μέταλλο πάνω στην γέφυρα, καθώς επίσης και την ένταξη πάνω στην γέφυρα ενός μικρού εκθεσιακού χώρου που θα φιλοξενεί κάποια από τα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης και κάτω από την γέφυρα ενός χώρου προστασίας των αρχαιοτήτων. Το έργο ανάδειξης θα υποστηριζόταν από τις κατάλληλες υποδομές για το κοινό και θα βασιζόταν στην ιδέα της ήπιας επέμβασης πάνω στο ίδιο το μνημείο.

εικ. 8- 9 Εκπαιδευτικά προγράμματα στα Παλιάμπελα, Πιερίας

Το πρόγραμμα τοπικές κοινωνίες και μνημεία (ΤΚΜ) στη Νάξο (Λεκάκης, 2012: 175) | (Νάξος, Κυκλάδες)

Πρόκειται για μια πρωτοβουλία στην περιοχή της Νάξου, η οποία στοχεύει στην αναγνώριση και στην καταγραφή των δεσμών της τοπικής κοινωνίας με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, καθώς επίσης και την προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας. Το πρόγραμμα υλοποιείται μέσα από διαλέξεις, ερωτήσεις και τον δημόσιο ανοιχτό διάλογο. Στόχος του προγράμματος είναι να γίνει κατανοητό πως τα μνημεία δεν υπάρχουν αποκομμένα από τον περίγυρό τους, αλλά χωροθετούνται από δίκτυα σχέσεων που σχετίζονται με την οικονομία, την κοινωνία, την μνήμη ακόμη και την αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα. Ο σεβασμός των αξιών, η προσεκτική ανάγνωσή τους και η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, αφενός εξασφαλίζουν την επιτυχία του διαχειριστικού έργου και αφετέρου επιτυγχάνουν να διαπραγματευτούν εκ νέου την δημόσια υφή και την προστασία από την τοπική κοινωνία.

Ανασκαφή και εκπαιδευτικά προγράμματα. Το αρχαιολογικό πάρκο στα Παλιάμπελα (Κωτσάκης, 2021: 89-98) | ΑΠΘ (Παλιάμπελα, Πιερία)

Στα Παλιάμπελα, ο Κωτσάκης (2021: 89-98), επισημαίνει την ενεργό εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας στην ανασκαφή γεγονός που όπως τονίζει αποδίδει σημαντικά στοιχεία στην έρευνα. Την συγκεκριμένη διαπίστωση, η ανασκαφή των Παλιάμπελων την εφαρμόζει στην πράξη μέσα από την διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανοιχτής ανασκαφής σε παιδιά νεαρής ηλικίας τα οποία βιωματικά και με την επίβλεψη ειδικών έρχονται πιο κοντά με την αρχαιολογική επιστήμη. Επιπλέον, σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας το πρόγραμμα επιλέγει να υιοθετήσει ένα συνδετικό στοιχείο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος που θα ενδυναμώσει την σχέση κατοίκων και αρχαιολογίας. Την σύνδεση αυτή λοιπόν εξασφαλίζει ο αγροτικός βίος, γεγονός που εγείρει το ενδιαφέρον των κατοίκων που μοιράζονται παραδοσιακές γεωργικές τεχνικές, βοηθώντας λοιπόν στην επικοινωνία με το παρελθόν και την υιοθέτηση του αρχαιολογικού έργου. Η γνώση που προσφέρουν ειδικά στα πλαίσια μιας ανασκαφής σε προϊστορική θέση

δύναται να προσφέρει νέα ερμηνευτικά εργαλεία των αρχαιολογικών ευρημάτων (Halstead, 2014). Όπως επισημαίνει ο Κωτσάκης (2021), η σχέση των κατοίκων, με το παρόν και το παρελθόν, λειτουργεί πολλαπλασιαστικά στην σπουδαιότητα της θέσης. Παραφράζοντας λίγο την συγκεκριμένη ερμηνεία θα μπορούσαμε να πούμε ότι η διαρκής επικοινωνία των κατοίκων με τα υλικά κατάλοιπα μιας διαφορετικής χρονικής στιγμής, στον ίδιο χώρο που κατοικούν, γεφυρώνει την κατανόηση πως το παρελθόν είναι ένα χρήσιμο εργαλείο, στο οποίο θέτουμε ερωτήματα. Η επικοινωνία ενισχύει την σχέση μας με αυτό, και αυτό οδηγεί στην αποτελεσματική διαχείριση.

Σε ό,τι αφορά τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τονίζεται η εξαιρετικά γόνιμη επικοινωνία που αποφέρει στην ερευνητική ομάδα η ανάγκη της σαφήνειας και της απλότητας, προκειμένου βασικές έννοιες να γίνουν κατανοητές στα παιδιά. Αυτή η διαδικασία, όπως τονίζει ο Κωτσάκης, επιτρέπει τον αναστοχασμό για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να μοιράζεται ο αρχαιολόγος την αρχαιολογική πληροφορία με τους μη ειδικούς.

Στο πλαίσιο αυτό, έχει προταθεί η δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου, στον χώρο της ανασκαφής με διακριτικά έργα ανάδειξης, όπου ο επισκέπτης θα μπορεί να γνωρίσει την εξελισσόμενη αρχαιολογική σκαπάνη, να περιηγηθεί σε έναν μικρό εκθεσιακό χώρο, να εργαστεί σε έναν κήπο για πειραματικές καλλιέργειες που θα κατασκευαστεί, καθώς και να μάθει πειραματικές αρχαιολογικές μεθόδους που θα διενεργούνται στο πάρκο. Η όλη ανάδειξη[13], με βάση τον ερευνητή, δεν θα πρέπει να στοχεύει στην παραγωγή ενός ακόμη άθραυστου αρχαιολογικού αφηγήματος αλλά στον διάλογο με το παρελθόν και την αναζήτηση της συνέχειας και της ασυνέχειας του ιστορικού αφηγήματος.

εικ. 10 Εργαστήρι πειραματικής αρχαιολογίας

Το συγκεκριμένο έργο δεν έχει υλοποιηθεί από το 2012 που προτάθηκε για πρώτη φόρα, λόγω της αδυναμίας των διαχειριστών του προγράμματος να βρουν πόρους χρηματοδότησης.

Το κυνήγι του θησαυρού του προγράμματος CR.E.ARCH | EU - Πανεπιστήμιο Πελλοπονήσου (Διαδίκτυο) / https://www.crearchproject.eu

Στο πλαίσιο εκτέλεσης του ευρωπαϊκού προγράμματος CR.E.ARCH (Κομιανού, 2022: 260-270), οργανώθηκε ένα εκπαιδευτικό κυνήγι θησαυρού, βασισμένο στην αρχή της κινητής μάθησης. Κατά αυτό τον τρόπο τα παιδιά απέκτησαν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναζητήσουν απαντήσεις

[13] Η δράση παραμένει ένα σχέδιο χωρίς ανταπόκριση και χρηματοδότηση από τις τοπικές αρχές της Πιερίας.

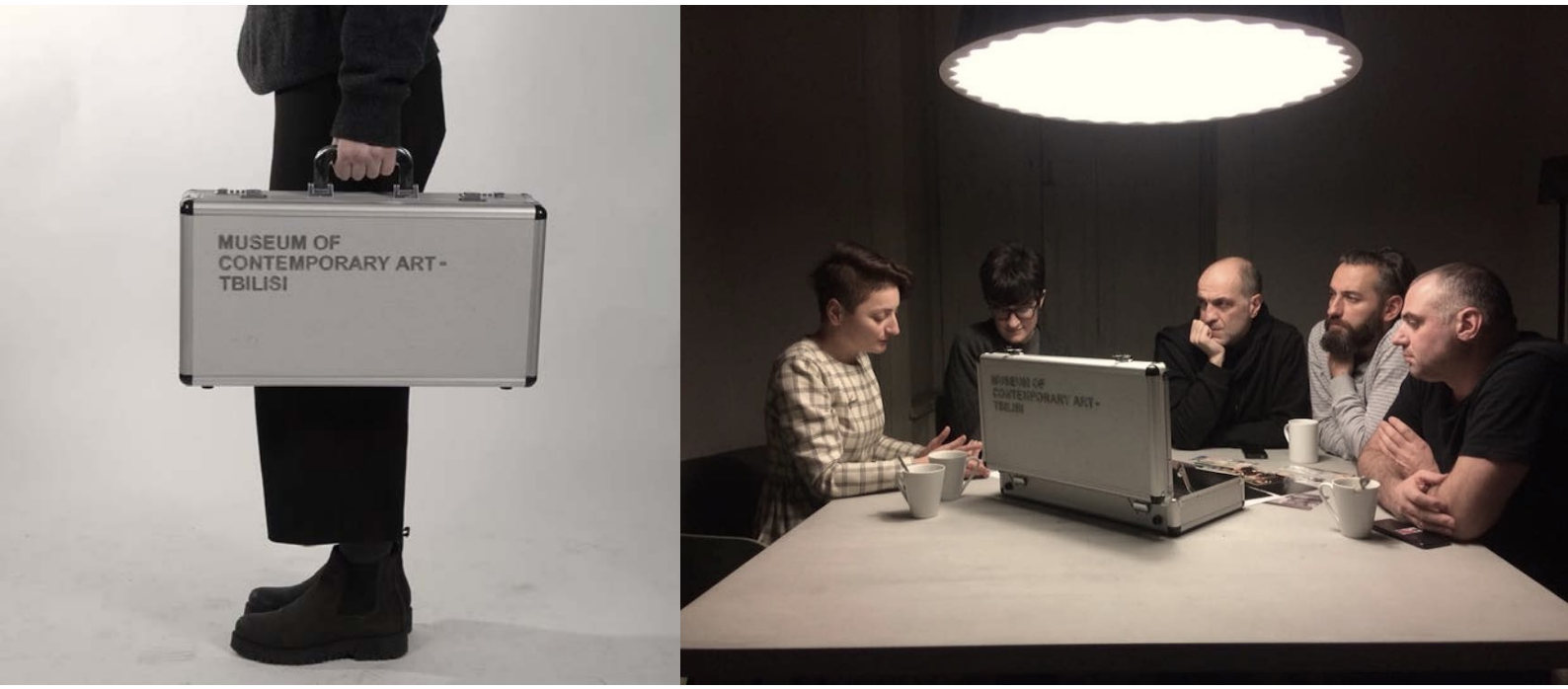

εικ. 11 Η μουσειοσκεύη του Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης στο Tbilisi της Γεωργίας

σε γρίφους και να βρουν στοιχεία που θα τους βοηθούσαν στην επίλυση ενός μυστηρίου. Το παιχνίδι σχεδιάστηκε με βάση ένα απλό σενάριο και με την δημιουργία ενός βασικού χαρακτήρα-ιστορικού προσώπου που θα βοηθούσε στην ταύτιση με τα παιδιά, ενώ επιλέχθηκαν πέντε αρχειακά τεκμήρια τα οποία είχαν μαθησιακό χαρακτήρα και κάποια σχέση μεταξύ τους. Παράλληλα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα υποστηριζόταν από μια ψηφιακή εφαρμογή που βοηθούσε στην εξέλιξη της λύσης του γρίφου. Για την ενεργητική εμπλοκή των παιδιών χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του «μανδύα του ειδικού» όπου τα παιδιά θα μπορούσαν αντί να ταυτιστούν με τον ήρωα, αν το ήθελαν, να αποκτήσουν μια ειδικότητα και μέσα από τον ρόλο τους να εξερευνήσουν ένα θέμα μέσα από τα μάτια του ειδικού.

Museum in a Suitcase | The Museum of Modern Arts (Tbilisi, Georgia) / https://www.tbilisimoma.ge/

Πρόκειται για ένα έργο του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, στο Tbilisi της Γεωργίας. Πρόκειται στην ουσία για μια φορητή μουσειοσκευή όπου ένας ειδικός μπορεί να παρουσιάσει επιλεγμένα πολιτιστικά αντικείμενα, στην συγκεκριμένη περίπτωση φωτογραφίες και βίντεο, σε ένα κοινό εκτός μουσείου, σαν μια απομακρυσμένη από το μουσείο, μουσειακή εμπειρία στο σπίτι. Για την συγκεκριμένη δράση προβλέπεται και μία μικρή συνδρομή που θα βοηθήσει την έρευνα και την συλλογή του φυσικού μουσείου.

εικ. 12 Οι μουσειοσκευές του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης / κάτω δεξιά, εικ. 13 Η πολυαισθητηριακή μουσειοσκευή / κάτω αριστερά, εικ. 14 - 15 Μια μουσειοσκευή και το εσωτερικό της / μέση και πάνω αριστερά, εικ. 16 Εκπαιδευτικά προγράμματα με την μουσειοσκευή / πάνω δεξιά

Οι μουσειοσκευές του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης - και η πολυαισθητηριακότητα | Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Αθήνα) / https://cycladic.gr/page/mousioskeues

Πρόκειται για μια καινοτόμα εκπαιδευτική δράση που απευθύνεται σε σχολεία διεθνώς και λειτουργεί δανειστικά χωρίς κάποιο κόμιστρο, με μοναδικό κόστος του ενδιαφερόμενου τα μεταφορικά έξοδα. Στόχοι των μουσειοσκευών[14] του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης είναι να φέρουν πιο κοντά το μουσείο και το βίωμά του, με τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς, μέσα από την εκμάθηση στον εκπαιδευτικό με τη χρήση πληροφοριακού υλικού του τρόπου με τον οποίο μπορεί να αξιοποιήσει την μουσειοσκευή στο σχολείο. Μια μουσειοσκευή του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης περιλαμβάνει ενδεικτικά αντίγραφα πολιτιστικών αντι[κειμένων], εκπαιδευτικό υλικό, εικαστικά παιχνίδια, χάρτες και πολλά άλλα. Η σημαντικότερη πλευρά της συγκεκριμένης δράσης, πέρα από την εκπαιδευτική αξία όλων των μουσειοσκευών που προσφέρονται, είναι η κατασκευή μιας πολυαισθητηριακής μουσειοσκευής που απευθύνεται σε άτομα και παιδιά με ειδικές ανάγκες, και προβλήματα όρασης (Argyropoulos et al., 2017b: 40-41). Η συγκεκριμένη μουσειοσκευή έχει προκύψει από την συνεργασία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Erasmus+ (Argyropoulos et al., 2017b: 40-41), ενισχύει την προσβασιμότητα στο βίωμα χρησιμοποιώντας τρισδιάστατα αντικείμενα, εκπαιδευτικό υλικό, παζλ, έναν κεντημένο απτικό χάρτη του Κυκλαδικού χώρου, έναν απτικό χάρτη νερού, ένα απτικό βιβλίο και αρκετό εκπαιδευτικό υλικό για τον δάσκαλο.

Συνοπτικά

Από τα έργα που παρουσιάστηκαν στην υποενότητα Παρόμοιες προτάσεις, οι δράσεις που κρατάμε ως ιδέες για τον σχεδιασμό του αρχαιολογικού έργου στην ανασκαφή της Αρχαίας Τενέας είναι:

- η ύπαρξη ενός έργου ανάδειξης για το ρωμαϊκό λουτρό
- η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στο διαχειριστικό έργο με διάφορες δράσεις ανοιχτού διαλόγου
- η ύπαρξη ενός αρχαιολογικού πάρκου, με συμμετοχικά εργαστήρια· εκπαιδευτικά προγράμματα, και δράσεις ανοιχτής ανασκαφής
- το εκπαιδευτικό κυνήγι θησαυρού και ο «μανδύας του ειδικού»
- οι μουσειοσκευές και η εκπαιδευτική τους αξία
- η σπουδαία πολυαισθητηριακή μουσειοσκευή του μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης για άτομα με προβλήματα όρασης

[14] Οι μουσειοσκευές που προσφέρονται είναι με θέμα τον Κυκλαδικό Πολιτισμό, την Αρχαία Ελληνική Κεραμική, Το ένδυμα στην Αρχαία Ελλάδα, τα παιχνίδια στην Αρχαία Ελλάδα, την διατροφή στην Αρχαία Ελλάδα, την Καθημερινή ζωή στην Αρχαία Ελλάδα καθώς επίσης και την Πολυαισθητηριακή βαλίτσα για άτομα με προβλήματα όρασης

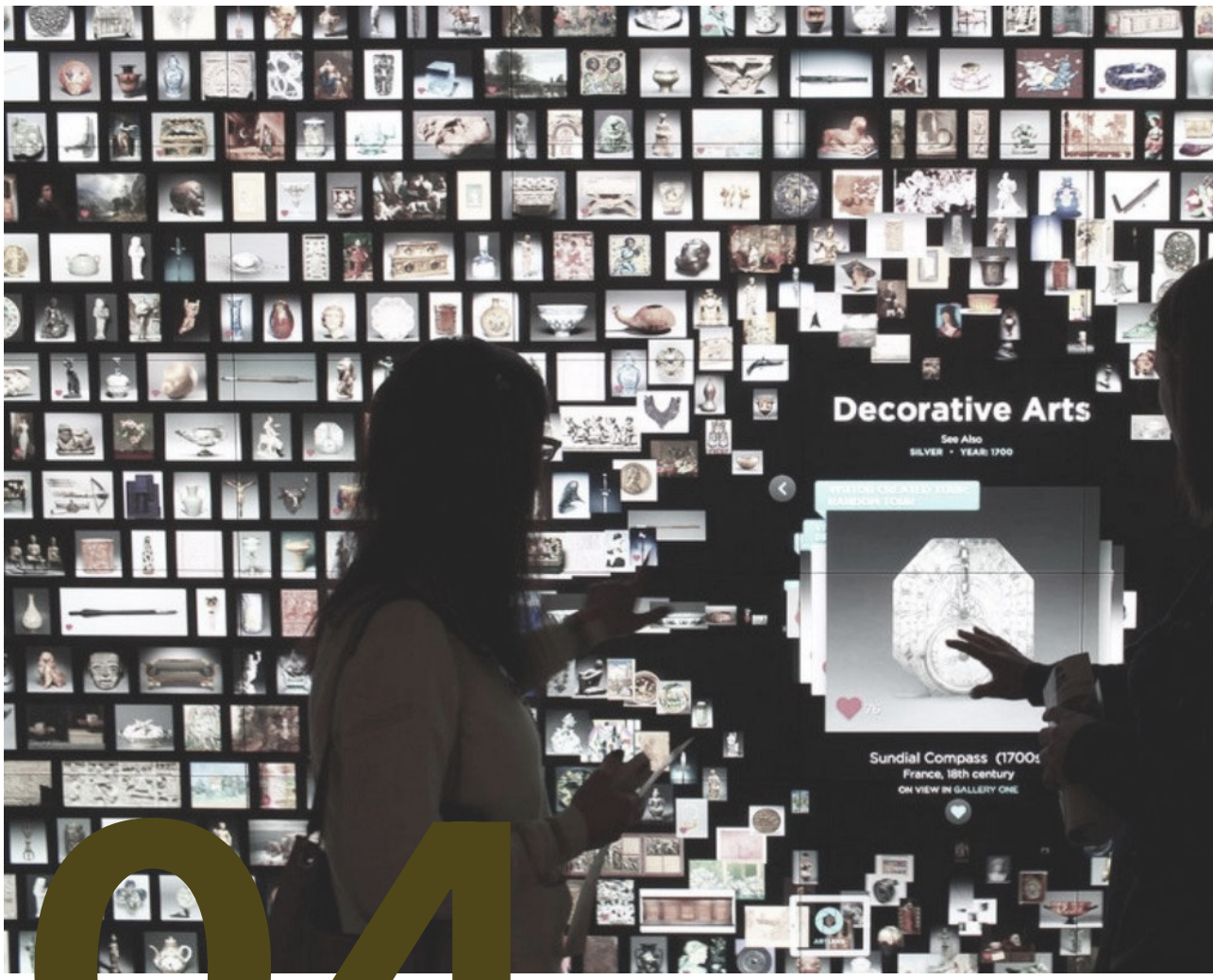

04.

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Οι νέες τεχνολογίες εξασφαλίζουν την διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την τεκμηρίωση, την καταγραφή, την αρχειοθέτηση, την κοινοποίηση, και την παραγωγή της ψηφιακής κληρονομιάς.

(Λαλιώτη, 2021: 32)

Το ψηφιακό διαχειριστικό έργο, είναι ένα μη πραγματικό έργο, και ως μη πραγματικό, ρευστό και διαρκώς ανατροφοδοτούμενο, δημιουργεί νέες συνθήκες και επιβάλει διαφορετικούς όρους στην διαχείριση.

εικ. 17 Ο διαδραστικός πίνακας του προγράμματος ArtLens

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χρήση των τεχνολογιών στο αρχαιολογικό έργο / Θεωρητικά ζητήματα

Τα τελευταία χρόνια οι τεχνολογίες έχουν μπει ενεργά στην ζωή μας. Αναπόφευκτα έχουν ενταχθεί τόσο στην αρχαιολογική έρευνα όσο και στην διαχείριση μνημείων. Οι εφαρμογές των τεχνολογιών στα πεδία αυτά κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα, από τις αναλύσεις DNA σε ανθρωπολογικό υλικό, την παραγωγή τρισδιάστατων μοντέλων, την γεωφυσική διασκόπιση, την χρήση της εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας στην ανάδειξη μνημείων, την ψηφιοποίηση των πολιτιστικών αντι[κειμένων] και πολλές ακόμη δυνατότητες.

Σε ότι αφορά την μελέτη του αρχαιολογικού υλικού, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αρχαιομετρία είναι ένας ευρύτερος όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει συνολικά τις εφαρμογές μεθόδων από τις θετικές επιστήμες. Η αρχαιομετρία λοιπόν, ορίζεται ως η διεπιστημονική μελέτη των αρχαιολογικών καταλοίπων με την χρήση μεθόδων από τις θετικές επιστήμες (Μπασιάκος et al., 2008: 295).

Από την άλλη πλευρά, όλο το σύνολο των διαφόρων πολυμεσικών εφαρμογών στον τομέα της αρχαιολογίας, συνήθως αναφέρεται στην βιβλιογραφία ως νέες τεχνολογίες. Ο πολιτισμός και τα πολιτιστικά αγαθά, αποτελούν ένα ξεχωριστό και ιδιόμορφο πεδίο στον τομέα των νέων τε-

χνολογιών[15], εξαιτίας της πολυμορφικότητάς τους, της κοινωνικής φύσης τους και της ποικιλομορφίας των φορέων και των οργανισμών που έχουν αναλάβει την διαχείρισή τους (Μανιτσάρης et al., 2008: 578). Η χρήση των τεχνολογιών προσφέρει αρκετά στην επιστήμη της αρχαιολογίας, την συντήρηση, την επικοινωνία και την ανάδειξη των πολιτιστικών αγαθών (Μανιτσάρης et al., 2008: 577). Όλα αυτά τα νέα αξιοποιήσιμα ψηφιακά δεδομένα που παράγονται προσφέρουν νέες οπτικές και αντιλήψεις στον τρόπο σύνθεσης και αναπαράστασης των αποτελεσμάτων της αρχαιολογικής έρευνας. Οι νέες τεχνολογίες εξασφαλίζουν την διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την τεκμηρίωση, την καταγραφή, την αρχειοθέτηση, την κοινοποίηση, και την παραγωγή της ψηφιακής κληρονομιάς (Λαλιώτη, 2021: 32).

Η ψηφιακή λοιπόν διάσταση της πολιτισμικής διαχείρισης δύναται να επικοινωνήσει πληροφορίες σε ένα ευρύτερο κοινό, δημιουργώντας κατά αυτό τον τρόπο περισσότερες ευκαιρίες έρευνας και μελέτης σε υπερεθνικό επίπεδο. Είναι ένα πεδίο με απεριόριστες δυνατότητες, που δύναται να προσφέρει πολλά στον τομέα της διαχείρισης, και ενέχει αρκετά προβλήματα τα οποία θα πρέπει να αναγνωρίζει ο διαχειριστής πριν τον σχεδιασμό ενός διαχειριστικού έργου που θα συνεπικουρείται από τις πολυμεσικές τεχνολογίες. Τα πολυμέσα αποτελούν εργαλεία που μπορούν να εμπλουτίσουν τους τρόπους ανάδειξης και έρευνας σε ένα αρχαιολογικό έργο, μέσα από την χρήση βίντεο, ήχων, εικόνων, γραφικών παραστάσεων και πολλών άλλων [Μανιτσάρης et al., 2008: 579 (Οικονόμου, 2004· Μπουνιά, 2002)].

Όπως σωστά επισημαίνουν οι Μπούνια και Καταπότη (2021: 15), η χρήση ψηφιακών μέσων έχει αλλάξει με σιγουριά την διαδικασία μέσα από την οποία ο χρήστης βιώνει τον πολιτισμό. Ενώ, η ανεξάντλητη φύση της πολιτισμικής κληρονομιάς, αποτελεί μεγάλη πρόκληση για τις υπολογιστικές επιστήμες και την διαχείρισή της (Καρυδάκης, 2021: 91). Με τις ψηφιακές τεχνολογίες, η διαχείριση έχει αποκτήσει νέα μέσα που βοηθούν στην πληρέστερη αντίληψη του νοήματος, ενώ η ενεργητικότητα του χρήστη βοηθά στην διαδικασία επανανοηματοδότησης και την απόδοση αξίας (Μπούνια και Καταπότη, 2021: 15).

Η ψηφιοποίηση της ευρωπαϊκής κληρονομιάς βρέθηκε στο επίκεντρο των προτεραιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα τελευταία έτη. Για την εν λόγω προσπάθεια δημιουργήθηκε μια ενιαία ψηφιακή βάση δεδομένων του ευρωπαϊκού πολιτιστικού κεφαλαίου η οποία τροφοδοτείται από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, διαθέτει εκατομμύρια ψηφιοποιημένο τεκμήρια, και ονομάζεται Europeana (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 32). Είναι απολύτως βέβαιο ότι η ψηφιοποίηση βοηθά στην καταγραφή και την διατήρηση, υλικών και άυλων πολιτιστικών αγαθών (Παπαδόπουλος, 2020: 411). Το ζήτημα είναι πως η νέα αυτή ψηφιακή πολιτιστική κληρονομιά (digital heritage) χρήζει διαχείρισης, και θέτει ζητήματα ανανέωσης, διατήρησης, και ελευθερίας στην πρόσβαση· χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να συνοψιστούν στον

[15] Ένας ακόμη όρος που χρησιμοποιείται για την χρήση της τεχνολογίας στην παραγωγή ψηφιακού περιεχομένου, είναι ο όρος τεχνολογίες πρόσβασης, και περιγράφει όλα τα ψηφιακά εργαλεία, που «σχετίζονται με την τεκμηρίωση, την επιμέλεια, την διατήρηση, την βιωσιμότητα του ψηφιακού περιεχομένου καθώς επίσης και με την σημασιολογική επεκτασιμότητα, τη διαλειτουργικότητα και τη διασυνδεσιμότητα του περιεχομένου μέσω τεχνολογιών ιστού και γνώσης.» (Παπαδόπουλος, 2020: 410-411).

όρο «ψηφιακή επιμέλεια» (Παπαδόπουλος, 2020: 411).

Είναι αλήθεια πως η χρήση των τεχνολογιών, εισάγει αρκετές προβληματικές όπως η έννοια της «αυθεντικότητας» των ψηφιοποιημένων τεκμηρίων, αλλά προσδίδει δυνατότητες στον διαχειριστή, που αν τις αξιοποιήσει με σωστό τρόπο μπορούν, κατά την άποψη του γράφοντα, να αποσοβήσουν τις αντιδράσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Μπούνια και Καταπότη (2021: 13, 19), ένα ψηφιακό αντικείμενο συγκροτείται από μία διττή φύση, την φυσική και την ψηφιακή, αποτελώντας έτσι ένα σύνολο με υλική και άυλη φύση, που επαναπροσδιορίζει την δράση των αντικειμένων και θέτει ζητήματα για την αυθεντικότητα. Αντίστοιχα η Λαλιώτη (2021: 29), τονίζει πως το ψηφιακό, διακρίνεται από το πραγματικό, καθώς δεν αποτελεί το αυθεντικό τεκμήριο αλλά το επιτελεστικά διαμεσολαβημένο.

«Η πολιτισμική παρουσία είναι απαραίτητη για να κατακτηθεί μια γνήσια εμπειρία, και όχι μια απλή αναπαράσταση» (Flynn, 2008 :653).

Τα ίδια τα πολιτιστικά αντικείμενα έχουν την δυνατότητα, από την αποκάλυψη τους μετά την αρχαιολογική έρευνα, να στοιχειοθετούν την χρονική απόσταση μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος. Ανάλογα με τον βαθμό της φθοράς τους περιγράφουν αυτή την απόσταση, ενώ η υπάρχουσα εικόνα τους μαρτυρεί την παρελθοντική τους ακεραιότητα (Rodi, 2018: 199). Έτσι λοιπόν, συγκροτείται η έννοια της «αυθεντικότητας», μέσα από την υλικότητα της παρελθοντικής υπόστασης. Αυτές οι προβληματικές δείχνουν τον σύνθετο τρόπο με τον οποίο θα πρέπει ο διαχειριστής να αντιμετωπίσει την τεχνολογία στο διαχειριστικό έργο. Σε καμία περίπτωση όμως, δεν μπορούν να αποτρέψουν την στοχευμένη προσεκτική χρήση των πολυμεσικών εφαρμογών στο πεδίο της διαχείρισης.

Ενδεικτικά λοιπόν αναφέρονται κάποια από τα θετικά της χρήσης πολυμεσικών εφαρμογών στην διαχείριση. Αναλυτικά, στην περίπτωση μιας ψηφιακής εφαρμογής δίνεται η δυνατότητα πολλαπλών επισκέψεων, η κατανάλωση πληροφορίας και εικόνων ανάλογα με τις ανάγκες, τις ικανότητες και την θέληση του κάθε χρήστη. Μια πολυμεσική εφαρμογή δεν είναι τόσο δεσμευτική στον χρόνο που ο χρήστης θέλει αφιερώσει. Αποτελεί πρόκληση των σχεδιαστών μιας εφαρμογής, να μπορέσουν να παρασύρουν τον χρήστη να εμπλακεί για μεγάλο χρονικό διάστημα, να αλληλεπιδράσει με τα ψηφιοποιημένα πολιτιστικά αντι[κείμενα], σε αντίθεση με τα παραδοσιακά μουσεία τα οποία διατηρούν το προτέρημα της φυσικής παρουσίας του επισκέπτη, της απόφασής του δηλαδή, να διαθέσει ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα να περιηγηθεί μέσα σε μία συλλογή, μέσα στον χώρο σε ένα συγκεκριμένο χρόνο. Επιπλέον, ένα ψηφιακό εργαλείο σχεδιασμένο για την περιήγηση του χρήστη στον πραγματικό χώρο, μπορεί να επαυξήσει την εμπειρία και να αποτελέσει ένα σπουδαίο μέσο, από το οποίο ο διαχειριστής θα μπορέσει να μοιραστεί νέα δεδομένα. Ακόμη, τα ψηφιοποιημένα πολιτιστικά αντικείμενα και μνημεία είναι δυνατόν να μελετηθούν από πολύ περισσότερους ερευνητές σε όλο τον κόσμο (Κριεζή, 2022: 336).

Ακόμη, ένα πολύ σημαντικό προτέρημα των πολυμεσικών εφαρμογών είναι η δυνατότητα προσβασιμότητας σε άτομα με ειδικές ανάγκες. Η διαδραστικότητα μιας πολυμεσικής εφαρμογής, ενθαρρύνει την σχέση χρήστη και διαχειριστικού έργου, την καλύτερη εκμάθηση πληροφοριών

μέσα από την πρακτική γνώση, και την ανασύσταση της υπάρχουσας κατακτημένης γνώσης (Economou & Pujol, 2007). Τα πολιτιστικά αντικείμενα μπορούν να λειτουργούν ως ένα σύνολο πληροφοριών, να συνδυάζονται και να παρουσιάζονται ως μια συνθετότερη μορφή πληροφορίας, και να παρουσιάζονται διαδραστικά (Μανιτσάρης et al., 2008: 579). Τα θετικά όπως θα δούμε και παρακάτω είναι πολύ περισσότερα από όσα παρουσιάστηκαν παραπάνω, και μένει να τα χρησιμοποιήσουμε στην διαχείριση.

Το ζήτημα όμως που θα πρέπει να απασχολεί πάντα τον διαχειριστή κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, είναι να μην τις αντιμετωπίσει απλά ως εργαλεία για το διαχειριστικό έργο. Παρότι είναι χρήσιμα εργαλεία, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι δεν χρησιμοποιούνται απλώς και μόνο για να απαντούν σε ερωτήσεις ή να καλύπτουν ανάγκες, αλλά θέτουν τις βάσεις για νέες ερωτήσεις και νέες ανάγκες. Αυτή ακριβώς η ιδιότητά τους είναι που αναιρεί τον όρο νέες. Πλέον οι τεχνολογίες έχουν γίνει μέρος της ζωής μας, και αυτή η σχέση «εξάρτησης», μας οδηγεί να ξεφύγουμε από την απλή αντίληψή τους ως εργαλείων, που επικράτησε όταν ξεκίνησαν να χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά. «Η ψηφιακότητα δεν είναι πλέον νέα, είναι εδραιωμένη και διαδεδομένη, και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως συνεχής και εξελισσόμενη» (Μπούνια, 2021: 215). Η ψηφιακή αναπαράσταση των πολιτιστικών αντικειμένων, είναι η στροφή από την υλικότητα και την μονοδιάστατη εννοιολόγηση του παρελθόντος, στην «ζωντανότητα» του βιώματος στο εδώ και τώρα (Λαλιώτη, 2021: 37). Το ψηφιακό έργο θα πρέπει λοιπόν να σχεδιαστεί ως ένα μέρος του συνολικού σχεδιασμού του αρχαιολογικού έργου.

Τα περισσότερα διαχειριστικά προγράμματα που επιλέγουν την δημιουργία μιας πολυμεσικής εφαρμογής, είτε απευθύνονται στο κοινό, είτε στους ειδικούς και τους ερευνητές, στερούνται αισθητικής, έξυπνου σχεδιασμού και γραφικών. Υλοποιούνται με μία σχετική προχειρότητα, η οποία τις περισσότερες φορές κάνει την εφαρμογή να φαίνεται μη ελκυστική ή να στερείται βασικών στοιχείων, γεγονός που με την σειρά του προφανώς υποδεικνύει ένα κακό διαχειριστικό πλάνο, την επιλογή ακατάλληλων συνεργατών και την αντίληψη του αρχαιολογικού έργου ως διεκπαιρεωτικού. Η πλειοψηφία των ψηφιακών έργων αγνοεί τον σημαντικότερο παράγοντα που έθεσε η τεχνολογία, στον τομέα της διαχείρισης, αυτόν της διαρκούς ανανέωσης του υλικού, της συνεχούς ενημέρωσης του ψηφιακού εργαλείου και την μεταβλητότητα της τεχνολογικής πραγματικότητας μέσα από την ταχεία εξέλιξη. Όπως ακριβώς ένα κινητό, μετά από 10 χρόνια δεν είναι ικανό να ανταποκριθεί στις ανάγκες της τεχνολογίας, έτσι και μία πολυμεσική εφαρμογή που δεν ανανεώνεται έχει πολύ μικρό χρόνο ζωής.

Το διαδίκτυο

Μετά την συζήτηση περί ψηφιακότητας και πολυμεσικών εφαρμογών, είναι σκόπιμο να γίνει λόγος για το διαδίκτυο που αποτέλεσε με σιγουριά την αιτία της τόσο εκτεταμένης χρήσης της τεχνολογίας στην διαχείριση. Η ανάπτυξη του Παγκόσμιου Ιστού (Web 2.0) αποτέλεσε μια καινοτόμα εισαγωγή στον κλάδο των τεχνολογιών, και στην περίπτωση μας στην χρήση τους στην πολιτιστική διαχείριση (Παπαδόπουλος, 2020: 406). Ο σημαντικός ρόλος του διαδικτύου στην πολιτιστική διαχείριση, πέρα από την δυνατότητα εξίσωσης της απόστασης μεταξύ χρήστη και εφαρμο-

γής, συνίσταται και στην ανάδειξη της ποικιλομορφίας στη σχέση μεταξύ των δύο (Κεραμίδας, 2019: 25). Το διαδίκτυο αποτελεί έναν τεράστιο τόπο, γνωστό πλέον στο μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας. Αποτελεί ενεργητικό παράγοντα στην ζωή εκατομμυρίων χρηστών, που ξοδεύουν αρκετό χρόνο από την καθημερινότητά τους στη αναζήτηση πληροφοριών, την ψυχαγωγία και την χαλάρωση. Με αυτή την έννοια, ένα νέο έργο διαχείρισης, δεν μπορεί μείνει αποκομμένο από αυτό το πεδίο.

Ενώ το μουσείο αναπαριστά τον κυρίαρχο λόγο, ως τον βασικό εκφραστή της αυθεντικής αφήγησης, το διαδίκτυο λειτουργεί ακριβώς αντίθετα με την απώλεια της κυρίαρχης φωνής, την αταξία και την διαθεσιμότητα της πολύπλευρης γνώσης, είναι όμως βασικό το ζήτημα της αξιολόγησης της πληροφορίας.

Δεδομένα και μεταδεδομένα

Η διαδικασία χρήσης της τεχνολογίας από τους χρήστες έχει ως αποτέλεσμα την διαρκή παραγωγή δεδομένων. Ειδικά στην εφαρμογή σε ένα έργο διαχείρισης, η παραγωγή δεδομένων θα πρέπει να συνοδεύεται από την διασφάλιση της ίδιας της πληροφορίας. Με τον όρο δεδομένα εννοούμε, «τη διακριτή, ασυνεχή αναπαράσταση πληροφοριών ή έργων, τα οποία μπορεί να έχουν δημιουργηθεί εξ αρχής ως ψηφιακά ή μπορεί να αποτελούν προσπάθεια ψηφιοποίησης αναλογικών δεδομένων ή φυσικών αντικειμένων» (Καρασίμος, 2022: 310-311). Η παραγωγή δεδομένων έχει ως αποτέλεσμα την επιτακτική ανάγκη της οργάνωσης τους, γι' αυτό εμφανίζεται ένας ακόμη όρος αυτός των μεταδεδομένων. Τα μεταδεδομένα είναι «δεδομένα που παρέχουν δομημένες κυρίως πληροφορίες σχετικά με άλλα δεδομένα, και χωρίζονται σε περιγραφικά, δομικά και διαχειριστικά.» (Καρασίμος, 2022: 311). Με απλά λόγια αποτελούν τα δεδομένα για τα δεδομένα, και έχουν σημαντικό ρόλο στην χρήση, στην ανάκτηση και στην διαχείριση μιας πληροφορίας και του τόπου αποθήκευσής της (Καρυδάκης, 2021: 92).

Σε όλες αυτές τις πολυμεσικές βάσεις δεδομένων, πέραν των ίδιων των ψηφιακών πληροφοριών, επιβάλλεται η χρήση μεταδεδομένων τα οποία εξασφαλίζουν την σωστή διαχείριση τους, προσφέροντας περιγραφικές πληροφορίες για τις εγγραφές και βοηθώντας στην ανάκτηση δεδομένων (Μανιτσάρης et al., 2008: 579). Με απλά λόγια, η ίδια η ύπαρξη των πολυμεσικών πληροφοριών εξαρτάται άμεσα από την περιγραφική φύση των μεταδεδομένων, για την τοποθεσία προέλευσης, το υλικό, το σχήμα, το έτος εύρεσης και πολλά άλλα. Τα ίδια τα μεταδεδομένα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις εγγραφές και θα πρέπει να ανανεώνονται ακριβώς όπως και η ίδια η ψηφιακή πληροφορία (Μανιτσάρης et al., 2008: 579). Οι πληροφορίες των μεταδεδομένων παρουσιάζονται κατά βάση δομημένα, μέσα από ένα πολύ συγκεκριμένο τρόπο παρουσίασης, χωρίς να απουσιάζουν όμως οι αδόμητες πληροφορίες όπως οι περιγραφές ή τα σχόλια του ερευνητή (Μανιτσάρης et al., 2008: 580). Οι βασικές αρχές οργάνωσης των μεταδεδομένων σχετίζονται με την ανακαλυψιμότητα τους στις μηχανές αναζήτησης, την δημιουργία καταλόγων για την περιγραφή, και τις δομές ασφαλείας των πληροφοριών (Μανιτσάρης et al., 2008: 581). Έτσι λοιπόν μέσα από τις τεχνολογίες σημασιολογικού ιστού, από την σχέση δηλαδή των μεταδεδομένων, ο χρήστης μπορεί να συνεργαστεί καλύτερα με τον υπολογιστή, καθώς οι πληροφορίες

παρουσιάζονται καλά οργανωμένες, μέσα από συσχετίσεις (Καρυδάκης, 2021: 93).

Το storytelling

Τόσο σε ένα φυσικό διαχειριστικό όσο και σε ένα ψηφιακό, είναι πολύ σημαντική η διαδικασία της εξιστόρησης. Η εξιστόρηση, όπως και κάθε γλωσσική διαδικασία, είναι η συνέργια της αναπαραγωγής του παρελθόντος από ένα υποκείμενο, ταυτόχρονα με την κατασκευή ενός νέου παρελθόντος στο εκάστοτε παρόν. Βασικός φορέας εξιστόρησης για παράδειγμα, αποτελεί το ίδιο το μουσείο που οφείλει να συγκροτείται μέσα από ένα σχεδιασμένο αφήγημα. Η εξιστόρηση πρέπει ταυτόχρονα να εγείρει συναισθήματα του δέκτη προκειμένου να εξασφαλίζεται η ενεργητική εμπλοκή και επικοινωνία. Οι ιστορίες είναι ένας εύκολος τρόπος ενθύμησης και γνώσης μιας πληροφορίας, η οποία αν παρουσιαζόταν απλά θα αγνοούνταν από τον χρήστη [Pujol et al., 2012: 79 (Pozo et al., 1989)].

Η ψηφιακή εξιστόρηση, συνίσταται στην διαδικασία χρήσης ψηφιακών μέσων και νέων τεχνολογιών, για την δημιουργία ενός εργαλείου που θα εξυπηρετήσει την εμβύθιση του χρήστη μέσα στην πληροφορία που του προσφέρεται (Pujol et al., 2012: 80). Σαφώς σαν διαδικασία θα πρέπει να εγείρει το ενδιαφέρον του χρήστη, καθώς δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που τα συγκεκριμένα μέσα δεν επιτυγχάνουν τον σκοπό τους. Η ψηφιακή αφήγηση, όπως διαφορετικά αναφέρεται στην βιβλιογραφία, αποτελεί ένα πολύτιμο εργαλείο στην επίτευξη της επικοινωνίας με τον χρήστη, και την αύξηση της ενεργής εμπλοκής του στο βίωμα του ψηφιακού εργαλείου (Καρυδάκης, 2021: 110). Την διαδικασία αυτή ενθαρρύνει πλέον η εφαρμογή τεχνολογιών τεχνητής νοημοσύνης και επαυξημένης ή εικονικής πραγματικότητας για την διαδραστική ψηφιακή εξιστόρηση, όπου δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη πλέον να εμπλακεί ενεργητικά στην παραγωγή της πληροφορίας, την αλληλεπίδραση με αυτή σε πραγματικό χρόνο (Pujol et al., 2012: 80).

Παρά τα πάρα πολλά θετικά, η προσέγγιση της διαδραστικότητας της εφαρμογής θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική ώστε να εξασφαλίζεται ότι ο χρήστης δεν θα καταλήγει σε λανθασμένα γνωστικά συμπεράσματα [Pujol et al., 2012: 80 (Crawford, 2005)]. Το ζήτημα στην επιστήμη της διαχείρισης μνημείων είναι να εντοπίσει τον τρόπο μέσα από τον οποίο, διαφορετικής φύσης πληροφορίες (χάρτες, εικόνες, τρισδιάστατα μοντέλα, βίντεο και πολλά άλλα), θα μπορέσουν να συνδυαστούν μεταξύ τους και να παράγουν ένα ολοκληρωμένο, ελκυστικό αφήγημα (Pujol et al., 2012: 81), παρά την σίγουρη αποσπασματική ύπαρξη των καταλοίπων της πραγματικότητας του παρελθόντος.

Η εμπειρία του χρήστη και η ανάλυσή της

Συχνά, για την περιγραφή των ψηφιακών μέσων, που χρησιμοποιούνται από το πεδίο της διαχείρισης μνημείων, γίνεται λόγος για την έννοια του χρήστη, εξηγώντας έτσι τον όρο ψηφιακό εργαλείο (Πεντάζου, 2021: 181). Ωστόσο, όπως είδαμε παραπάνω, τα ψηφιακά μέσα δεν αποτελούν μόνο εργαλεία αλλά και μέσα αλλαγής, μέσα υπερεπικοινωνίας, εκταμμένα, χαοτικά και παγκόσμια (Μπούνια, 2021: 202). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο επικοινωνίας χρηστών και ψηφιακού μέσου πρέπει απαραίτητα να προσδιοριστεί λεπτομερώς με ποιο τρόπο ο χρήστης μιας πολυμεσικής εφαρμογής αλληλεπιδρά με την πολι-

τιστική κληρονομιά καθώς και να τεθούν ποιοτικά κριτήρια που θα εξασφαλίσουν την αποτελεσματική διαχείριση. Πρόκειται για ένα ευρύ πεδίο, που περιλαμβάνει την περιγραφή της αλληλεπίδρασης με τον χρήστη, την παραγωγή συναισθήματος και την εμβύθιση στο ψηφιακό εργαλείο (Καρυδάκης, 2021: 94).

Ένα βασικό ζήτημα που τίθεται τελικά, είναι το ότι ένα ψηφιακό μοντέλο δεν πρέπει μόνο να ανταποκρίνεται πλήρως στην εικόνα του πραγματικού, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να είναι λειτουργικό και να αποδίδει στον χρήστη τεκμηριωμένα μια πληροφορία για το παρελθόν, με λεπτομερώς σχεδιασμένη αφήγηση, βοηθώντας τον όμως τελικά να βιώσει το παρελθόν υποκειμενικά με βάση την προσωπική του σκέψη και τα βιώματά του (Flynn, 2008: 635). Με απλά λόγια πρέπει να εξασφαλίζεται, η κατά το δυνατόν δυναμική εμπλοκή του επισκέπτη. Στην κοινωνία της πληροφορίας, η συγκέντρωση της προσοχής περιλαμβάνει μια σειρά από αξιολογούμενες, ποσοτικά και ποιοτικά, πληροφορίες όπως ο χώρος από τον οποίο ένας χρήστης επιλέγει να συνδεθεί ένας χρήστης σε μία εφαρμογή, ο χρόνος που αφιερώνει, η περιέργεια, η επαναλληψιμότητα των επισκέψεων, η αλληλεπίδραση και άλλα (Καταπότη, 2021: 224). Ταυτόχρονα, η στροφή προς τον χρήστη στην σχεδίαση ενός ψηφιακού εργαλείου, έχει οδηγήσει τους πολιτιστικούς οργανισμούς να αλλάξουν στάση για την αντίληψη γύρω από τα διαχειριστικά έργα (Παπαδόπουλος, 2020: 420). Ο Καρυδάκης διαπιστώνει (2021: 99), ότι είναι απαραίτητη η επαύξηση της εμπειρίας του χρήστη μέσα από την τεχνολογία, καθώς έτσι αυξάνεται η αλληλεπίδραση, και η σύνδεση με το έργο.

Φυσικά η ίδια η εμπειρία του χρήστη, είναι αξιολογήσιμη και ιδιαίτερα χρήσιμη για τον διαχειριστή του έργου, τόσο σε ένα ψηφιακό όσο και σε ένα φυσικό έργο. Όπως τονίζουν οι Pujol et al. (2012: 85), είναι απαραίτητη η δυνατότητα αξιολόγησης από τους χρήστες κατά το τέλος της περιήγησης προκειμένου να μπορεί ο διαχειριστής να γνωρίσει και να μεταβάλλει προβληματικά σημεία στην ανάδειξη του. Άλλωστε, η διάδραση μεταξύ διαχειριστών του πολιτισμού, πολιτιστικών αντικειμένων και του κοινού είναι η βασική αρχή της πολιτισμικής διαχείρισης.

Η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών έχει προσφέρει χρήσιμα ψηφιακά εργαλεία για την ανάλυση της εμπειρίας του χρήστη και την αξιολόγηση του έργου. Πλέον, πέρα από τον παραδοσιακό χρονοβόρο τρόπο ανάγνωσης όλων των χειρόγραφων ή ψηφιακών αξιολογήσεων από τους επισκέπτες, είναι διαθέσιμα και εργαλεία που δίνουν την δυνατότητα της αξιολόγησης της εμπειρίας μέσα από την τεχνητή νοημοσύνη, σε ποσοτική μορφή. Πρόκειται για έναν νέο τεχνολογικό κλάδο όπου στοχεύει στην ανάλυση της γνώμης, ώστε να προσδιοριστούν τα συναισθήματα των χρηστών. Στηρίζεται κυρίως στην μηχανική μάθηση και την ανάλυση μέσα από αλγορίθμους των εντυπώσεων του χρήστη, ή την αξιολόγηση που βασίζεται σε δεξαμενές λέξεων που εκφράζουν συναισθήματα (Παπαιωάννου, 2021: 153-154).

Πιο αναλυτικά, η αυτοματοποιημένη διαδικασία ανάλυσης συναισθήματος δίνει την δυνατότητα επεξεργασίας κείμενων από υπολογιστικές συσκευές προκειμένου να αξιολογηθεί η εμπειρία του χρήστη ως καλή, κακή ή ουδέτερη και να σχεδιαστούν οι πολιτικές διαχείρισης (Παπαιωάννου, 2021: 152). Είναι κατανοητό λοιπόν πως ενθαρρύνοντας την ψηφιακή αξιολόγηση, μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα καθώς και τον ίδιο τον ψηφιακό χώρο ενός προγράμ-

ματος, ένα διαχειριστικό έργο είναι δυνατόν να έχει πληρέστερη εικόνα για την απήχησή του, μέσα από την χρήση έξυπνων συστημάτων επεξεργασίας δεδομένων ανεξάρτητα από τον όγκο αυτών των δεδομένων.

Πάνω σε αυτή τη βάση, είναι απαραίτητο να έχει πάντα κατά νου ο διαχειριστής, ότι η επεξεργασία αυτών των δεδομένων πρέπει να γίνεται πάντα με προσοχή και σεβασμό στην ιδιωτικότητα του χρήστη, και πάντα με την ενθύμηση ότι αποτελούν ποσοτικά δεδομένα που πρέπει να αξιολογηθούν από τους διαχειριστές του έργου ποιοτικά και συνδυαστικά με άλλες πληροφορίες, καθώς αδυνατούν να προσεγγίσουν το σύνολο της εμπειρίας.

Η ανάλυση συναισθήματος έχει οδηγήσει στην παραγωγή έξυπνων ψηφιακών εργαλείων που ενθαρρύνουν την αξιολόγηση, όπως το DMA Friends Project[16], που έλαβε χώρα το 2017 στο Μουσείο Τέχνης του Ντάλλας, και προέτρεπε τους επισκέπτες του μουσείου να ανακαλύψουν εμπειρίες και δραστηριότητες δίνοντας τους μέσα από την μορφή ενός κουπονιού, μία μικρή υλική ανταπόδωση στο καφέ ή το πωλητήριο του μουσείου. Το κέρδος μέσα από αυτό το πρόγραμμα ήταν αμφίδρομο καθώς οι επισκέπτες παρείχαν δεδομένα που θα βοηθούσαν τους διαχειριστές του μουσείου να βελτιώσουν την δομή και την οργάνωσή του (Παπαιωάννου, 2021: 155).

Ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει και στο SENSIOM, το οποίο αποτελεί ένα πρωτοπόρο πρόγραμμα επεξεργασίας αξιολογήσεων το οποίο έχει σχεδιαστεί για μουσεία και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε πολιτιστικούς οργανισμούς (Παπαιωάννου, 2021: 162-164). Μέσα από το πρόγραμμα, δεδομένα από όλο το εύρος του ψηφιακού χώρου που αφορά ένα συγκεκριμένο μουσείο, συλλέγονται και αναλύονται αυτόματα, ανάλογα με διάφορες υπηρεσίες ενός μουσείου. Έτσι καθημερινά οι διαχειριστές μπορούν να διαβάζουν και να επεξεργάζονται δεδομένα που θα βελτιώνουν το μουσείο (Παπαιωάννου, 2021: 163).

Είναι κατανοητό πως, οι εφαρμογές υποστήριξης επιτρέπουν στους πολιτιστικούς οργανισμούς να συλλέγουν μία σειρά από πληροφορίες που προσφέρουν σημαντική γνώση για την σωστή διαχείριση του αρχαιολογικού υλικού. Στοιχεία όπως η επισκεψιμότητα των χρηστών σε συγκεκριμένα αντικείμενα ή πτυχές της εφαρμογής, οι πολλαπλές επισκέψεις και η ροή των επισκεπτών είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά στην σχεδίαση της εφαρμογής και στην αποτελεσματική διαχείριση (Marshall, 2018: 20-21).

Η ασφάλεια των δεδομένων και τα δικαιώματα του δημιουργού

Όλες αυτές οι πολυμεσικές πληροφορίες που αναλύθηκαν παραπάνω, συνιστούν ένα τεράστιο ερευνητικό πλούτο όταν γίνονται προσβάσιμες, διεθνώς (Μανιτσάρης et al., 2008: 579). Το ζήτημα που προκύπτει είναι ότι πρέπει να διασφαλίζεται, η ίδια η πληροφορία και ο φορέας διαχείρισής της, από κακόβουλες ενέργειες, ενώ θα πρέπει να είναι γνωστή και η προέλευσή της, ώστε να είναι αξιολογήσιμη.

Ο Ευρωπαϊκός Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων (Γ.Κ.Π.Δ), αναδεικνύει το ζήτημα της διαχείρισης των πληροφοριών και των δεδομένων των χρηστών σε πρώτο πλάνο και θέτει νέα δικαιώματα των χρηστών (Κίτσιου et al., 2021: 266). Οι ολοένα και αναπτυσσόμενες λειτουργίες της τεχνολογίας στον τομέα του πολιτισμού, προσέφεραν πολλά

[16] https://dma.org/visit/dma-friends ανακτήθηκε την 29 Μαρτίου 2022.

θετικά στον βίωμα της εμπειρίας αλλά ταυτόχρονα ανέδειξαν σοβαρά ζητήματα στην διαχείριση των δεδομένων από τους πολιτιστικούς οργανισμούς, καθώς επίσης και αυξήθηκε η πιθανότητα παραβίασής τους (Κίτσιου et al., 2021: 272). Σε ότι αφορά την προστασία του έργου, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν η λεγόμενη ψηφιακή πειρατεία, και να ακολουθούνται πρακτικές που θα ελαχιστοποιούν την δυνατότητα μη εξουσιοδοτημένης πρόσβασης (Μανιτσάρης et al., 2008: 607). Οι προκλήσεις αυτές σαφώς είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστούν με ισχυρά συστήματα ασφαλείας και αξιόπιστα αποθετήρια. Αυτό που απαιτείται λοιπόν, είναι ένας συνδυασμός της λειτουργικότητας και της ελεγχόμενης πρόσβασης (Μανιτσάρης et al., 2008: 615).

Ταυτόχρονα, πέρα από το ζήτημα της ασφάλειας των δεδομένων, η δημιουργία ενός ψηφιακού έργου οδηγεί σε αρκετά νομοθετικά ζητήματα, κυριότητας του δημιουργού και του δικαιώματος αναπαραγωγής, τα οποία θα πρέπει απαραίτητα να διασφαλίζονται από την αρχή μεταξύ φορέα και δημιουργού (Μανιτσάρης et al., 2008: 603). Το παραχθέν ανήκει στον δημιουργό του, και αυτό εγείρει νέα προβλήματα (Λαλιώτη, 2021: 35).

εικ. 18 Η τρισδιάστατη μοντελοποίηση ενός αγγείου με την χρήση Laser Scanner

Η χρήση των τεχνολογιών στο αρχαιολογικό έργο - Πρακτικά ζητήματα

Παρακάτω, παρουσιάζονται κάποιες από τις πολλές πρακτικές εφαρμογές της τεχνολογίας στην διαχείριση μνημείων. Οι εφαρμογές επιλέχθηκαν με βάση την σπουδαιότητά τους, την διαδεδομένη χρήση τους και την αξιοποίηση τους στον σχεδιασμό των έργων που θα ακολουθήσουν για την ανασκαφή της Τενέας.

Η τρισδιάστατη μοντελοποίηση, η φωτογραμμετρία, το GIS και η τρισδιάστατη εκτύπωση

Η γεωχωρική διάσταση, μέσα από τα γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών (GIS), και η φωτογραμμετρία, έχουν προσφέρει σημαντικά δεδομένα στην αρχαιολογική έρευνα, και ευρύτερα στην διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι τεχνολογίες αυτές, δίνουν την δυνατότητα συσχέτισης της διάστασης του χώρου με τα ψηφιακά δεδομένα και τα ψηφιοποιημένα πολιτιστικά αντι[κείμενα]. Αποτελούν ένα σπουδαίο εργαλείο προστασίας, τεκμηρίωσης και ανάδειξης (Παπαδόπουλος, 2020: 416). Οι τεχνικές τρισδιάστατης απεικόνισης ποικίλουν[17], με την φωτογραμμετρία και την χρήση laser scanner να αποτελούν τις πιο ευρέως διαδεδομένες (Payne, 2012: 17).

Η τρισδιάστατη μοντελοποίηση ορίζεται ως η διαδικασία παραγωγής ενός ψηφιακού μοντέλου που συγκεντρώνει την αναλογική πληροφορία ώστε να εξασφαλίσει την αισθητηριακή αντίληψη του χρήστη, μέσα από διάφορες μεθόδους όπως η

[17] Για περισσότερες πληροφορίες σύμφωνα με τις μεθόδους τρισδιάστατης απεικόνισης βλ. Payne, 2012: 15-20.

φωτογραμμετρία και η καταγραφή με λέιζερ (Καρυδάκης, 2021: 89-90). Για την παραγωγή σύνθετων τρισδιάστατων μοντέλων απαιτείται η λεπτομερής συλλογή των γεωμετρικών χαρακτηριστικών που εξασφαλίζουν την κατά το δυνατόν πληρέστερη τεκμηριωμένη αναπαράσταση (Μανιτσάρης et al., 2008: 597). Η παραγωγή τρισδιάστατων μοντέλων δίνει την δυνατότητα της τρισδιάστατης εκτύπωσης των μοντέλων σε υψηλή ποιότητα, και με απεριόριστες δυνατότητες (Παπαλεξίου, 2022: 355).

Οι βάσεις δεδομένων, η αποθήκευση του αρχαιολογικού υλικού και το Internet of Things (IoT)

Όπως καταδεικνύει το παρόν κεφάλαιο, οι τεχνολογίες πληροφορικής έχουν προσφέρει σημαντικά εργαλεία στην διαχείριση των αρχαιολογικών πληροφοριών. Πρώτου όμως γνωρίσουμε την πρακτική εφαρμογή στην ψηφιοποίηση των πολιτιστικών αντικειμένων, στην οργάνωση των αποτελεσμάτων της αρχαιολογικής έρευνας σε βάσεις δεδομένων, στην αποθήκευση τόσο του πραγματικού όσο και του ψηφιακού υλικού, και στην χρήση έξυπνων συσκευών που παράγουν χρήσιμα δεδομένα για την αποτελεσματική προστασία του υλικού, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί αναλυτικά η έννοια του αρχείου (φυσικού και ψηφιακού) και της λειτουργίας του. Το αρχείο με την στενή έννοια του όρου θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτέλεσε την αφορμή της ευρύτατης εφαρμογής της τεχνολογίας στην ψηφιακή αποθήκευση πληροφοριών από τους πολιτιστικούς οργανισμούς.

Αναλυτικότερα, το φυσικό αρχείο αποτελεί σημαντικό φορέα της εθνικής ταυτότητας, είναι το εργαλείο της κυρίαρχης εξουσίας, με την έννοια ότι έχει επιφορτιστεί με το καθήκον της διατήρησης της μνήμης· ορίζει το πραγματικό και τα κριτήρια της αλήθειας (Foucault, 1972: 127). Ο έλεγχος της πρόσβασης στο ίδιο το αρχείο επιβεβαιώνει αυτές του τις λειτουργίες. Έχει χωρική διάσταση, με την έννοια ότι φιλοξενεί υλικό που χρήζει επεξεργασίας και μελέτης, ενώ τοποθετείται και στον χώρο (Πεντάζου, 2021: 178). Για την θεώρηση ενός αρχείου, χρησιμοποιούνται δυο οπτικές· η οπτική της προστασίας και της έρευνας, και η οπτική της συγκρότησης της μνήμης. Η μνήμη σε αυτή την θεώρηση αποτελεί έναν χώρο αποθήκευσης του αποτελέσματος της ανθρώπινης εμπειρίας (Πεντάζου, 2021: 185).

Σε αντίθεση με το φυσικό αρχείο, το ψηφιοποιημένο αρχείο διαρρηγνύει αυτή την ελεγχόμενη πρόσβαση στο αρχείο, αφού από την φύση του έχει σχεδιαστεί προκειμένου να διευκολύνει την προσβασιμότητα (Πεντάζου, 2021: 191). Όπως σημειώνει η Μπουνιά (2021: 203), η ανάγκη της ψηφιοποίησης των αρχείων ενός πολιτιστικού φορέα, υπήρξε η αφορμή για την εισαγωγή των ψηφιακών τεχνολογιών στον πολιτισμό (Μπούνια, 2021: 203). Στον ψηφιακό χώρο, το αρχείο, περιλαμβάνει ψηφιοποιημένα τεκμήρια, εικόνες, μουσική, βιβλία και άλλα. Επιπλέον, μπορεί να προσφέρει στους ερευνητές αλλά και το ευρύ κοινό την δυνατότητα αναζήτησης πληροφοριών, ενώ είναι ανοιχτό σε πολλούς, και επιθυμεί να γίνει προσβάσιμο σε ακόμη περισσότερους. Μέσα από το περιβάλλον του ψηφιακού αρχείου, ο χρήστης βιώνει με μία νέα διάσταση την πολιτιστική κληρονομιά (Πεντάζου, 2021: 179). Ταυτόχρονα, όμως το ψηφιακό αρχείο δεν ανήκει πλέον στον συντελεσμένο χρόνο, καθώς μπορεί να φιλοξενεί και στοιχεία του παρόντος, αμφισβητεί την διαφύλαξη

της αυθεντίας και της μονοδιάστατης αφήγησης (Πεντάζου, 2021: 192). Η ψηφιακή καταγραφή επιτρέπει την αποθήκευση, την συνδυαστική σχέση μεταξύ των πολιτιστικών αντικειμένων, την συνδυαστική αναζήτηση και την προαγωγή της έρευνας (Lemić et al., 2022: 41). Αυτή, η ολοένα και αυξανόμενη τάση των πολιτιστικών οργανισμών να ψηφιοποιούν τα τεκμήρια τους για να διευκολύνουν την έρευνα οδήγησε σε μία αξιοσημείωτη πρόοδο.

Παράλληλα, μέσα από την μετατροπή των φυσικών αρχείων σε ψηφιακά τίθενται νέα ζητήματα οργανωτικής και ηθικής φύσης, όπως η διαχείριση και τα πνευματικά δικαιώματα (Μπούνια, 2021: 203). Τα ερωτήματα που εγείρονται κινούνται γύρω από την ασφάλεια των δεδομένων που παράγονται και την διασφάλιση της προστασίας του ψηφιακού αρχαιολογικού υλικού καθώς πρέπει να αποθηκεύονται σε ένα προστατευμένο εθνικό Cloud (Σιούντρη, 2022: 556-558).

Σταδιακά, λοιπόν όπως είδαμε οι πολιτιστικοί φορείς, ψηφιοποιούν όλο και περισσότερα τεκμήρια προκειμένου να προστατεύσουν την πληροφορία και να την αναδείξουν, ενώ είναι γνωστές και υπερεθνικές προσπάθειες συνεργασίας φορέων όπως η Europeana[18] (Πεντάζου, 2021: 180). Έτσι, το ψηφιακό αρχείο, γίνεται ενεργητικό, με την δυνατότητα συνεχούς πρόσβασης και επεξεργασίας.

Στο πλαίσιο αυτό ο συνδυασμός τεχνολογιών όπως η τεχνολογία της μοντελοποίησης πληροφοριών κτηρίων (BIM), όπου συγκεντρώνει πληροφορίες για ολόκληρο το κτήριο (τοιχοποιίες, ιστορικό συντηρήσεων, δομικά στοιχεία, μετρήσεις υλικών, στοιχεία προμηθευτών, μηχανολογικά συστήματα) σε ένα τρισδιάστατο μοντέλο, και το διαδίκτυο των πραγμάτων (IoT) δηλαδή η σύνδεση αντικειμένων με το διαδίκτυο, όπου μέσα από αισθητήρες και φορητές συσκευές συλλέγονται δεδομένα που εισάγονται στο μοντέλο BIM για ένα μνημείο ή ένα μουσείο, προσθέτουν νέες δυνατότητες στην διαχείριση αρχαιολογικού έργου. Αυτά τα ψηφιακά εργαλεία δύνανται να προσφέρουν ευκαιρίες όπου θα εξελίξουν την αποθήκευση του αρχαιολογικού υλικού στον ψηφιακό και στον πραγματικό χώρο, στην τεκμηρίωση και στην προστασία ψηφιακών πολιτιστικών δεδομένων, καθώς επίσης και θα συμβάλουν στην εξοικονόμηση ενέργειας (Lewis, 2016: 46· Σιούντρη, 2022: 556).

Αυξάνεται κατά αυτό τον τρόπο η συλλογή ποιοτικών δεδομένων για διάφορα στοιχεία που πιθανόν εξυπηρετούν την αρχαιολογική έρευνα και την συντήρηση αντικειμένων. Η καθημερινή λειτουργία του κτηρίου αποθήκευσης και μελέτης του υλικού μπορεί να είναι ελεγχόμενη, όπως και η φύλαξη του χώρου και η προστασία των αρχαιολογικών ευρημάτων. Ζητήματα όπως η υγρασία, η θερμοκρασία, η υπέρυθρη ακτινοβολία, η δράση μικροοργανισμών, η μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση, η φθορά των αντικειμένων και του κτηρίου φύλαξης· είναι κάποιες μόνο από τις δυνατότητες που προσφέρει η συλλογή δεδομένων από το IoT (Σιούντρη, 2022: 558). Όλα αυτά τα δεδομένα εισάγονται σε ένα μοντέλο του κτηρίου ώστε να είναι δυνατή η αποτελεσματική διαχείρισή του από τους υπεύθυνους της ανασκαφής.

Κλείνοντας, τονίζεται πως είναι σημαντική η αποτελεσματική διαχείριση της ψηφιακής πληροφορίας που παράγεται. Η Lemić (2022: 41) σημειώνει πως η έρευνα έχει δείξει την δυσκολία διαχείρισης των ψηφιακών καταγραφών από τους ίδιους

18 Παρουσιάζεται αναλυτικότερα παρακάτω στην υποενότητα Παρόμοιες Προτάσεις.

τους οργανισμούς, και την ανάγκη στόχευσης στους επισκέπτες που θα περιηγηθούν σε μία ψηφιακή συλλογή. Αυτό που λείπει από το πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι τα εργαλεία που θα εξασφαλίσουν στον διαχειριστή την δυνατότητα να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των αυστηρά ερευνητικών βάσεων δεδομένων με νέα έξυπνα εκπαιδευτικά εργαλεία απευθυνόμενα στην κοινωνία των πολιτών (Pujol et al., 2012: 84).

Η εικονική πραγματικότητα

Η εικονική πραγματικότητα (virtual reality) συνίσταται στην προσομείωση ενός πραγματικού ή φανταστικού περιβάλλοντος από μία συσκεύη τεχνολογίας, όπως ο υπολογιστής ή το κινητό, δίνοντας την ψευδαίσθηση της πραγματικότητας (Steuer, 1992: 73-93· Sylaiou et al., 209: 522). Ο εικονικός αυτός κόσμος που παράγεται δίνει την δυνατότητα στον χρήστη να αλληλεπιδράσει με το περιβάλλον (Yuri, 2013). Η εικονική πραγματικότητα διακρίνεται από τρία βασικά χαρακτηριστικά, την τρισδιάστατη απεικόνιση, την αλληλεπίδραση με τον χρήστη και την δυνατότητα εμβύθισης στον εικονικό κόσμο (Μανιτσάρης et al., 2008: 593).

Εικονική αρχαιολογία (Virtual Archaeology)

Ο όρος Εικονική αρχαιολογία εισήχθη από τον Metha (2001) για να περιγράψει την χρήση εικονικής πραγματικότητας ώστε να ανακατασκευαστούν αρχαία κτίρια και πολιτιστικά αντικείμενα, ενώ με μια ευρύτερη έννοια θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να δηλώσει την συνεργασία πληροφορικής και αρχαιολογίας για την ανακατασκευή αρχαιολογικών τόπων (Μανιτσάρης et al., 2008: 594). Η εικονική πραγματικότητα (virtual reality) στην αρχαιολογία συνίσταται συνήθως ως η «ψηφιακή πραγματοποίηση του περιεχομένου της πολιτιστικής κληρονομιάς και την προσομοίωση της μέσα από τις νέες τεχνολογίες» (Λαλιώτη, 2021: 33). Η παραγωγή τρισδιάστατων μοντέλων από τα μνημεία και τα πολιτιστικά αντικείμενα, με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια που θα ανταποκρίνεται στο αυθεντικό, αποτελεί το πρώτο και βασικότερο βήμα για την κατασκευή πολυμεσικών εφαρμογών εικονικής πραγματικότητας (Μανιτσάρης et al., 2008: 596).

Παρά τις αρκετές αντιδράσεις των επικριτών της χρήσης των νέων τεχνολογιών στην αρχαιολογία, είναι κατανοητό ότι η αλληλεπίδραση σε ένα ψηφιακό περιβάλλον μπορεί να δημιουργήσει μία ξεχωριστή εμπειρία, η οποία με τον κατάλληλο σχεδιασμό μπορεί να αναδείξει την ερμηνευτική διάσταση που διέπει την αρχαιολογία και να οδηγήσει σε μια εποικοδομητική συζήτηση για την κοινωνική κατασκευή του παρελθόντος (Flynn, 2008: 632).

Η εικονική πραγματικότητα προσφέρει την ψευδαίσθηση της συμμετοχής σε ένα κατασκευασμένο πολιτιστικό περιβάλλον (Κεραμίδας, 2019: 29). Είναι λοιπόν απαραίτητο, η χρήση της εικονικής πραγματικότητας να γίνεται όχι για να υποβαθμίσει το έργο ανάδειξης, και τον φυσικό χώρο, αλλά για να προσφέρει την δυνατότητα στον επισκέπτη να εξερευνήσει πτυχές που δεν είναι δυνατόν να ανακαλύψει εκεί, παροτρύνοντας το βίωμα και όχι την απομάκρυνση από την πραγματικότητα (Σιεχάτε και Στυλιανού-Λάμπερτ, 2021: 146). Δεδομένου πως η τεχνολογία της εικονικής πραγματικότητας αφορά την προσαρμογή του χρήστη σε ένα ψηφιακό περιβάλλον και δεν του επιτρέπει να δει τον πραγματικό κόσμο γύρω του, εγείρονται ορισμένα ζητήματα γύρω από τις αρχές

της τεκμηρίωσης και της ανάδειξης, των διαχειριστικών έργων. Είναι απαραίτητο να παρουσιαστούν τα θετικά και τα αρνητικά όπως τα κατέγραψαν οι Σιεχάτε και Στυλιανού-Λάμπερτ (2021: 138-145).

Η εικονική πραγματικότητα ενθαρρύνει την εμπλοκή με τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] μέσα από έντονες διαδραστικές εμπειρίες, βοηθά στην προσβασιμότητα σε ειδικές ομάδες επισκεπτών, την εξίσωση της απόστασης και την δυνατότητα απομακρυσμένης παρακολούθησης. Επιπλέον, η διαδραστικότητα της εικονικής πραγματικότητας ενισχύει την εμβύθιση του χρήστη και την εκπαιδευτική διάσταση της, ενώ υπάρχει και η δυνατότητα εξατομίκευσης της επίσκεψης. Τέλος, η εικονική πραγματικότητα αποτελεί ένα εργαλείο μάρκετινγκ, που βοηθά στην προώθηση του πολιτιστικού οργανισμού και στην προσέλκυση επισκεπτών (Σιεχάτε και Στυλιανού-Λάμπερτ, 2021: 138-140).

Παρά τα αρκετά θετικά της εικονικής πραγματικότητας, δεν είναι δυνατόν να μην αναγνωρισθούν και τα αρνητικά της. Αρχικά, δεδομένου ότι ο χρήστης συνήθως φοράει κάποια συσκευή θέασης, αποκόπτεται από το κοινωνικό περιβάλλον αν βρίσκεται με φυσική παρουσία στο χώρο, έτσι απουσιάζει η οποία κοινωνική αλληλεπίδραση και συμβαίνει η απομόνωση από τους άλλους επισκέπτες. Επιπλέον, παρόλο που η προσβασιμότητα σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργεί θετικά, είναι γεγονός ότι οι εφαρμογές εικονικής πραγματικότητας δεν είναι φιλικές σε χρήστες με προβλήματα όρασης ή/και ακοής. Ένα ακόμη αρνητικό της εικονικής πραγματικότητας είναι η απόσπαση της προσοχής και η υποβάθμιση των αντικειμένων καθώς επίσης και η αρνητική στάση των ανθρώπων μεγαλύτερης ηλικίας. Στο τεχνικό κομμάτι, είναι σημαντική η πιθανότητα το προσωπικό να έχει μέτριες ή και καθόλου γνώσεις πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο, ή/και να μην είναι αρκετό να βοηθήσει τόσο μεγάλο όγκο χρηστών. Η ύπαρξη τεχνικών ζητημάτων θα πρέπει να συνυπολογίζεται μαζί με το μεγάλο κόστος, και την κακή ποιότητα των γραφικών σε ορισμένες περιπτώσεις. Τέλος, ο επισκέπτης καθυστερεί αρκετά όσο χρησιμοποιεί μία τέτοια λειτουργία, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα στην διαχείριση του κοινού (Σιεχάτε και Στυλιανού-Λάμπερτ, 2021: 140-145).

Τα εικονικά μουσεία, και η ψηφιακότητα

Τον 21ο αιώνα αναγνωρίζεται μια στροφή του μουσείου στον κοινωνικό του ρόλο, την εμπειρία και την τοπική κοινωνία (Pujol et al., 2012: 82· Βλίζος, 2021: 103), στην μετάθεση του ενδιαφέροντος από το αντικείμενο στην πληροφορία και στην διάδραση με το κοινό (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 30). Στην ουσία η ιδέα του σχεδιασμού ενός μουσείου μετατοπίζεται από την αποκρυσταλλωμένη παρουσίαση των τεκμηρίων του παρελθόντος στην διαδραστική εμπειρία, που ενθαρρύνει το προσωπικό μοναδικό βίωμα (Pujol et al., 2012: 83). Η εμφάνιση του διαδικτύου, οι τεχνολογίες, η χρήση της εικονικής πραγματικότητας και άλλων εφαρμογών ενισχύουν αυτή τη στροφή προς την κοινωνικοποίηση των μνημείων.

Ο πρώτος ορισμός του Εικονικού Μουσείου έρχεται από τους Tsichritzis & Gibbs (1991: 17-22), οι οποίοι στην ουσία κάνουν λόγω για την χρήση τεχνολογιών και την ψηφιακή φύση ενός μουσείου, ως υπηρεσίας στο διαδίκτυο και όχι ως τόπου, όπως ένα πραγματικό μουσείο (Μανιτσάρης & Αλεξανδροπούλου & Γεωργιάδης & Δημητρόπουλος & Μαυρίδης, 2008: 578). Δείχνοντας έτσι πως το εικονικό μουσείο μπορεί και να μην είναι υπαρκτό στην

πραγματικότητα. Ενώ όπως επισημαίνουν οι Δασκαλοπούλου & Μπούνια (2008: 32), ο όρος ψηφιακό μουσείο δίνει έμφαση στην ψηφιοποίηση των ευρημάτων και την δημιουργία ενός σχεδόν όμοιου πλαισίου, με το αρχαιολογικό τους συγκείμενο.

Ένας χρήσιμος ορισμός του εικονικού μουσείου έρχεται από τον Hoptman (1992: 146), ως του μουσείου που είναι δυνατόν να προσφέρει νέες προοπτικές και διαστάσεις στην πληροφόρηση, η οποία μπορεί να παρουσιαστεί διαφορετικά από τις παραδοσιακές μουσειακές πρακτικές. Κατά αυτό τον τρόπο μπορεί και να λειτουργήσει ως ο χώρος που οι επισκέπτες μπορούν να εστιάσουν στα δικά τους προσωπικά ενδιαφέροντα, μέσα από την διάδραση (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 35). Είναι λοιπόν εμφανής η σταδιακή στροφή από τα μουσεία των «αντικειμένων» στα μουσεία των «υποκειμένων», ή αλλιώς όπως τοποθετείται (Alivizatou, 2016) «σε μουσεία των ιδεών, των ιστοριών της κοινότητας και των αφηγήσεων» (Χατζηγρηγορίου et al., 2022: 564). Ενδεικτικά αναφέρεται το Τεχνικό Μουσείο της Βιέννης, όπου το 90% των 160.000 αντικειμένων συλλογής είναι προσβάσιμο από την ιστοσελίδα του μουσείου. Ταυτόχρονα, μόνο το 5% της συλλογής εκτίθεται στα 22.000 τ.μ. του χώρου του μουσείου. Όπως επίσης και το μουσείο J. Paul Getty που έχει υιοθετήσει το Πρόγραμμα Ανοικτού Περιεχομένου για να συνεργαστεί με άλλα ιδρύματα και να διερευνήσει πιθανές ευκαιρίες διαμοιρασμού εργαλείων σημασιολογίας ανοιχτού κώδικα (δομημένα λεξιλόγια Getty) (Pujol et al., 2012: 83). Το εικονικό μουσείο μπορεί να συνδυάζει τεχνολογίες Digital Storytelling, τρισδιάστατων μοντέλων, ηχοτοπίων και GPS.

Η Piacente (1996) κάνει λόγο για τρεις κατηγορίες ύπαρξης μουσείων στον Παγκόσμιο ιστό, την διαφήμιση του μουσείου μέσα από ενημερωτικό υλικό στο διαδίκτυο (Brochure Museum), την κατηγορία του μουσείου μέσα από τον ψηφιακό κόσμο το οποίο λειτουργεί παράλληλα με το φυσικό μουσείο (Virtual Museum), και την πραγματικά διαδραστική κατηγορία όπου πλέον το μουσείο όχι απλά αναπαριστάται στον ψηφιακό χώρο αλλά και αποκτά σημασία, νέα μορφή και εκπαιδευτική λειτουργία (Learning Museum) [Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 32 (Teather & Wilheim, 1999: 3)].

Τα πλεονεκτήματα ενός εικονικού μουσείου είναι πολλά όπως η λύση του προβλήματος έλλειψης χώρου, η αλληλεπίδραση με τα ευρήματα, η προστασία των εκθεμάτων από φθορές, η έκθεση αντικειμένων που δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστούν σε ένα μουσείο λόγω της θραυστότητάς τους, η εξάλειψη της πιθανότητας κλοπής, η γεφύρωση του αρχαιολογικού χώρου με απομακρυσμένους επισκέπτες, η επικοινωνία μεταξύ της επιστημονικής κοινότητας και της κοινωνίας των πολιτών, μέσα από διαδραστικούς και διασκεδαστικούς τρόπους παρουσίασης των ευρημάτων που βελτιώνουν την εμπειρία του χρήστη, η περιήγηση σε έναν κατασκευασμένο αρχαιολογικό τόπο που μπορεί να μην σώζεται πλέον, με πληροφορίες που υπερβαίνουν την πραγματικότητα, η ανακατασκευή και η μελέτη εκθεμάτων που σώζονται αποσπασματικά και πολλά άλλα (Μανιτσάρης et al., 2008: 595). Μέσα από την επαφή με ένα εικονικό μουσείο, προσφέρονται πολλαπλά ερεθίσματα τα οποία ενισχύουν την μάθηση μέσα από την εμπειρία (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 45). Το εικονικό μουσείο διευκολύνει την προσβασιμότητα και το βίωμα, ενώ μπορεί να αλλάξει την δυναμι-

κή μεταξύ μουσείου και επισκέπτη[19], και να επαναπροσδιορίσει την εξουσία του μουσείου για την παρουσίαση του παρελθόντος (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 41). Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα της εύκολης μετακίνησης, της υπέρβασης των ορίων του πραγματικού μουσείου (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 46).

Σημειώνεται όμως η επιτακτική ανάγκη, οι συγκεκριμένες δυνατότητες να μην υπερβούν την αρχή της επιστημονικής Τεκμηρίωσης όπως την διατύπωσε ο Μαστραντώνης (2008: 47-62), καθώς ειδικά στην περίπτωση της υπέρβασης της πραγματικότητας θα πρέπει η αρχαιολογική πληροφορία που παρουσιάζεται να είναι καλά τεκμηριωμένη και να μην βασίζεται στην φαντασία και στην θέληση του διαχειριστή για υπερανάδειξη[20]. Επιπλέον, είναι απαραίτητο να λαμβάνεται υπόψιν πως η χρήση και η αλληλεπίδραση του εικονικού μουσείου με τον χρήστη εξαρτάται άμεσα από πολλούς παράγοντες, που θα πρέπει να συνυπολογίζονται κατά τον σχεδιασμό. Παράγοντες όπως, οι δεξιότητες του χρήστη σχετικά με την τεχνολογία, η καλή συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο, η λειτουργία του μουσείου σε υπολογιστές με απλά τεχνικά χαρακτηριστικά καθώς επίσης και η επιλογή καλού Host και εφαρμογών ανάγνωσης πολυμέσων που θα εξασφαλίζουν την ομαλή λειτουργία.

Πάνω στην βάση των προβληματικών για το εικονικό μουσείο, εκφράζεται ένας σκεπτικισμός στην εικόνα και στην δυνατότητα επιλογής της οπτικής πλευράς που ο επισκέπτης θα υιοθετήσει, καθώς το εικονικό μουσείο είναι πολύ συγκεκριμένο και ο επισκέπτης εκπαιδεύεται να συμπεριφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 47). Ταυτόχρονα τίθενται σοβαρά ζητήματα από την επιστημονική κοινότητα όπως το γεγονός ότι το εικονικό μουσείο αμφισβητεί την αυθεντικότητα των εκθεμάτων και την μουσειολογική επιστήμη μιας και δεν συγκροτείται ως μόνιμη μουσειακή συλλογή (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 36). Από ένα μέρος της επιστημονικής κοινότητας το εικονικό αντιμετωπίζεται ως μια αναπαράσταση του πραγματικού, ως ένα υποκατάστατο όπου η αυθεντικότητα αμφισβητείται ή γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Η μουσειολογία αντιμετωπίζει συχνά με σκεπτικισμό τις συγκεκριμένες αντιλήψεις καθώς αγνοούν την υλική υπόσταση του αντικειμένου ως πολιτιστικού φορέα.

Κατά αυτό τον τρόπο, οι υποστηρικτές της αυθεντικότητας, θεωρούν την διάκριση μεταξύ πρωτότυπου και αντιγράφου εξαιρετικά σημαντική προκειμένου να διασφαλιστεί η ευταξία της αξίας των πραγμάτων και η αντίληψή τους μέσα σε καθορισμένα πλαίσια (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 38). Όσο λοιπόν γίνεται λόγος για ένα εικονικό μουσείο, τόσο το αληθινό αντικείμενο αντικαθίσταται από την πρόσβαση σε μια εικόνα (Δασκαλοπούλου & Μπούνια, 2008: 38). Όπως επισημαίνουν, οι Χατζηγρηγορίου et al. (2022: 564), «το θέμα της αυθεντικότητας καθίσταται κεντρικής διερεύνησης, και εμφανίζεται σαν ένα διαλογικό μέσο όπου το παρελθόν «παρουσιάζεται» στο παρόν.» Οι συγκεκριμένες προβληματικές, εστιάζουν στην μοναδική εμπειρία που προσφέρει η πραγματική θέαση του χώρου και των αντικειμένων, καθώς και η επαφή με αυτά, η οποία σχετίζεται με το βίωμα, το ψηφιακό αντικείμενο παραμένει απόμακρο.

---

[19] Ο επισκέπτης πλέον γίνεται συνεργός στην ερμηνεία και την κατασκευή της μνήμης.

[20] ενδ. βλ. κεφ. 3

Τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά θα πρέπει να αξιολογούνται από τον διαχειριστή κατά την υιοθέτηση ή όχι μιας ψηφιακής δυνατότητας. Αυτό που είναι ενδιαφέρον στην περίπτωση του εικονικού μουσείου, αλλά και όλων των πολυμεσικών εφαρμογών, είναι ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιείται η τεχνολογία. Όπως όλα τα διαχειριστικά έργα, έτσι και τα μουσεία, και στην συγκεκριμένη περίπτωση, τα εικονικά μουσεία, είναι ζωντανοί οργανισμοί, διαρκώς εξελισσόμενοι μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον (Μούλιου, 2020: 256).

Η επαυξημένη πραγματικότητα

«Ο όρος «επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality)» αντιπροσωπεύει την προσθήκη εικονικής πληροφορίας, με χρήση κατάλληλων συσκευών, στο περιβάλλον που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος μέσω των αισθήσεων. Με αυτό τον τρόπο, συνδυάζει τον πραγματικό με τον εικονικό κόσμο, με κυρίαρχο τον πραγματικό, και επιτρέπει την αλληλεπίδραση σε πραγματικό χρόνο» (Αγιοβλασίτης et al., 2022: 37). Η επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality) είναι μια τεχνολογία που δίνει την δυνατότητα εισαγωγής στον πραγματικό κόσμο στοιχείων ψηφιακά παραγώμενων (Caudell & Mizzel, 1992: 661-662). Με αυτό τον τρόπο ο χρήστης έχει την δυνατότητα άμμεσα ή έμμεσα να παρακολουθεί τον πραγματικό κόσμο, επαυξημένο με στοιχεία εικονικής πραγματικότητας, ώστε να βελτιωθεί η προσωπική του εμπειρία και γνώση. Η εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας συνήθως λειτουργεί δια μέσου κάποιας ηλεκτρονικής συσκευής, όπως μια κάμερα ή ένα κινητό. Με απλά λόγια, η επαυξημένη πραγματικότητα, συνδέει τον πραγματικό με τον εικονικό κόσμο μαζί, χρησιμοποιώντας εικονικές αλληλουχίες μέσα στην θέαση του χρήστη για το φυσικό περιβάλλον (Mohammed-Amin, 2012: 1). Η τεχνολογία επαυξημένης πραγματικότητας «επιτρέπει την δημιουργία στρωμάτων περιεχομένου που επικάθονται εικονικά στην πραγματικότητα του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος» (Παπαδόπουλος 2020: 418).

Πληροφορίες, όπως εικόνες, ήχοι, βίντεο και τρισδιάστατα μοντέλα, συνδέονται με τον χώρο επί τόπου. Η επαυξημένη πραγματικότητα επιτρέπει στον χρήστη να έχει επαφή με τον αληθινό κόσμο παράλληλα με την αλληλεπίδραση με εικονικά αντι[κείμενα] που τοποθετούνται σε αυτόν. Οποιαδήποτε λοιπόν συσκευή και να χρησιμοποιείται για την χρήση μιας εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας, σε αντίθεση με την εικονική πραγματικότητα, η βάση στην πραγματικότητα και στον φυσικό χώρο, καθώς και ο εμπλουτισμός της πληροφορίας είναι δεδομένα. Η επαυξημένη πραγματικότητα, εγείρει τις αισθήσεις του χρήστη, τις οποίες και χρησιμοποεί προκειμένου να ενισχύσει το βίωμα. Το πραγματικό τοπίο συμπληρώνεται από εικονικά αντικείμενα και η πληροφορία διαμεσολαβείται μέσα από ψηφιακά εργαλεία (Καρυδάκης, 2021: 102).

Στο τεχνικό κομμάτι, σε μία εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας, είναι απαραίτητος ο εντοπισμός της θέσης του χρήστη προκειμένου να μπορέσει η πολυμεσική εφαρμογή να προσανατολιστεί στο φυσικό χώρο. Συνήθως, αυτή η ανάγκη της εφαρμογής στους εξωτερικούς χώρους επιτυγχάνεται με το σύστημα Global Positioning System (GPS) (Καρυδάκης, 2021: 105). Η τεχνολογία αυτή ενισχύεται από άλλες που καλούνται να λύσουν την δυσκολία προσανατολισμού στον εξωτερικό χώρο, όπως το QR Code System, το οποίο προϋποθέτει όμως την επαφή με το

σημείο προσανατολισμού (Καρυδάκης, 2021: 106).

Στα θετικά της επαυξημένης πραγματικότητας, όπως είδαμε και παραπάνω, μπορεί να τονιστεί η αλληλεπίδραση του πραγματικού χώρου με την εικονική εμπειρία ταυτόχρονα (Κριεζή, 2022: 343). Η χρήση της προσφέρει την δυνατότητα στον χρήστη να εμπλακεί ενεργά με το βίωμα και συναισθηματικά με το μνημείο ενώ επιτυγχάνει να συγκεντρώσει όλη του την προσοχή (εμβύθιση), αυξάνοντας έτσι το επίπεδο αλληλεπίδρασης (Botrugno & Errico & De Paolis, 2017: 607). Μέσα από την τεχνολογία, πλέον οι επισκέπτες δεν γνωρίζουν απλά την ιστορία, αλλά συμμετέχουν ενεργά, επιτελεστικά και δημιουργούν τις δικές τους μνήμες και αναπαραστάσεις. Το ζήτημα είναι αυτή η τεράστια δύναμη της τεχνολογίας να τεθεί σε ένα ορισμένο πλαίσιο όπου η αρχαιολογική τεκμηρίωση δεν θα θυσιάζεται στην εικόνα και την αναπαράσταση. Σε ότι αφορά τον εσωτερικό χώρο, υπάρχουν πολλές δυνατότητες, για την χρήση ιδιαίτερων αφηγηματικών εργαλείων μέσα από συσκευές και ψηφιακά ερεθίσματα, κίνησης ή εγγύτητας (Παπαδόπουλος, 2020: 419).

Έτσι λοιπόν μία εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας, επιτυγχάνει να προσελκύσει περισσότερους επισκέπτες και να εκσυγχρονίσει τις εκθέσεις αντικειμένων, ή τους παραδοσιακούς τρόπους ανάδειξης. Ακόμη, μέσα από την εφαρμογή, και την διάδραση που προσφέρεται, μπορούν να επιτευχθούν καλύτερα εκπαιδευτικοί στόχοι. Τα πολιτιστικά αντι[κείμενα], αποκτούν νέα ζωή και δίνεται η δυνατότητα να ενταχθεί μέσα στην ανάδειξη ο παράγοντας του χρόνου. Το περιεχόμενο μια τέτοιας εφαρμογής είναι πολύ πιο εύκολα ανανεώσιμο και ο χρήστης μπορεί να επιλέξει τόσο τον χρόνο που θέλει να αφιερώσει για να περιηγηθεί, όσο και το τι θέλει να παρακολουθήσει ανάλογα με τις προσωπικές του ανάγκες. Καταναλώνοντας λοιπόν μια εικόνα μέσα από μια εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας, ο επισκέπτης μπορεί εύκολα και διασκεδαστικά να γνωρίσει το μνημείο και το τοπικό genius loci (Kounavis et al., 2012).

Φυσικά όπως και σε όλες τις εφαρμογές τις τεχνολογίας που είδαμε παραπάνω, υπάρχουν ορισμένες προβληματικές που πρέπει να τεθούν πριν τον σχεδιασμό. Σημειώνεται λοιπόν, πως η παραγωγή της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μια κοστοβόρο διαδικασία, με δυσκολίες στον σχεδιασμό και την ανανέωση του περιεχομένου (Pujol et al., 2012: 77). Επιπλέον, τίθενται ζητήματα για την ομαλή συμπόρευση ψηφιακού και πραγματικού κόσμου και την προσβασιμότητα σε ειδικές ομάδες κοινού με προβλήματα που δεν επιτρέπουν την χρήση μιας ανάλογης. Γεγονός που θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψιν.

Ορισμένοι περιορισμοί αρχίζουν σταδιακά να αίρονται καθώς τα πανεπιστημιακά ιδρύματα εντάσσουν ολοένα και περισσότερο αυτές τις τεχνολογίες στα προγράμματα σπουδών τους, δημιουργώντας τις συνθήκες ώστε οι τεχνολογίες να γίνουν βαθύτερα κατανοητές και να βρεθούν νέοι τρόποι προσέγγισης. Παράλληλα, ο ιδιωτικός τομέας και η ύπαρξη Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων με ξεκάθαρη στόχευση προς τους συγκεκριμένους τομείς, αυξάνουν την προσφορά μειώνοντας έτσι το κόστος της ζήτησης.

Η μικτή πραγματικότητα

Τα τελευταία χρόνια έχει επικρατήσει ένας νέος όρος στην τεχνολογία των πολυμεσικών εφαρμογών, ο όρος μικτή πραγματικότητα (mixed reality). Ο συγκε-

κριμένος όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον συνδυασμό της εικονικής πραγματικότητας με την επαυξημένη, στον πραγματικό κόσμο. Πρόκειται για μία καινούργια τεχνολογία όπου ο χρήστης μπορεί μέσα από μία συσκευή θέασης, που συνήθως είναι τα γυαλιά εικονικής περιήγησης, να αλληλεπιδράσει με τον πραγματικό κόσμο και να αλλάξει στοιχεία της πραγματικότητας χρησιμοποιώντας όλες του τις αισθήσεις (Liu, et al., 2007:389). Το ενδιαφέρον της συγκεκριμένης τεχνολογίας συνίσταται στην δυνατότητα που έχουν οι χρήστες, φυσικά παρόντες στο χώρο, να αλλάξουν το περιβάλλον, να αλληλεπιδράσουν με αυτό και να προσθέσουν την δική τους αφήγηση, επιπλέον στο ίδιο χώρο μπορούν να αλληλεπιδράσουν με επισκέπτες που βρίσκονται εικονικά στον χώρο (Brown, et al., 2003:578).

Covid19 - Η μεγάλη αλλαγή

Αδιαμφισβήτητα, η εμφάνιση του Covid19, άλλαξε απόλυτα τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες έβλεπαν την τεχνολογία μέχρι το 2020. Η ψηφιοποίηση και η μετάβαση στην τεχνολογία, προκειμένου να αντιμετωπιστούν βασικά προβλήματα που προέκυπταν από την κοινωνική αποστασιοποίηση και την ύπαρξη ενός παγκόσμιου προβλήματος που επηρέασε καθοριστικά το κοινωνικό γίγνεσθαι, ανέδειξε τα ψηφιακά εργαλεία, και την επιτακτική ανάγκη της χρήσης τους. Η φυσική παρουσία περιορίστηκε και την θέση της πήρε η ψηφιακή λειτουργία, πολλών οργανισμών, μεταξύ των οποίων και οι πολιτιστικοί (Τσιαβός, 2021: 287). Παρά την στροφή αυτή, συχνά οι απαιτήσεις των χρηστών φυσικά δεν ανταποκρινόταν στην ήδη υπάρχουσα ψηφιοποιημένη πληροφορία, οδηγώντας στην διαπίστωση ότι οι πολιτιστικοί οργανισμοί θα έπρεπε να ανασυγκροτηθούν και να σχεδιάσουν εκ νέου την οργανωτική τους πολιτική σε σχέση με την χρήση της τεχνολογίας (Τσιάβος, 2021: 288).

Όπως εύστοχα σημειώνει ο Τσιάβος (2021: 289), «η κρίση του Covid19 επέφερε ένα επιταχυντισμό, έναν ταχύτατο και βίαιο μετασχηματισμό της κοινωνίας και της οικονομίας», ένα νέο μοντέλο αντίληψης της κοινωνικής οργάνωσης, που δημιουργεί νέες ισορροπίες και δυναμικές, που μετουσιώνει βίαια την θεσμική οργάνωση του πριν με το τώρα. Μέχρι τότε, η ψηφιακή μετάβαση ήταν αποτέλεσμα των Ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων, και αφορούσε κυρίως την ψηφιοποίηση και την αγορά εξοπλισμού (Τσιάβος, 2021: 299). Οι πολιτιστικοί οργανισμοί, βρισκόμενοι σε μία πρωτοφανή συνθήκη, αναγκάστηκαν να αναστείλουν τη λειτουργία τους και πολύ γρήγορα, στην προσπάθεια διατήρησης της επαφής τους με το κοινό, στράφηκαν στην τεχνολογία, γεγονός που μετάλλαξε την σχέση αυτή καθοριστικά. Συχνά η τεχνολογία, εκλαμβάνεται ως ουδέτερη, ως ένα απλό εργαλείο αποκοινωνικοποιημένο, εκτός πλαισίου (Παπαδόπουλος, 2020: 433). Πλέον με την έλευση του Covid19, γίνεται κατανοητό πως η τεχνολογία δεν είναι απλά ένα βοήθημα ή ένα εργαλείο για την επίτευξη των στόχων της διαχείρισης, αλλά μία επιτακτική ανάγκη επιβίωσης και βιωσιμότητας, ένας κόσμος που επιλύει παλαιούς προβληματισμούς, και ταυτόχρονα θέτει νέους.

Η πανδημία, υπήρξε μία συνθήκη που ανέδειξε βασικά προβλήματα για τους πολιτιστικούς οργανισμούς όπως η απαραίτητη ανάγκη παρουσίας στα κοινωνικά δίκτυα, η κοινοποίηση της πληροφορίας στο διαδίκτυο με έξυπνο τρόπο ώστε να μπορεί να είναι εντοπίσιμη (Τσιάβος, 2021:

300), καθώς επίσης και η γενικότερη εξάρτηση από την νέα αυτή πραγματικότητα. Η ηγεμονική εξουσία των μέσων, η εξάρτηση από τα υπολογιστικά δεδομένα, που σε ατομικό αλλά και συλλογικό επίπεδο καθορίζουν την κοινωνική ύπαρξη, είναι μια συνθήκη υπαρκτή. Ένας άνθρωπος, που επιλέγει πλέον συνειδητά να απέχει από το διαδίκτυο, είναι συχνά ένας άνθρωπος αποκομμένος από την πληροφορία και την κοινωνική αλληλεπίδραση. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Τσιάβος (2021, 298) η απόφαση της αποστασιοποίησης από το ίδιο το διαδίκτυο, αποτελεί «συνειδητή πολιτική επιλογή εξόδου, με δυσβάσταχτο κόστος» (Τσιάβος, 2021: 298).

Σταδιακά, λοιπόν η μετάβαση στην μετα-ψηφιακή εποχή έχει επέλθει. Πλέον η τεχνολογία είναι κανονικότητα πλήρως ενσωματωμένη στην διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, και το γεγονός αυτό οδηγεί στην ανάγκη αναθεώρησης της ίδιας της διαχειριστικής πολιτικής (Παπαδόπουλος, 2020: 428). Οι διαχειριστές έχουν να αντιμετωπίσουν έναν νέο χώρο, μακριά από το φυσικό, με δυνατότητες στην διάχυση της πληροφορίας σε ένα διαφορετικό ενεργητικό κοινό και προβληματικές σε ζητήματα ιδιωτικότητας και αλλαγής της δυναμικής των πολιτιστικών αντι[κειμένων] (Παπαδόπουλος, 2020: 428-430).

Η εξέλιξη αυτή έχει επηρεάσει καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο εμείς οι ίδιοι αντιλαμβανόμαστε τον πολιτισμό. Κατανοούμε, τις προβληματικές που τίθενται και την ανάγκη να θέσουμε προϋποθέσεις στο πεδίο της τεχνολογίας και της χρήσης της στην πολιτιστική διαχείριση. Σε καμία περίπτωση οι νέες αυτές συνθήκες δεν θα πρέπει να μας αποτρέπουν από την χρήση της τεχνολογίας σε ένα διαχειριστικό έργο. Ταυτόχρονα, όμως χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή ώστε η ανάδειξη να μην ξεπεράσει την καλή τεκμηρίωση και την σωστή ερμηνεία των αρχαιολογικών καταλοίπων μέσα από τις υπάρχουσες, διαθέσιμες γνώσεις. Κινούμενοι πάντα πάνω στις τρεις βασικές αρχές που διέπουν ένα διαχειριστικό έργο Μαστραντώνης (2008: 46-47), μπορούμε να αξιολογήσουμε τον βαθμό χρήσης της τεχνολογίας ώστε να μην ξεπερνάει το ίδιο το έργο.

Το βασικό ζήτημα σε όλα τα έργα, που χρησιμοποιούν την τεχνολογία, είναι η αδυναμία τους να ανταποκριθούν σωστά στον ρυθμό ανανέωσης της ίδιας της τεχνολογίας. Κατά αυτό τον τρόπο, τα περισσότερα από τα αμιγώς τεχνολογικά έργα έχουν μικρή χρονική διάρκεια ζωής και δεν χαρακτηρίζονται από την ανανέωση που θα μπορούσε να παρατείνει την ύπαρξη τους. Η χρήση της τεχνολογίας, αναδεικνύει ίσως και περισσότερο από την διαχείριση έργου στον αποκλειστικά φυσικό χώρο, την επιτακτική ανάγκη της διαρκούς ανατροφοδότησης μετά το τέλος του έργου, την σημασία της κοινωνίας για την παραγωγή και την κατανάλωση περιεχομένου, καθώς επίσης και την ανάγκη το ψηφιακό διαχειριστικό έργο να ενταχθεί μέσα σε ένα πρόγραμμα με μελλοντική διάρκεια ζωής. Το ψηφιακό διαχειριστικό έργο δεν μπορεί να σχεδιαστεί απλά και μόνο για να προστατεύσει ένα μνημείο, ώστε να διασφαλίσει τις συνθήκες όπου αυτό θα πάρει παράταση ζωής. Είναι ένα μη πραγματικό έργο, και ως μη πραγματικό, ρευστό και διαρκώς ανατροφοδοτούμενο, δημιουργεί νέες συνθήκες και επιβάλει διαφορετικούς όρους στην διαχείριση. Είναι ένα έργο που από την φύση του τείνει στο εφήμερο και γι' αυτό απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό, και καλή θεωρητική γνώση από την πλευρά του διαχειριστή.

ΠΑΡΟΜΟΙΕΣ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Γεωμετρική τεκμηρίωση και τρισδιάστατη εικονική ανακατασκευή του ναού των Πέντε Μαρτύρων (Συρόκου, 2022) | ΕΜΠ (Άγιος Ευστράτιος, Λήμνου)

Στο πλαίσιο του Διεπιστημονικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, με τίτλο «Προστασία Μνημείων», στο τμήμα Αρχιτεκτονικής του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, η τοπογράφος Συρόκου Ε. (2022), εκπόνησε διπλωματική μεταπτυχιακή διατριβή στην οποία με την χρήση τεχνολογιών, τρισδιάστατης μοντελοποίησης, τοπογραφικής τεκμηρίωσης και την εφαρμογή Revit της Autodesk, που δίνει την δυνατότητα εικονικής ανακατασκευής, προχώρησε στην «εικονική αναστήλωση» του ναού των Πέντε Μαρτύρων στην νήσο του Αγίου Ευστρατίου. Το μοντέλο που δημιουργήθηκε έδινε την δυνατότητα σε μελλοντικούς χρήστες να περιηγηθούν στο μνημείο και να κατανοήσουν την ανωδομή του που έως τότε είχε καταστραφεί. Το μεγάλο πλεονέκτημα του συγκεκριμένου ναού είναι πως σωζόταν ελάχιστες φωτογραφίες πριν την καταστροφή του καθώς και μνήμες των κατοίκων.

εικ. 19 Το εσωτερικό του ναού μετά την εικονική ανακατασκευή / πάνω, εικ. 20 Το εξωτερικό του ναού μετά την εικονική ανακατασκευή / κάτω

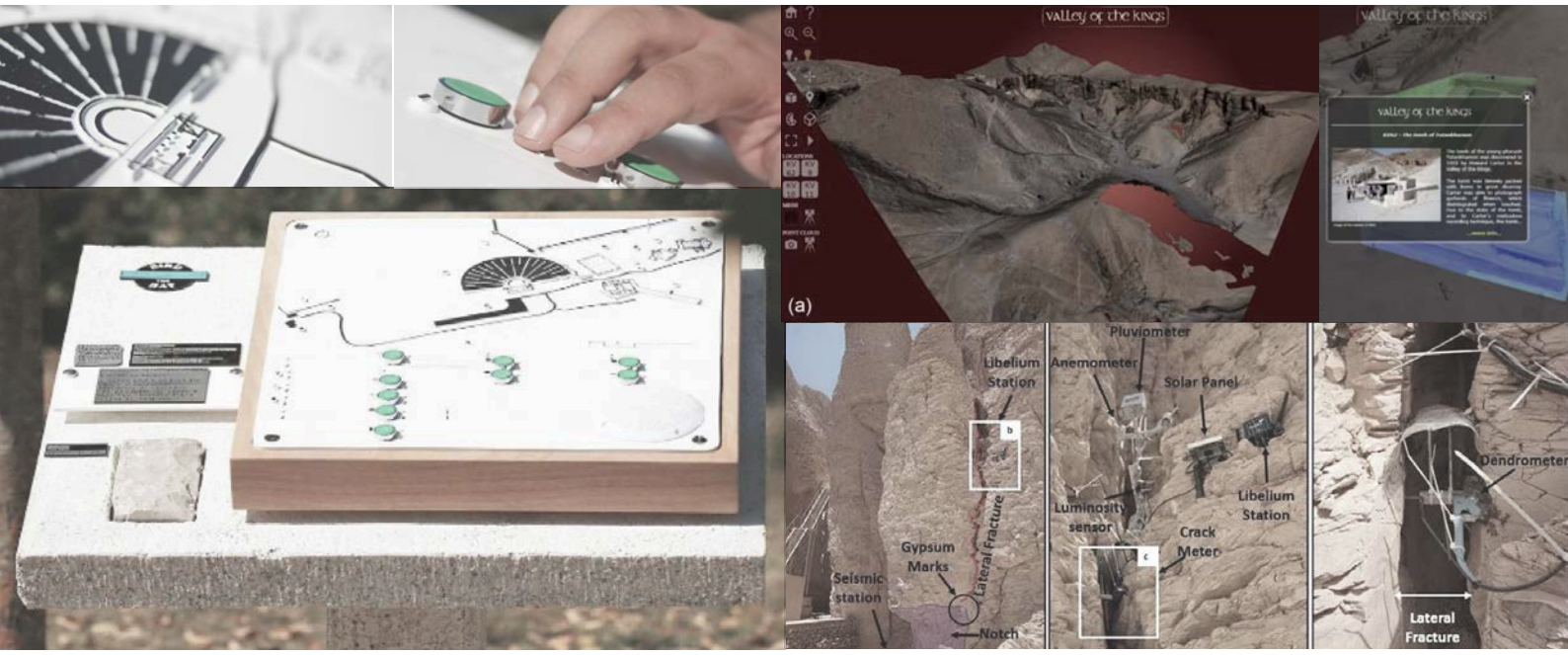

εικ. 21 Λεπτομέρειες του απτικού χάρτη / πάνω αριστερά, εικ. 22 Ο απτικός χάρτης / κάτω αριστερά, εικ. 23 Το τρισδιάστατο μοντέλο του Valley of the Kings / πάνω δεξιά, εικ. 24 Λεπτομέρειες από τους αισθητήρες IoT / κάτω δεξιά

Τρισδιάστατοι Απτικοί Χάρτες (Μικρού, 2022: 591-592) | ΑΠΘ (Θεσσαλονίκη)

«Στόχος του project είναι η τοποθέτηση απτικών χαρτών σε αρχαιολογικούς και δημόσιους χώρους ώστε να μπορούν οι απτικά ανάπηροι χρήστες, με περιορισμένη ή μειωμένη όραση, να έχουν πρόσβαση σε αυτούς, και να μπορούν να αντιληφθούν τον χώρο τον οποίο επισκέπτονται.» Κατά αυτό τον τρόπο άνθρωποι με προβλήματα όρασης, χρησιμοποιώντας την αφή, μπορούν να γνωρίσουν καλύτερα τα μνημεία που επισκέπτονται να αναγνωρίσουν σύμβολα, υφές, σχήματα, μεγέθη και πληροφορίες κειμένου με το σύστημα Braille. Οι τρισδιάστατοι απτικοί χάρτες εκτυπώνονται τρισδιάστατα και επεξεργάζονται κατάλληλα (Μικρού, 2022: 591-592).

IoT Technology and The Valley of the Kings (McLellan, 2020) | Libelium - York University - ETH Zurich - University of Basel (Theban Hills, Egypt)

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα στοχεύει στην ανάγκη της προστασίας του αρχαιολογικού χώρου στην κοιλάδα των Βασιλέων. Οι επιστήμονες από τα τρία αυτά πανεπιστήμια έχουν εγκαταστήσει μία σειρά από αισθητήρες, από μια ισπανική εταιρεία του IoT, την Libelium, πάνω στους βράχους που περικλείουν τον αρχαιολογικό χώρο, προκειμένου να λαμβάνουν δεδομένα μέσα από την απομακρυσμένη πρόσβαση. Τα δεδομένα που συλλέγονται είναι για παράδειγμα η θερμοκρασία, η κίνηση, η υγρασία, ο αέρας, η ηλιακή ακτινοβολία και η πιθανότητα κατολίσθησης όπου πιθανόν να οδηγήσει σε κάποιο ατύχημα από τους εκατοντάδες τουρίστες που επισκέπτονται τον χώρο.

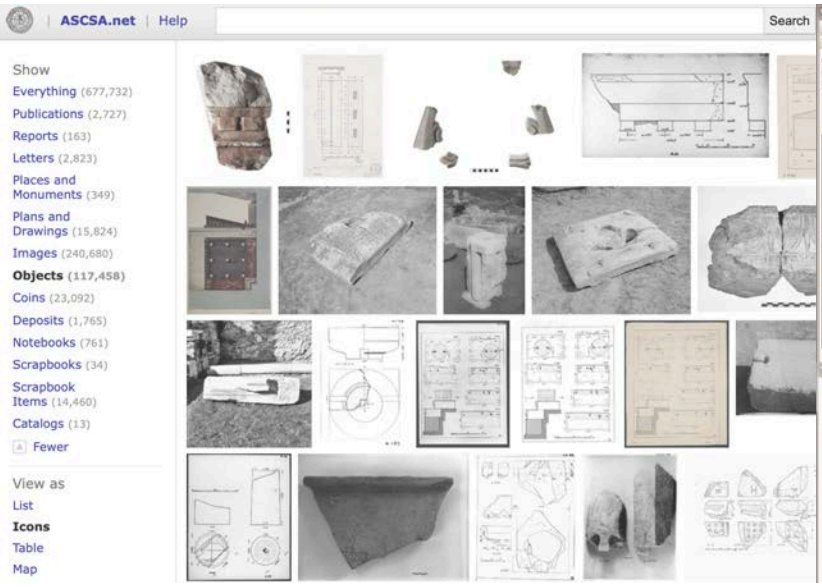

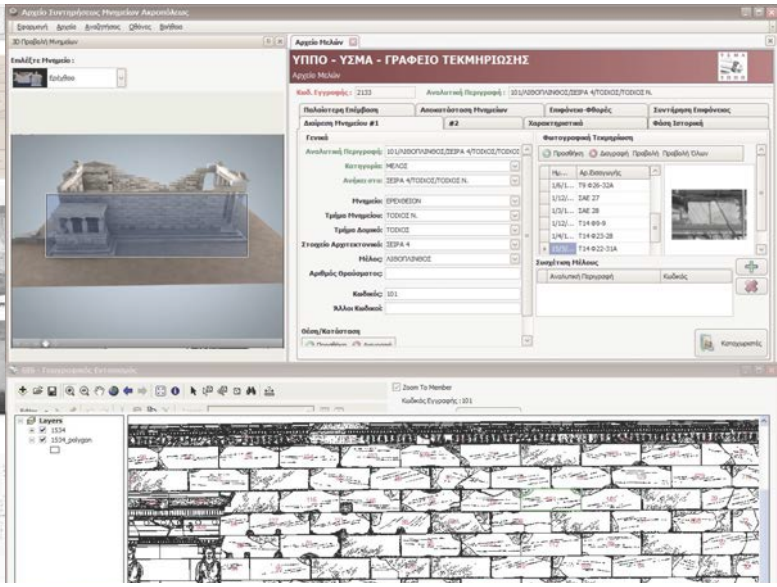

εικ. 25 Το ψηφιακό περιβάλλον της ASCSA.net / αριστερά , εικ. 26 Η ηλεκτρονική βάση δεδομένων της ΥΣΜΑ / δεξιά

ASCSA Digital Library | ASCSA (Αθήνα-Κόρινθος) / https://ascsa.net

Πρόκειται για την σημαντικότερη, κατά την άποψη του γράφοντα, προσπάθεια ψηφιοποίησης τεκμηρίων για τα αρχαιολογικά δεδομένα της Ελλάδας. Ιδρύθηκε το 2006 από την Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών σπουδών στην Αθήνα και χρηματοδοτήθηκε από Ευρωπαϊκά Προγράμματα. Περιλαμβάνει πάνω από 400,000 ψηφιοποιημένα αρχαιολογικά κατά βάση τεκμήρια, με πλούσιο φωτογραφικό υλικό, σκαναρισμένα αρχεία και σχέδια από τις ανασκαφές της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής, τα αρχεία του Ιωάννη Γεννάδιου, του Ερρίκου Σλήμαν και άλλων. Μέσα από την βάση ένας ερευνητής μπορεί να αναζητήσει ελεύθερα, αρχαιολογικά ευρήματα, με βάση την τυπολογία τους, το υλικό τους, τον τόπο εύρεσής τους, τον ανασκαφέα τους, την χρονολογία, το πλαίσιο, καθώς επίσης και να δει φωτογραφίες, σχέδια και δημοσιεύσεις από μνημεία και αρχεία ανασκαφών. Πρόκειται για μία εφαρμογή ελεύθερη στους χρήστες του διαδικτύου.

Η ηλεκτρονική τράπεζα δεδομένων της ΥΣΜΑ | ΥΣΜΑ (Ακρόπολη, Αθήνα) / https://www.ysma.gr/τεκμηρίωση/βάση-δεδομένων/

Η συγκεκριμένη ηλεκτρονική τράπεζα δεδομένων συγκεντρώνει όλο το υλικό από την Ακρόπολη των Αθηνών. Αποτελεί ένα σύνολο από φωτογραφίες, σχέδια, κείμενα και δελτία, οργανωμένα με βάση τα μνημεία από τα οποία προέρχονται ή αποτυπώνουν. Η αρχική σύλληψη για την αποτελεσματικότερη διαχείριση του υλικού τεκμηρίωσης ήρθε το 1987, ωστόσο η υπάρχουσα μορφή της βάσης άρχισε να διαμορφώνεται πολύ αργότερα, το 2001. Η βάση διαθέτει αρκετά δομημένο σχεδιασμό και προβλέπει την ύπαρξη μεταδεδομένων. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε το 2009 από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας» με επιστημονικά υπεύθυνο το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας. Πρόκειται για ένα έργο με καλό σχεδιασμό, προσεγμένη δομή και αρκετές προοπτικές το οποίο ωστόσο είναι προσβάσιμο μόνο από τους επιστήμονες που ασχολούνται με τις αναστηλωτικές εργασίες στην Ακρόπολη και δεν είναι διαθέσιμο στο ευρύ κοινό.

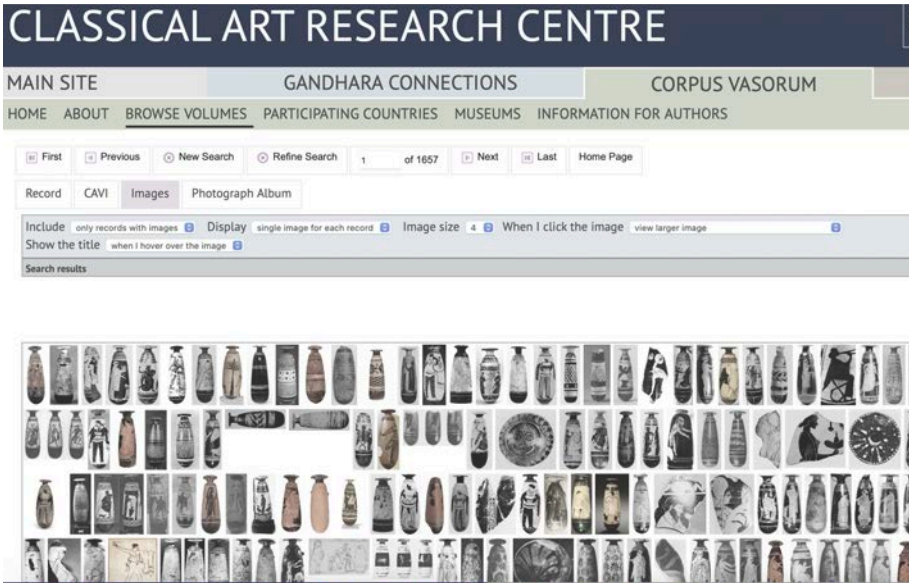

εικ. 27 Το Corpus Vasorum Antiquorum online/ αριστερά , εικ. 28 Η ψηφιακή πολιτιστική συλλογή των ΓΑΚ/ δεξιά

Corpus Vasorum Antiquorum (CVA) Online | Beazley Archive (Oxford - Διαδίκτυο) / https://www.cvaonline.org

Αποτελεί το ψηφιοποιημένο αρχείο κεραμικών αγγείων Beazley, το Corpus Vasorum Antiquorum, ένα από τα πιο γνωστά αρχαιολογικά αρχεία που ξεκίνησε σαν ιδέα το 1912 με εμπνευστή τον Edmond Potier. Το αρχείο ψηφιοποιήθηκε το 2000, όπου δημιουργήθηκε μια βάση δεδομένων για την συγκέντρωση των ψηφιοποιημένων τεκμηρίων, από κεραμικά αγγεία, ανοιχτή προς το ευρύ κοινό. Το αρχείο περιλαμβάνει μια σειρά από κριτήρια όπως ο τόπος εύρεσης, η τεχνοτροπία, το σχήμα, το υλικό και άλλα προκειμένου ο ερευνητής-χρήστης να εντοπίσει όλα τα τεκμήρια που συγκεντρώνουν τα στοιχεία που επιθυμεί. Το αρχείο είναι ιδιαίτερα πλούσιο με χιλιάδες τεκμήρια ωστόσο υστερεί σε ζητήματα λειτουργικού σχεδιασμού και ευκολίας για το χρήστη.

@ρχειομνήμων | ΓΑΚ (Διαδίκτυο) / http://arxeiomnimon.gak.gr

Πρόκειται για το ψηφιοποιημένο υλικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους το οποίο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας». Το συγκεκριμένο έργο βασίζεται ακριβώς στην ιδέα της κοινοποίησης των αρχείων σε ένα ευρύτερο κοινό, για ερευνητικούς ή εκπαιδευτικούς λόγους, αλλά και λόγους διαφύλαξης των αρχείων. Φαίνεται πως ο πολύτιμος χαρακτήρας του συγκεκριμένου εργαλείου, υπερισχύει της κακής λειτουργικότητας του, μέσο όρο 10.600 συνολικών επισκέψεων τον μήνα (similarweb,10 Ιουνιού 2022).

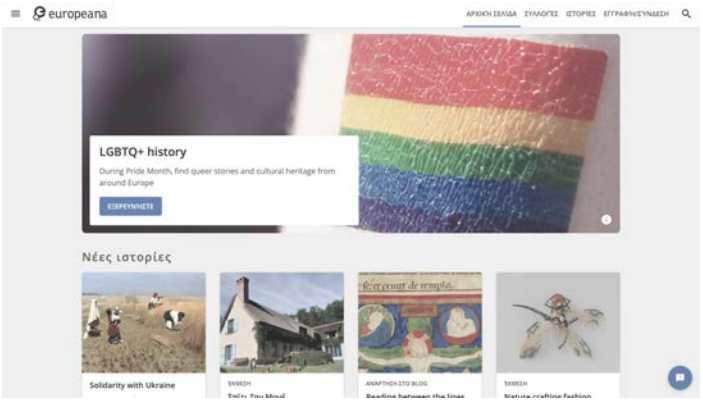

εικ. 29 Η αρχική σελίδα της Europeana/ πάνω ,
εικ. 30 Η αίθουσα εκπαίδευσης της Europeana / μέση,
εικ. 31 Η αρχική σελίδα της Historiana / κάτω

Europeana και Historiana | European Union (Διαδίκτυο)

/ https://www.europeana.eu/el
/ https://historiana.eu

Το πρόγραμμα Europeana αποτελεί μια προσπάθεια συγκέντρωσης πολιτιστικών τεκμηρίων, που φιλοξενούν πολιτιστικά ιδρύματα από όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες (Κριεζή, 2022: 337). Είναι ένα εξαιρετικά πολύτιμο εργαλείο που φιλοξενεί εκατομμύρια τεκμήρια από όλη την Ευρώπη, με μία καλη παρουσία από τους ελληνικούς πολιτιστικούς οργανισμούς που έχουν τροφοδοτήσει την βάση δεδομένων με πάνω από 600.000 τεκμήρια. Το πρόγραμμα Europeana ακολούθησε και η πλατφόρμα Historiana, σε συνεργασία με την Europeana, και στόχο να προσφέρει διαδραστικούς τρόπους για την εκμάθηση Ευρωπαϊκής Ιστορίας. Η ιστοσελίδα της Europeana συγκεντρώνει μέσο αριθμό επισκεπτών τον μήνα της τάξης των 580.700 χρηστών, ενώ αντιθέτως η Historiana έχει αριθμό επισκεπτών της τάξης των 51.700 ξεχωριστών επισκέψεων[21] (similarweb,10 Ιουνιού 2022).

[21] Αριθμός σχετικά ασθενής για τα Ευρωπαϊκά δεδομένα, όπως φαίνεται και από την σύγκριση με την Europeana.

TMI (Time Machine Organisation) | Πολυτεχνείο της Λωζάνης - Πανεπιστήμιο της Βενετίας (Ευρώπη) / https://www.timemachine.eu/

Δεν θα μπορούσε να μη γίνει λόγος για το έργο Time Machine Organisation (TMI) (Παπαλεξίου, 2022: 348), το οποίο ξεκίνησε από την ιδέα του Πολυτεχνείου της Λωζάνης και του Πανεπιστημίου της Βενετίας, να δημιουργήσουν ένα ερευνητικό πρόγραμμα για την ανάπτυξη ενός ψηφιακού πολυδιάστατου μοντέλου της Βενετίας το οποίο θα περιείχε όλες τις πληροφορίες για την πολιτιστική κληρονομιά της πόλης διαχρονικά. Σταδιακά το έργο αναπτύχθηκε και προσέλαβε διεθνή χαρακτήρα, ώστε σήμερα να πρόκειται να μοντελοποιηθούν εκατοντάδες πόλεις, με πάνω από 700 συνεργαζόμενους φορείς. Πρόκειται για το μεγαλύτερο έργο προστασίας και ανάδειξης πολιτιστικής κληρονομιάς, με την χρήση τεχνολογικών μέσων. Από το 2020 το TMI ιδρύθηκε ως ανεξάρτητος οργανισμός. Πρόκειται να χρησιμοποιηθεί η 4D τεχνολογία, με τέταρτη διάσταση αυτή του χρόνου, για την κατασκευή «Mirror Worlds». Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Παπαλεξίου (2022: 359) «ο τετραδιάστατος κόσμος αναδύεται ως μία σειρά χωροχρονικών ζωνών, που διαπλέκονται προοδευτικά, σχηματίζοντας έναν πυκνό ιστό αναπαραστάσεων». Ο χρόνος είναι ο παράγοντας που πρόκειται να αναδειχθεί σε συσχετισμό με τον παράγοντα του χώρου και την χρήση νέων τεχνολογιών. Η επισκεψιμότητα της σελίδας περιορίζεται σε μόνο 6.100 επισκέπτες μηνιαίως (similarweb,10 Ιουνιού 2022), κυρίως λόγο, του ενημερωτικού χαρακτήρα της σελίδας για το πρόγραμμα και όχι την διαδραστική χρήση μέσων διαθέσιμων στον επισκέπτη, ακόμη.

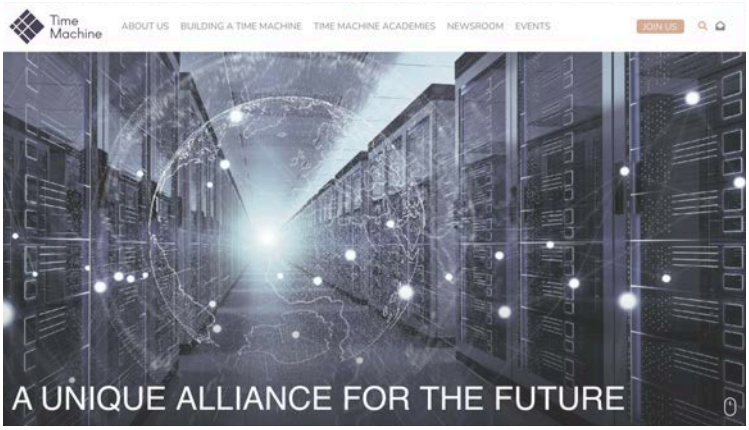

εικ. 32 Η αρχική σελίδα του TMI/ πάνω ,
εικ. 33 - 34 Η παράθεση αρχειακού φωτογραφικού υλικού με σύγχρονο φωτογραφικό υλικό

Google Arts and Culture | Google (Διαδίκτυο) / https://artsandculture.google.com

Ένα ενδιαφέρον ψηφιακό εργαλείο το οποίο αποτελεί στην ουσία ένα σύνολο βάσεων δεδομένων από μουσεία και πολιτιστικούς οργανισμούς είναι το Google Arts and Culture (Κριεζή, 2022: 336). Το συγκεκριμένο Project ιδρύθηκε το 2011 με σκοπό την άμεση πρόσβαση σε έργα τέχνης. Πρόκειται για ένα ψηφιακό εργαλείο που φιλοξενεί πέραν των πολιτιστικών αντικειμένων και μνημείων, μια σειρά από δραστηριότητες και διαδραστικές εφαρμογές, μέσα από τις οποίες ο χρήστης μπορεί να ενημερωθεί, να ανακαλύψει και να αλληλεπιδράσει με τα ψηφιακά τεκμήρια. Η πλατφόρμα GoogleArtsandCulture φιλοξενεί πάνω από 12.000.000 επισκέπτες μηνιαίως (similarweb,10 Ιουνιού 2022). Γίνεται κατανοητό ωστόσο, πως η δημιουργία μιας πλατφόρμας με την επωνυμία της Google, έχει μεγάλη δυναμική στην προσέλκυση επισκεπτών και την προώθηση της.

You go Culture (elearning UOA -YouGoCulture, 2017) | ΕΚΠΑ (Διαδίκτυο) / https://yougoculture.com

Μια ακόμη προσπάθεια στον τομέα της εικονικής αρχαιολογίας, αποτελεί η «διαδραστική ταξιδιωτική πλατφόρμα εικονικών περιηγήσεων YouGoCulture» (YouGoCulture, 2017). Πρόκειται για μια συλλογική προσπάθεια του φορέα e-learning του Εθνικού και Καποδιστριακού Προγράμματος Αθηνών, με το πρόγραμμα συμμετοχικής χρηματοδότησης (crowdfunding) Act4Greece της Εθνικής Τράπεζας. Το παρόν ψηφιακό εργαλείο, το οποίο είναι σχεδιασμένο στην αγγλική γλώσσα, προσφέρεται στο διεθνές κοινό που επιθυμεί να γνωρίσει τον ελληνικό πολιτισμό. Ο χρήστης μπορεί μέσα από μία σειρά πανοραμικών φωτογραφιών, βίντεο και κειμένων να περιηγηθεί σε τόπους πολιτιστικής κληρονομιάς.
Προσωπική άποψη του γράφοντα είναι πως παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζεται η αξιόλογη προσπάθεια, η πλατφόρμα στερείται βασικών στοιχείων που θα χαρακτήριζαν το έργο επιτυχημένο, για να απευθυνθεί στο ευρύ κοινό. Από τον ρυθμό ανανέωσης του υλικού, τον όγκο των πληροφοριών, και την διαδικτυακή κίνηση στην ιστοσελίδα· σημειώνεται πως οι υπολογιστικές μηχανές τις google την κατατάσουν στην μικρότερη κλίμακα μέτρησης αριθμού επισκεπτών (similarweb, 10 Ιουνιού 2022). Φαίνεται λοιπόν, πως πρόκειται για μια ακόμη ιδέα με ατελή υλοποίηση που χαρακτηρίζει συχνά τα ψηφιακά έργα στην Ελλάδα, αλλά και το εξωτερικό. Παρά την επιτυχία της υλοποίησης του έργου δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί βιώσιμο στην σημερινή του μορφή, και θα πρέπει να υπάρξουν αλλαγές στον σχεδιασμό, τον ρυθμό ανανέωσης του υλικού, την προώθηση και την προσέλκυση επισκεπτών.

Archaeological 3D Virtual Museum | (Πράγα, Τσεχία) / https://archaeo3d.com

Ακόμη ένα έργο εικονικής πραγματικότητας όπου μέσα από τρισδιάστατα μοντέλα, φωτογραφίες και ψηφιοποιημένα αρχεία, μπορεί ο επισκέπτης να γνωρίσει τους νεολιθικούς οικισμούς στην Τσεχία. Το ψηφιακό αυτό μουσείο συγκεντρώνει τεκμήρια που κάνουν την εικονική περιήγηση, πιο λεπτομερή και ενδιαφέρουσα. Το έργο Archaeological 3D Virtual Museum, υποστηρίζεται από εφαρμογές τόσο εικονικής όσο και επαυξημένης πραγματικότητας.

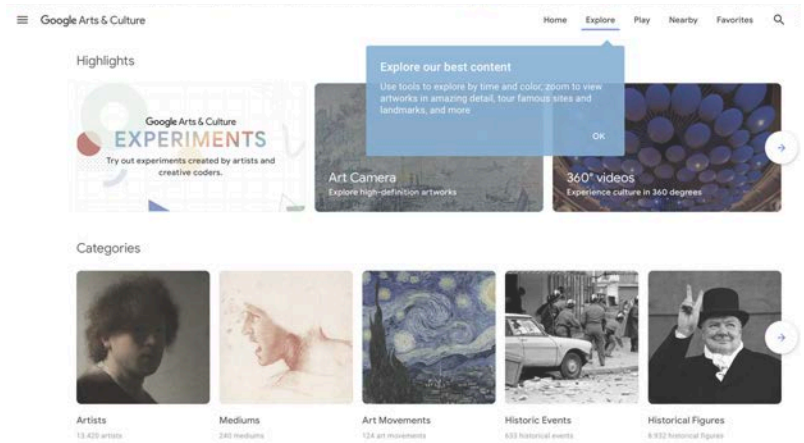

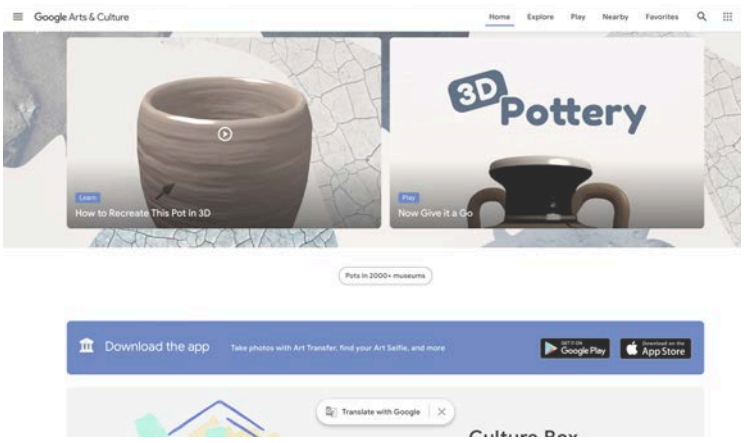

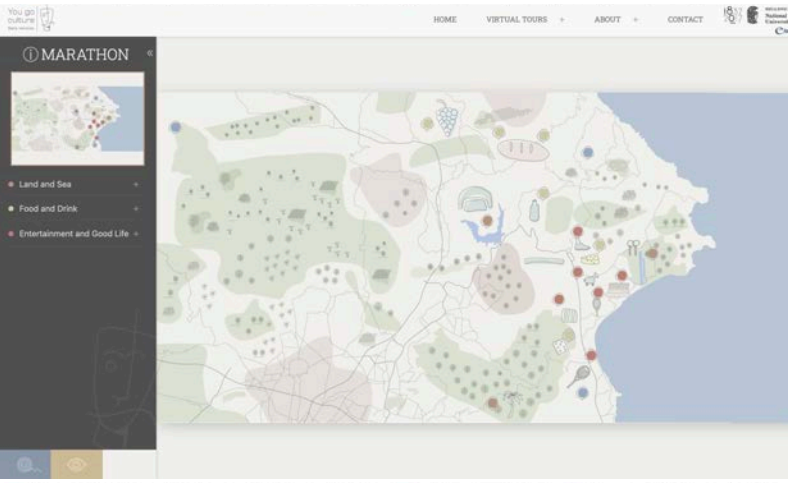

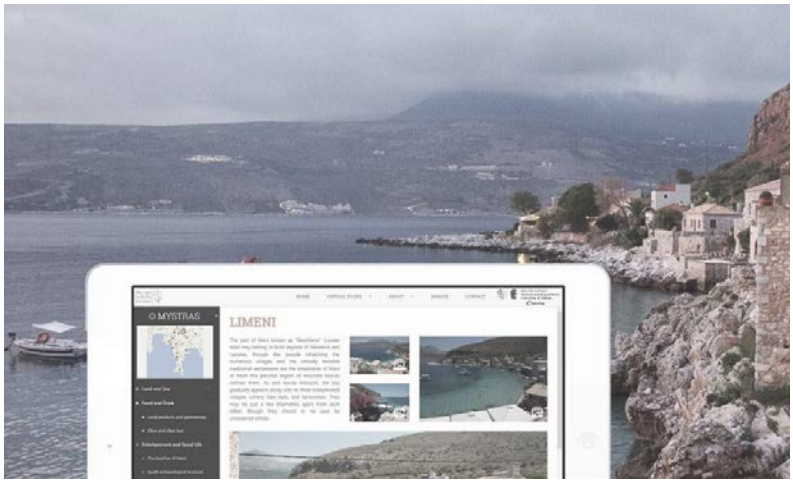

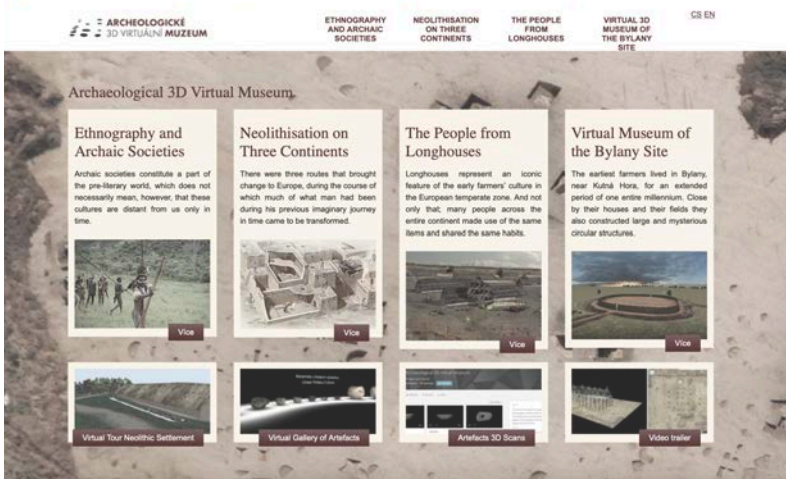

εικ. 35 Η αρχική σελίδα του Google Arts and Culture / πάνω αριστερά, εικ. 36 Ψηφιακές δραστηριότητες στο Google Arts and Culture / πάνω δεξιά, εικ. 37 Ο σχεδιασμός του You Go Culture / μέση και πάνω, εικ. 38 Το ψηφιακό περιβάλλον του You Go Culture / μέση κάτω αριστερά, εικ. 39 Αναπαράσταση της χρήσης του You Go Culture σε πραγματικό περιβάλλον / μέση κάτω δεξιά, εικ. 40 Η αρχική σελίδα του Archaeo3D / κάτω αριστερά , εικ. 41 Τρισδιάστατη αναπαράσταση μίας νεολιθικής οικίας στο πλαίσιο του προγράμματος Archaeo3D / κάτω δεξιά

εικ. 42 Ψηφιακή αναπαράσταση της χρήσης της εφαρμογής / πάνω, εικ. 43 Η τρισδιάστατη αναπαράσταση της Mona Lisa / κάτω

Mona Lisa Beyond the Glass | Μουσείο του Λούβρου (Παρίσι - Γαλλία) / https://www.louvre.fr/en/

Πρόκειται για μία εφαρμογή εικονικής πραγματικότητας όπου ο επισκέπτης μπορεί να γνωρίσει τον κόσμο πίσω από τον διάσημο πίνακα του Da Vinci. Η εφαρμογή αυτή αναδεικνύει έναν νέο όρο για τις πολυμεσικές εφαρμογές για την in situ experience, στην παρουσίαση του εικονικού κόσμου, ακριβώς όπως παρουσιάστηκε η συγκεκριμένη εφαρμογή επί τόπου σε επισκέπτες του μουσείου (Κριεζή, 2022: 342).

εικ. 44 Η προσέγγιση του πίνακα «Μάθημα ανατομίας του δρ. Nicolaes Tulp» μέσα από την εφαρμογή Rembrandt Reality

Rembrandt Reality | Mauritshuis (The Hague, the Netherlands) / https://www.mauritshuis.nl/en

Το Rembrandt Reality είναι μια εφαρμογή εικονικής πραγματικότητας, που λειτουργεί σε κινητές συσκευές και δίνει την δυνατότητα στο χρήστη να εισέλθει μέσα στον κόσμο του πίνακα του Rembrandt «Το Μάθημα Ανατομίας του δρ. Nicolaes Tulp» και να περιηγηθεί σε ένα διαδραστικό μάθημα (Κριεζή, 2022: 344). Μέσα από την εφαρμογή, οι ήρωες του πίνακα αποκτούν ζωή προσφέροντας στον χρήστη μια μοναδική εμπειρία, και αρκετές γνώσεις για το ανθρώπινο σώμα.

εικ. 45 Οι εφαρμογές του ψηφιακού μεγεθυντικού φακού / πάνω, εικ. 46 Η χρήση του φακού από ένα παιδί στο μουσείο/ κάτω

The meSch Loupe project | The Allard Pierson Museum (Amsterdam, the Netherlands)

/ https://www.mesch-project.eu/using-augmented-reality-in-the-museum/

Το meSch Loupe project, είναι ένα καινοτόμο project το οποίο δημιούργησε ένα ψηφιακό εργαλείο επαυξημένης πραγματικότητας σε μουσεία. Αναλυτικότερα, αναγνωρίζοντας ορισμένες αδυναμίες στην κατασκευή εφαρμογών απλά για την χρήση σε κινητές συσκευές, προσάρμοσε κινητές συσκευές σε μεγεθυντικούς φακούς τους οποίους χρήστες όλων των ηλικιών και παιδιά μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να ανακαλύψουν αντικείμενα μέσα στο μουσείο. Ο μεγεθυντικός αυτός φακός δίνει την δυνατότητα στον χρήστη να χρησιμοποιήσει τις δυνατότητες της τεχνολογίας, χωρίς ωστόσο να αποσπάται από άλλα χαρακτηριστικά μιας κινητής συσκευής.

εικ. 47 Η χρήση της εφαρμογής στον χώρο του Μουσείου / πάνω, εικ. 48 Η εφαρμογή ArtLens / κάτω

ArtLens | The Cleveland Museum of Art (Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής) / https://www.clevelandart.org/artlens-gallery/artlens-app / https://www.youtube.com/watch?v=qWJqd6lyJ-E

Το έργο ArtLens που υλοποιείται από το Cleveland Museum of Art, αποτελεί στην ουσία μια εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας 'pocket guide', διαθέσιμης σε όλες τις πλατφόρμες λήψης εφαρμογών, με την οποία ο επισκέπτης του μουσείου μπορεί μέσα από μια εξαιρετικά αλληλεπιδραστική διαδικασία να γνωρίσει τα εκθέματα και να χρησιμοποιήσει εργαλεία και δυνατότητες μέσα τις οποίες μπορεί να ανακαλύψει το μουσείο. Αναλυτικότερα, δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη να αποκτήσει μουσειακές εμπειρίες μέσα από καινοτόμα ψηφιακά εργαλεία. Επιπλέον, μπορεί να αποθηκεύσει στην εφαρμογή έργα τέχνης τα οποία ξεχώρισε κατά την διάρκεια της επίσκεψής του, να γνωρίσει πληροφορίες για τους δημιουργούς τους, να συμμετάσχει σε εκπαιδευτικά παιχνίδια και να δημιουργήσει το δικό του κολλάζ-έργο τέχνης αποτελούμενο από εκθέματα του μουσείου πάνω σε έναν διαδραστικό τοίχο κατασκευασμένο με την κατάλληλη τεχνολογία. Ο χρήστης μπορεί λοιπόν, να δημιουργήσει τη δική του προσωπικά κατασκευασμένη περιήγηση βασισμένη στις προτιμήσεις του.

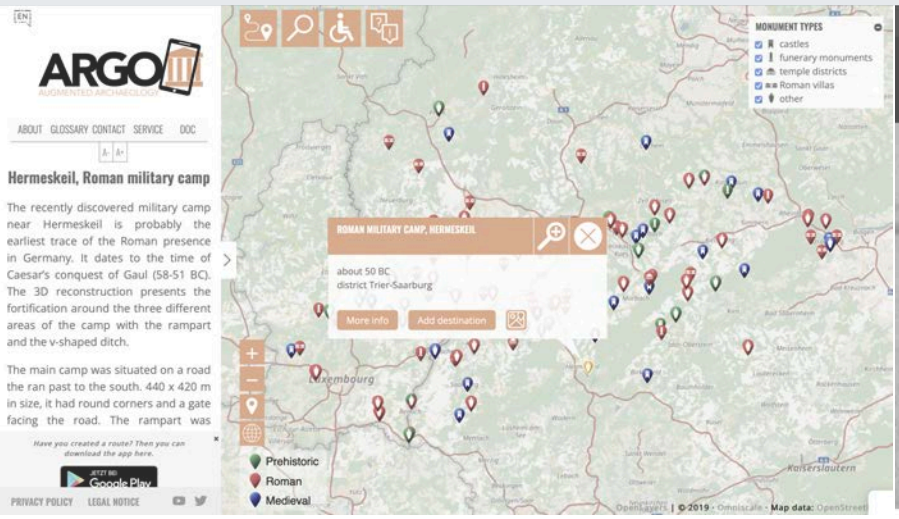

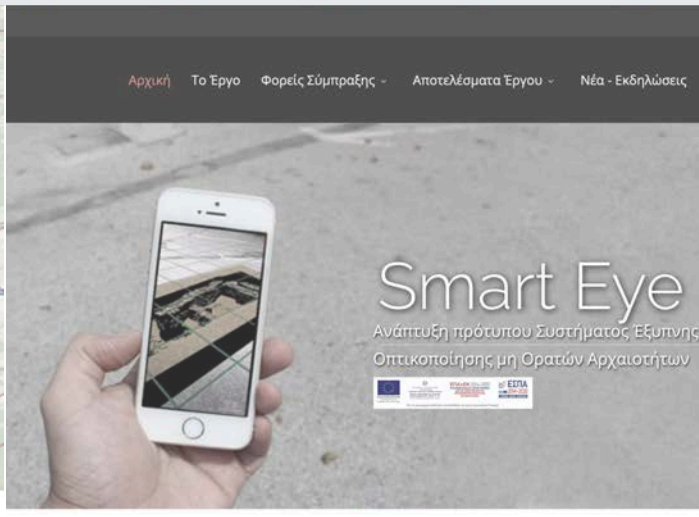

εικ. 49 Ο χάρτης της εφαρμογής ARGO / αριστερά, εικ. 50 Η αρχική σελίδα του ιστότοπου του Smart Eye / δεξιά

ARGO - Augmented Archaeology | LAGs (Λουξεμβούργο-Γερμανία) / https://ar-route.de

Πρόκειται για ένα καινοτόμο ψηφιακό εργαλείο, όπου με την χρήση της επαυξημένης πραγματικότητας, αναδεικνύονται χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς στην περιοχή Eifel-Mosel-Hunsrück, στο Λουξεμβούργο και την Γερμανία. Η εφαρμογή είναι διαθέσιμη τόσο με την περιήγηση επί τόπου στο πεδίο όσο και με την περιήγηση μέσα από το διαδίκτυο. Στόχος είναι τουρίστες και επισκέπτες από όλο τον κόσμο να έχουν πρόσβαση σε μνημεία στα οποία δεν ενδείκνυται η επί τόπου ανάδειξη, με την χρήση μοντέλων αναπαράστασης. Το έργο ξεκίνησε το 2017 και χρηματοδοτήθηκε από το European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD).

Smart Eye - Augmented Archeology | Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - PersLab - Infodημ - ΕΦΑΠΕΘ (Αρχαιολογικός Χώρος Τούμπας και Αρχαιολογικός Χώρος Θέρμης, Θεσσαλονίκη, Ελλάδα) / https://smarteye.gr

Το Smart Eye είναι ένα πρόγραμμα που χρηματοδοτείται από την δράση «Υδατοκαλλιέργιες» - «Βιομηχανικά Υλικά» - «Ανοιχτή Καινοτομία στον Πολιτισμό» ΕΠΑνΕΚ/ΕΣΠΑ 2014-2020, και προβλέπει την δημιουργία μιας εφαρμογής που θα επιτρέπει την ανάδειξη των μη ορατών μνημείων της ανασκαφικής έρευνας. Έτσι λοιπόν, μνημεία επιχωμένα σε διάφορα μέρη όπως εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης, κτήρια, πλατείες και άλλα που παραμένουν στην αφάνεια, θα είναι δυνατόν να γίνουν επισκέψιμα στον φυσικό χώρο μέσα από την προβολή από την οθόνη μιας φορητής κινητής συσκευής (Καϊμάρης, 2022).

εικ. 51 Τρισδιάστατη αποκατάσταση μνημείων του προγράμματος ARGO / πάνω, εικ. 52 Πληροφοριακή πινακίδα - στάση του προγράμματος ARGO / κάτω

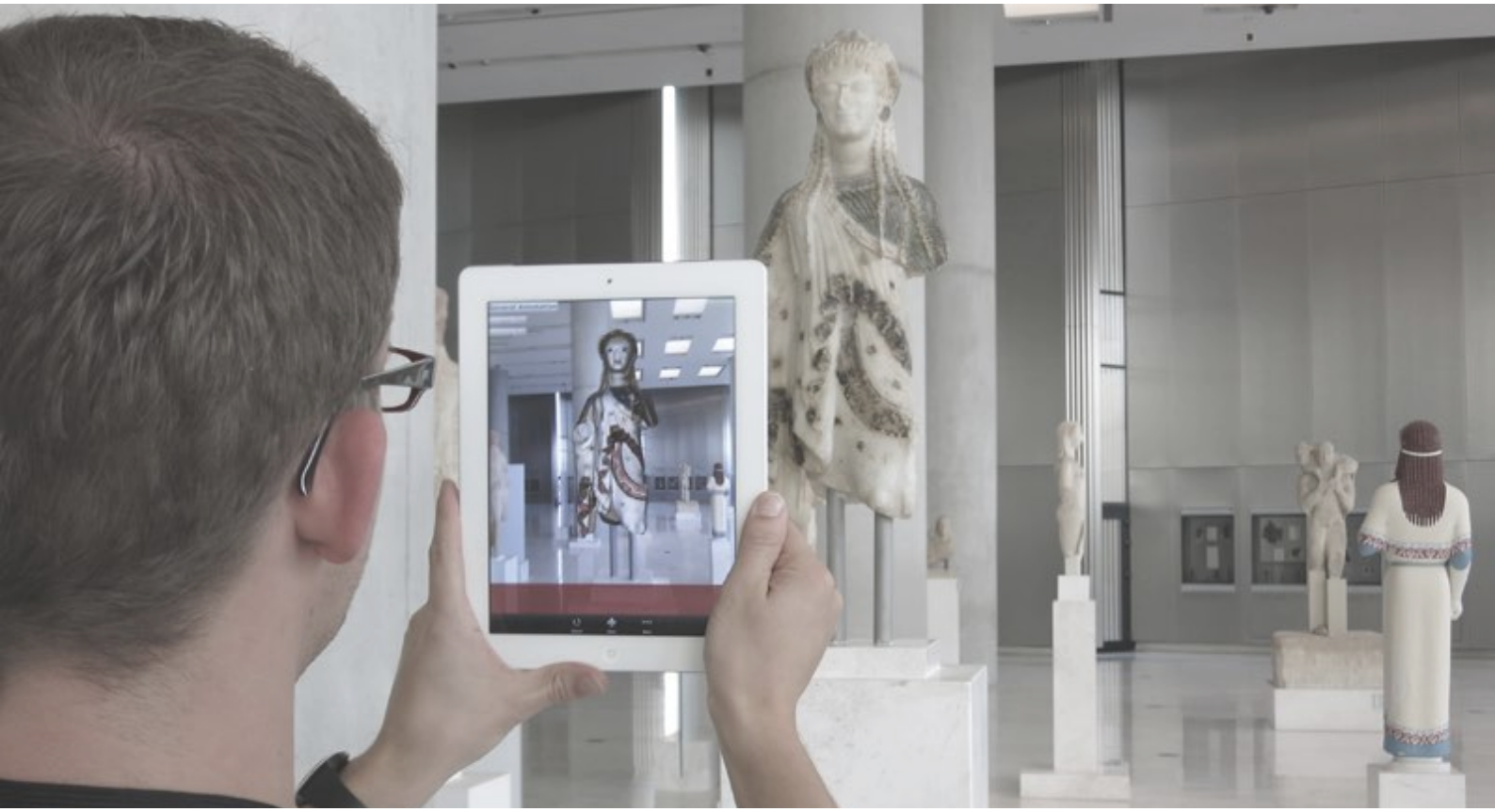

εικ. 53 Η χρήση τεχνολογίας επαυξημένης πραγματικότητας στο μουσείο της Ακρόπολης | The CHESS project

The CHESS project | Ευρωπαϊκή Ένωση - Μουσείο Ακρόπολης / http://www.chessexperience.eu

Το Cultural Heritage Experiences Through Socio-Personal Interactions and Storytelling (CHESS) είναι πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ, σε συνεργασία πολιτιστικών οργανισμών από όλη την Ευρώπη, μεταξύ των οποίων και το Μουσείο της Ακρόπολης. Βασικοί στόχοι του προγράμματος είναι η προσαρμοστικότητα της έρευνας στην εμπειρία του επισκέπτη, η υιοθέτηση της ψηφιακής αφήγησης και η αλληλεπίδραση επισκέπτη και εκθέματος μέσα από την τεχνολογία επαυξημένης πραγματικότητας. Το πρόγραμμα δίνει έμφαση τόσο στην δομημένη αφήγηση από τους διαχειριστές του αρχαιολογικού έργου όσο και στο προσωπικό αφήγημα που συγκροτεί ο εκάστοτε επισκέπτης. Όπως διαπιστώνουν οι Pujol et al. (2012: 77), τις περισσότερες φορές τα αρχαιολογικά μουσεία είναι μη ελκυστικά στους επισκέπτες καθώς παρουσιάζουν ένα περιορισμένο, σε στενό και μη αμφισβητήσιμο πλαίσιο, το οποίο ο επισκέπτης δεν μπορεί παρά απλά να το αφομοιώσει. Έτσι τόσο η προσωπική του αφήγηση, όσο και τα βιώματά του, περνάνε στην αφάνεια.

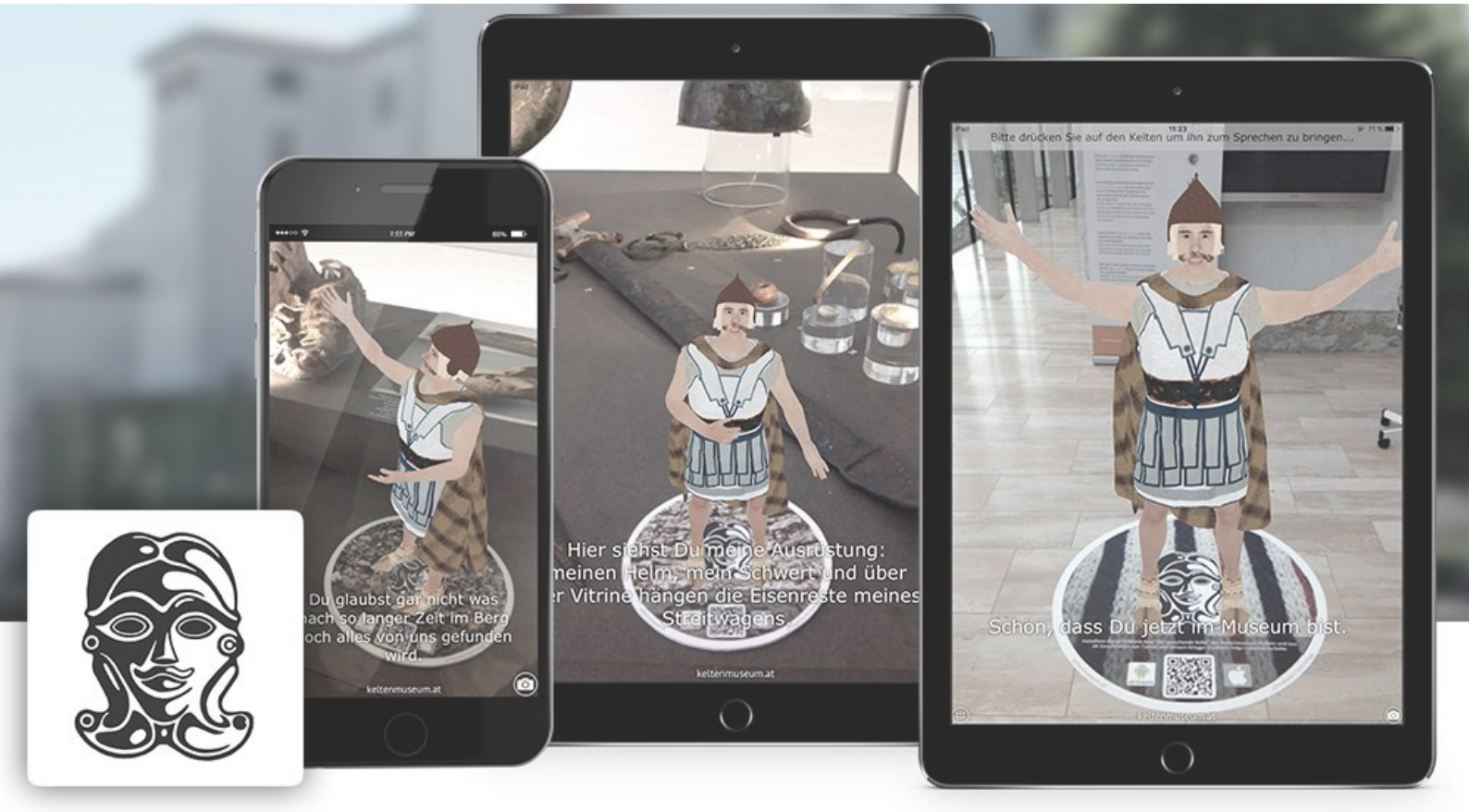

εικ. 54 Η εφαρμογή The speaking Celt

The speaking Celt | Museum of Celtic Heritage (Σάλτσμπουργκ, Αυστρία) / https://bit.ly/thespeakingcelt

Η εφαρμογή είναι σχεδιασμένη για κινητές συσκευές και βασίζεται στην τεχνική του Story-Telling. Συγκεκριμένα, μέσα από την χρήση τεχνολογίας επαυξημένης πραγματικότητας, οι επισκέπτες γνωρίζουν έναν ψηφιακά κατασκευασμένο χαρακτήρα, ο οποίος είναι επιφορτισμένος με την αρμοδιότητα να ξεναγήσει τους επισκέπτες και να τους παρέχει παραπάνω πληροφορίες για τα ευρήματα που φιλοξενεί το μουσείο. Η εφαρμογή λειτουργεί κάθε φορά που ο χρήστης σκανάρει συγκεκριμένους «στόχους» και ο χαρακτήρας αρχίζει να εξηγεί τα ευρήματα γύρω του.

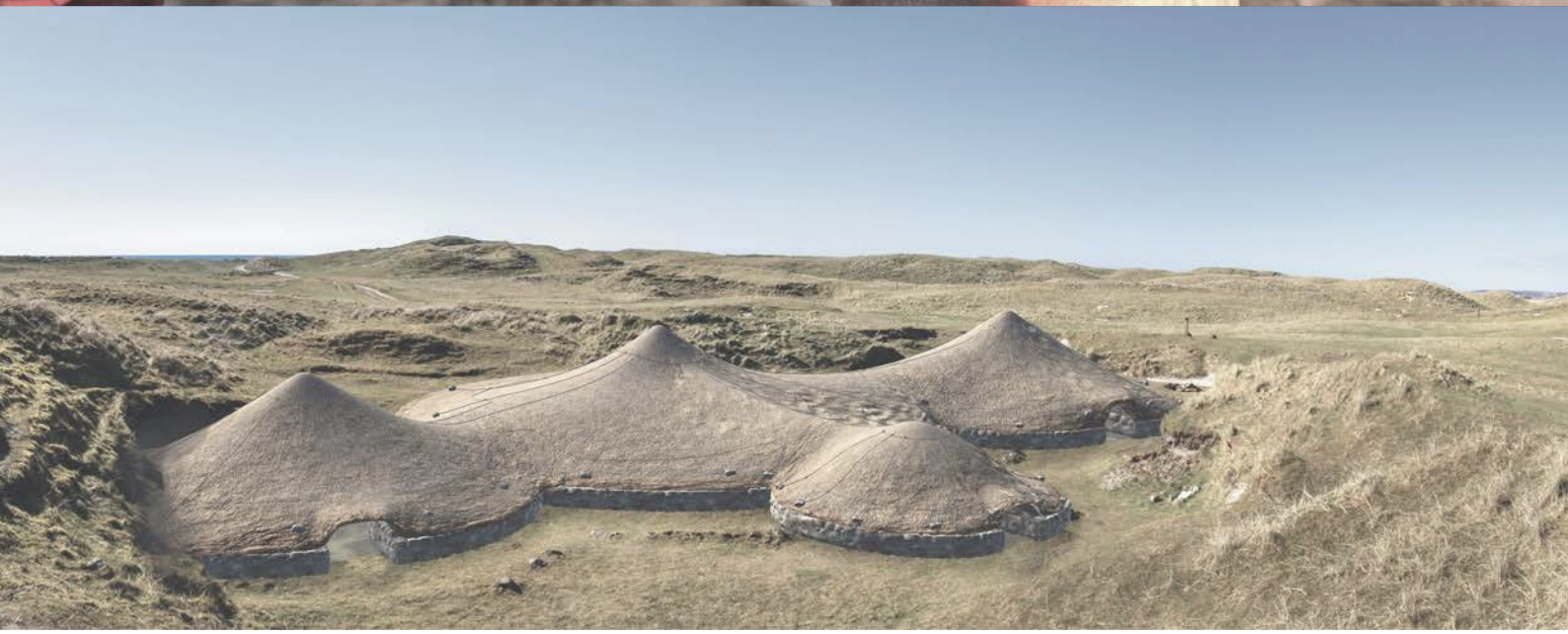

εικ. 55 Η σήμανση των χώρων του Uist Unearthed / πάνω, εικ. 56 Η χρήση της εφαρμογής στο πεδίο / μέση, εικ. 57 Εικονική ανακατασκευή των μνημείων / κάτω

εικ. 58 Η εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας του Uist Unearthed

Uist Unearthed | The University of the Highland and Islands Archaeology Institute's (Ηνωμένο Βασίλειο) / https://linktr.ee/uistunearthed

Η συγκεκριμένη εφαρμογή χρησιμοποιεί την τεχνολογία επαυξημένης πραγματικότητας προκειμένου να παρουσιάσει προτάσεις αναπαράστασης από αρχαιολογικούς χώρους στις νήσους Uist. Η κάθε αναπαράσταση παρουσιάζεται από την εφαρμογή κάθε φορά που ο επισκέπτης πλησιάζει έναν αρχαιολογικό χώρο, ενώ χρησιμοποιούνται και QR Code που μπορεί ο καθένας να σκανάρει από μία κινητή συσκευή για να προσανατολιστεί η εφαρμογή σε δυσπρόσιτες περιοχές και να μάθει περισσότερες πληροφορίες. Το συγκεκριμένο πρότζεκτ έχει λάβει χρηματοδότηση από αγγλικά χρηματοδοτικά προγράμματα, που εντάσσονται μερικώς στα χρηματοδοτικά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με χρηματοδότηση της τάξεως των 270.000 λιρών Αγγλίας.

TRACCE | Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Ερευνητική ομάδα Ευφυούς Αλληλεπίδρασης) - ΕΛΜΕΠΑ (Εργαστήριο Τουρισμού και Επιχειρηματικότητας) - ΕΚΠΑ (LabMat) - Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη - Dynacomp - Dotsoft SA (Ελλάδα) / https://tracceproject.eu/el

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα βρίσκεται σε εξέλιξη και χρηματοδοτείται στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΠΑνΕΚ - ΕΣΠΑ 2014-2020. Αντικείμενο του προγράμματος είναι η σχεδίαση μιας ψηφιακής πλατφόρμας που θα φιλοξενεί πολιτιστικές διαδρομές κατασκευασμένες με την χρήση σύγχρονων τεχνολογιών, εστιάζοντας σε έργα περιηγητών για τις αρχαιότητες στην περιοχή της Κρήτης (Konstantakis et al., 2021: 1-6). Ο χρήστης θα μπορεί μέσα από την εφαρμογή να ακολουθήσει την διαδρομή ενός περιηγητή των προηγούμενων αιώνων και να γνωρίσει μια πληθώρα ψηφιοποιημένων πολιτιστικών τεκμηρίων. Για την δημιουργία του προγράμματος προτείνεται, να χρησιμοποιηθούν τεχνολογίες επαυξημένης πραγματικότητας καθώς επίσης και να συγκροτηθεί ένα ενναιο ψηφιακό αφήγημα που θα ενθαρρύνει το προσωπικό βίωμα και την αλληλεπίδραση ανθρώπων και πολιτιστικών φορέων (Konstantakis et al., 2021: 1-6).

(Digital) Museum in a Suitcase | Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας και Πανεπιστήμιο Πειραιώς (Καστοριά, Ελλάδα)

Εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας που μέσα από μια διαδραστική εφαρμογή και μία βαλίτσα με αντικείμενα λειτουργεί ως ένα ιστορικό εργαλείο που ζωντανεύει την ιστορία της χαμένης Εβραϊκής Κοινότητας στην Καστοριά. Η σχεδίαση της εφαρμογής έγινε από το τμήμα Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, το ΔΠΜΣ Προηγμένες Τεχνολογίες Πληροφορικής και Υπηρεσίες που συνδιοργανώνεται από τα Τμήματα Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και το Πανεπιστημίου Πειραιώς, το Φοιτητικό Παράρτημα IEEE Καστοριάς του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, τον οργανισμό Aktion Sühnezeichen Friedensdienste (Action Reconciliation Service for Peace) και το Κέντρο Σπουδών Εβραϊκής Κληρονομιάς Καστοριάς.
Η εφαρμογή υποστηριζόταν από εποπτικό υλικό (φυλλάδιο) που παράχθηκε προκειμένου να παρουσιάσει με απλό τρόπο τις πληροφορίες γύρω από την Εβραϊκή Κοινότητα της Καστοριάς και να παρουσιάσει τα αντικείμενα που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν στην διάδραση μεταξύ του χρήστη και της εφαρμογής. Στο φυλλάδιο μάλιστα δόθηκε ξεχωριστή έμφαση ώστε η εμφάνισή του να προσελκύει τους χρήστες (Μιχάλας & Γκόλα & Φασούλα & Χυτήρης, 2022 : 548). Μετά την δημιουργία του φυλλαδίου προχώρησαν στην παραγωγή των τρισδιάστατων μοντέλων από τα αντικείμενα που επέλεξαν να αναπαράγουν και στην συνέχεια δημιουργήθηκε η εφαρμογή στις πλατφόρμες OpenSpace3D, Unity και Vuforia (Μιχάλας & Γκόλα & Φασούλα & Χυτήρης, 2022 : 548-549).
Στην πραγματικότητα η όλη εφαρμογή σχεδιάστηκε ως μια ψηφιακή μουσειοσκευή, η οποία θα αποτελεί έναν πολύ εύκολο τρόπο οι χρήστες του διαδικτύου να γνωρίσουν την ιστορία της Χαμένης Εβραϊκής Κοινότητας της Καστοριάς, με μοναδική δέσμευση την λήψη της εφαρμογής και την κατοχή του εποπτικού υλικού, σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή.

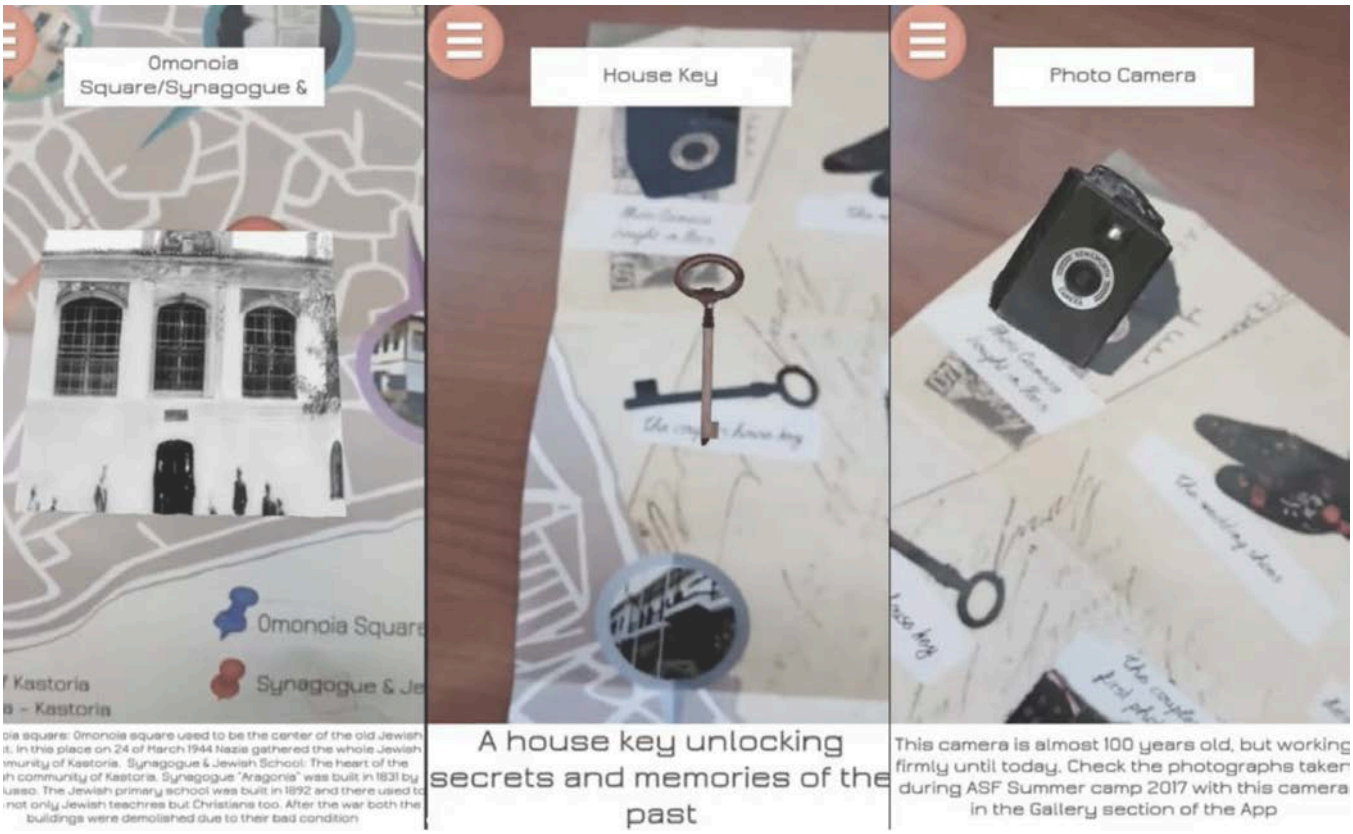

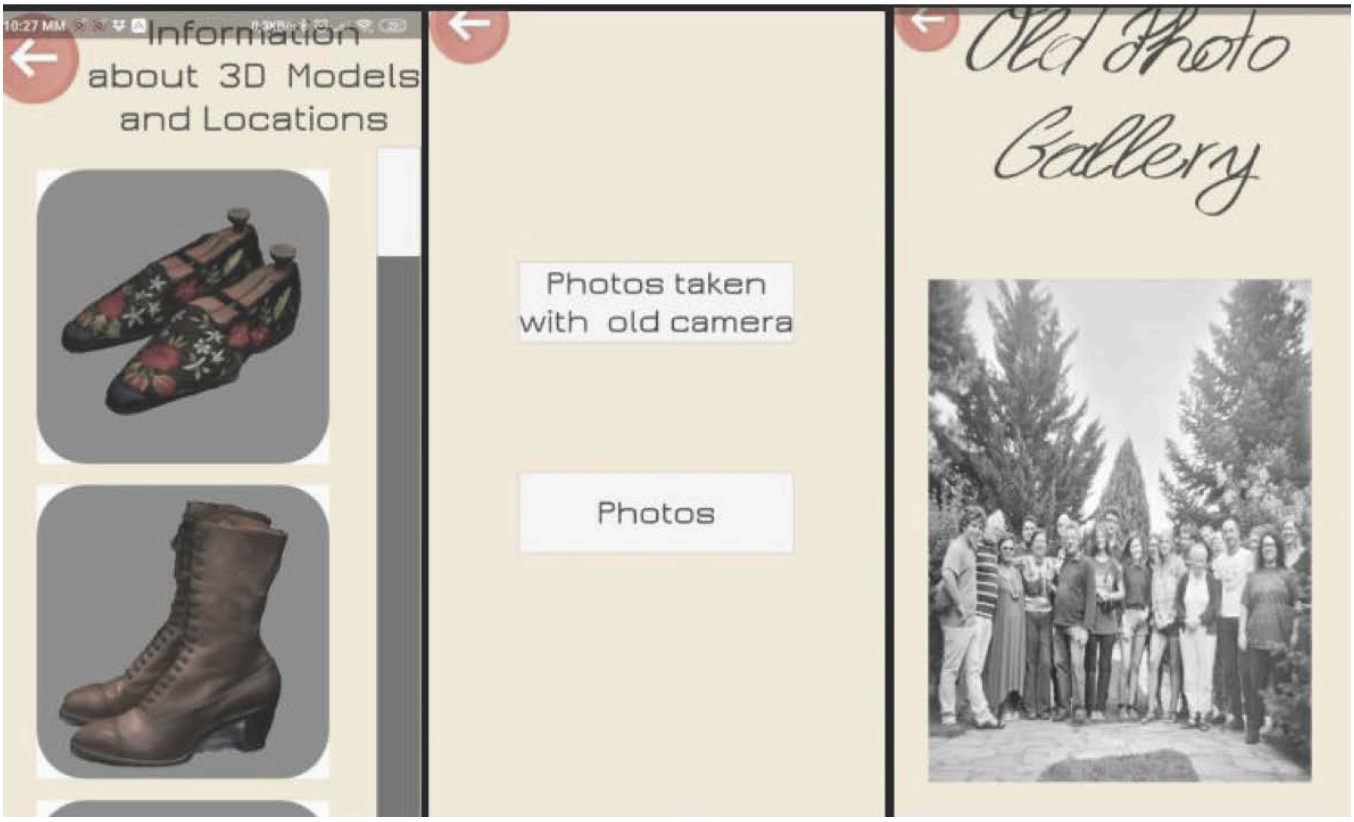

εικ. 59 - 60 Το ψηφιακό περιβάλλον της εφαρμογής για έξυπνες συσκευές Digital Museum in a Suitcase

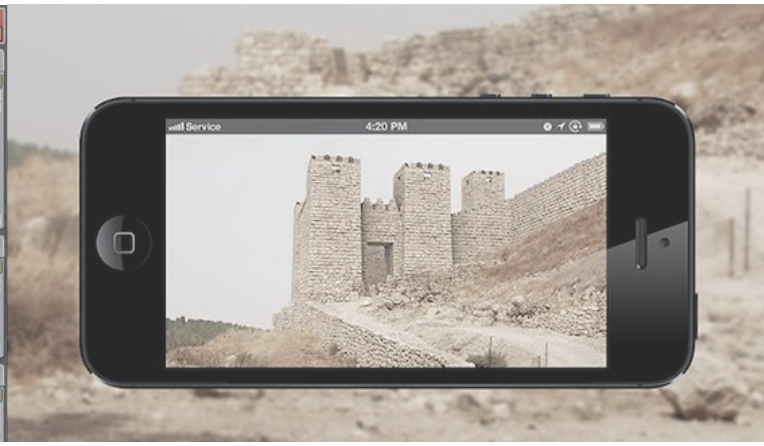

εικ. 61 Η βάση δεδομένων του MayaArch3D / αριστερά , εικ. 62 Το περιβάλλον της εφαρμογής ALU / δεξιά

MayaArch3D (2009) | The German Archaeological Institute - the GIScience Research Group at the University of Heidelberg (Copán, Honduras) / https://mayaarch3d.org

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα ξεκίνησε το 2009, με σκοπό την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου όπου άκμασε το βασίλειο των Mayans. Περιλαμβάνει μια σειρά από δραστηριότητες μέσα από την χρήση VR τεχνολογίας, τρισδιάστατων μοντέλων, και χαρτών GIS. Το project στοχεύει τόσο στην επιστημονική έρευνα, μέσα από την συγκέντρωση πληροφοριών για τα μνημεία, την παραγωγή τρισδιάστατων μοντέλων, την χρήση γεωεπιστημών, όσο και στην ανάδειξη και την φιλοξενία επισκεπτών στον ψηφιακά κατασκευασμένο χώρο. Επιπλέον, το πρόγραμμα υποστηρίζεται από μία βάση δεδομένων που συγκεντρώνει ψηφιακά παραγόμενες πληροφορίες όπως εικόνες, μοντέλα, βίντεο από ευρήματα και μνημεία της περιοχής. Παρά την ενεργητικότητα των σχεδιαστών, τον όμορφο και συγκροτημένο σχεδιασμό, καθώς και την ύπαρξη πολλών ταυτόχρονων προγραμμάτων που φιλοξενούνταν, φαίνεται πως και η συγκεκριμένη πρόταση έπεσε στην λήθη. Από όλα τα παρεχόμενα εργαλεία μόνο η προβολή τρισδιάστατων μοντέλων και η βάση δεδομένων (υπό προϋποθέσεις), συνεχίζουν να παραμένουν ενεργά.

Arbela Layers Uncovered (ALU) | (Arbel, Kurdistan)

Η συγκεκριμένη εφαρμογή σχεδιάστηκε ώστε να υποστηρίξει ψηφιακά την ανασκαφική έρευνα στην θέση Arbela στο Κουρδιστάν, γνωστή και από την μάχη στα Γαυγάμηλα (Mohammed-Amin, 2012: 2). Η εφαρμογή περιλάμβανε ένα πρόγραμμα επαυξημένης πραγματικότητας που λειτουργούσε σαν ψηφιακός ξεναγός. Μέσα λοιπόν από την ψηφιακή αναπαράσταση μνημείων, οι επισκέπτες μπορούσαν να ανακαλύψουν εικονικά αντικείμενα τοποθετημένα στον πραγματικό χώρο. Τέλος, υπήρχε και η δυνατότητα αλληλεπίδρασης με τους επισκέπτες όπου αφήναν εντυπώσεις για την εμπειρία τους. Η συγκεκριμένη εφαρμογή βασιζόταν σε δεδομένα που συλλέγονταν από έξυπνες συσκευές προκειμένου να μπορέσει να προσανατολιστεί στον χώρο και στο διεθνές σύστημα γεωαναφοράς (Mohammed-Amin, 2012: 5). Όπως σημειώνουν οι σχεδιαστές της, ο βασικός στόχος ήταν η εφαρμογή να προσφέρεται σε διαφορετικές γλώσσες (Mohammed-Amin, 2012: 5). Δυστυχώς, μέσα από μια πρόχειρη αναζήτηση στο διαδίκτυο μπορεί να διαπιστώσει κανείς για ακόμα μια φορά στον τομέα της διαχείρισης πως πρόκειται για ένα έργο εφήμερο που πλέον δεν είναι λειτουργικό.

ARCHAEORAMA | Πανεπιστήμιο Αιγαίου - Dataverse - Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων (Μύκονος-Δήλος, Ελλάδα) (Αναγνωστόπουλος, 2022)

Πρόκειται για ένα έργο που βρίσκεται σε εξέλιξη, και χρηματοδοτείται από την δράση «Υδατοκαλλιέργιες» - «Βιομηχανικά Υλικά» - «Ανοιχτή Καινοτομία στον Πολιτισμό» ΕΠΑνΕΚ/ΕΣΠΑ 2014-2020. Σκοπός του έργου είναι η χρήση των τεχνολογιών για την κατασκευή μιας ψηφιακής πλατφόρμας, που θα χωρίζεται σε επιμέρους έργα, και θα απευθύνεται αφενός στους ερευνητές που θα μπορούν να μελετήσουν εκτενώς τα πολιτιστικά αντικείμενα και να επαυξήσουν την γνώση και τις πληροφορίες για την ανασκαφική γνώση, και αφετέρου προς τους επισκέπτες όπου θα μπορούν να ακολουθήσουν ψηφιακές διαδρομές και ξεναγήσεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία. Αξίζει να σημειωθεί πως στο συγκεκριμένο έργο εξετάζεται και η χρήση των γυαλιών μεικτής πραγματικότητας HoloLens2, για τον συνδυασμό εικονικών πληροφοριών στον πραγματικό χώρο, και την δυνατότητα των χρηστών να επεξεργαστούν σε πραγματικό χώρο και χρόνο αυτές τις πληροφορίες.

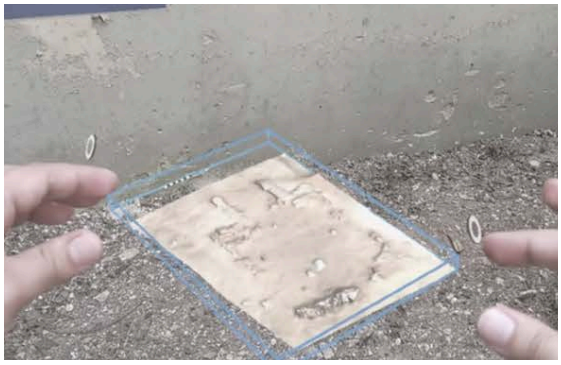

εικ. 63 Η χρήση της μεικτής πραγματικότητας

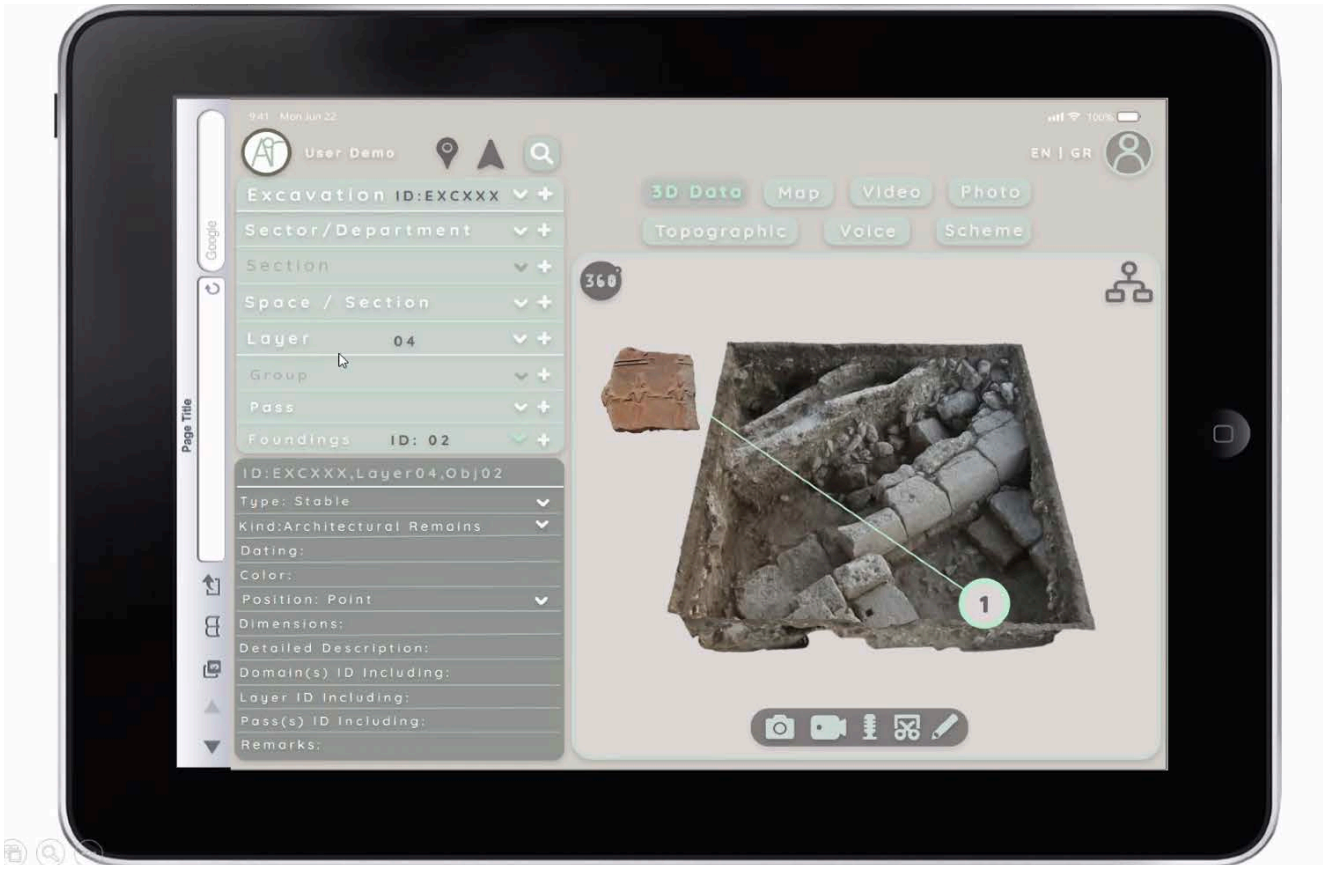

εικ. 64 Η βάση δεδομένων του προγράμματος ARCHAEORAMA

εικ. 65 Τρισδιάστατο μοντέλο του προγράμματος DigiArt

DigiArt | Archéologie Andennaise - Aigai - Vulcan - Pix4D - CNRS - LJMU - CERTH (Europe) / https://mklab.iti.gr/digiart/

Πρόκειται για ένα μεγάλο πανευρωπαϊκό αρχαιολογικό πρόγραμμα που διενεργείται στο πλαίσιο του χρηματοδοτικού προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης Horizon 2020. Στόχος του προγράμματος είναι η αποτελεσματική αποτύπωση, επεξεργασία και ανάδειξη των πολιτιστικών αντικειμένων, από τους συνεργαζόμενους φορείς. Τα αποτελέσματα του προγράμματος παράγονται μέσα από τεχνολογίες εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας, τρισδιάστατης μοντελοποίησης, digital storytelling και άλλες. Το πρόγραμμα στοχεύει τόσο στην τεκμηρίωση και την προστασία των πολιτιστικών αντι[κειμένων], όσο και στην ανάδειξη, και απευθύνεται στην επιστημονική κοινότητα, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία των πολιτών.

Aurasma | (Διαδίκτυο) / https://www.auganix.org/hud/aurasma/

Η Aurasma είναι μια δωρεάν ψηφιακή πλατφόρμα παραγωγής περιβάλλοντος επαυξημένης πραγματικότητας μέσα από μια κινητή συσκευή. Ο τρόπος λειτουργίας, οι δυνατότητες και οι έξυπνες λειτουργίες την καθιστούν ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο στην δημιουργία εφαρμογών, που ενδεχομένως με τον κατάλληλο χειρισμό να είναι εξαιρετικά χρήσιμο και στους επιστήμονες της διαχείρισης πολιτισμού.

Συνοπτικά

Από τα έργα που παρουσιάστηκαν στην υποενότητα παρόμοιες προτάσεις των τεχνολογικών εφαρμογών στην πολιτιστική διαχείριση, οι δράσεις που κρατάμε ως ιδέες για τον σχεδιασμό του αρχαιολογικού έργου στην ανασκαφή της Αρχαίας Τενέας είναι:

- η δυνατότητα εικονικής ανακατασκευής ενός μνημείου, μέσα από τρισδιάστατα μοντέλα
- οι τρισδιάστατοι απτικοί χάρτες
- η ανάγκη της καλής οργάνωσης μιας βάσης δεδομένων, η ψηφιοποίηση του υλικού, η χρήση μεταδεδομένων, η ανάγκη της διαφύλαξης της ασφάλειας και η ανοιχτή πρόσβαση στην κοινωνία των πολιτών
- η χρήση των έξυπνων συσκευών στην λειτουργία ενός πολιτιστικού φορέα και στην προστασία των πολιτιστικών αντι[κειμένων]
- η δυνατότητα της χρήσης του παράγοντα του χρόνου στην ανακατασκευή πόλεων
- η μεγάλη επισκεψιμότητα ανάλογα με τον φορέα ενός έργου, και την καλή επικοινωνία του προγράμματος
- η ανάγκη της διαρκούς ανατροφοδότησης του υλικού, του καλού σχεδιασμού και της διασφάλισης της βιωσιμότητας ενός έργου
- η χρήση της τεχνολογίας εικονικής πραγματικότητας για την περιήγηση σε αρχαιολογικούς χώρους που δεν είναι δυνατόν να αναδειχθούν διαφορετικά, και οι ψηφιακοί χάρτες
- Η επαυξημένη πραγματικότητα και οι δυνατότητες χρήσης της για την διάδραση μνημείου και επισκέπτη, την επαύξηση της πληροφορίας, τις εκπαιδευτικές εφαρμογές, τις αφηγηματικές τεχνικές και την αποτελεσματική εμβύθιση
- Η in situ experience μέσα από μια εφαρμογή στον φυσικό χώρο
- ο μεγεθυντικός φακός - συσκευή που βοηθά τους χρήστες μέσα από την χρήση τεχνολογίας επαυξημένης πραγματικότητας να περιηγηθούν στον χώρο και να ανακαλύψουν πληροφορίες και δράσεις, χωρίς να αποσπούνται από τις άλλες λειτουργίες μιας έξυπνης συσκευής
- ο διαδραστικός τοίχος έργο τέχνης, όπου μέσα από την χρήση μίας εφαρμογής οι χρήστες αποθηκεύουν τα αγαπημένα τους πολιτιστικά αντι[κείμενα]
- τα QR codes που βοηθούν στον προσανατολισμό μιας εφαρμογής σε απομακρυσμένα μέρη χωρίς σήμα, και δίνουν την δυνατότητα διαμοιρασμού πρόσθετου πληροφοριακού υλικού
- η μουσειοσκευή ως εκπαιδευτικό εργαλείο, ψηφιακά
- η ύπαρξη πολλών προγραμμάτων που διευκολύνουν την παραγωγή ψηφιακών εργαλείων
- η χρήση γυαλιών μεικτής πραγματικότητας στην μελέτη και την ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου
- η εφήμερη φύση του ψηφιακού έργου, η ανάγκη διαρκούς ενημέρωσης του υλικού και της ύπαρξης ενός φορέα που θα συνεχίσει τις εργασίες του στο μέλλον

05.

Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

«Ο χρόνος είναι η μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα σε δύο τόπους.» (Τενεσί Ουίλλιαμς, Γυάλινος Κόσμος)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως εύστοχα το διατύπωσε ο Carl Sauer (1925) «ο πολιτισμός είναι ο εκπρόσωπος, το φυσικό τοπίο είναι το ενδιάμεσο, και το πολιτισμικό τοπίο είναι το αποτέλεσμα.», υποδηλώνοντας ακριβώς την ενεργητική διάσταση των ανθρώπων ως φορέων του πολιτισμού στην αντίληψη του τοπίου.

Η τοπική κοινωνία όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες του έργου. Η ιστορία ενός τόπου αναδύεται μέσα από τις επανειλημμένες εγγραφές του χρόνου πάνω στον χώρο, αφού το να ζεις σημαίνει να αφήνεις ίχνη (Δουκέλλης, 2005· Παλυβού, 2022: 114). Ο διαχειριστής είναι απαραίτητο να προσεγγίσει του κατοίκους της περιοχής που βρίσκεται το μνημείο, ώστε να συνδιαμορφώσει μαζί τους το ίδιο το έργο, να τους συν-κινήσει και να καταφέρει να διασφαλίσει την μελλοντική προστασία του μνημείου από τους κατοίκους και την βιωσιμότητα του ίδιου του διαχειριστικού έργου. Με αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν η νέα πραγματικότητα που εισάγει ένα έργο, να ενταχθεί μέσα στην πραγματικότητα της κοινωνίας που υπήρξε παρούσα στον χώρο και πριν την εκτέλεσή του. Κατανοούμε λοιπόν πως, ο χώρος δεν θα πρέπει να νοείται ως αποκομμένος από τον χρόνο, και την ανθρώπινη παρουσία, αλλά ως μία διαρκώς επανανοηματοδοτούμενη πραγματικότητα των εκάστοτε δρώντων υποκειμένων (Δαλκαβούκης, 2015).

Είναι σκόπιμο λοιπόν να μελετήσουμε το πεδίο γύρω από το οποίο πρόκειται να διαμορφώσουμε τα διαχειριστικά έργα που θα ακολουθήσουν, και να γνωρίσουμε πτυχές της τοπικής ταυτότητας των κατοίκων της περιοχής.

εικ. 66 Ο Σιδηροδρομικός σταθμός Χιλιομοδίου στις αρχές του 20ου αιώνα

Είναι απαραίτητο ο διαχειριστής, να γνωρίσει το κοινωνικό περιβάλλον του έργου, ώστε πριν στοχεύσει στην τεχνοκρατική οργάνωση του πλάνου, να γλιστρήσει μέσα στην ροή του κοινωνικού γίγνεσθαι, να αμφισβητήσει το ίδιο του το έργο, και να αναγνωρίσει την ανάγκη να αποκτήσει προσαρμοστικότητα.

Εικ. 67 Χάρτης της βορειοανατολικής Κορινθίας στον οποίο σημειώνονται οι σημαντικότερες αρχαίες πόλεις με τις οποίες διατηρούσε σχέσεις η αρχαία Τενέα, καθώς επίσης και σημειώνεται με πορτοκαλί χρώμα η πιθανή πορεία της Κοντοπορείας.

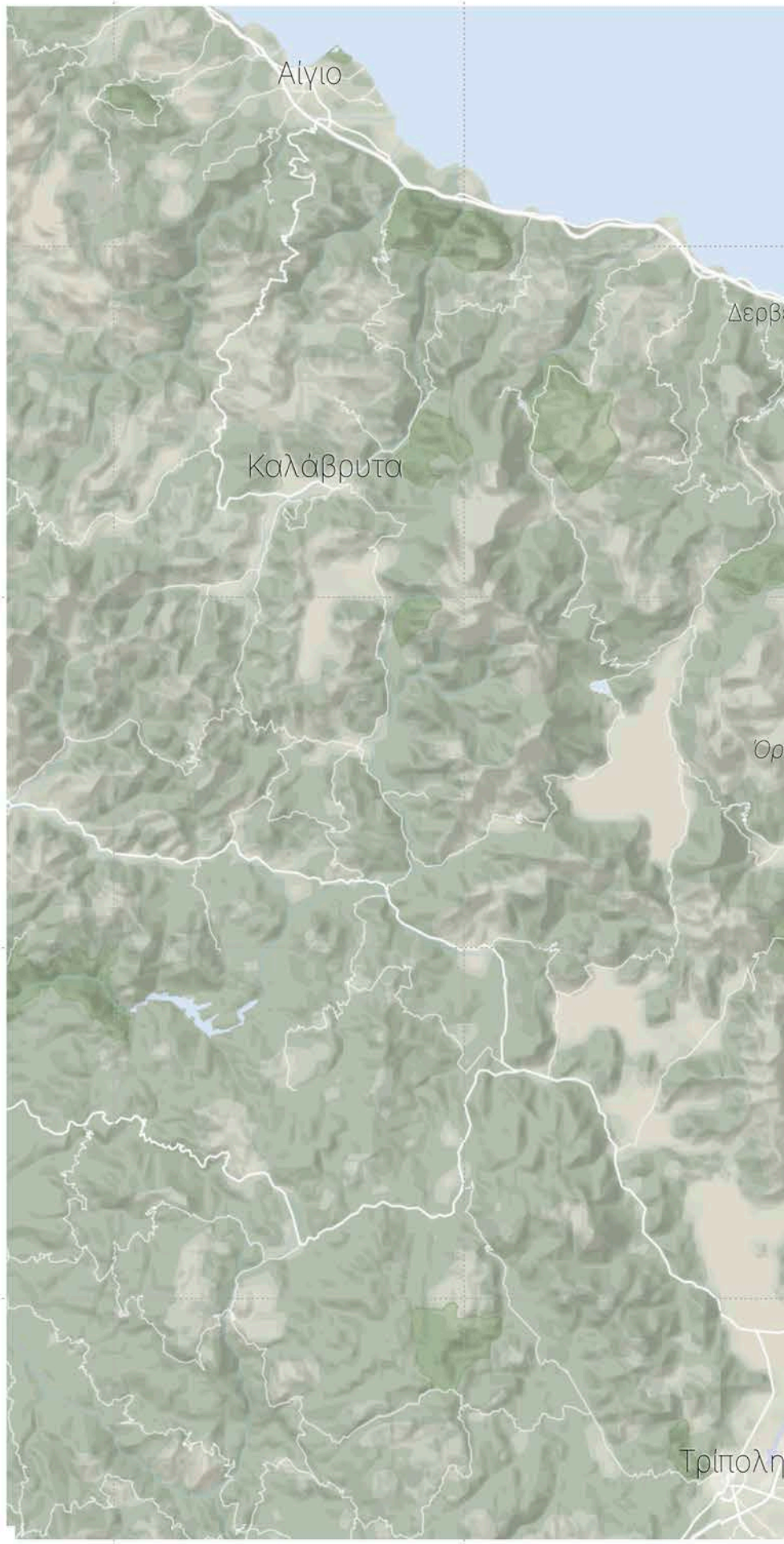

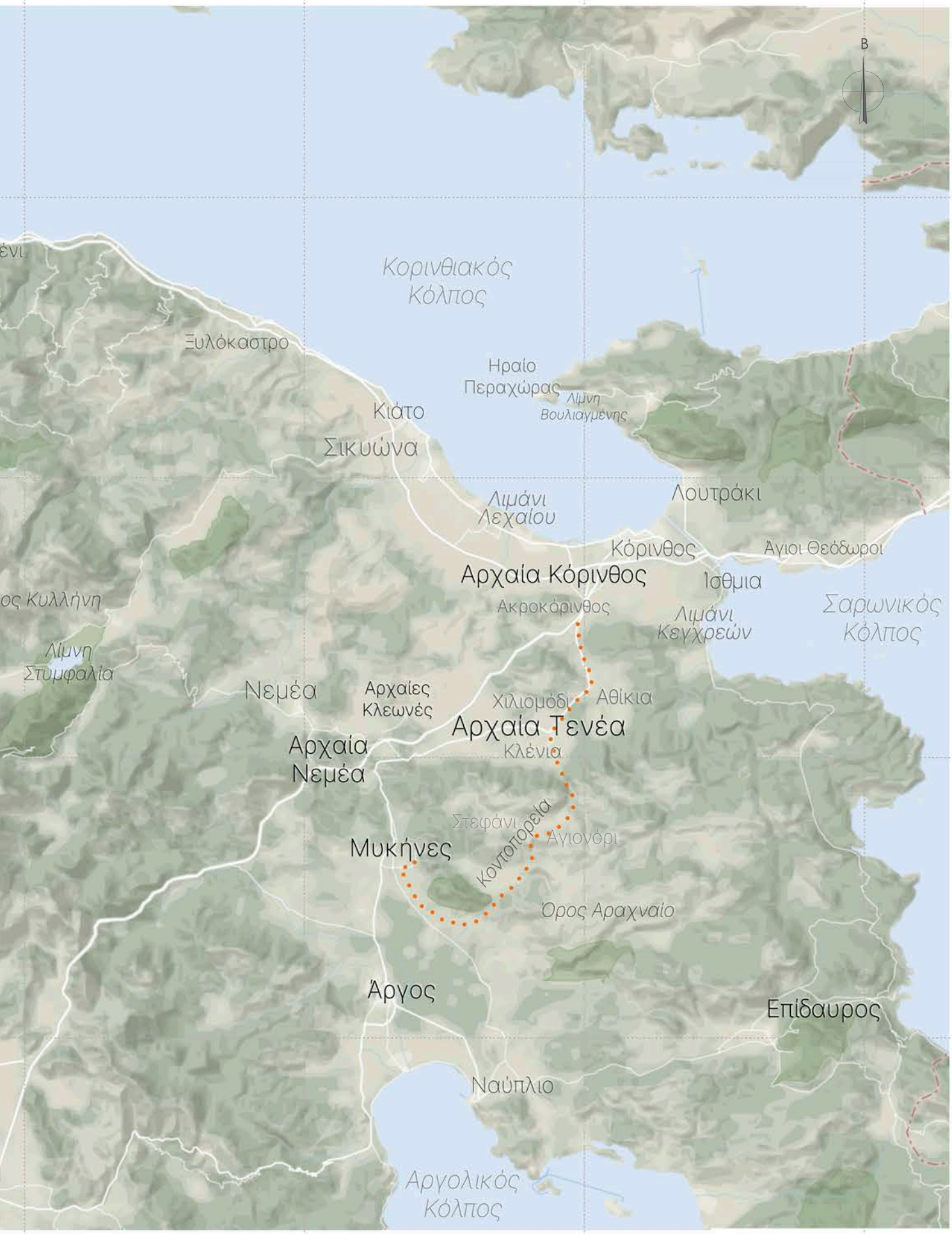
Β
Κορινθιακός Κόλπος
Ξυλόκαστρο
Ηραίο Περαχώρας
Λίμνη Βουλιαγμένης
Κιάτο
Σικυώνα
Λιμάνι Λεχαίου
Λουτράκι
Κόρινθος
Άγιοι Θεόδωροι
Αρχαία Κόρινθος
Ισθμια
Ακροκόρινθος
Λιμάνι Κεγχρεών
Σαρωνικός Κόλπος
Λίμνη Στυμφαλία
Νεμέα
Αρχαίες Κλεωνές
Χιλιομόδι
Αθίκια
Αρχαία Τενέα
Κλένια
Αρχαία Νεμέα
Στεφάνι
Αγιονόρι
Κοντοπορεία
Μυκήνες
Όρος Αραχναίο
Άργος
Επίδαυρος
Ναύπλιο
Αργολικός Κόλπος

ΧΙΛΙΟΜΟΔΙ

Η ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, διεξάγεται μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων του Χιλιομοδίου και της Κλένιας στην Κορινθία, όπου ξεκίνησε για πρώτη φορά το 2013. Οι ανασκαφικές έρευνες των ετών που προηγήθηκαν της μελέτης (2013-2021), έχουν επικεντρωθεί στην περιοχή αυτή όπου τα ανασκαφικά ευρήματα στοιχειοθετούν την ύπαρξη κατοίκησης από την 3η χιλιετία π.Χ.

Το Χιλιομόδι[22] Κορινθίας είναι ένα μικρό σύγχρονο ημιορεινό χωριό της Νοτιοανατολικής Πελοποννήσου (pelloponnisos-search a, 2022), με έκταση 1,89 τετραγωνικών χιλιομέτρων και 1510 κατοίκους (απογραφή 2021). Βρίσκεται μόλις 18 χλμ. από την Κόρινθο, 33 χλμ. από το Άργος και 17 χλμ. από την αρχαία Νεμέα (εικ. 67). Το χωριό είναι χτισμένο πάνω σε διάφορα υψώματα και λόφους, διαθέτει δικό του κάμπο κυρίως με ελαιώνες (εικ. 68) και το υψόμετρό του είναι 340 μέτρα. Συνορεύει με τα χωριά Κλένια, Αθίκια, Σολωμό, Αγιονόρι, Στεφάνι, Σπαθοβούνι και Άγιο Βασίλειο. Η θέση του χωριού (εικ. 69), σε συνδυασμό με το γεωφυσικό ανάγλυφο της περιοχής, το καθιστούν ένα μέρος με

[22] Το όνομα του χωριού λέγεται πως οφείλεται στην τεράστια παραγωγή σιταριού που κατάφεραν οι κάτοικοι στα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του. Παραγωγή ίση με 1000 μόδια, μονάδος μέτρησης δημητριακών και σιτηρών. Μία άλλη ερμηνεία που δίνεται είναι πως οι Ερετριείς κάτοικοι του Αγιονορίου αφού εκδιώχθηκαν από το Αγιονόρι, ζήτησαν άδεια να κατοικήσουν και τους δόθηκε η δυνατότητα να εγκατασταθούν σε μία περιοχή που απείχε μόλις χίλια μόδια από το Αγιονόρι (Κουστούρου, 1969). Ενώ μία τρίτη, θέλει κατοίκους του Αγιονορίου να ζητούν από την Μονή πιθανόν της Φανερωμένης να εγκατασταθούν στην περιοχή και η Μονή να τους δίνει μια έκταση χιλίων μοδίων (1000 στρέμματα) (Κοστούρου, 1969).

εικ. 68 Η εύφορη κοιλάδα του Χιλιομοδίου

εύκρατο κλίμα, πλούσια χλωρίδα και την δυνατότητα εκτεταμένης καλλιέργειας λόγω των εύφορων εδαφών.

Η ιστορία του σύγχρονου χωριού ξεκινάει περίπου στις αρχές του 19ου αιώνα, μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, όταν κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή ερχόμενοι από τα γύρω ορεινά χωριά, Αγιονόρι και Στεφάνι. Κατά την διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης στην ευρύτερη περιοχή έλαβαν χώρα σημαντικές μάχες που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την επιτυχία του αγώνα της Ανεξαρτησίας, με πιο γνωστές την μάχη στα Δερβενάκια στις 26 Ιουλίου του 1822[23] και την μάχη στην Κλεισούρα στις 28 Ιουλίου του 1822. Η πρώτη επίσημη καταγραφή κατοίκων ανάγεται στο 1843, όπου καταγράφονται περίπου 311 κάτοικοι, ενώ είχαν προηγηθεί και ορισμένες καταγραφές όπως αυτή που αναφέρει ο Πουκεβίλ (1997) το 1817 με 20 οικίες και το 1834 με 68 κατοίκους (Ηλίας, 2010: 163).

Πολύ γρήγορα, η κομβική θέση του χωριού πάνω στον δρόμο, της Κοντοπορείας[24], που οδηγεί από την Κόρινθο στο Άργος και τις Μυκήνες (εικ. 67), ανέδειξε το χωριό σε κεφαλοχώρι. Ενώ η γεωμορφολογία της περιοχής και τα νέα έργα υποδομών είχαν ως συνέπεια την σταδιακή αύξηση των κατοίκων και την επικράτηση του χωριού έναντι των γειτονικών.

[23] Οι κάτοικοι του Χιλιομοδίου έχουν στήσει μνημείο, που φιλοτεχνήθηκε από τον Φανή Σακελλάριο προς τιμήν του Νικηταρά που ηγήθηκε τις μάχης των Δερβενακίων. Στις 10-11 Οκτωβρίου του εκάστοτε έτους τελείται επιμνημόσυνη δέηση προς τιμήν του αγωνιστή και κατατίθενται στέφανοι από την πολιτική ηγεσία της περιοχής. Το μνημείο είναι τόσο σημαντικό για τους κατοίκους της περιοχής όπου ο λόφος ονομάζεται «λόφος του Νικηταρά», τοπωνύμιο που χρησιμοποιείται ευρέως από όλους του κατοίκους.

[24] Ο συγκεκριμένος δρόμος μνημονεύεται όχι μόνο από αρχαίους συγγραφείς, άλλα και από την επίσημα εκδιδόμενη «Tabula Peutingeriana», ένα είδος χάρτη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που καταγράφει τα κύρια οδικά δίκτυα αυτής (Χατζηαγγέλου, 2009: 297-304).

εικ. 69 Άποψη του χωριού από Νότια

Στα έτη που ακολούθησαν μετά το 1861 ο πληθυσμός του υπερδιπλασιάστηκε, ενώ με την απογραφή του 1981 καταγράφεται ο μεγαλύτερος αριθμός κατοίκων του χωριού[25]. Η μεγάλη αυτή αύξηση του πληθυσμού, η εξέχουσα θέση και η φημολογούμενη ιστορία της περιοχής ως του τόπου που άκμασε η πόλη της Τενέας οδήγησαν στην επιλογή του χωριού ως της πρωτεύουσας του Δήμου Τενέας[26], από το 1999 ως το 2010. Μετά το 2010, με το πρόγραμμα Καποδίστριας, ο δήμος εντάχθηκε ως δημοτική ενότητα στον δήμο Κορινθίων.

Οι κάτοικοι του χωριού ασχολούνται κατά βάση με την καλλιέργεια γης, την αμπελουργία, την παραγωγή σιτηρών, και την ελαιουργία, καθώς επίσης και με την κτηνοτροφία, την πτηνοτροφία και το εμπόριο. Η ανάδειξη του χωριού ως έδρας του δήμου Τενέας οδήγησε στην ίδρυση υπηρεσιών όπως το ΚΕΠ Χιλιομοδίου, το Ταχυδρομείο, το Αγροτικό Ιατρείο, τις σχολικές μονάδες για όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και τις αθλητικές εγκαταστάσεις του χωριού. Το 2021 ξεκίνησε η ανέγερση ανοιχτού θεάτρου κοντά στο μνημείο του Νικηταρά το οποίο ολοκληρώνεται μέσα στο 2022.

Οι κάτοικοι γιορτάζουν στις 21-23 Αυγούστου κάθε έτους το πανηγύρι της Παναγίας Φανερωμένης και πραγματοποιούν λιτάνευση της εικόνας μέχρι το παλαιό Μοναστήρι[27]. Το πανηγύρι είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την τοπική κοινωνία και την κοινωνική ταυτότητα των κατοίκων. Πρόκειται για την σημαντικότερη τοπική θρησκευτική εορτή του Χιλιομοδίου, και γιορτάζεται μεγαλοπρεπώς, παρά το γεγονός ότι πολιούχος του χωριού είναι ο Άγιος Γεώργιος. Ο Άγιος Γεώργιος ορίστηκε ενοριακός ναός το 1911, στις 14 Δεκεμβρίου, με Βασιλικό Διάταγμα.

Στο χωριό δραστηριοποιούνται αρκετοί σύλλογοι που έχουν ιδρυθεί από κατοίκους και ασχολούνται με το θέατρο, την μουσική, την περιβαλλοντική προστασία[28], την ψυχαγωγία των ηλικιωμένων, τον αθλητισμό[29], την φιλοζωία και την προστασία πολιτισμικής κληρονομιάς. Αξίζει να σημειωθεί πως, το Χιλιομόδι είναι τόπος γενέτειρας σημαντικών προσωπικοτήτων του καλλιτεχνικού χώρου, όπως η ηθοποιός Ειρήνη Παππά, ο σκηνοθέτης Μανούσος Μανουσάκης, ο ποιητής Βασίλης Ρωτάς και των ιδρυτών από το δημοφιλές ροκ συγκρότημα 1000mods, του οποίου το όνομα παραπέμπει στην καταγωγή των μουσικών. Επιπλέον, στις προσωπικότητες του χωριού ξεχωρίζει ο επιχειρηματίας Παναγιώτης Βερδές, ιδρυτής της ιδιαίτερα ανεπτυγμένης εταιρίας παζλ V-Cubes.

---

[25] 1.704 κάτοικοι

[26] Ο Δήμος Τενέας περιλάμβανε το Χιλιομόδι, το Αγιονόρι, τον Άγιο Βασίλειο, την Κλένια, τον Κουτάλα, τον Μαψό, το Σπαθοβούνι και το Στεφάνι, και συγκροτήθηκε με τον νόμο 2539 (ΦΕΚ 244/4.12.1997 τ. Α') (Ηλίας, 2010: 18).

[27] Το Παλαιό Μοναστήρι Παναγίας Φανερωμένης ιδρύθηκε περίπου το 1250 μ.Χ. ως ανδρώα Μονή της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου. Κατα το 1897 μεταφέρθηκε σε νέα θέση τρία χιλιόμετρα ανατολικά του χωριού ενώ το 1949 το μοναστήρι έγινε γυναικείο (Κορδώσης, 1997). Είναι κηρυγμένο ιστορικό διατηρητέο μνημείο, με την ΥΑ 99791/3277/24.10.1951 (ΦΕΚ 219/Β/31.10.1951) (Ηλίας, 2010: 35). Μάλιστα περιγράφεται εκτενώς από τον Ορλάνδο (1935: 88-90), στο έργο του Βυζαντινοί ναοί της Ανατολικής Κορινθίας.

[28] Μετά τις καταστροφικές πυρκαγιές του 2007 δημιουργήθηκε ο πρότυπος σύλλογος περιβαλλοντικής προστασίας SOSTE TO , που επιβλέπει την προστασία των δασών της περιοχής.

[29] Η ποδοσφαιρική ομάδα του χωριού ονομάζεται Ατρόμητος Χιλιομοδίου.

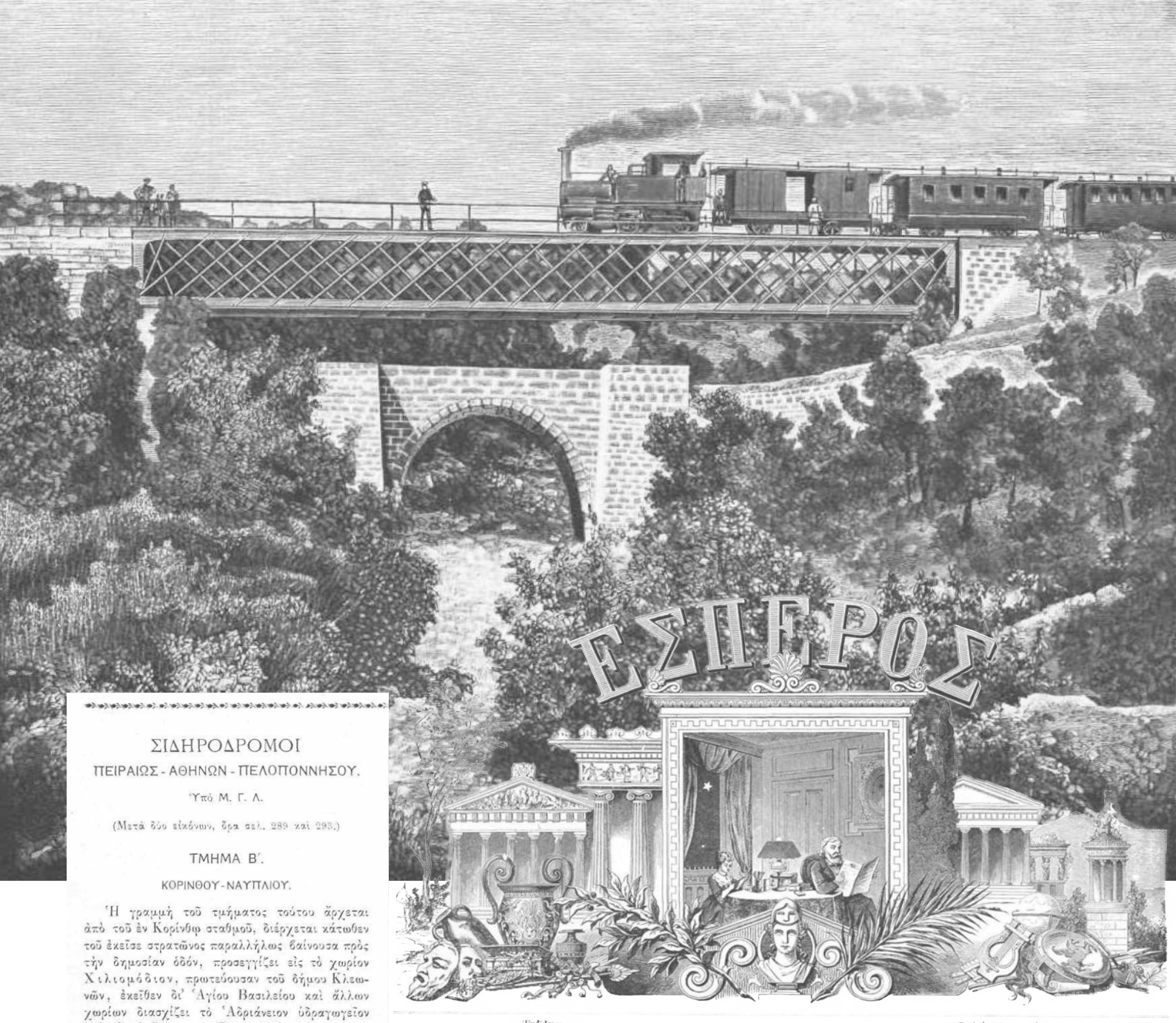

ΕΣΠΕΡΟΣ

Ετος Ε'. Εκδίδεται τῇ 1/13 καὶ 15/27 ἑκάστου μηνός. Ἐν ΛΕΙΨΙΑι τῇ 1/13 Φεβρουαρίου 1886 Τιμὴ ἐτησία προπληρωμένη εἰς χρυσόν. Φράγκ. 40. Ἀργ. 32. Ρούβλ. 16. Αρ. 115.

ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΙ

ΠΕΙΡΑΙΩΣ - ΑΘΗΝΩΝ - ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ.

Ὑπὸ Μ. Γ. Λ.

(Μετὰ δύο εἰκόνων, ὅρα σελ. 289 καὶ 293.)

ΤΜΗΜΑ Β'.

ΚΟΡΙΝΘΟΥ - ΝΑΥΠΛΙΟΥ.

Ἡ γραμμὴ τοῦ τμήματος τούτου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ἐν Κορίνθῳ σταθμοῦ, διέρχεται κάτωθεν τοῦ ἐκεῖσε στρατῶνος παραλλήλως βαίνουσα πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδόν, προσεγγίζει εἰς τὸ χωρίον Χιλιομόδιον, πρωτεύουσαν τοῦ δήμου Κλεωνῶν, ἐκεῖθεν δι' Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἄλλων χωρίων διασχίζει τὸ Ἁδριάνειον ὑδραγωγεῖον (δι' οὗ τὰ ὕδατα τῆς Στυμφαλίδος λίμνης διωχετεύοντο εἰς τὴν ἀρχαίαν Κόρινθον), καὶ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς Νεμέαν. Μετὰ τοῦτο συναντᾷ τὴν χωρίζουσαν τὴν Κορινθίαν τῆς Ἀργολίδος ὀροσειράν, Δερβενάκια, ἣν ὑπερβαίνει διὰ τῆς ἀρκτικῆς στενοπορίας· ἐκεῖθεν δὲ κατέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀργολίδος παρὰ τὰς ἀρχαίας Μυκήνας (ἃς προσεγγίζει εἰς ἀπόστασιν τριῶν χιλιομέτρων), διέρχεται τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ Ἰνάχου καὶ τοῦ χειμάρρου Χαράδρου διὰ σιδηρῶν γεφυρῶν, ὧν ἡ τοῦ Χαράδρου εἶναι ἀνοίγματος 100 μέτρων, μεθ' ὃ εἰσέρχεται εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἄργους.

Ἐξ Ἄργους ἡ γραμμὴ βαίνουσα παραλλήλως τῆς δημοσίας ὁδοῦ προσεγγίζει τὸ χωρίον Δαλαμανάρα, διέρχεται παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς ἀρχαίας Τύρινθος καὶ φθάνει εἰς Ναύπλιον. Ἐκ τοῦ σταθμοῦ δὲ τοῦ Ναυπλίου, κειμένου εἰς τὴν πρὸ τοῦ φρουρίου Πλατεῖαν, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Παλαμηδίου, ἡ γραμμὴ προβαίνει δι' ὅλης τῆς προκυμαίας μέχρι τοῦ τελωνειακοῦ καταστήματος διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων.

Ἐξ Ἄργους μικρὰ διακλάδωσις ἐξ 9 χιλιομέτρων περίπου διήκει μέχρι Μύλων (ἀρχαίας Λέρνης), κειμένων εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ Ναυπλίου ἀκτήν, ἔνθα καταλήγει ἡ ἐκ Τριπόλεως δημοσία ὁδός.

Τὸ τμῆμα Κορίνθου-Ναυπλίου ἔχει σταθμὸν Α'. τάξεως, πλὴν τοῦ τῆς Κορίνθου, ἕνα ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τὸ χιλιόμ. 64 ἐκ Κορίνθου· Β'. τάξεως ἕνα ἐπίσης ἐν Ἄργει κατὰ τὸ χιλιόμ. 54. Γ'. τάξεως δύο, ἐν Χιλιομοδίῳ (χιλ. 19) καὶ ἐν Μύλοις (χιλ. 63). Στάσεις δὲ ἐν Ἁγίῳ Βασιλείῳ (χιλιόμ. 25), ἐν Νεμέᾳ (χιλ. 36), ἐν Φυκτίοις (χιλ. 44), ἐν Κουτσοποδίῳ (χιλ. 48), ἐν Δαλαμανάρᾳ (χιλ. 56) καὶ ἐν Τύρινθι (χιλ. 60).

Ἐν Ναυπλίῳ ἵδρυνται ἀποθῆκαι ὑλικοῦ καὶ ἐμπορευμάτων καὶ ἐργοστάσιον συντηρήσεως τοῦ κινητοῦ ὑλικοῦ. Ἀποθῆκαι ὑδρεύσεως τῶν ἀτμομηχανῶν ὑπάρχουσιν ἐν Ναυπλίῳ, Μύλοις καὶ Χιλιομοδίῳ, καὶ τηλεγραφικὰ γραφεῖα ἐν Ναυπλίῳ, Ἄργει, Μύλοις καὶ Χιλιομοδίῳ.

Διὰ τοῦ σταθμοῦ Μύλων ἐξυπηρετεῖται ἡ συγκοινωνία τῆς κεντρώας Πελοποννήσου, καθόσον εἰς Μύλους καταλήγει ἡ ἐκ Τριπόλεως ὁδός, δι' ἧς ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὰς Ἀθήνας κτλ. ἡ κεντρώα Πελοπόννησος. Διὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἐκ Ναυπλίου καὶ Μύλων ὁ ἐπιβάτης ἀφικνεῖται εἰς Ἀθήνας μετὰ πέντε ὥρας, ἐν ᾧ διὰ τῶν

εικ. 70 Η αναφορά στην εφημερίδα ΕΣΠΕΡΟΣ της νέας σιδηροδρομικής γραμμής Κορίνθου - Ναυπλίου, που διέρχονταν από το Χιλιομόδι
εικ. 71 Η διέλευση τρένου από τον σταθμό του Χιλιομοδίου (μέση δεξιά)
Εικ. 72 Ο σταθμός του Χιλιομοδίου (κάτω δεξιά)

εικ. 73 Η παλαιά μονή Φανερωμένης

εικ. 74 Αεροφωτογραφία από το νέο ανοιχτό θέατρο Ειρήνη Παπά

εικ. 75 Χάρτης της περιοχής μελέτης

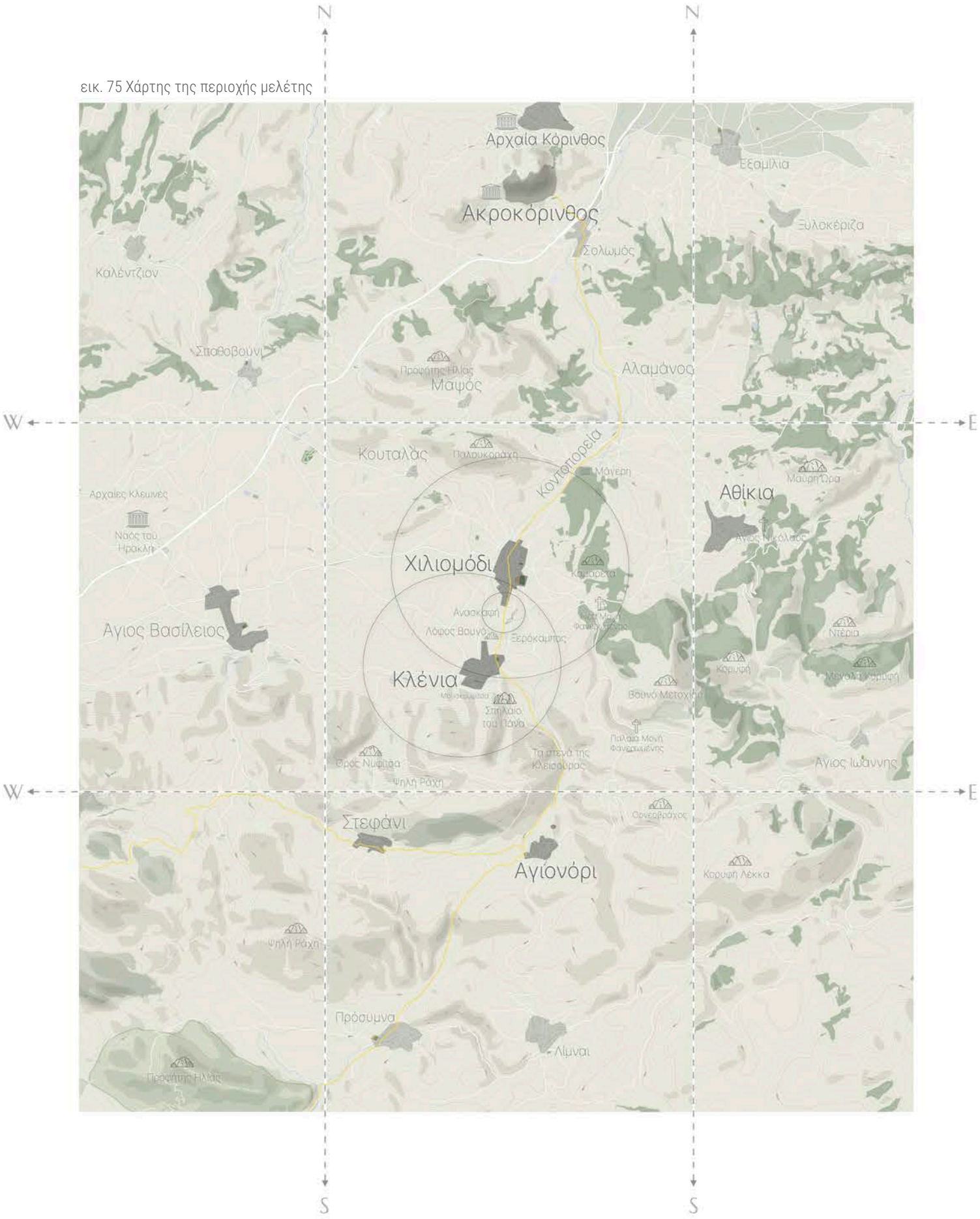

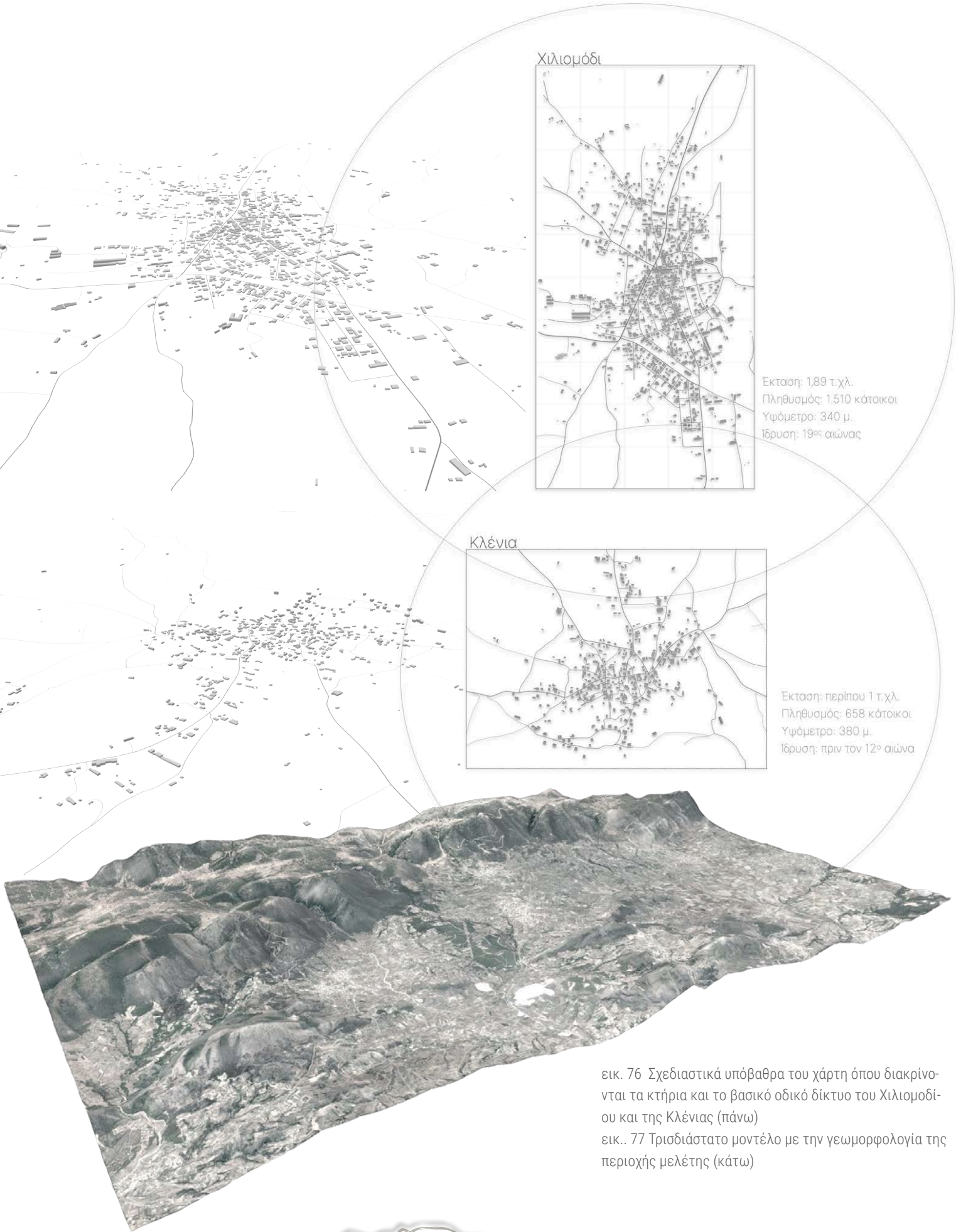

εικ. 76 Σχεδιαστικά υπόβαθρα του χάρτη όπου διακρίνονται τα κτήρια και το βασικό οδικό δίκτυο του Χιλιομοδίου και της Κλένιας (πάνω)

εικ.. 77 Τρισδιάστατο μοντέλο με την γεωμορφολογία της περιοχής μελέτης (κάτω)

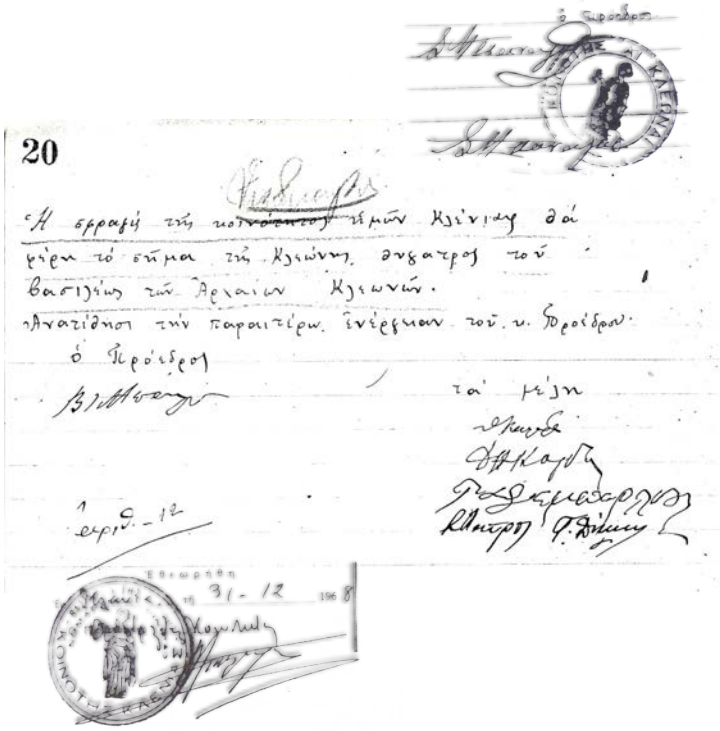

20

εικ. 78 Πρακτικά από το δημοτικό συμβούλιο της Κλένιας όπου αποφασίσθηκε η καθιέρωση του εμβλήματος της κοινότητας

ΚΛΕΝΙΑ

Πέραν του Χιλιομοδίου, η ανασκαφική έρευνα διεξάγεται και στην τοπική κοινότητα Κλένιας. Πρόκειται για ένα γειτονικό χωριό με το Χιλιομόδι. Τα δύο χωριά σχεδόν εφάπτονται, με τα σύνορα τους να είναι σχεδόν δυσδιάκριτα (εικ. 75). Το χωριό της Κλένιας έχει τα ίδια γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά με το Χιλιομόδι, με ελαφρώς υψηλότερο υψόμετρο, ενώ μοιράζεται και την ίδια εύφορη πεδιάδα. Βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Νυφίτσα[30] σε ύψος 380 μέτρα, και έχει 658 μόνιμους κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή του 2021 (pelloponnisossearch b, 2022).

Η προέλευση της ονομασίας του χωριού δεν είναι με βεβαιότητα γνωστή κα-

[30] Στο όρος Νυφίτσα βρίσκεται και το σπήλαιο του Πανός το οποίο όπως σημειώνεται παρακάτω φιλοξενεί μια σειρά από σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα και σχετίζεται με την πόλη της αρχαίας Τενέας.

εικ. 79 Η περιοχή του Αγίου Νικολάου Κλένιας

θώς μέχρι τουλάχιστον τη δεκαετία του 1940 υπήρχε μία συνωνυμία με τις γειτονικές Κλεωνές[31]. Φαίνεται πως το όνομα Κλεωναί το οποίο επιβεβαιώνεται από διάφορα πρακτικά του Κοινοτικού συμβουλίου το 1930 αντικαταστάθηκε αργότερα με το όνομα Κλένια (1943). Όπως σημειώνει ο Δ. Γεωργάκας: «Μερικοί γράφουν τα Κλένια, αλλά ο πραγματικός τύπος είναι η Κλένια. Διακρίνεται σε Πάνου Κλένια και Κάτου Κλένια. Σύμφωνα με πληροφορία λέγεται και οι Κλένιες. Το όνομα Κλένια είναι από το σλαβικό Klenζe και τούτο είναι παράγωγο του σλαβ. προσηγορικού Klenz» (Ηλίας et al., 2022).

Η Κλένια φαίνεται πως προϋπήρχε του Χιλιομοδίου στην περιοχή ήδη από τον 12ο αιώνα, καθώς μνημονεύεται ως Clenna σε επιστολή του παπά Ιννοκέντιου Γ' (Κορδώσης, 1999). Τα κατάλοιπα στην περιοχή «Πηγαδάκι« στοιχειοθετούν επαρκώς την ύπαρξη του βυζαντινού οικισμού. Επιπλέον, στην περιοχή υπάρχει και η πρωιμότερη εκκλησία, αυτή του Αγίου Νικολάου (Κορδώσης, 1997), η οποία μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια μετά το 1287[32], από μια επιγραφή στην νότια κόγχη που καταγράφει την δωρεά κτημάτων από κάποιον ιερομόναχο (Κορδώσης, 1981: 224-226). Όπως αναφέρει ο Ηλίας (2010: 390), ο ναός είναι μονόκλιτος, σταυρεπίστεγος κτισμένος με αργολιθοδομή και πλίνθους.

Κάποια στιγμή κατά την ενετοκρατία φαίνεται πως οι κάτοικοι μετακινήθηκαν σε νέα τοποθεσία που ονομάζεται άνω Κλένια. Κατάλοιπα του συγκεκριμένου οικισμού σώζονται μέχρι και σήμερα στην

[31] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ονομασία της Κλένιας βλ. Κορδώσης, 1997· Κορδώσης, 1999· Κορδώσης, 2001.

[32] Η κτητορική επιγραφή είναι μερικώς κατεστραμμένη οπότε είναι αδύνατο να προσδιοριστεί με ασφάλεια το ακριβές έτος ανέγερσης, η επιγραφή που καταγράφει την δωρεά είναι αυτή που μας προσφέρει ένα terminus post quem (Ηλίας, 2010: 390).

εικ. 80 Άποψη του χωριού από τα βόρεια

ανατολική πλαγιά της Νυφίτσας. Η μικρή παρουσία Ενετών στην περιοχή φαίνεται πως τους οδήγησε στην εγκατάσταση πολλών Κρητών, ώστε οι Ενετοί να ενδυναμώσουν την ύπαρξη τους στην Κλένια, γεγονός που οδήγησε στην κατοίκηση της Κάτω Κλένιας σε κτήματα Τούρκων Τσιφλικάδων. Η κάτω Κλένια κατά την τουρκοκρατία εγκαταλείπεται στα χέρια των Τούρκων.

Από την άλλη, η κατωφέρεια του εδάφους της Άνω Κλένιας λέγεται πως αποθάρρυνε κατά τον αγώνα για την ανεξαρτησία τους Τούρκους ιππείς να εισβάλλουν στο χωριό. Χαρακτηριστικό το οποίο ωστόσο δεν σώζει αργότερα την Κλένια από την τουρκική εισβολή καθώς η στρατηγική της τοποθεσία πάνω στον δρόμο διέλευσης από την Κόρινθο προς το Άργος, τις Μυκήνες και το Ναύπλιο, την Κοντοπορεία, οδηγεί τους Τούρκους να διεκδικήσουν και να κατακτήσουν το χωριό. Μετά την ανεξαρτησία, η κατοίκηση στην περιοχή καταδεικνύει πως συνυπάρχουν ο οικισμός της Άνω και Κάτω Κλένιας. Ωστόσο, περίπου στα μέσα του 20ου αιώνα ο οικισμός της Άνω Κλένιας ερημώνει και οι κάτοικοι μετακινούνται σταδιακά προς την πεδιάδα (Κορδώσης, 2001).

Σημαντικός παράγοντας ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας των κατοίκων της Κλένιας στην πρόσφατη ιστορία του χωριού τον 20ο αιώνα, πέραν των άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων που ταυτίζονται με αυτές του Χιλιομοδίου ήταν η καλλιέργεια βερίκοκων (Δελής, 2019) (εικ. 82-83). Το συγκεκριμένο φρούτο ξεκίνησε να καλλιεργείται από το 1960 στην περιοχή του Ξερόκαμπου, και αποτελεί μέχρι και σήμερα σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας των κατοίκων, όπου από το 2009 οργανώνουν «Γιορτή Βερίκοκου» (Ηλίας, 2010: 94). Το χωριό σήμερα παρά το μικρότερο του μέγεθος από το γειτονικό Χιλιομόδι, είναι αρκετά ανεξάρτητο και διαθέτει την δική του τοπική οικονομία και οργάνωση. Οι κάτοικοι έχουν δημιουργήσει δικούς τους συλλόγους και ιστοσελίδες, εκ των οποίων ξεχωρίζει ο Πολιτιστικός Σύλλογος Κλένιας, ο Αθλητικός Σύλλογος Π.Α.Σ Κλένιας και το blog του χωριού. Σημειώνεται εδώ πως ανατρέχοντας στις ιστοσελίδες των παραπάνω παρατηρείται μια έντονη τάση διαφύλαξης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Τέλος, άξια μνημόνευσης είναι η προσωπικότητα του Μιχάηλ Σ. Κορδώση, καθηγητή Τοπογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Ο καθηγητής Κορδώσης έχει συγγράψει σημαντικές μελέτες σχετικά το χωριό της Κλένιας, την αρχαία Τενέα και την ευρύτερη περιοχή[33].

εικ. 81 Ο δρόμος προς την Κλένια, μέσα 20ου αιώνα

[33] Ενδεικτικά βλ. Κορδώσης, 1997· Κορδώσης, 1999· Κορδώσης, 2001.

εικ. 82 - 83 Η καλλιέργεια βερίκοκου, περίπου στα τέλη του 1980.

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Τα χωριά περιβάλλονται από το πλούσιο πευκοδάσος της Φανερωμένης και τα βουνά της Νυφίτσας και του Αγιονορίου. Είναι γνωστά για το δασικό τους περιβάλλον[34] και το υγιεινό τους κλίμα. Τα δάση αυτά, έχουν υποστεί αρκετές καταστροφές με το πέρασμα των χρόνων. Αναλυτικότερα, το 1941-1944 το δάσος καταστράφηκε από τις κατοχικές δυνάμεις που έκοψαν πάρα πολλά δέντρα, γεγονός που καταγράφεται σε έγγραφα του υπουργείου Γεωργίας (Ηλίας, 2010: 351). Το 2007, ένα τμήμα της δασικής χλωρίδας του πευκοδάσους της Φανερωμένης πλήχθηκε σημαντικά από την καταστροφική πυρκαγιά που κατέκαψε την περιοχή. Η συγκεκριμένη φωτιά κατέκαψε τόσο πολύ την περιοχή όπου εκκενώθηκαν αρκετά σπίτια, στο Χιλιομόδι και τα Αθίκια, καθώς επίσης και το μοναστήρι της Φανερωμένης (Ηλίας, 2010: 351). Η συντεταγμένη δενδροφύτευση μετά το συμβάν αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποκατάσταση της πρωιμότερης εικόνας του δάσους, σε μεγάλο βαθμό.

Ο ορεινός όγκος της Νυφίτσας, αποτέλεσε από το 1969 έως και το 2002, «Μόνιμο καταφύγιο Άγριας Ζωής» (38067/1969/6-5-1976 απόφαση ΥΠ. Γεωργίας). Το 2001 και με υπ' αριθμ. πρωτ. 633/13-03-2001 απόφαση της Δ/νσης Δασών της Περιφέρειας Πελοποννήσου, μετά την έκθεση-εισήγηση προς τη Δ/νση Δασών από 22-2-2001 που επισημαίνει την ανάγκη διατήρησης του Καταφυγίου για τη διατροφή, διαχείμαση, αναπαραγωγή και διαβίωση ειδών της άγριας πανίδας, η έκταση του καταφυγίου αυξήθηκε σε 21.000 στρέμματα. Στις 4-10-2002 το καταφύγιο αποχαρακτηρίστηκε με απόφαση

[34] Αξιοσημείωτη είναι και η παραγωγή μελιού προερχόμενου κυρίως από τα πεύκα της περιοχής.

εικ. 84 Τα στενά της Κλεισούρας και τα βουνά που περιβάλλουν την περιοχή στα βόρεια

της Δ/νσης Δασών Κορίνθιας (Αρ. Πρωτ. 3236/4-10-2002)[35].

Η χλωρίδα της περιοχής, περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό ελληνικών ενδημικών φυτών. Απαντώνται είδη όπως, πουρνάρια, σπάρτα, σχίνα, ασφάκα, κουμαριές, θυμάρι, ρείκι, αγιόκλημα, γκορτσιά, ορχιδέες, βελανιδιά, ρίγανη, σπαράγγια, χαμομήλι, μελισσόχορτο, βιόλα και πολλά άλλα. Ενώ σε ότι αφορά την πανίδα, συναντώνται αλεπούδες, νυφίτσες, λαγοί, κατσίκες, σκαντζόχοιροι, νυχτερίδες, πτηνά, ερπετά και άλλα ενδημικά ζώα της ελληνικής υπαίθρου.

Σε ότι αφορά την σεισμικότητα, είναι γνωστό ότι ο Κορινθιακός Κόλπος αποτελεί ένα από τα πιο ενεργά ρήγματα παγκοσμίως, και έχει αποδώσει πολλούς, και καταστροφικούς σεισμούς σε όλη την Κορινθία, από την αρχαιότητα έως και σήμερα (Papadopoulos, et al., 2000).

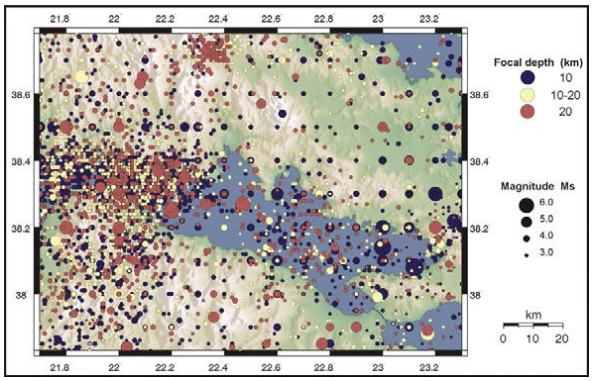

εικ. 85 Χάρτης σεισμικότητας στην περιοχή της Κορινθίας

[35] Σημειώνεται εδώ ότι 3 μήνες αργότερα η εταιρεία ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΙΟΛΙΚΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ Α.Ε. και η ΑΙΟΛΙΚΑ ΠΑΡΚΑ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ ΑΕ έλαβαν από το ΥΠΑΝ άδεια. Γεγονός που δεν χαιρέτησαν ένθερμα οι κάτοικοι των εκεί χωριών. Τελικά, λίγα χρόνια μετά εγκαταστάθηκαν ανεμογεννήτριες στην κορυφή του όρους. ανακτήθηκε από https://stephanion.gr/aiolika/Stephani-ypomnima1-.pdf την 2/12/2020

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΤΕΝΕΑΣ

«…καὶ ἡ Τενέα δ' ἐστὶ κώμη τῆς Κορινθίας, ἐν ᾗ τοῦ Τενεάτου Ἀπόλλωνος ἱερόν· λέγεται δὲ καὶ Ἀρχίαι τῶι στείλαντι τὴν εἰς Συρακούσας ἀποικίαν τοὺς πλείστους τῶν ἐποίκων ἐντεῦθεν συνεπακολουθῆσαι, καὶ μετὰ ταῦτα εὐθηνεῖν μάλιστα τῶν ἄλλων τὴν κατοικίαν ταύτην, τὰ δ' ὕστατα καὶ καθ' αὑτοὺς πολιτεύεσθαι, προσθέσθαι τε τοῖς Ῥωμαίοις ἀποστάντας Κορινθίων καὶ κατασκαφείσης τῆς πόλεως συμμεῖναι. φέρεται δὲ καὶ χρησμὸς ὁ δοθείς τινι τῶν ἐκ τῆς Ἀσίας ἐρωτῶντι εἰ λῶιον εἴη μετοικεῖν εἰς Κόρινθον «εὐδαίμων ὁ Κόρινθος, ἐγὼ δ' εἶην Τενεάτης.» ὅπερ κατ' ἄγνοιάν τινες παρατρέπουσιν «ἐγὼ δ' εἶην Τεγεάτης.» λέγεται δ' ἐνταῦθα ἐκθρέψαι Πόλυβος τὸν Οἰδίπουν. δοκεῖ δὲ καὶ συγγένειά τις εἶναι Τενεδίοις πρὸς τούτους ἀπὸ Τέννου τοῦ Κύκνου, καθάπερ εἴρηκεν Ἀριστοτέλης· καὶ ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲ τιμὴ παρ' ἀμφοτέροις ὁμοία οὖσα δίδωσιν οὐ μικρὰ σημεῖα…»

(Στράβωνας, Γεωγραφικά, τ. 1 Η. 22.)

«… τραπεῖσι τὴν ὀρεινὴν πύλη τέ ἐστιν ἡ Τενεατικὴ καὶ Εἰληθυίας ἱερόν: ἑξήκοντα δὲ ἀπέχει μάλιστα στάδια ἡ καλουμένη Τενέα. οἱ δὲ ἄνθρωποί φασιν οἱ ταύτῃ Τρῶες εἶναι, αἰχμάλωτοι δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκ Τενέδου γενόμενοι ἐνταῦθα Ἀγαμέμνονος δόντος οἰκῆσαι: καὶ διὰ τοῦτο θεῶν μάλιστα Ἀπόλλωνα τιμῶσιν…»

(Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά, ΙΙ. 5.4.)

Η αρχαία Τενέα, ήταν πόλη του αρχαίου Ελλαδικού χώρου, που βρισκόταν στην ανατολική περιφέρεια της Κορίνθου, σε απόσταση περίπου 60 σταδίων[36], από την αρχαία Κόρινθο (Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά, ΙΙ. 5.4.)[37]. Ήταν ένας τόπος προνομιούχος, με εύφορα εδάφη [Leutsch at al., 1839: 82 (Ζηνόβιος, 2.3.96)] και στρατηγική θέση (Ξενοφών, Ἑλληνικά, 4.4.14-4.4.19.), καθώς βρισκόταν πάνω στο πέρασμα από το Άργος προς την Αρχαία Κόρινθο και τις Κεγχρεές, το δεύτερο μεγάλο λιμάνι της Κορίνθου.

Οι κυριότερες αναφορές στην πόλη της Τενέας γίνονται στα έργα του Στράβωνα (Γεωγραφικά, τ. 1 Η. 22.) και του Παυσανία (Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά, ΙΙ. 5.4.). Η πόλη, παρουσιάζεται από τον Στράβωνα ως ο τόπος όπου ο Πολύβος είχε τα θερινά του ανάκτορα και εκεί ανέθρεψε τον Οιδίποδα. Όπως αναφέρει ο Παυσανίας, η πόλη αποικίστηκε εκτενώς με Τρώες αιχμαλώτους που έφερε από την Τένεδο ο Αγαμέμνονας, όπου τους εγκατέστησε εκεί για λόγους προστασίας των Μυκηνών. Τη σχέση αυτή επιβεβαιώνει και ο Στράβωνας κάνοντας λόγο για κοινή καταγωγή Τενεατών-Τενέδιων, από τον γιο του Κύκνου, Τέννη. Η σύνδεση αυτή των δύο πόλεων φαίνεται πως αποτελεί σημαντικό στοιχείο που ενσωματώνουν στην ταυτότητά τους οι Τενεάτες. Η Τενέα, φαίνεται πως προϋπήρχε στην περιοχή πιθανόν με διαφορετικό όνομα ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, αφού ο Οιδίποδας προηγείται του Τρωικού πολέμου.

Στα χρόνια που ακολούθησαν αναπτύχθηκε ως σημαντικό κέντρο της αρχαιότη-

[36] περίπου δηλαδή 11 χιλιομέτρων όπως υπολογίζεται από τον μέσο όρο των σημαντικότερων σταδίων του αρχαίου ελληνικού. Ο Ηλίας (2010:19), υπολογίζει αυτή την απόσταση ως περίπου 11,1 χλμ.

[37] «…ἐκ δὲ τοῦ Ἀκροκορίνθου τραπεῖσι τὴν ὀρεινὴν πύλη τέ ἐστιν ἡ Τενεατικὴ καὶ Εἰληθυίας ἱερόν: ἑξήκοντα δὲ ἀπέχει μάλιστα στάδια ἡ καλουμένη Τενέα.»

τας. Η δημογραφική της ακμή πιθανόν επιβεβαιώνεται από το γεγονός πως συμμετείχε τον 8ο αι. π.Χ. στον αποικισμό των Συρακουσών. Είχε δηλαδή αποκτήσει, πληθυσμό ικανό που δικαιολογούσε την συμμετοχή της πόλης σε μια τέτοια ενέργεια. Όπως μνημονεύει ο Στράβωνας, ο Κορίνθιος Αρχίας εστάλη στο τέλος του 8ου αιώνα (734 π.Χ.), μαζί με μία ομάδα Κορινθίων να αποικίσει τις Συρακούσες[38], με τον πληθυσμό των περισσότερων κατοίκων να είναι Τενεάτες.

Αξίζει να σημειωθεί, πως τουλάχιστον μέχρι την ελληνιστική περίοδο η Κόρινθος ήταν η μητρόπολη της Τενέας. Αυτό ωστόσο δεν εμπόδισε, όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα, την ευμάρειά της και τις επαφές με άλλες πόλεις της Πελοποννήσου, και ευρύτερα του τότε γνωστού κόσμου. Ο αποικισμός των Συρακουσών οδήγησε σε μία περίοδο ακμής[39], η οποία μπορεί εύκολα να αναγνωσθεί μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα στην Τενέα, ειδικά από τις πλούσια κτερισμένες ταφές. Όλος αυτός ο πλούτος, σαφώς σχετιζόμενος με τον αποικισμό, ήταν επίσης αποτέλεσμα της στρατηγικής θέσης της πόλης επάνω στον αρχαίο δρόμο της Κοντοπορείας, ακριβώς δηλαδή στο μέσον της συντομότερης διαδρομής μεταξύ Κορίνθου και των πόλεων της Αργολίδας. (Κόρκα και Ευαγγέλογλου, 2017· Korka and Evaggeloglou, 2019 & Ευαγγέλογλου et al., 2019).

«… Εὐδάιμων ὁ Κόρινθος, ἐγὼ δ' εἴην Τενεάτης: κώμη ἐστὶ πλησίον τῆς Κορίνθου Τενέα, κατάφυτος. Ὡς οὖν τῶν ἐν τῇ κώμῃ ὁμολογούντων μὲν Κόρινθον εἶναι εὐδαίμονα, αἱρουμένων δὲ ἥττονα κώμην ἔχειν, οὕτως εἴρηται…»

(Ζηνόβιος, Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν Ταρραίου καὶ Διδύμου παροιμιῶν συντεθεῖσα κατὰ στοιχεῖον ,2.3.96)

«…Ἀγησίλαος δ' ἡγεῖτο, καὶ δῃώσας πᾶσαν αὐτῶν τὴν χώραν, εὐθὺς ἐκεῖθεν ὑπερβαλὼν κατὰ Τενέαν εἰς Κόρινθον αἱρεῖ τὰ ἀνοικοδομηθέντα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τείχη…»

(Ξενοφών, Ἑλληνικά, 4.4.14-4.4.19)

Ο Ξενοφών (Ἑλληνικά, 4.4.14-4.4.19), ονοματίζει την Τενέα της κλασικής περιόδου, μιλώντας για την στρατηγική σημασία των στενών, στην περιοχή που βρισκόταν η πόλη. Τα στενά αυτά ήταν το σημείο που βρισκόταν το πέρασμα από το Άργος στην Κόρινθο, και τα λιμάνια της. Η αναφορά αυτή του Ξενοφώντα γίνεται στο σημείο του έργου, που περιγράφει την στιγμή που ο Αγησίλαος μετέφερε το στράτευμά του από το Άργος στην Κόρινθο[40].

Επιπλέον, ο Στράβωνας αναγνωρίζει το ιερό του «Τενεάτου Απόλλωνος»[41], ως σημαντικό μνημείο της περιοχής· και σημειώνει συνοπτικά την ιστορία της πόλης, στοιχείο που πιθανόν δείχνει την σημασία της ίδιας της πόλης στην περιοχή της Κορινθίας, μιας και δεν το επιλέγει για όλες τις πόλεις. Ακόμη, παραθέτει τον χρησμό που δόθηκε σε έναν Ασιάτη που ήθελε να κα-

---

38 «…λέγεται δὲ καὶ Ἀρχίᾳ τῷ στείλαντι τὴν εἰς Συρακούσας ἀποικίαν τοὺς πλείστους τῶν ἐποίκων ἐντεῦθεν συνεπακολουθῆσαι…»

39 «…καὶ μετὰ ταῦτα εὐθηνεῖν μάλιστα τῶν ἄλλων τὴν κατοικίαν ταύτην.»

40 «…Ἀγησίλαος δ' ἡγεῖτο, καὶ δῃώσας πᾶσαν αὐτῶν τὴν χώραν, εὐθὺς ἐκεῖθεν ὑπερβαλὼν κατὰ Τενέαν εἰς Κόρινθον αἱρεῖ τὰ ἀνοικοδομηθέντα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τείχη.»

41 «…καὶ ἡ Τενέα δ΄ ἐστὶ κώμη τῆς Κορινθίας, ἐν ᾗ τοῦ Τενεάτου Ἀπόλλωνος ἱερόν…»

τοικήσει στην Κόρινθο, «Εὐδαίμων ὁ Κόρινθος, ἐγὼ δι' ην Τενεάτης[42]».

Η πόλη φαίνεται πως άκμασε καθόλη την διάρκεια των ιστορικών χρόνων, και μάλιστα στην ελληνιστική εποχή έγινε η πρώτη προσπάθεια αυτονόμησής της από τη μητρόπολή της, την Κόρινθο. Αυτό επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη νομισμάτων της Αχαϊκής Συμπολιτείας, ελληνιστικής περιόδου, που έκοψε η πόλη (Korka and Lagos, 2018: 199-211).

Το 146 π.Χ., κατά την καταστροφή της Κορίνθου από τους Ρωμαίους η Τενέα υπήρξε η μοναδική πόλη της Κορινθιακής επικράτειας που δεν καταστράφηκε[43] από τους κατακτητές. Αυτό αποδίδεται πιθανότατα στην κοινή μυθική καταγωγή των Τενεατών με τους Ρωμαίους, από την Τροία. Ίσως εξαιτίας αυτού στη Τενέα τιμούσαν πιο πολύ από όλους τους θεούς τον Απόλλωνα. Στους ρωμαϊκούς χρόνους η Τενέα αυτονομήθηκε από την Κόρινθο, κόβοντας δικό της νόμισμα, γεγονός που αποδεικνύει την ακμή της (Korka and Lagos, 2018: 199-211· Korka et al., 2021: 75).

Μετά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, η πόλη αναφέρεται αποσπασματικά μόνο από συγγραφείς, όπως τον Στέφανο Βυζάντιο (Εθνικά, 7.202.7)[44], ο οποίος μάλιστα την ονοματίζει ως Γενέα. Φαίνεται πως η πόλη εγκαταλείπεται περίπου στον 6ο αι. μ.Χ.. Οι μέχρι τώρα ανασκαφικές έρευνες έχουν αναδείξει επιπλέον, και μία περίοδο ακμής της πόλης κατά την ύστερη αρχαιότητα (5ο αι. μ.Χ.), που δεν έχει αναφερθεί από καμία γνωστή πηγή της αρχαιοελληνικής γραμματείας μέχρι σήμερα, ωστόσο, δείχνει να είναι μία από τις πολύ σημαντικές φάσεις στην ιστορία της. Την ακμή αυτή, διαδέχθηκε ο εκτοπισμός των κατοίκων της πόλης. Ευρήματα, όπως ο θησαυρός χρυσών νομισμάτων του 6ου αι. μ.Χ. (Korka et al., 2021: 501-510· Κόρκα et al., 2021: 6-21), εντός κτηρίου εμπορικής δραστηριότητας, πιθανόν συνηγορούν στην υπόθεση της βίαιης ερήμωσης της πόλης που πιθανόν είναι αποτέλεσμα των επιδρομών στην περιοχή της Πελοποννήσου (Korka et al., 2021: 501-510).

Στην βυζαντινή και ύστερη βυζαντινή περίοδο, η κατοίκηση στην περιοχή φθίνει και είναι αμφίβολο εάν η πόλη της Τενέας συνεχίζει να υπάρχει. Τα διάσπαρτα ευρήματα στην περιοχή του νεκροταφείου της Κλένιας και του Αγίου Νικολάου συνηγορούν πως κατοίκηση στην περιοχή υπήρξε σε πολύ μικρότερο βαθμό χωρίς να διαφαίνεται η συνέχεια και η ύπαρξη μιας οργανωμένης πόλης όπως η Τενέα. Όπως σημειώνει ο Κορδώσης στο έργο του «Αρχαία και Πρωτοβυζαντινή Τενέα» δεν αποκλείεται απλά να κοίτωνται διάσπαρτες μόνο ορισμένες αγροικίες (Κορδώσης, 1997).

«… Γενέα, κώμη Κορίνθου, ὁ οἰκήτωρ Γενεάτης. ἀφ΄ οὗ παροιμία "εὐδαίμων ὁ Κόρινθος, ἐγὼ δ΄ εἴην Γενεάτης". τινὲς τὰς ἀπὸ ταύτης καλοῦσι Γενειάδας, ὡς Παρθένιος. τινὲς δὲ Τενέα γράφουσι…»

(Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικά, 7.202.7)

[42] Δηλαδή ευτυχής είναι κανείς να μένει στην Κόρινθο αλλά εγώ θα ήθελα να ήμουν Τενεάτης

[43] «..τὰ δ΄ ὕστατα καὶ καθ΄ αὑτοὺς πολιτεύεσθαι, προσθέσθαι τε τοῖς Ῥωμαίοις ἀποστάντας Κορινθίων καὶ κατασκαφείσης τῆς πόλεως συμμεῖναι.» Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά, II. 5.4.

[44] «Γενέα, κώμη Κορίνθου, ὁ οἰκήτωρ Γενεάτης. ἀφ΄ οὗ παροιμία εὐδαίμων ὁ Κόρινθος, ἐγὼ δ΄ εἴην Γενεάτης. τινὲς τὰς ἀπὸ ταύτης καλοῦσι Γενειάδας, ὡς Παρθένιος. τινὲς δὲ Τενέα γράφουσι.«

εικ. 86 Η κύλικα που απεικονίζει τον Ηρακλή και τον Κένταυρο Νέσσο, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

εικ. 87 Καθρέπτης από το Μουσείο του Βερολίνου, που αναφέρει ως τόπο προέλευσης το Χιλιομόδι και πιθανόν σχετίζεται με το δώρο προς τον Όθωνα

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Πριν τη συστηματική ανασκαφη

Πριν την έναρξη του ανασκαφικού προγράμματος τα μοναδικά αρχαιολογικά ευρήματα από την περιοχή ήταν αποτελέσματα σωστικών ανασκαφικών ερευνών, αρχαιοκαπηλίας ή τυχαίας αποκάλυψης στο πλαίσιο ανοικοδόμησης κάποιου κτίσματος ή γεωργικών δραστηριοτήτων. Είναι σκόπιμο σε αυτό το σημείο να γίνει η αναφορά σε ορισμένες επιλεγμένες περιπτώσεις που στοιχειοθετούν την ακμή της κοινωνίας στην περιοχή.

Η πρώτη αναφορά στην πόλη της Τενέας έρχεται μέσα από διάσπαρτες αρχαιότητες που εντοπίζονται στην Γερμανία αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Τα συγκεκριμένα ευρήματα προέρχονταν, από παράνομες ανασκαφές και πιθανόν τα πωλούσαν κάτοικοι που έσκαβαν τάφους στην περιοχή, της Κλένιας και του Χιλιομοδίου, καθώς επίσης και από ανασκαφές στην περιοχή από τον τότε έφορο αρχαιοτήτων της Αθήνας, τον Γερμανό Ludwig Ross το 1830-1834 (Ross, 1835: 2). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει αυτά τα 100 και πλέον ευρήματα από τους τάφους, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η περιοχή είναι ο τόπος που βρισκόταν η Αρχαία Τενέα. Ενώ σημειώνει πως όλα τα ευρήματα κατέληξαν στην προσωπική συλλογή του βασιλιά Όθωνα. Από όλα αυτά το μοναδικό που έχει δημοσιευθεί από τον ίδιο, και γενικότερα, είναι μία κύλικα που απεικονίζει τον Ηρακλή και τον Κένταυρο Νέσσο, και βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Ross, 1835).

Το 1835, μάλιστα, οι κάτοικοι του Χιλιομοδίου, Αθανάσιος Βλαχόπουλος και Σπύρος Σικούρτης, φαίνεται να προσέφεραν ως δώρο ένα αρχαίο αγαλματίδιο «εξ ορεί-

Ναυ. 19 Φεβρ. 1833. Β' 979.
1. Μαρτ.

Μεγαλειότατε Βασιλεῦ!

29 Φεβρ.

3 44
2

α

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΑΡΙΘΜΟΣ 29300

Anastasios Nakopulos und Spyros Sikiotis
und den gemeinde Hagionorion bei Korinth bitten
um ein Stück Land in dem Dorf Chiliomodi, als
Belohnung für ein Bild von Mayrhofer, welches sie
uns zum Geschenk machen wollen. Ihr. M. Unterthanen.

Οἱ ὑποφαινόμενοι ἄρχοντες ὑπηκόοί
σου ἀπὸ τὸν ὡραῖον ἅγιον Ὄρος
ἐνδον Ἁγίου Ὄρους, ὑπάρχομεν
μέλοι καὶ αὐθεντοῦ τῆς ἁγίας Πύλης.

Πρὸς τὸν ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν
Μαρμαλήν.
Ἀθῆναι τῇ 26 Νοε.
5 Δεκ. 1837.

Ἐν ἀναγν.
τῇ

Ἥμεθα ἄρχοντες, Βασιλεῦ, οἱ
ἤναι καὶ ἀπὸ τὸν 8 Μαΐου τοῦ 1835 ἔτους
καρτοσταδίαις αὐθόρμητοι, ἀσφαλῶς
εμεν ὡρὸς τὸν Μαγαλειότητά Σου
εὖ ἅγιόν μας ὄρος ὀρθόδοξον μετάσχε
δοὺ ἀπηθαρεῖς τὸ μέγα δος ἀπίστης
δίσεως, σχηματίζον γυάπινα κρατῆ
σαν ἀπὸ τῆς δυσχίας σφραγίδας
να.

Ἄρμα εὑρομεν, Βασιλεῦ, αὐτὸ,
τὴ ἥμεθα ἀμπαυρίσαμεν ἀπὸ τὸ ἔτος,
ἄλλοι ἀσχημοί, ὁποῦ ἤτανε φθάσμα μας ἀσφρ
σφάλεις ἤτανε ἀπὸ τὸν ἀποὺ σιον ἄρ
χον. τὴ μὲ ὅλον ὁποῦ ἀσχημοί μας
πήνοιγον δρόμον ἴπανοῦ ἀπὸ τὸ ἤτα
κάρδια, μὲ ὅλον τὸ ὡσαύτα δὲν
ἀπορήσαμεν νὰ ἀποζητήσωμεν τὸ δοι
τὸν προγονικόν μας ἁγιορείτικον
μήσιον, ἀλλ' ἀπορρίψαμεν νὰ ἤμε
μεν σαὐτὰ δυσχῆς, νὰ ὑπάρχῃ

Θεωρήθη ἀπὸ τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργεῖον,
τῇ

V

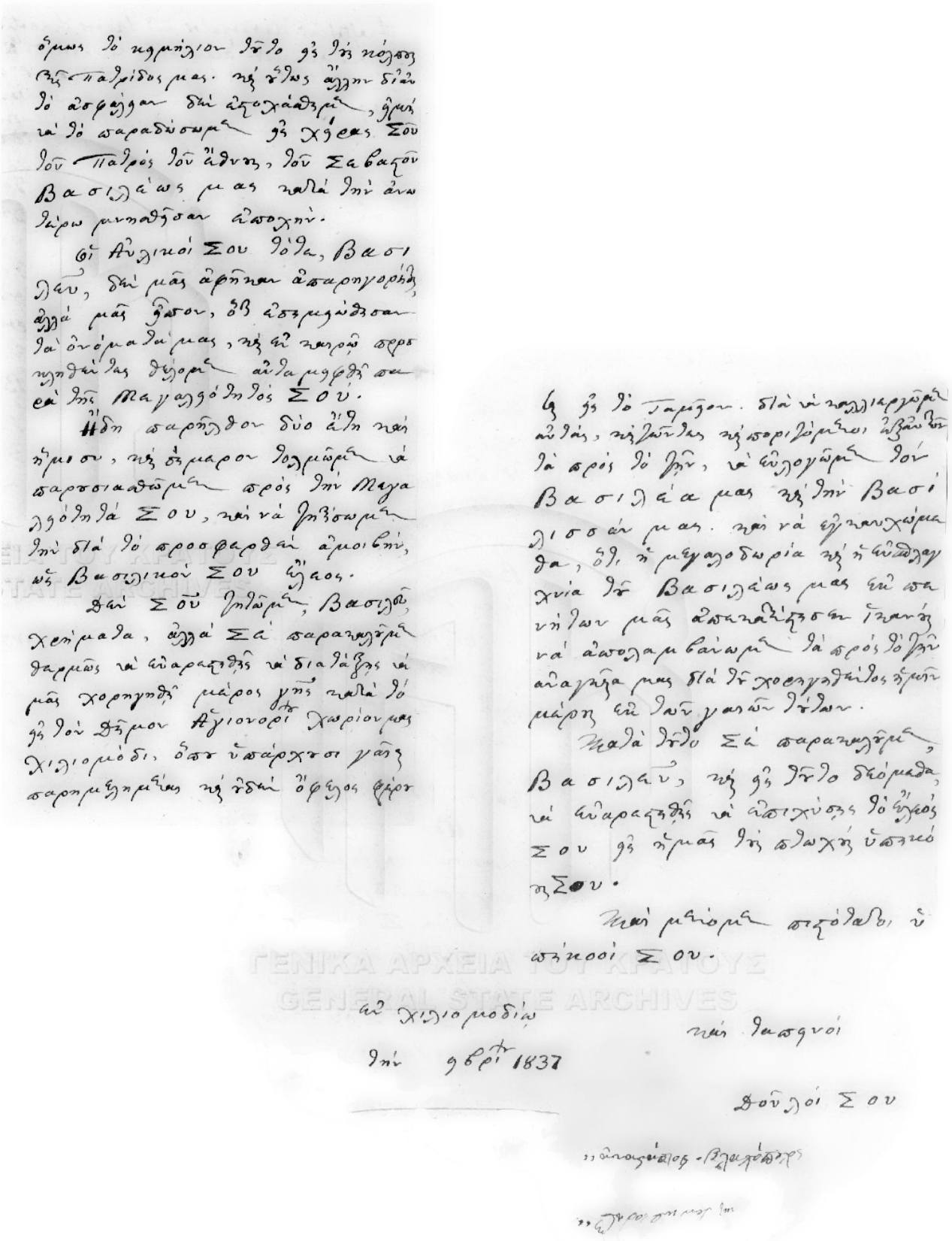

εικ. 88 Η αίτηση προς τον βασιλιά Όθωνα, ΓΑΚ Εθνικά κτήματα

χαλκου μίας σχεδόν σπιθαμής το μέγεθος επί τίνος δίσκου, σχημάτιζον γυναίκα κρατούσαν επί της δεξιάς σφραγίδα τίνα.» στον βασιλιά Όθωνα, προκειμένου να τους παραχωρήσει καλλιεργήσιμες εκτάσεις (Ηλίας, 2010: 31)(εικ. 87). Μάλιστα αναφέρεται λεπτομερώς στην αίτηση τους[45] (εικ.88), ότι «άμα εύρομεν τούτον εμακαρίσαμεν εαυτούς» και «μολονότι μας ήνοιγον δρόμο ικανού από τούτο κέρδους… πώποτε δεν επείσθημεν να αποξενώσωμεν το τοιούτον προγονικόν μας Ιερόν κειμήλιον…και να υπάρχη το κειμήλιον τούτο εις τους κόλπους της πατρίδος μας.» Δυστυχώς, στο συγκεκριμένο έγγραφο δεν αναφέρεται λεπτομερώς η τοποθεσία εύρεσης του αγαλματίδιου, αλλά εικάζεται πως θα είναι από την περιοχή. Αυτό που είναι πολύ σημαντικό στην συγκεκριμένη καταγραφή είναι ότι υπονοείται πως πολλοί κάτοικοι προχωρούσαν στην πώληση αρχαιοτήτων από το Χιλιομόδι, όπως εμφανίζεται χαρακτηριστικά στο έγγραφο, «πολλοί μας ήνοιγον δρόμον ικανού από τούτο κέρδους» (από την πώλησή του).

Η επόμενη αναφορά ευρημάτων από την Τενέα γίνεται το 1846 ή και νωρίτερα. Σπουδαία αποκάλυψη για την αρχαία γλυπτική[46], ο Κούρος της Τενέας[47] (εικ.89), αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την θέση της αρχαίας πόλης. Για χρόνια, οι μελετητές εκείνης της περιόδου αναγνώριζαν το μέρος όπου βρισκόταν το εξωκλήσι του

εικ. 89 Ο κούρος της Τενέας στο Μουσείο του Μονάχου

[45] Η αίτηση τους όπως φαίνεται επιδόθηκε στην Γραμματεία των Οικονομικών με εντολή του βασιλιά στις 26.11.1837 (ΓΑΚ Εθνικά Κτήματα Φ 3.160).

[46] Ο John Boardman σημειώνει ότι ο κούρος της Τενέας είναι έργο του πρώτου γλύπτη της αρχαϊκής περιόδου που κατάφερε να φιλοτεχνίσει ένα γλυπτό ανταποκρινόμενο στην πραγματικότητα (Boardman, 1978: 121-122).

[47] Μνημονεύεται ως Απόλλωνας της Τενέας καθώς επικράτησε η αντίληψη πως απεικονίζει τον θεό. Η συγκεκριμένη άποψη είναι αμφιλεγόμενη καθώς ορισμένοι μελετητές κάνουν λόγο για επιτύμβιο άγαλμα νεανία και άλλοι για αφιερωματικό γλυπτό σε ιερό (Richter, 1970: 84-85· Stewart, 1986: 54-70).

εικ. 90 Πινάκιο από την Cabinet des médailles στην Γαλλία, στο οποίο αναγράφεται ως τόπος προέλευσης η Τενέα

Αγίου Νικολάου Αθικίων[48], ως τον τόπο που βρισκόταν θαμμένη η πόλη της Τενέας, πιθανόν λανθασμένα.

Ο κούρος της Τενέας χρονολογείται στα 560 π.Χ. και είναι κατασκευασμένος από παριανό μάρμαρο, αρίστης λιθοξοϊκής κατεργασίας. Από ότι είναι γνωστό, το γλυπτό πωλήθηκε από αγρότες[49] που το ανακάλυψαν στα μέσα του 19ου αιώνα προς 771 δραχμές στο πρέσβη της Αυστρίας, Prokesch von Osten, ο οποίος τον μετέφερε στο εξωτερικό (Παλιγγενεσία, 1876). Με την σειρά του λοιπόν, ο Osten πούλησε το άγαλμα προς 24.000 φράγκα στον Λουδοβίκο τον Α' της Βαυβαρίας, και μετά από χρόνια κατέληξε στο Μουσείο του Μονάχου. Το εντυπωσιακό είναι πως για το γλυπτό, αναφέρεται στο μουσείο του Μονάχου ότι προκειμένου να προστατευθεί κατά την αρχαιότητα είχε καλυφθεί με ένα αγγείο το κεφάλι του, γεγονός που συνηγορεί πως ο τόπος εύρεσης, όποιος και αν είναι αυτός, πιθανόν αποτελούσε σημείο απόκρυψης του γλυπτού κατά την αρχαιότητα (Lullies-Hirmer 1960, p. 61, fig. 31-38).

Επιπλέον, όπως φαίνεται από ένα πινάκιο της αρχαϊκής περιόδου (εικ. 90), ο Prokesch, πέρα από τον κούρο, απέσπασε και άλλα αντικείμενα το 1846. Το πινάκιο αυτό, βρίσκεται στη Γαλλία, στην Cabinet des médailles και στην βάση του μια επιγραφή αναφέρει πως προέρχεται από την Τενέα καθώς και το όνομα του Αυστριακού Πρέσβη, και ενώ στα αρχεία του οργανισμού είναι καταγεγραμμένη η ημερομηνία 27.07.1846 (De Ridder, 1901: 46).

Μετά τα συγκεκριμένα ευρήματα ακολουθεί χρονικά ένα απόσπασμα στις 05.08.1876 από την εφημερίδα Παλιγγενεσία, όπου ο αρθρογράφος, αφού παραθέτει λίγα στοιχεία για τον κούρο του Μονάχου, συνεχίζει περιγράφοντας αρχαιότητες, άγνωστες μέχρι και σήμερα, που έχουν στην κατοχή τους κάποιοι κάτοικοι του Χιλιομοδίου. Μάλιστα, κατονομάζει τον Γεώργιο Α. Δράκο, προκειμένου να αναφέρει ένα μαρμάρινο γλυπτό το οποίο

[48] Συγκεκριμένα ο κούρος της Τενέας, όπως αναφέρει ο Ηλίας (2010: 23), εντοπίστηκε στα Αθίκια, στη θέση Κιάφα, κοντά στο εξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου.

[49] Ο Ηλίας (2010: 23), αναφέρει ως πωλητή του γλυπτού τον Ανδρέα Περαχωρίτη ή τον πατέρα του Γιάννη.

εκείνος έχει στην κατοχή του[50]. Συνολικά, γίνεται λόγος για 4 γλυπτά, 3 μαρμάρινα και ένα πωρολίθινο, καθώς επίσης και για έναν «βωμό». Τα ευρήματα είναι στην κατοχή του Γεώργιου Δράκου, γειτόνων και συγγενών του, γεγονός που πιθανόν υποδεικνύει ότι οι θέσεις είναι σε εγγύτητα μεταξύ τους. Η συγκεκριμένη καταγραφή είναι εξαιρετικά σημαντική καθώς αποτελεί την πρώτη ονομαστική αναφορά εύρεσης αρχαιοτήτων της Τενέας στο Χιλιομόδι. Ακολουθεί το εκτενές κείμενο.

«Ἀρχαιολογικά. Πρὸς δυσμὰς τῆς Τενέας, ἐν ᾗ ἄλλοτε Ἀπόλλων ὁ τενεάτης εὑρέθη καὶ ἤδη τὸ τοῦ Μονάχου μουσεῖον κοσμεῖ, πωληθὲν ὑπ' ἀνθρώπων ἀγροίκων τότε, εἰς τὸν τότε τῆς Αὐστρίας πρέσβυν κ. Πρόκες ἀντὶ δραχμῶν 771 καὶ 40 %, οὗτος δὲ εἰς τὸ μουσεῖον τοῦτο ἀντὶ φράγκων 24000, εὑρέθη πρὸ τριῶν ἐτῶν ἄγαλμα μαρμάρινον ἀρίστης ἐργασίας καὶ ὑπάρχει νῦν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Χιλιομοδίῳ τῶν Κλεωνῶν κλεωναίου Γεωργίου Α. Δράκου.
Τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶναι τετμημένον ἄνωθεν· τὸ δὲ μέσον ἔχει βάσιν τετράγωνον ὡραίαν, ἐφ' ἧς σώζονται δύο πόδες ἀνθρώπειοι, ὧν ὁ μὲν ὅλος σῶος, ὁ δὲ ἥμισυς. Καὶ ἔνθεν μὲν ἔχει βότρυν ὡραῖον, ἔνθεν δὲ παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα ἄλλον πόδα οἷον κεκολλημένον τῷ ποδὶ τούτῳ ζώου τινός. Ἐκ τούτων τεκμαίρεται, ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦ ἀνῆκεν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Βάκχου ἢ ἦν ἐκεῖ που ἔνθα εὑρέθη ὅμοιόν τι τοιούτου εἴδους ἄγνωστον μέχρι σήμερον. Ἐν τῇ αὐτῇ θέσει εὑρέθη ἄλλοτε πάλιν ἀνὴρ πώρινος ὡραῖος, σῶος ἅπας καὶ μέγας, ὃν περ χεῖρες ἄγροικοι αἰσχροκερδεῖς ἔθραυσαν εἰς τεμάχια, ἵνα κατά τινα δοξασίαν τῶν χωρικῶν εὕρωσι θησαυροὺς ἐντὸς αὐτοῦ. Ἐν ἄλλῃ δὲ θέσει οὐ μακρὰν τῆς εἰρημένης εὑρέθη ἕτερον ἄγαλμα τεθλασμένον ὅλον, ὅπερ ὑπάρχει εἰς χεῖρας γειτόνων τινῶν τοῦ Γεωργίου Α. Δράκου.
Ἐν ἄλλῃ δ' ἐπίσης χεὶρ ὡραιοτάτη ἀγάλματος, ἥτις εὑρίσκεται εἰς χεῖρας συγγενοῦς τινος τοῦ Γεωργίου Α. Δράκου. Ἐν ἑτέρᾳ δὲ βωμός τις κατάχωστος, ὃν εἴδομεν καὶ ἡμεῖς καὶ εἰκάζομεν ὅτι εἶναι τάφος καὶ ἱερὸν Εὐρύτου καὶ Κτεάτου υἱῶν Ἀρίστωνος.
Διό περ οὐκ ἄχαρι, ὅπως ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία ἐνεργήσῃ ἐν ταῖς θέσεσι ταύταις ἀνασκαφάς, ἐξ ὧν πᾶς τις πείθεται ὅτι οὐκ ὀλίγος καλλιτεχνικὸς πλοῦτος θέλει προκύψει.
Ἐκ τῶν Κλεωνῶν.»

Επίσης, όπως αναφέρει ο Παπαχατζής (1976: 87-88), «αναγνωρίζονται κατάλοιπα της πόλης νότια των χωριών Χιλιομόδι και Κλένια, και βόρεια των Αθικίων. Τα περισσότερα λείψανα ωστόσο, δεν είναι εμφανή λόγω της έντονης καλλιεργητικής δραστηριότητας των σύγχρονων κατοίκων της περιοχής». Παρόλα αυτά, η θέση «Βουνό», όπως λέει «φιλοξενεί αρχαιότητες, και στην θέση Παλαιό Σχολείο, στους πρόποδες της προηγούμενης θέσης έχουν ανασκαφεί ρωμαϊκά λείψανα που τα ταυτίζει ως εργαστηριακούς χώρους, με δωμάτια και χτιστές δεξαμενές». Τις θέσεις αυτές έσκαψαν οι Παπαχριστοδούλου και Πρωτονοταρίου, και τις δημοσίευσαν στο Αρχαιολογικό Δελτίο (1969: 103-104· 1970: 159-160). Συγκεκριμένα ανασκάφηκαν, στο κτήμα του Μιχαήλ Κανέλλου του Γεωργίου, ένας υπόγειος κτιστός τάφος ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, με ορθογώνιο θάλαμο διαστάσεων 2.13 * 1.19 μ. και ύψος περίπου 1.25 μ.. Επιπλέον, ο τάφος είχε καμαρωτή οροφή, ήταν κατασκευασμένος από οπτές πλίνθους και κονίαμα, ήταν σε κατεύθυνση Ανατολής Δύσης και έφερε σφραγισμένη είσοδο με πώρινη πλάκα. Στο εσωτερικό του, φιλοξενούσε

[50] Σε ένα έγγραφο, με ημερομηνία 22.09.1882, από το ιστορικό αρχείο της Ε.Τ.Ε. (βιβλίο 42, φιλμ 54), αναφέρεται ακριβώς το ίδιο όνομα, Γεώργιος Α. Δράκος. Εκεί καταγράφονται οι Εθνικές Γαίες που του παραχωρήθηκαν με βάση το Νόμο ΥΕΑ 25.03.1871, και αναφέρονται τα τοπωνύμια Κουκουνάρι, Καρκανάς, Πασιά, Τουρλίδαις και Ξουραφοσπηλιά. Καθώς επίσης παραχωρείται και η φυτεία με βάση τον Νόμο ΤΠΣΤ/ 24.03.1871, και ημερομηνία 06.10.1882, στην θέση Λούτσα.

Λονδίνῳ ἑταῖροι τῆς Σχολῆς καὶ πολλοὶ τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν Τέχνην καὶ τὴν Ἀρχαιολογίαν.

— Εἰς Χιλιομόδιον εὑρέθησαν τυχαίως δύο πήλινοι λυχνίαι καὶ δύο χάλκινα νομίσματα.

— Εἰς Μεγαλόπολιν παρεδόθη ὑπό τινος ἰδιώτου εἰς τὸν ἐκεῖ σχολάρχην ἀρχαῖον ἄγαλμα.

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

εικ. 91 Αναφορά σε τυχαία αρχαιολογικά ευρήματα στο Χιλιομόδι από το περιοδικό Πινακοθήκη

εικ. 92 Χάλκινο νόμισμα Αχαϊκής Συμπολιτείας, κοπής Τενέας (πάνω)

εικ. 93 Χάλκινο νόμισμα Ιουλίας Δόμνας, κοπής Τενέας

τρεις ταφές, κτερισμένες με 19 ακέραια αγγεία, ένα σιδερένιο δακτύλιο και δύο χάλκινα ενώτια (Παπαχριστοδούλου, 1969: 103-104). Η ανασκαφή στο χώρο του τάφου συνεχίστηκε και την επόμενη χρονιά όπου όπως επισημαίνει η Πρωτονοταρίου (1970: 159) εντοπίστηκαν ίχνη αρχαίου κτηρίου. Το κτήριο ταυτίστηκε με εργαστηριακό χώρο επεξεργασίας μαλλιού (κναφείο), και πλησίον αυτού εντοπίστηκαν δύο δεξαμενές νερού, επιχρισμένες με κονίαμα, όπου η μία εκ των οποίων είχε χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση ως τάφος.

Με αφορμή τις ανασκαφικές έρευνες, οι Παπαχριστοδούλου και Πρωτονοταρίου, διενέργησαν μια εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα στην περιοχή του Χιλιομοδίου. Αναλυτικά, αναφέρονται, στο χωράφι του Γεωργίου Μπίτζιου του Βασιλείου δυο πώρινοι κίονες και μία μεγάλη πώρινη βάση, καθώς επίσης και τα ίχνη από ένα τείχος το οποίο συνεχίζει στο χωράφι του Κ. Θ. Καλαρά, στο οποίο εντοπίζονται τα θεμέλια αρχαίου κτηρίου (Πρωτονοταρίου, 1970: 159). Επιπλέον, γίνεται λόγος για ένα αρχαίο κτήριο στο χωράφι του Λεωνίδα Σκαρίμπα, το οποίο χρονολογείται πιθανόν στη ρωμαϊκή ή στην βυζαντινή περίοδο. Στο συγκεκριμένο σημείο οι ερευνητές περιέγραψαν ότι εντοπίζονται μεγάλοι ογκόλιθοι, ενώ όπως επισημαίνουν συλλέχθηκε και ένας δωρικός κίονας. Ακόμη, αναγνωρίζονται, ένας προϊστορικός οικισμός στο ύψωμα των Αγ. Ασωμάτων της Κλένιας[51], όπου συλλέχθηκαν θραύσματα κεραμικών αγγείων και τμήματα εργαλείων από οψιανό (Πρωτονοταρίου et al., 1970: 159). Τέλος, δίπλα στο δημοτικό σχολείο του Χιλιομοδίου ανασκάφηκε τάφος γεωμετρικών χρόνων, πιθανόν με περίβολο, που έφερε κάλυψη από λίθινες πλάκες και ήταν κτερισμένος με πέντε γεωμετρικά αγγεία (Παπαχριστοδούλου, 1970: 159).

Επιπλέον, πάνω 15 νομίσματα της πόλης είναι γνωστά σε διάφορα μουσεία της Ελλάδας και του εξωτερικού. Τα νομίσματα είτε εντοπίστηκαν στην περιοχή από λαθρανασκαφείς και εξήχθησαν στο εξωτερικό, ή/και προέρχονται από άγνωστες ανασκαφές, ή/και βρέθηκαν σε ανασκαφές πόλεων με τις οποίες η Τενέα είχε επαφή όπως η Αθήνα. Φαίνεται πως η Τενέα έκοψε δικό της νόμισμα την ελληνιστική περίοδο όταν εντάχθηκε στην Αχαϊκή

[51] Ο οικισμός αυτός φαίνεται πως σχετίζεται με τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας το 2021, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

εικ. 94 Ο θάλαμος ΙΙ του σπηλαίου στον οποίο διακρίνονται κάποια ίχνη ανθρώπινης παρουσίας

Συμπολιτεία (Korka and Lagos, 2018: 199-211) (εικ. 92). Η επόμενες νομισματικές αναφορές ανάγονται τέσσερις αιώνες αργότερα στον 2ο με 3ο αιώνα μ.Χ. όπου η Τενέα βρισκόμενη σε περίοδο ακμής έκοψε νόμισμα, επί των αυτοκρατόρων Σεπτιμίου Σεβήρου, Ιουλίας Δόμνας (εικ. 93) και Καρακάλλα (Korka and Lagos, 2018: 199-211).

Μια ακόμα αρχαιολογική ένδειξη στην περιοχή του Χιλιομοδίου και της Κλένιας, αποτελεί το ομώνυμο σπήλαιο (Κορδώσης, 1999), ένα μνημείο εν πολλοίς άγνωστο, αλλά ιδιαίτερα σημαντικό. Το σπήλαιο βρίσκεται στην θέση «Σκούπα Ξύλα και Γριάς Καλύβι» (Ηλίας, 2010: 406). Στο εσωτερικό του σπηλαίου (εικ. 94), εντοπίζονται ίχνη ανθρώπινης παρουσίας από την νεολιθική έως και την βυζαντινή περίοδο (Χατζηαγγέλου, 2009: 297-304). Βρίσκεται σε απόσταση περίπου 4 χιλιομέτρων από τον χώρο που διενεργείται η ανασκαφική έρευνα, πάνω στον δρόμο της Κοντοπορείας (Οικονομίδης 2009: 27-33), σε υψόμετρο 678 μέτρων, στην ανατολική πλαγιά του όρους Νυφίτσα και με άμεση θέαση σε όλη την Τενεάτιδα γη. Το σπήλαιο της Κλένιας φαίνεται να αποτελεί ένα μνημείο το οποίο πέρα από την αρχαιολογική του σημασία, αποκτά και έντονα κοινωνικό χαρακτήρα αφού περικλείεται από μύθους και λαϊκές δοξασίες, όπως ο μύθος που ακολουθεί.

«Όσοι πήγαιναν στη σπηλιά του βουνού, άκουγαν ένα θόρυβο, που κινούσε την προσοχή όλων. Ο θόρυβος αυτός ήταν σαν να έπεφταν από κάπου χρήματα. Κάποιο πνεύμα τα οδηγούσε εκεί. Ο μύθος λέει ότι εάν τη στιγμή που τα έφερνε ο καθοδηγός τους πέταγες πάνω τους ένα ρούχο, το πνεύμα τα άφηνε και έφευγε. Έτσι τα χρήματα γίνονταν δικά σου.[52]»

52 ανακτήθηκε από τον σύνδεσμο http://www.klenia.gr/Paradoseis_Klenias.html , την 3/12/2020.

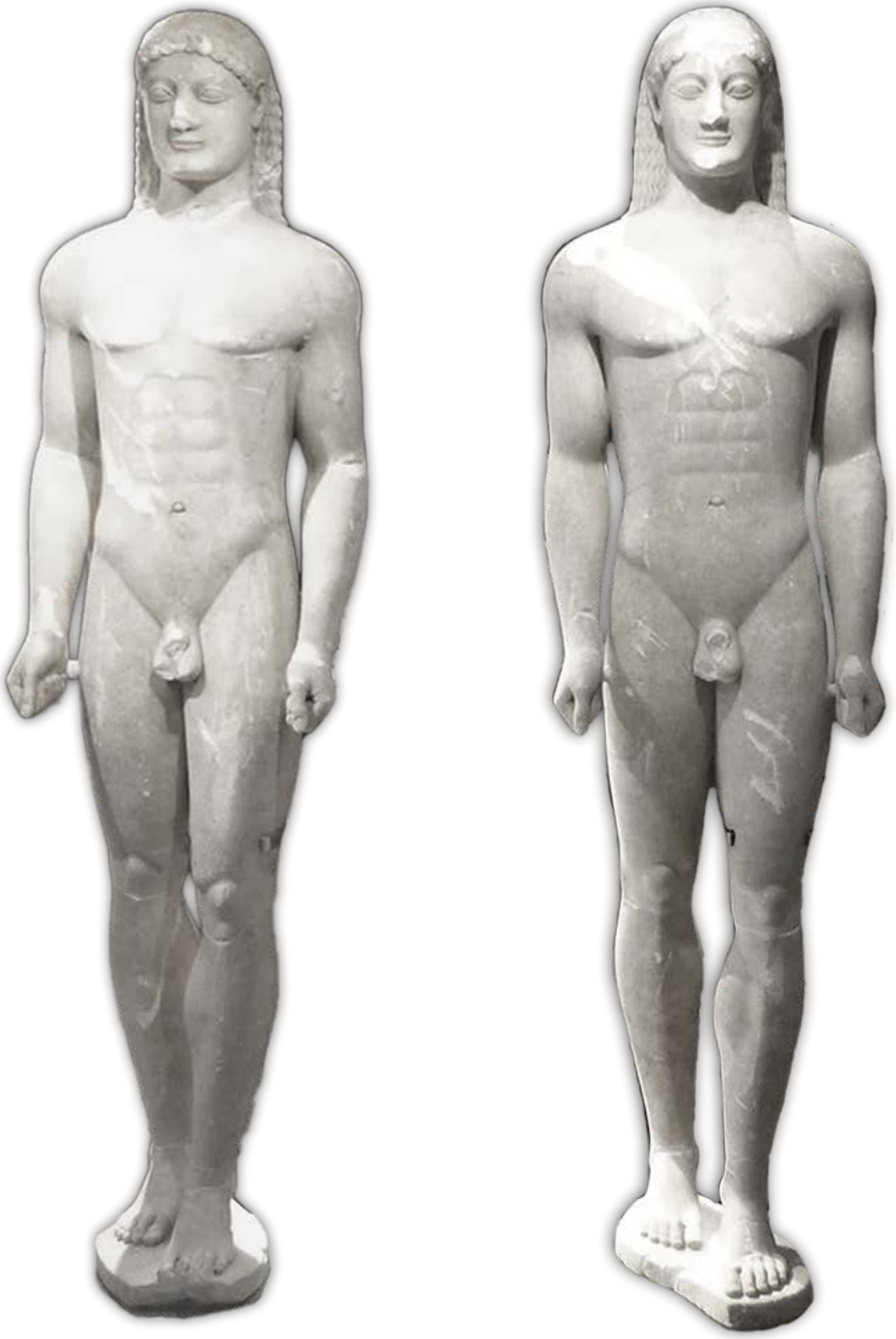

εικ. 95 Οι κούροι της Τενέας όπως εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κορίνθου

Σημαντική ανακάλυψη, αποτέλεσαν και οι δύο μαρμάρινοι κούροι που εντοπίστηκαν το 2010, στα χέρια αρχαιοκάπηλων στην Κλένια Κορινθίας, οι οποίοι διαπραγματεύονταν την πώληση τους στο εξωτερικό προς το ποσό των 6 εκατομυρίων ευρώ. Η τοποθεσία προέλευσης των κούρων παραμένει άγνωστη μέχρι και σήμερα, με την θέση που υπέδειξαν να παραμένει αμφισβητήσιμη, καθώς εντοπίστηκαν πολλά σημάδια διατάραξης και ελλιπή δεδομένα που θα τεκμηρίωναν με ασφάλεια την ταύτιση των γλυπτών με το συγκείμενό τους (Korka et al. 2021). Ενδεικτικά, σημειώνεται ότι η βάση των μαρμάρινων κούρων δεν εντοπίστηκε ποτέ.

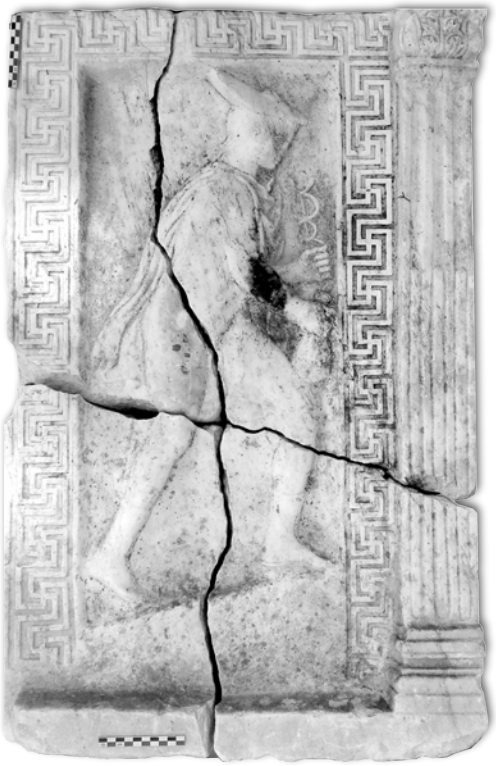

εικ. 97 Μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση του θεού Ερμή από την Τενέα, Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου

Στην Τενέα, αναφέρεται και μια επιγραφή από την Κόρινθο, όπου γίνεται λόγος για έναν αθλητή από την Τενέα, που ονομαζόταν Θαυμαστός και ήταν γιος του Επίκτητου, που νίκησε στην παιδική κατηγορία στο παγκράτιο (Corinth 8,3 228).

Ενώ, στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου της Κλένιας εντοπίζονταν εμφανές ένα τμήμα από μαρμάρινο ανάγλυφο με την παράσταση της θεάς Δήμητρας. Την πληροφορία αυτή διασώζει ο μελετητής Κορδώσης (1999: 256). Το ανάγλυφο πλέον πιθανόν έχει καλυφθεί με κονίαμα. Το συγκεκριμένο ανάγλυφο ομοιάζει τυπολογικά με ένα ακόμη, που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου, φέρει παράσταση με τον θεό Ερμή και αποτελεί παράδοση κατοίκου από την Κλένια.

Τέλος, αξίζει να γίνει γνωστό πως στην είσοδο της εκκλησίας του χωριού που χτίστηκε τον 19ο αιώνα και είναι αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο, πολιούχο του χωριού, εκτίθεται σε γυάλινη προθήκη ένα πώρινο ανάγλυφο με παράσταση πιθανόν Διονύσου (εικ. 98). Μάλιστα όπως την περιγράφει ο Παπαχρήστου (2001: 58), φαίνεται πως η συγκεκριμένη στήλη ήταν καλυμμένη όταν χτίστηκε ο ναός και έως τουλάχιστον το 2001. Ο Παπαχρήστου (2001: 58) διασώζει την πληροφορία πως το ανάγλυφο έφερε και χρώμα ενώ, «ο κληθείς αρχαιολόγος έδωσε την εξήγηση ότι οι κούροι του ανάγλυφου, εγυμνάζοντο και μετά αλείψαντες το σώμα των με έλαιον εχόρευον τον πυρρίχιον χορόν.» Το ανάγλυφο λέγεται πως προήλθε από πρωιμότερη εκκλησία στην είσοδο του Χιλιομοδίου και μεταφέρθηκε στο τόπο που εκτίθεται γεγονός που δεν μπορεί με ασφάλεια να στοιχειοθετηθεί και αποτελεί πιθανόν λαϊκό μύθευμα.

εικ. 96 Τμήμα από μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση της θεάς Δήμητρας από την Τενέα, ναός Αγίου Νικολάου Κλένιας

εικ. 98 Τμήμα από πώρινο ανάγλυφο με παράσταση πιθανόν Διονύσου και νεαρού ανδρός από την Τενέα, ναός Αγίου Γεωργίου Χιλιομοδίου

εικ. 100 Το εσωτερικό της καλυπτήριας πλάκας από τον τάφο του 1984, Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου

εικ. 99 Η στιγμή του εντοπισμού της σαρκοφάγου το 1984, Καμαρέτα, Χιλιομόδι

Η ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΤΕΝΕΑΣ

Σύντομο ιστορικό έρευνας

Το 1984, κατά την διάρκεια εργασιών, για την τοποθέτηση αγωγού ύδρευσης, στην περιοχή Καμμαρέτα - Φανερωμένη, εντοπίστηκε τυχαία μια ταφή της αρχαϊκής περιόδου (εικ. 99). Οι κάτοικοι του χωριού ειδοποίησαν αμέσως την αρχαιολογική υπηρεσία, και η δρ. Έλενα Κόρκα εκπροσωπώντας την, κατέφθασε στο χώρο για να διενεργήσει σωστική ανασκαφική έρευνα (Korka, 2013: 305-311). Η μονολιθική σαρκοφάγος, φιλοξενούσε την πλούσια κτερισμένη ταφή μίας νεαρής γυναίκας (Κόρκα et al., 2018), και ήταν μοναδική, καθώς στην καλυπτήρια πλάκα της, και συγκεκριμένα στην εσωτερική πλευρά, αυτής, υπήρχε διακόσμηση με μία ζωγραφική παράσταση δύο αντωπών λεόντων πάνω σε ανθέμιο (Κόρκα, 2013: 305-311) (εικ. 100). Το μοναδικό αυτό δείγμα ταφικής ζωγραφικής της αρχαϊκής περιόδου στην ευρύτερη περιοχή, σε συνδυασμό με την έντονη αρχαιοκαπηλική δράση, αποτέλεσαν το εφαλτήριο για την δημιουργία του ανασκαφικού προγράμματος της αρχαίας Τενέας.

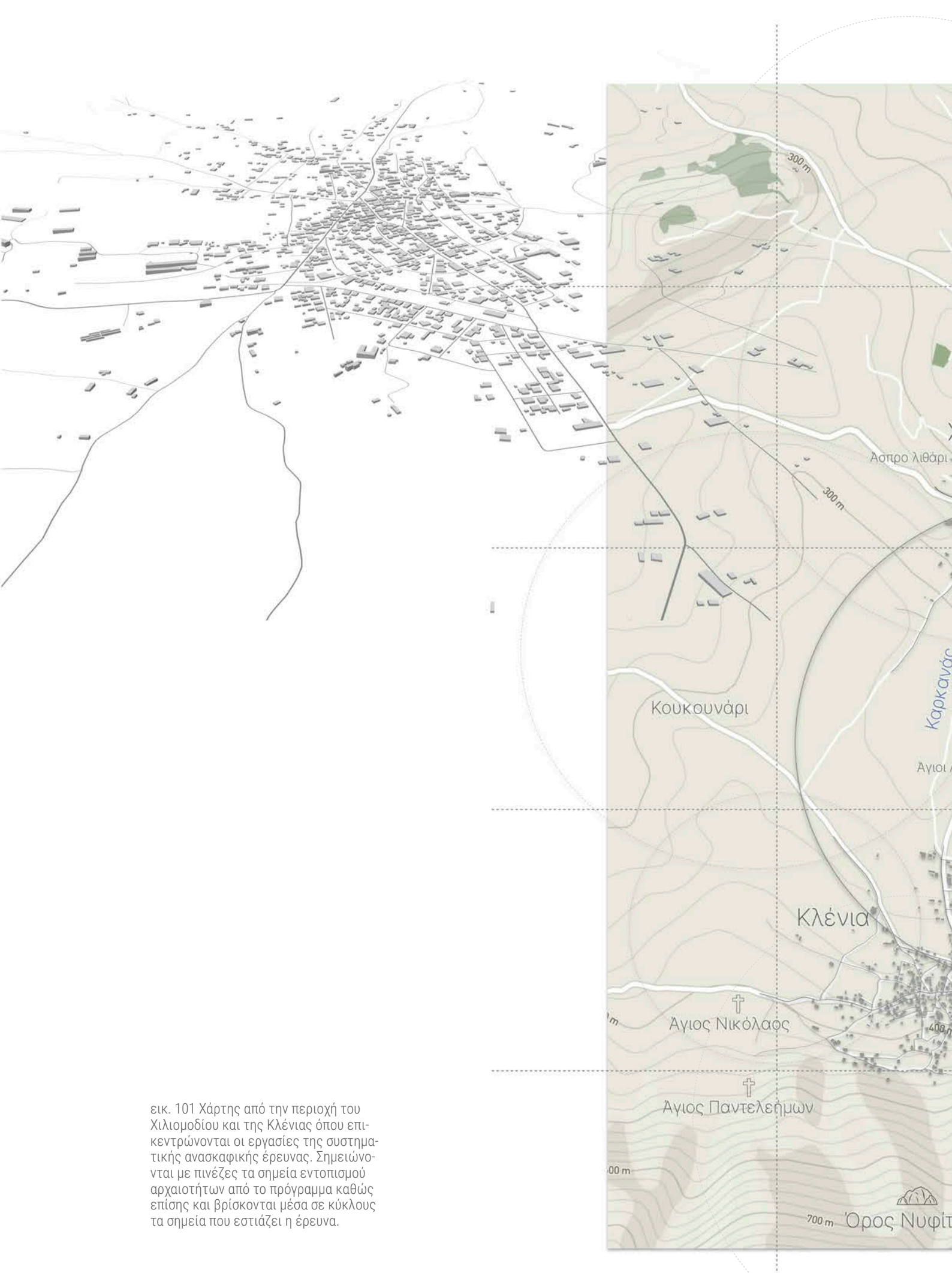

εικ. 101 Χάρτης από την περιοχή του Χιλιομοδίου και της Κλένιας όπου επικεντρώνονται οι εργασίες της συστηματικής ανασκαφικής έρευνας. Σημειώνονται με πινέζες τα σημεία εντοπισμού αρχαιοτήτων από το πρόγραμμα καθώς επίσης και βρίσκονται μέσα σε κύκλους τα σημεία που εστιάζει η έρευνα.

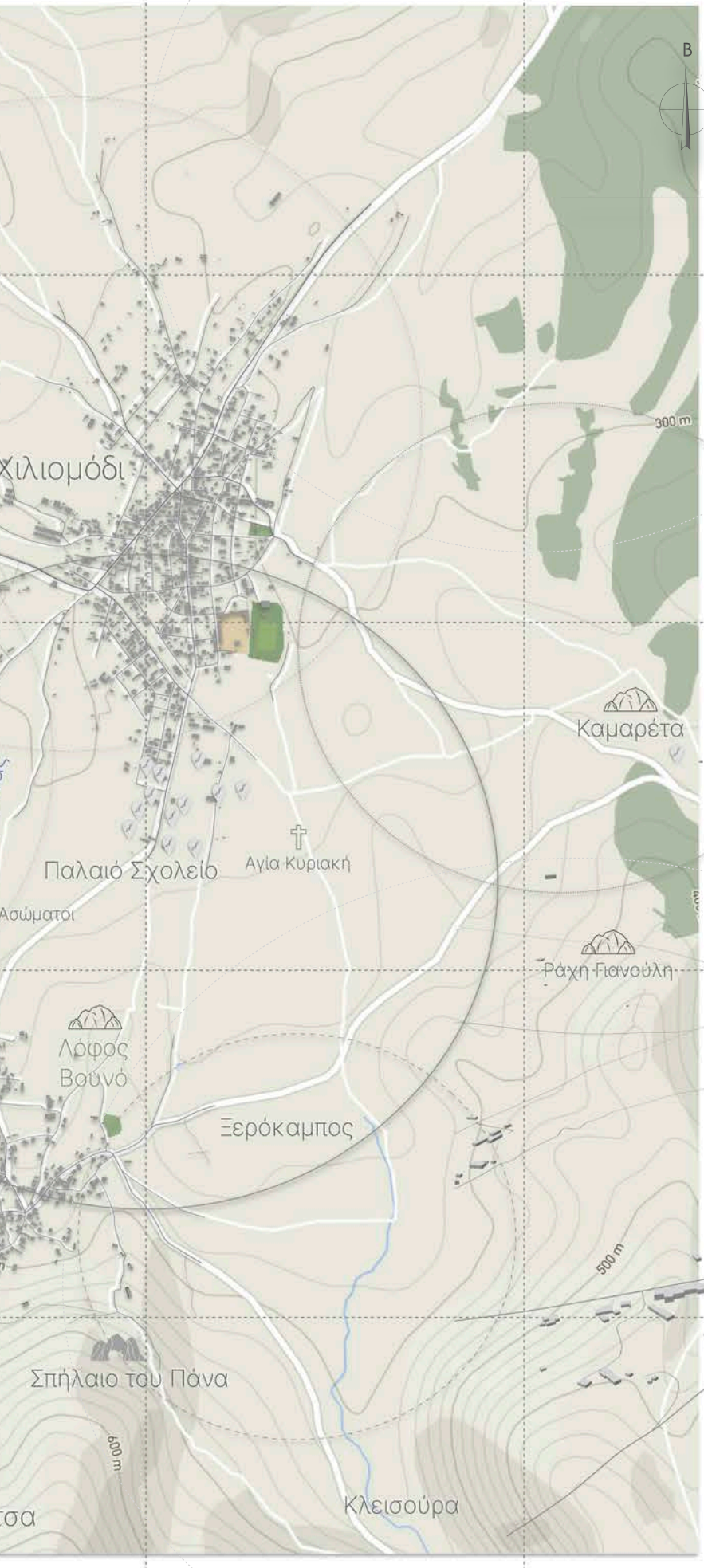
Β
300 m
χιλιομόδι
Καμαρέτα
Παλαιό Σχολείο
Αγία Κυριακή
Ασώματοι
Ράχη Γιανούλη
Λόφος Βουνό
Ξερόκαμπος
500 m
Σπήλαιο του Πάνα
600 m
Κλεισούρα
τσα

εικ. 102 Εσωτερικό τάφου από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Τενέας
εικ. 103 Ο μοναδικός διπλόστομος ασκός από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Τενέας

Το 2013 λοιπόν[53], ξεκίνησε η συστηματική ανασκαφική έρευνα[54] για την αποκάλυψη της Αρχαίας Τενέας, στο Χιλιομόδι Κορινθίας, υπό τη διεύθυνση της Δρ. Έλενας Κόρκα, και υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Απώτερος σκοπός του προγράμματος είναι ο εντοπισμός, η αποκάλυψη και η χαρτογράφηση της Αρχαίας Τενέας. Ήδη από τα πρώτα ακόμη χρόνια της έρευνας τα αποτελέσματα υπήρξαν σημαντικά και προκάλεσαν το παγκόσμιο ενδιαφέρον τόσο της επιστημονικής κοινότητας όσο και του κοινού.

Πιο αναλυτικά τα έτη 2013-2016 οριοθετήθηκε κατά προσέγγιση η ζώνη των νεκροταφείων, έκτασης περίπου 2,5 χλμ. στον άξονα Βορειοανατολικά - Νοτιοδυτικά (Korka, 2013: 305-311· Korka and Evaggeloglou, 2019: 101-113· Κόρκα et al., 2020: 295-304). Στη ζώνη αυτή, αποκαλύφθηκαν με συστηματική ανασκαφή δύο οργανωμένοι χώροι νεκροταφείων. Αναλυτικότερα, στο βόρειο τμήμα της, ανασκάφηκε συστάδα πώρινων αρχαϊκών σαρκοφάγων με εξαιρετικά πλούσια κτερισμένες ταφές (Κόρκα, 2013: 305-311· Korka & Evaggeloglou, 2019: 101-113) (εικ. 102). Μεταξύ των τάφων εντοπίστηκε και ένας ελληνιστικών χρόνων με θησαυρό νομισμάτων κοπής Πτολεμαίου (Korka & Lagos, 2019: 349-362). Στα κτερίσματα

[53] Ήδη από το 2009, διενεργούνταν μια εκτεταμένη επιφανειακή και γεωφυσική έρευνα στην περιοχή της Τενεάτιδας, από την δρ. Κόρκα, προκειμένου να εντοπιστούν πιθανά ίχνη κατοίκησης.

[54] Συστηματική ανασκαφή ορίζεται σύμφωνα με τον Λαμπρινουδάκη (2005: 15), ως η έρευνα που έχει συγκεκριμένη στόχευση σε ένα επιστημονικό ερώτημα ή πρόβλημα, και διενεργείται προκειμένου να παράσχει τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να οδηγήσουν στην επίλυση ή την ανάλυση του προβλήματος. Ο νόμος 3028/2002 επιβάλει για τις συστηματικές ανασκαφές εξασφαλισμένο προϋπολογισμό, πενταετή προγραμματισμό, διεπιστημονική ομάδα, ετήσια έκθεση αναφοράς προόδου και δημοσίευση των επιστημονικών δεδομένων της κάθε πενταετούς έρευνας (Λαμπρινουδάκης, 2005: 16).

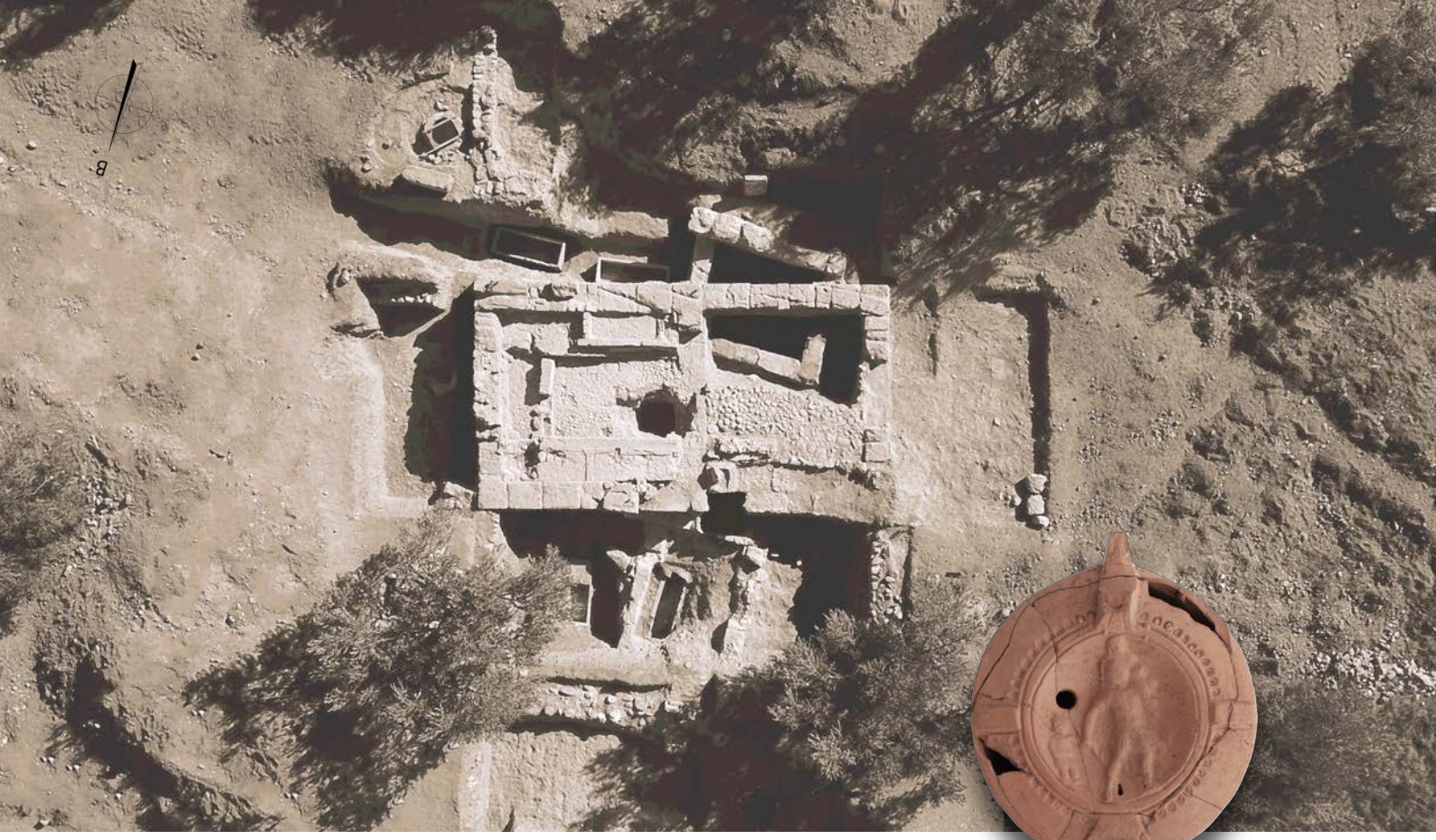

εικ. 104 Το ταφικό μνημείο ρωμαϊκών χρόνων στην θέση Παλαιό Σχολείο, Τενέα
εικ. 105 Ρωμαϊκός λύχνος με παράσταση του Αινεία από τους ρωμαϊκούς τάφους

των αρχαϊκών ταφών συμπεριλαμβάνονται κεραμικά και μετάλλινα αντικείμενα, όπου κάποια από αυτά αποτελούν νέα σχήματα στη διεθνή βιβλιογραφία και παραπέμπουν σε επαφές τόσο με την ανατολή όσο και με την κάτω Ιταλία, όπως ένας κορινθιακής τεχνοτροπίας διπλόστομος ασκός με τριφυλλόστομη ηθμοειδή προχοή (εικ. 103) (Korka & Evaggeloglou, 2019: 101-113).

Νότια του αρχαϊκού νεκροταφείου, στην θέση Παλαιό Σχολείο[55], αποκαλύφθηκε το 2016 δίχωρο υπέργειο ταφικό μνημείο, ρωμαϊκών χρόνων (εικ. 104). Το μνημείο διαστάσεων 10.53 μ .Χ 5.82 μ. παραπέμπει σε ταφικά κτίσματα παρόμοιας τυπολογίας στην Πάτρα, στο Άργος, στην Νικόπολη, στην Όστια, και στην Μικρά Ασία, που διακρίνονται σε ναόμορφα και θαλαμωτά (Korka & Evaggeloglou, 2019: 101-113· Κόρκα et al., 2019· Κόρκα και Ευαγγέλογλου, 2021: 239-234). Στην Κορινθία από τα μέχρις στιγμής τελευταία βιβλιογραφικά στοιχεία δεν έχει βρεθεί άλλο όμοιο με αυτό της Τενέας. Εξωτερικά του μνημείου και περιμετρικά αυτού αποκαλύφθηκε πυκνό νεκροταφείο ρω-

[55] Με βάση υπολογισμούς από τις αρχαίες πηγές και την άποψη πολλών σύγχρονων μελετητών, η περιοχή γύρω από το Παλαιό Σχολείο, ήταν σημείο όπου τοποθετούνταν η πόλη της Τενέας (Marchand, 2009· Κορδώσης, 1999· Gebauer, 1939 σ. 268· Leake, 1846). Όπως είδαμε παραπάνω, ο Παυσανίας στο έργο του τοποθετεί την Τενέα σε απόσταση περίπου 60 σταδίων από την νότια πύλη που οδηγούσε σε αυτή και βρισκόταν στην Ακροκόρινθο. Το μήκος του σταδίου διέφερε στις αρχαίες πόλεις και εξαρτιόταν από το μήκος του ποδός. Έτσι το αττικό στάδιο είχε μήκος 184,98 μέτρα, το ολυμπιακό 192,27 μέτρα, το οδοιπορικό 157,50 μέτρα. Ενώ ο πους, που εξαρτιόταν από το σημείο που γινόταν η μέτρηση στον Εκατόμπεδο του Παρθενώνα, κυμαίνονταν μεταξύ 0,3083 και 0,2970 μέτρα. Χρησιμοποιώντας αυτά τα στοιχεία, η απόσταση των 60 σταδίων κυμαίνεται μεταξύ 10 και 11 χιλιομέτρων, που μας οδηγεί στο σημείο μεταξύ Χιλιομοδίου και Κλένιας.
Σε ακτίνα 2-3 χιλιομέτρων γύρω από αυτή, όπως τονίζει ο Μιχάλης Κορδώσης, μετά από την έρευνά του στην περιοχή (Κορδώσης, 1999), αλλά και σε αναφορές από έργα άλλων μελετητών (Lolling, 1884· Béguignon, 1929· Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, 1969· Sakellariou - Faraclas, 1971· Wiseman, 1978· Κορδώσης, 1999· Κόρκα και Ευαγγέλογλου, 2019· Κόρκα et al., 2019· Ευαγγέλογλου et al., 2019) εντοπίζονται σημάδια οργανωμένης κατοίκησης που χρονολογούνται από την Νεολιθική εποχή έως και τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους.

μαϊκών χρόνων, οργανωμένο με ταφικούς περιβόλους. Οι ταφές στο σύνολό τους βρέθηκαν κτερισμένες με σημαντικά ευρήματα για την εποχή τους, όπως λύχνοι (εικ. 105), χάλκινα, χρυσά (εικ. 108) και σιδερένια κοσμήματα (εικ. 109), αγγεία καθημερινής χρήσης (εικ. 110), γυάλινα αγγεία (εικ. 111-112) και περόνες (Κόρκα et al., 2019: 6-21· Κόρκα & Ευαγγέλογλου, 2020: 295-304· Korka et al., 2021: 501-510· Χρηστίδης, 2019).

Κάτω και εξωτερικά του προθάλαμου του μαυσωλείου της Τενέας ανασκάφηκε ορθογώνια υπόγεια δεξαμενή, ελληνιστικών χρόνων, η χρήση της οποίας πιθανόν συνδέεται με νεκρικές τελετουργίες (Κόρκα και Ευαγγέλογλου, 2020: 295-304). Βόρεια και ανατολικά αυτής αποκαλύφθηκαν ισχυρές κατασκευές τοίχων και οργανωμένο νεκροταφείο ελληνιστικών χρόνων με εξαιρετικά πλούσια κτερισμένες ταφές (Κόρκα et al., 2019: 6-21· Κόρκα & Ευαγγέλογλου, 2020: 295-304· Korka et al., 2021: 501-510· Χρηστίδης, 2019) (εικ. 106, 114). Για την κατασκευή του μνημείου φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη προγενέστερων περιόδων. Η πρωιμότερη κατοίκηση επιβεβαιώνεται και από κινητά ευρήματα, όπως η πρώιμη κεραμική και τα νομίσματα (εικ. 107).

Στα ευρήματα πραγματοποιήθηκε τρισδιάστατη μοντελοποίηση, κοκκομετρική ανάλυση και σχολαστική εξέταση στο οπτικό μικροσκόπιο όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη οργανικών καταλοίπων. Συγκεκριμένα, σε επιχρυσωμένα χάλκινα φύλλα από στεφάνι εντοπίστηκε ύφασμα, ξύλο και τρίχες κεφαλής. Τα κατάλοιπα υφάσματος διατηρούν άριστα τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά (στρέψη και ύφανση) ενώ το υπόλευκο χρώμα του υφάσματος διατηρείται στα μη ορυκτοποιημένα τμήματα (Κόρκα et al., 2019: 6-21).

Παράλληλα η έρευνα προχώρησε και στον εντοπισμό των πρώτων οικιστικών καταλοίπων της αρχαίας πόλης, δυτικά της ζώνης των νεκροταφείων. Το 2015 εντοπίστηκε δρόμος διπλής διέλευσης (Κόρκα και Ευαγγέλογλου, 2021: 239-244), μήκους 36,60 μ., με κατεύθυνση από νότια προς βορειοδυτικά, ο οποίος ακολουθούσε σε προσανατολισμό τη διαδρομή της αρχαίας Κοντοπορείας από την Κόρινθο στις Μυκήνες (εικ. 75). Τα επάλληλα στρώματά του, καθώς επίσης και τα ανασκαφικά ευρήματα που εντοπίστηκαν κατά την διάρκεια της αρχαιολογικής έρευνας, καταμαρτυρούν μια ευρεία περίοδο χρήσης μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (Κόρκα et al., 2019: 6-21).

Νότια του ανεσκαμμένου τμήματος του δρόμου, σε εγγύτητα με το ταφικό μνημείο στην θέση «Παλαιό Σχολείο» βρέθηκε εκτεταμένο κτήριο με επιμέρους χώρους. Μεταξύ των αρχαιολογικών ευρημάτων εκεί, ξεχωρίζουν ένα ανθεμωτό ακροκέραμο πρώιμων κλασικών χρόνων, μία επιζωγραφισμένη σίμη και ένα μαρμάρινο σπάραγμα αντίχειρα από άγαλμα φυσικού μεγέθους ρωμαϊκών χρόνων.

Το 2018 ανασκάφηκαν, ακόμη πλησιέστερα στον αρχαίο δρόμο, κατάλοιπα από τον οικιστικό ιστό της πόλης. Συγκεκριμένα σε έκταση 672 τ.μ. αποκαλύφθηκαν σε διάταξη στεγασμένοι χώροι με θυραία ανοίγματα, οργανωμένοι πιθανότατα γύρω από εσωτερικές αυλές. Στο εσωτερικό τους διατηρούνταν σε καλή κατάσταση μαρμάρινα, λίθινα και πήλινα δάπεδα. Επιπλέον, σε εγγύτητα με τα κατάλοιπα εντοπίστηκε πήλινος αγωγός με προσανατολισμό Βορρά - Νότου, και βρέθηκαν καταπεσμένα αρχιτεκτονικά μέλη όπως επιστήλια, κιονίσκοι αλλά και ένας μικρός αριθμός ψηφίδων δαπέδου. Ταυτόχρονα, η ανασκαφική και επιφανειακή έρευνα

εικ. 106 Χάλκινος καθρέφτης με παράσταση Έρωτα

εικ. 107 Στατήρας Κορίνθου

εικ. 108 Χρυσή δανάκη Σικυώνας

εικ. 109 Σιδερένιο δακτυλίδι με παράσταση Σέραπη

εικ. 110 Λεκανίδες

εικ. 111 Γυάλινο αγγείο

εικ. 112 Γυάλινο μυροδοχείο

εικ. 113 Πήλινα μυροδοχεία

εικ. 114 Λάγυνος

εικ. 115 Αεροφωτογραφία από το ρωμαϊκό λουτρικό συγκρότημα

στους συγκεκριμένους χώρους απέδωσε περισσότερα από 200 νομίσματα, τα οποία εντοπίστηκαν κυρίως στα ανασκαφικά στρώματα μαζί με μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής (Κόρκα et al., 2019: 6-21).

Το 2019 όμορα στα δυτικά των οικιστικών καταλοίπων ανασκάφηκε το πρώτο δημόσιο κτήριο της πόλης το οποίο και αποτελεί θα αναλυθεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο καθώς θα θα χρησιμοποιηθεί και στον σχεδιασμό ενός από τα διαχειριστικά έργα που θα προταθούν σε αυτή την διατριβή.

Πρόκειται για ένα λουτρικό συγκρότημα ανεσκαμμένης έκτασης περίπου 800 τ.μ. (εικ. 115), που κατασκευάστηκε στους αυτοκρατορικούς χρόνους και συγκεκριμένα λίγο πριν τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ.[56]. Από τα ανασκαφικά δεδομένα εξάγεται το συμπέρασμα πως χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τα μέσα του 6ου αι. μ.Χ. με επισκευές και επεκτάσεις, που χρονολογούνται στον 5ο αι. μ.Χ.[57] Οι μνημειακές διαστάσεις του, η αξονικότητα των χώρων του και τα διακο-

[56] Φαίνεται πως στην συγκεκριμένη περίοδο, η πόλη της Τενέας γνώρισε ιδιαίτερη ακμή όπως επιβεβαιώνεται από τα διάφορα κατά χώραν ευρήματα, το γεγονός ότι έκοψε δικό της νόμισμα και από το ταφικό μνημείο, που εντοπίστηκε το 2016, κατά τις ανασκαφές του προγράμματος, στη θέση Παλαιό Σχολείο.

[57] Η επισκευή των ήδη υπαρχόντων λουτρών είναι σύνηθες φαινόμενο που απαντάται σε όλη την έκταση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και συνήθως σχετίζεται με την γενναιοδωρία των αυτοκρατόρων που επιλέγουν να τα επισκευάσουν, ή με ιδιωτικές χορηγίες (Zytka 2019: 31).

εικ. 116 Η στιγμή του εντοπισμού τμήματος γλυπτού Αφροδίτης από το εσωτερικό του πηγαδιού

σμητικά στοιχεία από το εσωτερικό του, καταμαρτυρούν μια επιμελημένη κατασκευή που συμβαδίζει με την εξέλιξη και τα πρότυπα δημόσιας αρχιτεκτονικής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Στα ρωμαϊκά χρόνια τα λουτρά αποτελούν σημαντικό στοιχείο του κοινωνικού και ιδιωτικού βίου (Fagan, 1999: 40-44) από όλους τους Ρωμαίους πολίτες, συνεπώς και από τους κατοίκους της Τενέας. Η χρήση τους συνδέεται εκτός των άλλων και με κοινωνικές διεργασίες που λάμβαναν χώρα εντός αυτών, όπως κοινωνική συνεύρεση, δημόσιες συζητήσεις, διασκέδαση και αναψυχή ακόμη και άθληση (Yegül, 1992: 42).

Η δομή των ρωμαϊκών λουτρών της Τενέας λειτούργησε και ως «κιβωτός» πληροφοριών για την ύπαρξη μνημειακών εγκαταστάσεων στο χώρο πριν από αυτά. Σε όλες τις δομές του λουτρού διαπιστώθηκε η επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών (εικ. 129), τουλάχιστον από δύο διαφορετικά προγενέστερα κτίσματα. Τα στοιχεία αυτά ενισχύονται με την ανεύρεση στα βόρεια των λουτρών, αρχαϊκού πηγαδιού με πολύγωνο στόμιο, και αποθέτη αρχαϊκών χρόνων με υλικό απόθεσης αναθηματικού χαρακτήρα, που χρονολογείται από τον 7ο αι. π.Χ. έως και τον 5ο αι. π.Χ. (εικ. 123-125). Εξωτερικά του χώρου του πηγαδιού αλλά και στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν 4 γλυπτά αρχαϊκών και ρωμαϊκών χρόνων (εικ. 116, 126), καθώς επίσης και δύο επιγραφές που πρόκειται να αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο, με τη μία εκ των οποίων να αναφέρεται σε έναν ναό.

εικ. 117 Η στιγμή του εντοπισμού του χρυσού θησαυρού
εικ. 118 Ο χρυσός θησαυρός των 29 σόλιδων και του ενός τρέμισι μαζί με το χρυσό δαχτυλίδι

Ανατολικά των λουτρών, ανασκάφηκαν χώροι εμπορικής δραστηριότητας οι οποίοι επεκτείνονται τόσο στα βόρεια όσο και στα νότια, δημιουργώντας οικοδομικές νησίδες που οριοθετούνται από οδούς και παρόδους (εικ. 115). Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν αντικείμενα εμπορικής δραστηριότητας (εικ. 119, 122), κεραμική ρωμαϊκής περιόδου από χρηστικά αγγεία, γυάλινα και κεραμικά αγγεία, αντικείμενα κοσμετολογίας, περόνες, λύχνοι και μετάλλινα αντικείμενα (εικ. 120). Επιπλέον, εντοπίστηκαν λάκκοι αποθήκευσης προϊόντων και πάνω από 400 νομίσματα που χρονολογούνται από τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. μέχρι τα μέσα του 6ου αι. μ.Χ. Από αυτά ξεχωρίζει ένας χρυσός θησαυρός 30 νομισμάτων και ένα χρυσό δαχτυλίδι (Κόρκα et al., 2021: 6-21· Korka et al., 2021: 501-510) (εικ. 117-118). Ακόμη, ανασκάφηκαν 3 νέα κτίρια πιο βόρεια και πιο νότια των ανωτέρω χώρων εμπορικής δραστηριότητας, παρόμοιας με αυτά τυπολογίας, και στον ίδιο με αυτά άξονα, υποδηλώνοντας την επέκταση της πόλης και προς τις δύο κατευθύνσεις. Τα κτίσματα στα νότια πιθανόν ταυτίζονται με τα αντίστοιχα κτίσματα που εντοπίστηκαν το 2016 όμορα του Παλαιού Σχολείου. Στα ευρήματα των συγκεκριμένων χώρων ξεχωρίζει ένας σφραγιδόλιθος από καρνεόλη όπου εικονίζεται προτομή νεαρού άνδρα (εικ. 121) και ένα προϊστορικό ανθρωπόμορφο ειδώλιο, της μέσης πρωτοελλαδικής περιόδου, όπου ένα παρόμοιας τυπολογίας έχει βρεθεί στις Ζυγουριές (Blegen, 1928: 185) (εικ. 127).

Βόρεια του λουτρού αποκαλύφθηκαν τρία φρεατοειδή ασβεστοκάμινα, με το στόμιο τροφοδοσίας τους. Στο εσωτερικό

εικ. 119 Χάλκινος ενεπίγραφος ζυγός

εικ. 120 Χάλκινο Εκαταίο

εικ. 122 Πήλινη σφραγίδα

εικ. 123 Αλάβαστρο

εικ. 121 Σφραγιδόλιθος
από Καρνεόλη

εικ. 125 Δακτυλιόσχημος αρύβαλλος

εικ. 126 Τμήμα από μαρμάρινο
αγαλματίδιο Αφροδίτης

εικ. 124 Ζωόμορφος αρύβαλλος

εικ. 128 Πήλινο ειδώλιο
Σάτυρου

εικ. 127 Ανθρωπόμορφο ειδώλιο

εικ. 129 Επιζωγραφισμένο ακροκέραμο καλυπτήρας

εικ. 130 Βάση με αποτύπωμα φύλλων (πάνω αριστερά)
Εικ. 131 Κύμβη (σαλτσιέρα) (πάνω δεξιά)
Εικ. 132 Εργαλεία από οψιανό (κάτω)

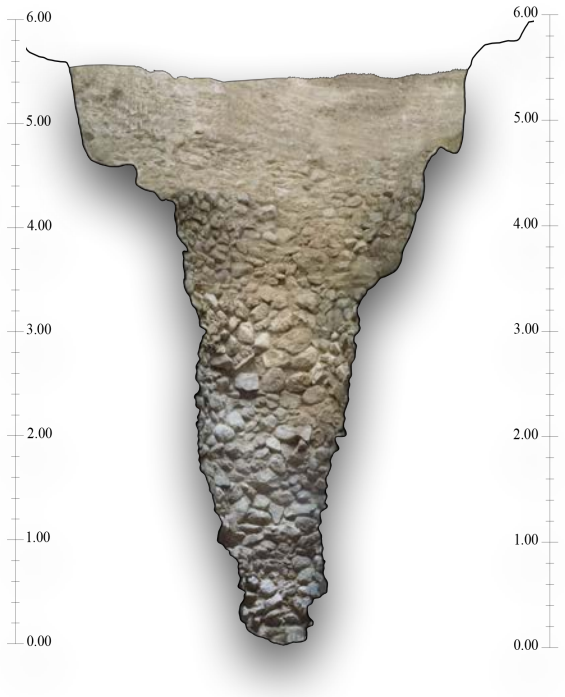

εικ. 133 Κάθετη τομή του προϊστορικού αποθέτη από ορθοφωτογραφία

και εξωτερικό τους, βρέθηκε σωρεία πυρήνων ψαμμιτικού πετρώματος. Η κεραμική στο στρώμα των καμίνων χρονολογείται κυρίως στους ρωμαϊκούς χρόνους ενώ εντοπίζονται και ευρήματα πρωιμότερων περιόδων όπως μια κωνική οινοχόη αρχαϊκών χρόνων. Είναι πιθανόν η χρήση των ασβεστοκάμινων να σχετίζεται με την ανοικοδόμηση, ή επισκευή, του λουτρού.

Τέλος το 2021, αποκαλύφθηκε ένας κτιστός αποθέτης της πρώιμης εποχής του Χαλκού, ο οποίος είναι μείζονος σημασίας καθώς προσθέτει νέα άγνωστα δεδομένα αναφορικά με την κατοίκηση στην περιοχή της Τενέας[58]. Ο αποθέτης εντοπίστηκε βόρεια του λουτρικού συγκροτήματος σε απόσταση 45 μ. και σε βάθος περίπου 2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Το σχήμα του είναι ελλειψοειδές με διαστάσεις αξόνων 3,30 μ. × 3,10 μ. και το βάθος του κάτω από το στρώμα επικάλυψης φτάνει στα 6.80 μ..

Τα ευρήματα από το στρώμα επικάλυψης αλλά και το εσωτερικό του αποθέτη είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Από αυτά ξεχωρίζουν ειδώλια κριαριών, βάσεις αποθηκευτικών και χρηστικών αγγείων με αποτύπωμα ψάθας, τουλάχιστον μία βάση αγγείου με αποτύπωμα φύλλων, τμήματα από πήλινες εστίες με εγχάρακτη διακόσμηση, τμήματα πιθανόν από φορητές πήλινες τράπεζες προσφορών με σπειροειδή και εγχάρακτη διακόσμηση, πόδια τριποδικών αγγείων και κρατευτών, πρόχοι, πολυάριθμα θραύσματα ανοιχτών αγγείων, φιάλες με μαύρο και ερυθρό επίχρισμα, φιάλες με πόδι και φιάλες με δακτυλιόσχημη ή επίπεδη βάση, κομβιόσχημες λαβές από πίθους, καθώς και σωληνωτές από μεγάλα ανοιχτά αγγεία. Λαβές

[58] Τα πρώτα ανασκαφικά στοιχεία για εκείνη την περίοδο είχαν εντοπιστεί για πρώτη φορά στον χώρο του λουτρού ένα χρόνο πριν, με τον εντοπισμό τριών τουλάχιστον σαλτσιέρων της πρωτοελλαδικής περιόδου (Κόρκα et al., 2021: 6-21).

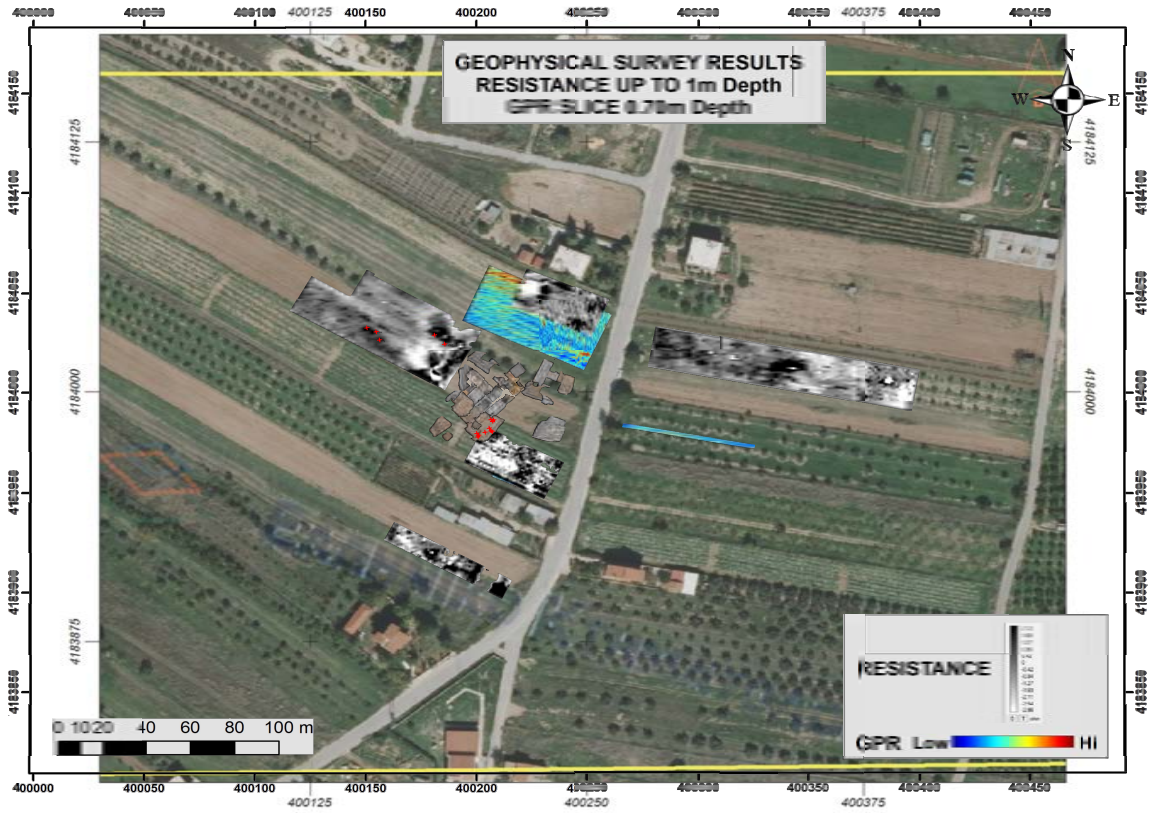

εικ. 134 Αποτελέσματα της γεωφυσικής έρευνας στα χωράφια που βρίσκονται στην εγγύτητα του ρωμαϊκού λουτρού

με έκκρουστη και εγχάρακτη διακόσμηση και τμήματα πίθων με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση. Επιπλέον, ήλθαν στο φως τμήματα από κύμβες (σαλτσιέρες), αρύταινες, πινάκια και τμήμα λίθινου σκεύους. Σημαντικός είναι και ο εντοπισμός μεγάλης ποσότητας σφονδυλιών, ενός χάλκινου αντικειμένου, πυρήνων, λεπίδων, και απολεπισμάτων από οψιανό, καθώς επίσης και λειασμένων εργαλείων.

Στο σύνολό τους, τα ανασκαφικά στοιχεία καταμαρτυρούν την ύπαρξη μιας οργανωμένης τοπικής κοινωνίας ήδη από την 3η χιλιετία, η οποία χαρακτηρίζεται από μια οικονομική ευμάρεια, στους αρχαϊκούς, ελληνιστικούς, ρωμαϊκούς και ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Μια κοινωνία που έχει επαφές και με άλλες περιοχές του τότε γνωστού κόσμου. Τα ίδια άλλωστε τα κινητά, αλλά και ακίνητα μνημεία, καταδεικνύουν επιδράσεις τόσο από την ανατολή όσο και μετέπειτα κατά τους ύστερους χρόνους, από τον ρωμαϊκό κόσμο.

Αξίζει να σημειωθεί, πως παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα στο πεδίο διενεργείται ετήσια μια εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα, η οποία έχει αναδείξει σημαντικές θέσεις προς διερεύνηση και έχει αποδώσει σπουδαία ευρήματα, εκ των οποίων ξεχωρίζει ο τεράστιος αριθμός νομισμάτων.

Τα παραπάνω αρχαιολογικά δεδομένα, είναι το αποτέλεσμα μιας πολυεπίπεδης έρευνας που συντελείται όλα αυτά τα χρόνια. Σχετίζονται, όπως είδαμε με την ανασκαφική και την επιφανειακή έρευνα, με τη γεωφυσική διασκόπηση, με τη συγκέντρωση προφορικών μαρτυριών από κατοίκους της περιοχής και με την αναζήτησή αρχειακού υλικού και των αρχαιοτήτων που εξάχθηκαν τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του ελληνικού κράτους και φυλάσσονται σήμερα σε μουσεία του εξωτερικού.

εικ. 135 Η κατάχωση του λουτρικού συγκροτήματος το 2021

Το ρωμαϊκό λουτρό

Όπως είδαμε παραπάνω η συστηματική έρευνα που διενεργείται στο Χιλιομόδι Κορινθίας, έφερε στο φως κατά τα έτη 2019, 2020, 2021 και 2022, ένα δημόσιο λουτρικό συγκρότημα, συνολικής έκτασης περίπου 800 τ.μ. (εικ. 115), μαζί με πρώιμοτερες εγκαταστάσεις, που παραπέμπουν στην ύπαρξη κάποιου ναϊκού οικοδομήματος[59]. Στα ανατολικά, του κυρίως λουτρικού συγκροτήματος, ανασκάφηκαν χώροι εμπορικής δραστηριότητας καθώς επίσης και εργαστηριακά κτίσματα, που πιθανόν σχετίζονται με την λειτουργία του λουτρού και τις κοινωνικές δραστηριότητες των λουόμενων.

Ο εντοπισμός των λουτρών της Τενέας ήταν αποτέλεσμα της εκτεταμένης επιφανειακής έρευνας που επιτελείται στην περιοχή μεταξύ των χωριών Χιλιομοδίου και Κλένιας Κορινθίας. Τα λουτρά βρίσκονται περίπου 50 μέτρα νοτιοδυτικά των οικιστικών καταλοίπων που εντοπίστηκαν το 2018, 150 μέτρα βορειοδυτικά του ταφικού μνημείου που ανασκάφηκε κατά το διάστημα 2016-2018 και νότια του αρχαίου δρόμου, σε απόσταση περίπου 150 μέτρων που διερευνήθηκε κατά τα έτη 2015-2016.

Η ανασκαφή του κυρίως κτίσματος του λουτρού ολοκληρώθηκε το 2021, και αποφασίστηκε η κατάχωση του μνημείου, η κάλυψη δηλαδή των καταλοίπων με γεωύφασμα και χώμα, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία του (εικ. 135). Το μνημείο πριν καλυφθεί ολοκληρωτικά, τεκμηριώθηκε πλήρως καθώς συλλέχθηκε από την ομάδα πληθώρα φωτογραφιών

[59] Μέρος του συγκεκριμένου κειμένου αποτελεί αποτέλεσμα της μελέτης που παρουσιάστηκε στο συνέδριο με τίτλο «Αρχαιολογικό έργο Πελλοποννήσου (ΑΕΠΕΛ)» και πρόκειται να δημοσιευτεί στα πρακτικά που θα εκδοθούν από το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Ο τίτλος του προς δημοσίευση κειμένου είναι «Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα Αρχαίας Τενέας 2019-2020», και γράφοντες η Έλενα Κόρκα, η Παρασκευή Ευαγγέλογλου, η Πηνελόπη Βλάχου, ο Μιχάηλ Ιωάννου, ο Παναγιώτης Παναϊλίδης, ο Χρηστίδης Ιωάννης και ο Κωνσταντίνος Ψύχας. Το κείμενο εμπλουτίστηκε, επικαιροποιήθηκε και παρουσιάζεται στην παρούσα διπλωματική διατριβή. Για την πιο λεπτομερή ανάλυση του κτηρίου, μπορεί κανείς να ανατρέξει στην δημοσίευση των πρακτικών.

εικ. 136 -137 Το τρισδιάστατο μοντέλο του ρωμαϊκού λουτρού

και αεροφωτογραφιών, μελετήθηκε το ίδιο το κτήριο λεπτομερώς επιτόπου στο πεδίο, ταυτίστηκαν οι χώροι του, δημιουργήθηκαν αρχιτεκτονικά σχέδια και αποτυπώσεις, καθώς επίσης και παράχθηκαν λεπτομερή τρισδιάστατα μοντέλα από 4 διαφορετικά τοπογραφικά μηχανήματα διαφόρων ερευνητών και Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων με την εποπτεία του τμήματος Αγορανόμων και Τοπογράφων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου[60], το οποίο έχει αναλάβει την τοπογραφική τεκμηρίωση και την παραγωγή του βασικού τρισδιάστατου μοντέλου της ανασκαφής (εικ. 136-137).

Ως πρώτη ανάγνωση αξίζει να σημειωθεί πως η μεγάλη έκταση των λουτρών, η μνημειακότητά τους και ο εντοπισμός αρκετών νομισμάτων στον χώρο του αποδυτηρίου είναι δηλωτικά της δημόσιας χρήσης τους. Πρόκειται για το πρώτο δημόσιο κτήριο που αποκαλύπτεται στην Αρχαία Τενέα και αποτελεί μία σημαντική πηγή πληροφοριών για τη μνημειακή τοπογραφία της αρχαίας πόλης, και την συγκρότηση του αστικού δημόσιου χώρου. Εκτός του λουτρού της Τενέας, και στον χώρο εντοπισμού του εντοπίστηκαν, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της αρχαϊκής περιόδου και πρωτοελλαδικά ίχνη κατοίκησης.

Το ρωμαϊκό λουτρικό συγκρότημα / Το λουτρό

Τα λουτρά της Τενέας φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν στους αυτοκρατορικούς χρόνους, ενώ στα χρόνια που ακολούθησαν πραγματοποιήθηκαν σε αυτά αρκετές επισκευές και επεκτάσεις, έτσι ώστε να αναγνωρίζονται τρεις αρχιτεκτονικές φάσεις, η πρώτη του 2ου αι. μ.Χ., η δεύτερη του 4ου αι. μ.Χ. και η τελευταία του 5ου-6ου αι. μ.Χ.. Η παρούσα εικόνα του λουτρού αποδίδει την τελευταία οικοδομική φάση του κατά τον 5ο αι. μ.Χ., η οποία διατηρήθηκε μέχρι και την

[60] Βασικοί συνεργάτες του προγράμματος και υπεύθυνοι της συγκεκριμένης μελέτης είναι οι τοπογράφοι Αναστασία Αναστασίου, η Ελένη Συρόκου και Ευστράτιος Κούτρος.

εγκατάλειψή του στα μέσα του 6ου αι. μ.Χ. Παρακάτω θα ακολουθήσουν, οι αναλυτικές περιγραφές των οικοδομικών φάσεων και η χρονολόγησή τους.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παυσανίας, που έζησε τον 2ο αι. μ.Χ., στο έργο του *Ελλάδος Περιήγησις*, κάνοντας λόγο για ένα λουτρό που κατασκευάστηκε την περίοδο του Αδριανού και βρισκόταν κοντά στην αρχαία Κόρινθο, τα λουτρά στην Κορινθία ήταν πολλά.

«…λουτρὰ δὲ ἔστι μὲν πολλαχοῦ Κορινθίοις καὶ ἄλλα, τὰ μὲν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, τὸ δὲ βασιλέως Ἀδριανοῦ κατασκευάσαντος» (Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά, II. 3.5.)

Καταλαβαίνουμε λοιπόν, πως κατά την ρωμαϊκή περίοδο, η λουτρική παράδοση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας είχε περάσει και στον ελλαδικό χώρο, και πιο συγκεκριμένα στην γειτονιά της Τενέας.

Οικοδομική φάση Ι - 2ος αι. μ.Χ.

Το μνημείο πιθανότατα κατασκευάστηκε στο πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ., με κύριο χαρακτηριστικό της δόμησής του το σύστημα opus testaceum (Sear 2021, 76-77). Η κεραμική που εντοπίστηκε κατά χώραν, με ορισμένους λύχνους να μπορούν να χρονολογηθούν με ασφάλεια στον 1ο - 2ο αι. μ.Χ. στον τύπο XXVII του Broneer (1930: 90-96), καθώς επίσης και τα περίπου 20 νομίσματα κοπής Αντωνίνου Ευσεβούς, Μάρκου Αυρήλιου και της δυναστείας του Σεπτιμίου Σεβήρου, δείχνουν ως πιθανότερη χρονολόγηση της κατασκευής, από τα τελευταία έτη διακυβέρνησης του Αδριανού (117-138 μ.Χ.), έως και τα πρώτα χρόνια του διαδόχου του, Αντωνίνου του Ευσεβούς (138-161 μ.Χ.)[61]. Αξιοσημείωτο είναι, πως την ίδια περίοδο κατασκευάστηκε στην Τενέα το υπέργειο ταφικό μνημείο (Korka-Evaggeloglou 2016, 101-113) και το Αδριάνειο υδραγωγείο (Lolos, 1997: 271-314) , τμήμα του οποίου διέρχεται από την Τενεάτιδα και πιθανολογείται πως βρίσκεται σε εγγύτητα με τα λουτρά της Τενέας.

Αναλυτικότερα, για την κατασκευή της τοιχοποιίας της πρώτης φάσης του λουτρού, χρησιμοποιήθηκαν οπτές πλίνθοι (opus testaceum[62]) τριγωνικής διατομής. Οι οπτόπλινθοι επένδυαν εξωτερικά ένα χυτό πυρήνα από ανοιχτόχρωμες συνδετικές κονίες με υδραυλικά χαρακτηριστικά, αδρανή διαφόρων ειδών και λίθους μεσαίου μεγέθους. Η κατασκευή των τριγωνικών οπτόπλινθων γινόταν με την διαίρεση μίας τετράγωνης κεραμίδας διαστάσεων 30,48 Χ 30,48 (τετράδωρον)[63], σε οκτώ ίσα τρίγωνα. Η

[61] Η χρήση του λουτρού στην πρώτη φάση οικοδόμησης του φαίνεται να συμβαίνει τουλάχιστον μέχρι τον 3ο αιώνα, με μικρές επισκευές και συντηρήσεις, πρωτού η εικόνα του λουτρού μεταβληθεί ουσιαστικά και περάσει στην δεύτερη μεγάλη οικοδομική φάση.

[62] Ο συγκεκριμένος τρόπος δόμησης αναγνωρίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της έκτασης των κύριων χώρων μνημείου, που αναλύονται παρακάτω. Χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τα τρία κεντρικά θερμά δωμάτια του λουτρού (Δ1, Δ2, Δ3), τα οποία διατηρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό ακέραια χωρίς παρεμβάσεις στην τοιχοποιία τους με παρά μόνο μικρές αλλαγές ή/και προσθήκες σε μεταγενέστερες χρονολογικές φάσεις, καθώς και τους χώρους του κρύου λουτρού (Δ4, Δ5) και της απόδυσης (Δ7) στα νότια. Στην ίδια κατασκευαστική περίοδο εντάσσονται τα υπόκαυστα στρογγυλής διατομής και οι πήλινοι αεραγωγοί που περιστοιχίζουν τις αψίδες των θερμών χώρων. Οι κυριότερες αλλαγές εντός τους σε μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις, αφορούν το σύστημα του υπόκαυστου συστήματος, το δάπεδο, την επισκευή της φέρουσας τοιχοποιίας και τη ρήξη υπαρχόντων τοιχοποιιών για την δημιουργία εισόδων ή/και χώρων εφοδιασμού του υπόκαυστου συστήματος (praefurnium).

[63] Το τετράδωρον προέρχεται από τα συνδετικά τέσσερα, και το δώρον, που μεταφράζεται ως παλάμη, από την διαδικασία της προσφοράς ενός δώρου με τα χέρια.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΣΤΟ ΧΙΛΙΟΜΟΔΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

ΡΩΜΑΪΚΑ ΛΟΥΤΡΑ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ 2019-2020

εικ. 138 Η πρώτη οικοδομική φάση του λουτρού

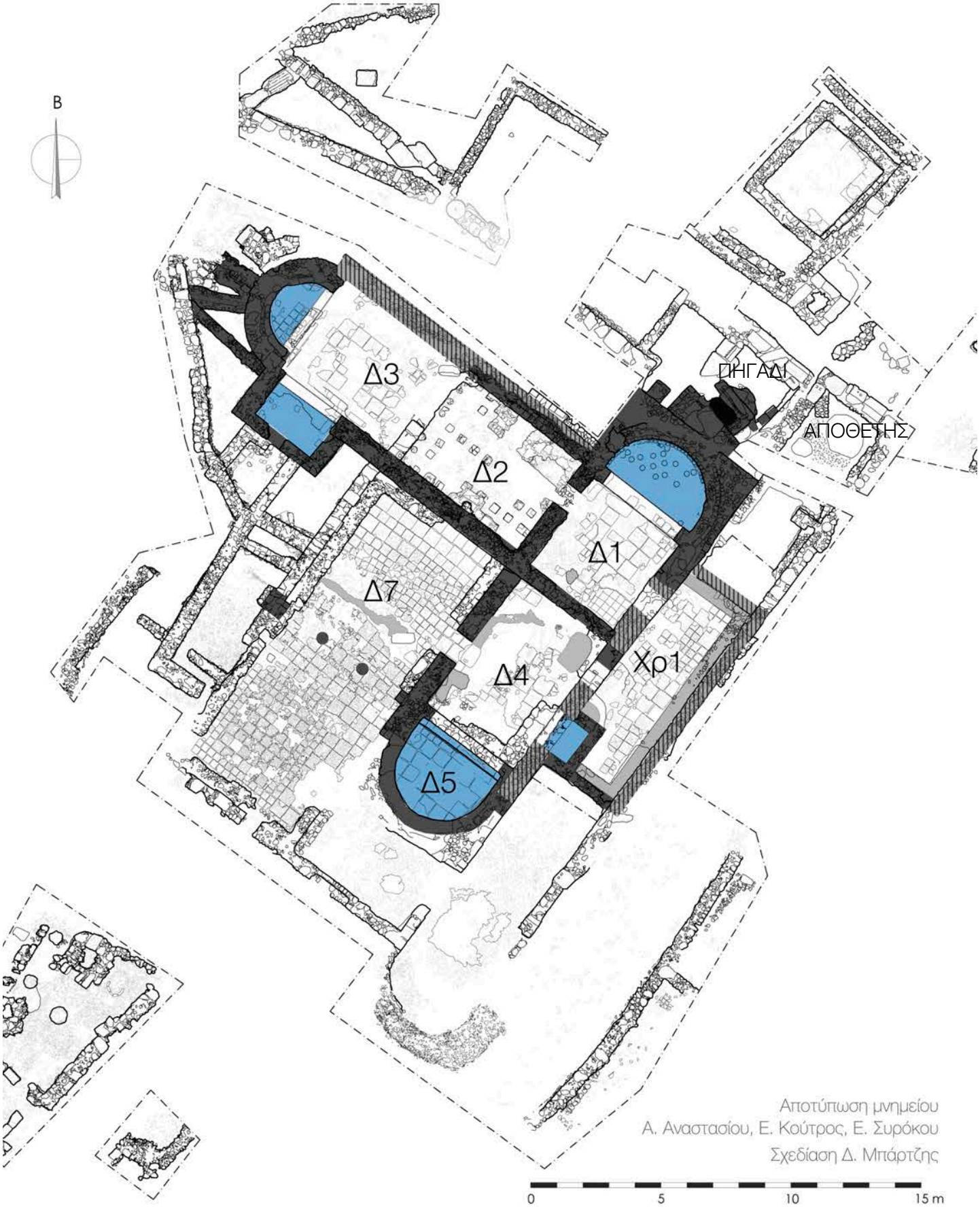

Αποτύπωση μνημείου
Α. Αναστασίου, Ε. Κούτρος, Ε. Συρόκου
Σχεδίαση Δ. Μπάρτζης

μεγαλύτερη σε πλάτος πλευρά του ισοσκελούς ορθογωνίου τριγώνου χρησιμοποιούνταν στην εξωτερική όψη του τοίχου, και κατά αυτό τον τρόπο δινόταν οι ψευδαίσθηση ότι οι κεραμίδες ήταν ορθογώνιες. Ο συγκεκριμένος τρόπος εξασφάλιζε αφενός την εξοικονόμηση οικοδομικού υλικού, και αφετέρου την καλύτερη πρόσφυση των κεραμίδων στο εσωτερικό κονίαμα πλήρωσης, προσδίδοντας κατά αυτό τον τρόπο άριστες ιδιότητες στατικότητας και διευκολύνοντας την κατασκευή αψίδων, ημικυκλικών κατασκευών και θόλων.

Το συνδετικό υλικό που χρησιμο-ποιούνταν μεταξύ των κεράμων ήταν κονίαμα με διαφόρων ειδών αδρανή, όπως η άμμος, οι πυριτικοί χάλικες, οι διαφανείς κρύσταλλοι χαλαζία, τα σχιστολιθικής προέλευσης πρασινωπά χαλίκια και τα στρογγυλεμένα πυριτικά χαλίκια που ήταν αδρανή ιζημάτων από ποτάμια. Επιπλέον, το εσωτερικό κονίαμα είχε ασβεστολιθική προέλευση, υπόλευκη απόχρωση και αδρή επιφάνεια, ενώ στα εξωτερικά κονιάματα των αρμών, των επιχρισμάτων και του εσωτερικού των κολυμβητικών δεξαμενών χρησιμο-ποιούνταν κονίαμα με λεία επιφάνεια και υδραυλικά χαρακτηριστικά, με την χρήση αδρανών μικρότερου διαμετρήματος και κονίας από ποζολάνη.

Το λουτρικό συγκρότημα της Τενέας ανήκει τυπολογικά στον παράλληλο τύπο (parallel row type), σύμφωνα με τον οποίο τα δωμάτια αναπτύσσονται διαδοχικά και ο επισκέπτης ακολουθεί μία και μόνο διαδρομή προς και από το τελευταίο δωμάτιο (Nielsen, 1990: 67). Στην πρώτη οικοδομική φάση η είσοδος στο λουτρό φαίνεται πως γινόταν από τα νότια του Δωματίου 7 (Δ7) όπου δύο κτιστές πλίνθινες παραστάδες καθώς και δύο λίθινες βάσεις, διαμόρφωναν στον άξονα Α/Δ δίστηλη ιωνική εν παραστάσι είσοδο[64]. Μία από τις δύο λίθινες βάσεις, οι οποίες εντοπίζονται κάτω το σημερινό δάπεδο του 6ου αι. μ.Χ., πιθανόν υποδέχονταν έναν αράβδωτο μονολιθικό κίονα με ένα ιωνικό κιονόκρανο, που βρέθηκαν καταπεσμένα στον ίδιο χώρο, χωρίς να είναι γνωστό αν χρονολογικά ανήκουν στην πρώτη οικοδομική φάση. Ο συγκεκριμένος χώρος (Δ7) στον οποίο εισέρχονταν κανείς από την είσοδο του λουτρού, ήδη από την πρώτη φάση οικοδόμησης του μνημείου πιθανόν λειτουργούσε ως αποδυτήριο, συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί και από την αλληλουχία των επόμενων δωματίων. Ωστόσο, η εικόνα της πρώτης φάσης του δωματίου 7 παραμένει εν μέρει άγνωστη καθώς δεν σώζονται άλλα στοιχεία που να παραπέμπουν στον 2ο αιώνα.

Από το δωμάτιο 7 και πιθανόν μέσω τριών θυραίων ανοιγμάτων στα ανατολικά, ο επισκέπτης περνούσε στο frigidarium, το οποίο αποτελείται από δύο δωμάτια σε διάταξη Β/Ν (Δ4 και Δ5). Το Δωμάτιο 4, ορθογώνιας κάτοψης, διατηρεί από την πρώτη φάση του μόνο έναν κτιστό ατομικό ορθογώνιο λουτήρα στο νότιο τμήμα του ανατολικού τοίχου που σε μεταγενέστερη γ' φάση περιορίστηκε από τον ιστάμενο σήμερα τοίχο.

Το Δωμάτιο 5 λειτουργεί στα νότια εντός εγγεγραμμένης αψίδας[65], και ταυτίζεται με την piscina frigida (Δ5). Δομείται με επιμελημένη κτιστή λιθοδομή και η ανώτερη του επιφάνεια καλύπτεται με πήλινες ορθογώνιες πλάκες

[64] Παρόμοια χαρακτηριστικά με την είσοδο του λουτρού της Τενέας εμφανίζει το λουτρό στο Δίον (Ουκλέρογλου, 2008).

[65] Η εγγεγραμμένη αψίδα έχει διάμετρο 3,80 μ. και ακτίνα 1,90 μ.

επαλειμμένες με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Η κατάβαση στο εσωτερικό της, διευκολυνόταν μέσω μονής βαθμίδας, η οποία καταλαμβάνει όλο το μήκος της νότιας όψης της μεσοτοιχίας μεταξύ των δυο Δωματίων 4 και 5. Μέρος της βαθμίδας αυτής πιθανόν εξυπηρετούσε ως θρανίο στις εμβαπτίσεις των επισκεπτών. Στο εσωτερικό της η πισίνα έφερε επίστρωση από τετράγωνες πήλινες πλάκες[66] επικαλυμμένες με κονίαμα και ήταν διακοσμημένη με μαρμαροθετήματα. Τόσο στα δυτικά όσο και στα ανατολικά του Βόρειου τοίχου του Δωματίου 5 εντοπίζεται άνοιγμα που πιθανόν εξυπηρετούσε στην εισροή και εκροή αντίστοιχα των υδάτων της πισίνας.

Εν συνεχεία, ο επισκέπτης πιθανόν κατευθυνόταν σε ένα βοηθητικό χώρο (Χώρος 1) στα ανατολικά, του οποίου η μορφή και η χρήση στην α΄ φάση δεν είναι σαφής. Αξιοσημείωτα στοιχεία που οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι ο Χώρος 1, κατά την πρώτη περίοδο χρήσης του αποτελούσε χωριστό δωμάτιο, ή/και ήταν κοινός με το Δωμάτιο 4, και εξυπηρετούσε ως πέρασμα στο δωμάτιο Δ1, είναι ο ατομικός λουτήρας που σώζεται στα νοτιοδυτικά του χώρου και ακολουθεί τα ίδια τυπολογικά χαρακτηριστικά δόμησης της πρώτης φάσης, καθώς επίσης και το γεγονός πως στα βορειοδυτικά του Χώρου στο σημείο που εφάπτεται με το Δωμάτιο 1 (Δ1) που την συγκεκριμένη οικοδομική φάση ταυτίζεται με caldarium. Ενώ τέλος, βρέθηκε και ένας μολύβδινος αγωγός, του 2ου με 3ου αι. μ.Χ., με την επιγραφή ΕΠΑΓΑΘΟΥ, που φαίνεται πως εφοδίαζε την πισίνα (Δ5) με καθαρό κρύο νερό. Ο συγκεκριμένος αγωγός, είναι όμοιος με έναν αγωγό που έχει βρεθεί στις Κεγχρεές, σε ένα «δωμάτιο με υπόκαυστα», φέρει ακριβώς την ίδια επιγραφή και χρονολογείται στην ρωμαϊκή περίοδο (Scranton and Ramage, 1963: 286· Scranton and Ramage, 1964: 141· Daux, 1964: 715).

Το Δωμάτιο 1 είναι ορθογώνιας κάτοψης[67] και στα βόρεια απολήγει σε εγγεγραμμένη αψίδα[68] με διπλή τοιχοποιία και piscina (alveus) στο εσωτερικό της. Ο ανατολικός τοίχος, πάχους 1 μ., φέρει διπλό τοιχίο με τον εξωτερικό να αποτελεί προσθήκη πιθανόν σε μεταγενέστερη φάση για μονωτικούς λόγους. Εσωτερικά, στην νοτιοανατολική γωνία του δωματίου σώζεται τμήμα του δαπέδου (suspensura) της α΄ φάσης, ενώ εντός της αψίδας διατηρείται ο υπόκαυστος χώρος[69] με ελεύθερους στο χώρο πεσσίσκους κυκλικής διατομής (pilae) (Yegül, 1992: 360· Yegül, 2010: 82).

---

[66] διαστάσεων 0,50 x 0,50 μ.

[67] εσωτερικών διαστάσεων 4,05 x 4,20 μ., με προσανατολισμό Β-Ν και τοίχους πάχους 0,60-0,80 μ.

[68] με διάμετρο 4,05 μ. και ακτίνα 2,25 μ.

[69] Οι Ρωμαίοι υιοθέτησαν συστηματικά το υπόκαυστο σύστημα θέρμανσης προκειμένου να είναι αποδοτικότερη η αύξηση της θερμοκρασίας στο λουτρό (Yegül, 2006: 16). Ο αρχιτέκτονας και υδραυλικός μηχανικός Sergius Orata, ήταν ο πρώτος Ρωμαΐος που ανακάλυψε το υποδαπέδιο υπόκαυστο σύστημα θερμανσης στην πράξη (Nielsen 1993, 21–22; Fagan, 2002, 98). Αυτή η τεχνολογία θα λέγαμε ήταν καθοριστική για τα λουτρά της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ωστόσο το υποδαπέδιο σύστημα θέρμανσης προϋπήρχε στον ελλαδικό χώρο ήδη τουλάχιστον από την ελληνιστική περίοδο με χαρακτηριστικό παράδειγμα το λουτρό της Γόρτυνας (Nielsen ,1993: 149). Για παραδείγματα στον ελλαδικό χώρο βλ. Ginouvès, 1959: fig. 187· Αδάμ-Βελένη, 2001: 7· Fournet et al., 2013: 290.

Στα νότια η piscina διαχωριζόταν μέσω στηθαίου που απέληγε σε δύο κτιστές παραστάδες[70], που πιθανόν εξυπηρετούσαν για να συγκρατούν την επίστεψη με θόλο. Την εσωτερική επιφάνεια της αψίδας επένδυαν tubuli[71], τα οποία σώζονται σε καλή κατάσταση, με σκοπό την εκτόνωση του θερμού αέρα και του καπνού του υπόκαυστου χώρου, αλλά και για λόγους εντοίχιας θέρμανσης (Weber, 1996: 48). Εντός του χώρου εντοπίστηκαν και μαρμαροθετήματα, για την υποστήριξη του συστήματος των tubuli (Adam, 1994: fig. 629) και προσέδιδαν πολυτέλεια στην κατασκευή του δωματίου.

Ακόμη, μια ορθογώνια εσοχή διαστάσεων 0,10 x 0,15 μ. περίπου, εντός του ανατολικού τοιχίου, πιθανόν φιλοξενούσε ξύλινη βοηθητική κατασκευή που δεν διασώζεται. Τέλος, ο χώρος θερμαινόταν μέσω του praefurnium, το οποίο λειτουργούσε κάτω από το θεμέλιο της ανατολικής παραστάδας[72]. Το praefurnium έφερε δάπεδο από πατημένο χώμα και τριμμένο κεραμίδι, γύρω από το οποίο εντοπίστηκε παχύ στρώμα καύσης που σχετίζεται με την λειτουργία του χώρου.

Ακολούθως, ο επισκέπτης μέσω θυραίου ανοίγματος κατευθύνονταν στο Δωμάτιο 2 (Δ2),το οποίο κατά την α΄ φάση αποτελούσε ενιαίο[73] χώρο με το δυτικό Δωμάτιο 3[74] και λειτουργούσαν ως caldarium[75]. Εσωτερικά, το τετράγωνης κάτοψης δωμάτιο σώζει, στην βορειοανατολική γωνία τμήμα του δαπέδου (suspensura), το οποίο στηριζόταν σε ελεύθερους πεσσίσκους (pilae), αποτελούμενους από κυκλικής διατομής υπόκαυστα, με σκοπό την διατήρηση της υψηλής θερμοκρασίας. Πήλινοι αερουλκοί σωλήνες (tubuli), εφάπτονταν στην εσωτερική όψη των τοίχων, με σκοπό την εκτόνωση του θερμού αέρα και του καπνού του υπόκαυστου χώρου.

Τέλος, ο χώρος θερμαίνονταν μέσω του δικού του praefurnium, όπως εντοπίζεται εσωτερικά και έκκεντρα στο

---

[70] διαστάσεις παραστάδων: 0,30 x 0,60 μ.

[71] Αυτό που άλλαξε καθοριστικά στην ρωμαϊκή περίοδο, είναι η συνολική τεχνολογία των λουτρικών συγκροτημάτων, με την εισαγωγή του επιτοίχιου συστήματος θέρμανσης και την βελτίωση της λειτουργίας του υπόκαυστου συστήματος (Nielsen, 1993: 20-22· Yegúl, 1995: 379· Weber, 1996· 47-51). Το εντοίχιο σύστημα θέρμανσης με αγωγούς που διοχέτευαν τον θερμό αέρα και θέρμαναν τα τοιχία εισάγεται για πρώτη φορά κατά την αρχαιότητα σε συγκεκριμένα λουτρά της αυτοκρατορίας, στο tepidarium και το caldarium των Σταβιανών Λουτρών της Ρώμης και στο caldarium των λουτρών της αγοράς στην Πομπηία (Mau, 1982: 205-206· Chant/Goodman 1999: 104). Οι αγωγοί, tubuli, χρησίμευαν ταυτόχρονα ως ανακουφιστικές καμινάδες για τον καπνό του υποδαπέδιου συστήματος θέρμανσης και ως θερμαντήρες των τοίχων (Rook ,1992: 16). Πρόκειται στην ουσία για υψηλού κόστους σύστημα απαγωγών που όμως συμβάλει στην αμεσότερη και ευκολότερη διέλευση του θερμού αέρα προ την οροφή και τις καμινάδες του χώρου (Ουλκέρογλου, 2016: 275). Τοποθετούνταν σε παράταξη περιμετρικά των τοίχων και επικαλυπτόταν με κονίαμα και μάρμαρο (Adam, 1994: fig. 629). Η ακμή του επιτοίχιου συστήματος θέρμανσης επήλθε κατά την αυτοκρατορική περίοδο (Adam, 1994: 629–630), γεγονός που επιβεβαιώνει ενδεχομένως και την χρονολόγηση της πρώτης φάσης του λουτρού της Τενέας. Για τα tubuli επίσης βλ. Lamprecht, 1985: 108· Yegül, 1992: 363.

[72] Οι εστίες των praefurniorum εντοπίζονται συνήθως κάτω από λουτήρες ή τις κοινές δεξαμενές λουτρού (alvei). Με αυτό τον τρόπο πρώτα θερμαίνονταν οι λουτήρες και έπειτα ο υπόλοιπος χώρος (Ουλκέρογλου, 2016: 247).

[73] Ο υπόκαυστος χώρος επίσης φαίνεται να είναι ενιαίος. Ωστόσο, ο υπόκαυστος χώρος του Δ3 δεν ανασκάφηκε για λόγους στατικότητας.

[74] Οι συνολικές διαστάσεις των δωματίων 3 και 4 κατά την α' φάση ήταν πιθανόν περίπου 10,50 x 4,20 μ.

[75] Το caldarium αποτελεί συνήθως τον τελευταίο κατά σειρά χώρο, (Farrington, 1995: 10-11).

κατώτερο τμήμα του βόρειου τοίχου το τοξωτό άνοιγμα, το οποίο απέληγε μέσω καμαροσκεπούς διαδρόμου στον χώρο ανεφοδιασμού εξωτερικά του βόρειου τοίχου.

Το Δωμάτιο 3 (Δ3) απολήγει δυτικά σε αψίδα[76] που ενισχύεται εσωτερικά από μικρότερη αψίδα πιθανότατα για καλύτερη μόνωση[77]. Μεταξύ των δύο αψίδων εντοπίζεται εντοίχια θέρμανση από tubuli. Εντός της αψίδας δημιουργείται piscina (alveus) που διαχωρίζεται από τον κεντρικό χώρο με στηθαίο[78], το οποίο στην ανατολική όψη του ήταν επενδυμένο με ορθομαρμάρωση. Εσωτερικά, η πισίνα φέρει δάπεδο από πλίνθινες πλάκες μεγέθους 0,30 x 0,30 μ., ενώ όλος ο χώρος επενδύεται με υδραυλικό κονίαμα. Στο νότιο μέρος του Δωματίου 3 διαμορφώνεται μια ακόμη piscina (alveus), στο εσωτερικό της οποίας διατηρείται μικρό τμήμα του δαπέδου (suspensura), καθώς και ίχνη του tubulorum, της εντοίχιας θέρμανσης. Κάτω από το δάπεδο υπήρχε υπόκαυστος χώρος που αποδεικνύεται από την παρουσία πεσσίσκου με τετράγωνες κεράμους. Εξωτερικά, της αψίδας του δωματίου εντοπίστηκαν δύο κτιστές αντηρίδες που έλεγχαν πιθανόν τις ωθήσεις που δημιουργούνταν από τη στέγαση του χώρου με θόλο (Ουλκέρογλου, 2016: 284). Νότια των δύο αντηρίδων ανασκάφηκαν δύο τοιχάρια εκατέρωθεν πήλινου αγωγού, ο οποίος αποχέτευε τα νερά της πισίνας, προς τα δυτικά.

Νότια του κτιστού αγωγού αποχέτευσης εντοπίζεται τοιχίο με προσανατολισμό Α-Δ μήκους 4 μέτρων και πλάτους περίπου 0,40 μ.. Δομείται κατά το σύστημα opus mixtum testaceum και φέρει επάλειψη με κονίαμα και στις δύο όψεις. Η βόρεια όψη είναι περισσότερο επιμελημένη και ήταν πιθανόν η εξωτερική όψη του τοίχου.

Οικοδομική φάση ΙΙ - 4ος αι. μ.Χ.

Η δεύτερη χρονολογική φάση του λουτρικού συγκροτήματος, προσδιορίζεται περί τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια περίοδος ανακατασκευής και επιδιορθώσεων, που πιθανότατα συνδέονται με έντονη σεισμική δραστηριότητα[79] τον αιώνα αυτό, η οποία επηρέασε ολόκληρη την Κορινθία (Παναγιωτόπουλος, 2011: 26-39, 49). Στη συγκεκριμένη περίοδο ανήκει μέρος του Χώρου 1 (Χ1), των Δωματίων 4 και 5 (Δ4, Δ5). Επιπλέον, διαμορφώνονται νέοι βοηθητικοί χώροι για τα κύρια δωμάτια του λουτρού, τα οποία ωστόσο δεν μεταβάλλονται σε όψη.

Χαρακτηριστικά δομικά στοιχεία χρονολόγησης είναι το σύστημα τοιχοποιίας opus mixtum vittatum, μικτή τοιχοποιία σε σειρά (Sear, 2021: 83), καθώς και τα τετράγωνα υπόκαυστα. Γίνεται τόσο η χρήση πλίνθων όσο και λίθων, καθώς και εφαρμογή ασβεστολιθικού κονιάματος, με αδρανή όπως η άμμος και τα στρογγυλεμένα

[76] Η αψίδα έχει διάμετρο 2,80 μ., ακτίνα 1,40 μ. Παρόμοιος χώρος της ίδιας περιόδου εντοπίζεται στα Ίσθμια, (Gregory, 1995: 292). Το πάχος των υπόλοιπων τοίχων του δωματίου κυμαίνεται από 0,60 μ. έως 0,80 μ.

[77] Η διπλή αψίδα χρησιμοποιείται πιθανόν για λόγους μόνωσης, (Ουλκέρογλου 2016, 259).

[78] πάχους 0,60 μ..

[79] Για την σεισμικότητα της περιόδου βλ. Παναγιωτόπουλος, 2011: 26-39, 49. Για τον σεισμό του 365 μ.Χ. βλ. Kelly, 2004· Pararas-Carayiannis, 2011.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΣΤΟ ΧΙΛΙΟΜΟΔΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

ΡΩΜΑΪΚΑ ΛΟΥΤΡΑ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ 2019-2020

εικ. 139 Η δεύτερη οικοδομική φάση του λουτρού

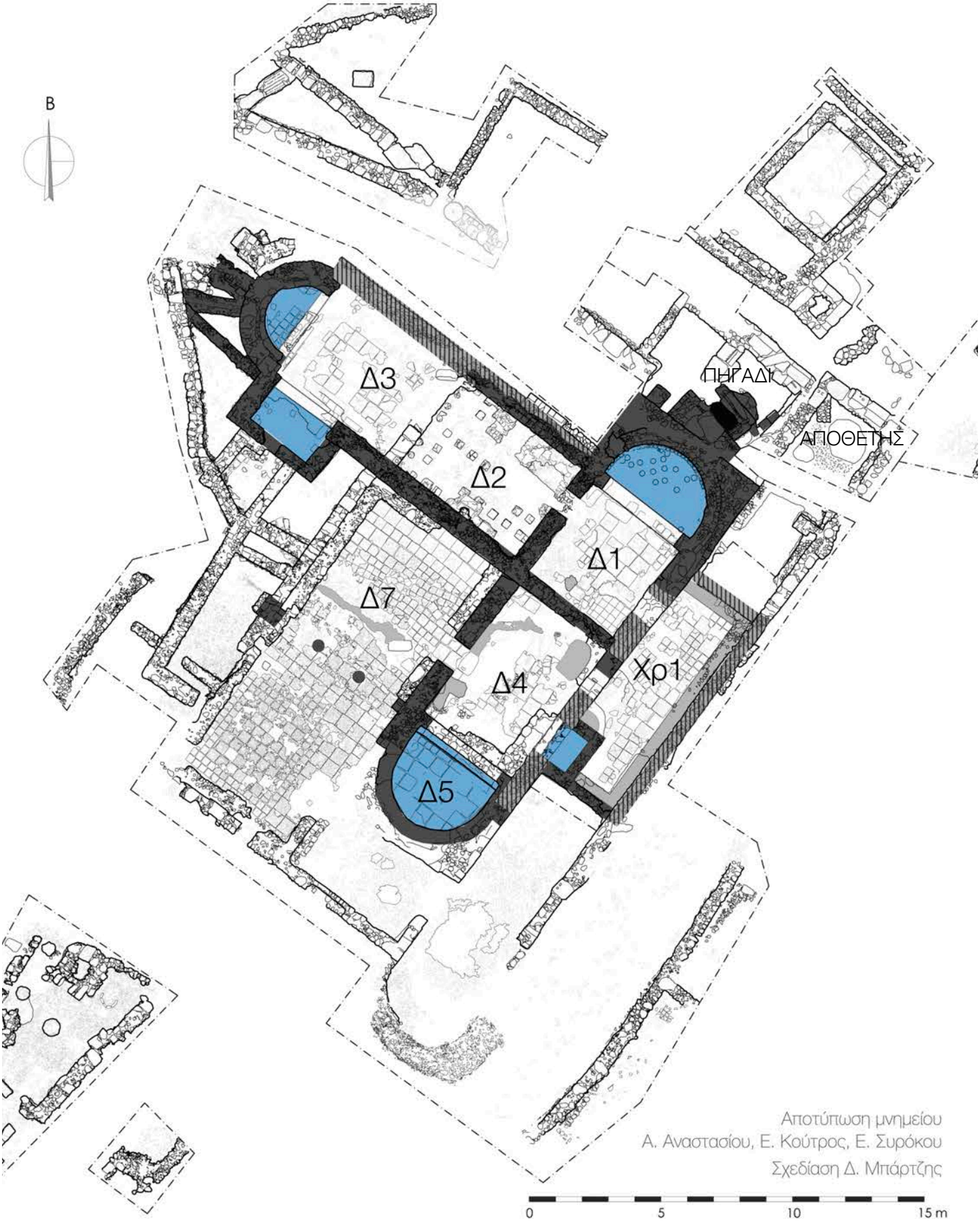

Αποτύπωση μνημείου
Α. Αναστασίου, Ε. Κούτρος, Ε. Συρόκου
Σχεδίαση Δ. Μπάρτζης

πυριτικά από ποτάμια, κατά περίπτωση για να ενισχυθεί η στατικότητα της τοιχοποιίας. Συγκεκριμένα, πάνω σε μία στρώση κεράμων ορθογώνιας συνήθως διατομής τοποθετούνται λίθοι μεσαίου μεγέθους και ακολουθεί εκ νέου μία στρώση κεράμων, εναλλάξ.

Αρχικά, παραμένει η είσοδος στο λουτρικό συγκρότημα στα νότια, δίχως να παρατηρούνται μεταβολές στο Δωμάτιο 7. Περαιτέρω, καταργείται το ανατολικό praefurnium, οπότε και σφραγίστηκε το τοξωτό άνοιγμα με αργούς λίθους, κεράμους και κονίαμα. Ο Χώρος Ι επεκτείνεται στα βόρεια με δάπεδο από πήλινες πλάκες και ισχυρό τοίχο που τον οριοθετεί στα ανατολικά. Ταυτόχρονα, σφραγίζεται η είσοδος στο Δωμάτιο 1 (Δ1), στο οποίο πλέον ο επισκέπτης εισέρχεται μόνον μέσω του frigidarium (Δ4), από στενό άνοιγμα που διαμορφώνεται. Οι παραπάνω αλλαγές στην είσοδο του Δωματίου 1 πιθανότατα οφείλονταν στην μετατροπή του από caldarium σε tepidarium.

Το Δωμάτιο 1 (Δ1) θερμαίνονταν πλέον έμμεσα από το Δωμάτιο 2 (Δ2) ενώ ταυτόχρονα δημιουργήθηκε πρόχειρο άνοιγμα στο δυτικό μέτωπο της αψίδας του όπου πιθανόν αποτελούσε σημείο πρόσβασης στο praefurnium του Δ2. Παράλληλα, στο Δωμάτιο 2 (Δ2) ανακατασκευάζονται τα υπόκαυστα με τη συμπλήρωση νέων τετράγωνης διατομής[80]. Στο δυτικό caldarium (Δ3) παρατηρούνται επίσης επισκευές[81], καθώς και προσθήκες, με την κατασκευή νέου praefurnium στα νότια της piscina του Δωματίου 3. Πρόκειται για έναν ημιυπόγειο, πιθανόν στεγασμένο χώρο, όπου εντοπίστηκαν πήλινες τετράγωνες επιδαπέδιες πλάκες κατά μήκος του δυτικού και βόρειου τοίχου.

Οικοδομική φάση ΙΙΙ - 5ος - 6ος αι. μ.Χ.

Η τρίτη, και τελευταία ανακατασκευαστική περίοδος προσδιορίζεται στον 5ο αι. μ.Χ., με χαρακτηριστικό τρόπο δόμησης το σύστημα opus mixtum incertum (Sear, 2021: 76). Για την κατασκευή των τοίχων χρησιμοποιούνται σε τυχαία σειρά αργοί λίθοι μικρού και μεσαίου μεγέθους, κέραμοι καθώς και αρχιτεκτονικά μέλη από κτίσματα προγενέστερων περιόδων σε επανάχρηση[82].

Η κεντρική είσοδος των λουτρών καταργείται από τα νότια του Δωματίου 7 και διαμορφώνεται πλέον στα βόρεια του Χώρου Ι. Από αυτήν ο επισκέπτης εισέρχονταν σε έναν ιδιαίτερα επιμελημένο και επιμήκη διάδρομο με πήλινες τετράγωνες πλάκες, ο οποίος απολήγει στα νότια σε αψίδα. Στα

[80] Τα τετράγωνα υπόκαυστα έχουν διαστάσεις 0,40 x 0,40 μ.

[81] Πιο συγκεκριμένα, επισκευάζεται ο βόρειος τοίχος του δωματίου και το στηθαίο της νότιας πισίνας (alvei).

[82] «Τα σπόλια, είναι θραύσματα κτιριακών μελών, που έχουν αφαιρεθεί ή απομείνει από ένα προγενέστερο αρχιτεκτόνημα, χρησιμοποιούνται ως αρχιτεκτονικό ή οικοδομικό υλικό σε νέες επεμβάσεις. Αυτό μπορεί να γίνεται για λόγους οικονομίας υλικών με απλή ανακύκλωση, απόδοσης αξίας στο νέο μέσα από την πολυτελή εικόνα και αίγλη του παλαιού, διατήρησης του παλαιού που τείνει προς εξαφάνιση και νοηματοδότησης του νέου μέσω του παλαιού »(Rodi, 2018: 180). «Η χρήση των σπολίων, η οποία νομιμοποιήθηκε, το 458 μ.Χ., είχε αρχίσει συστηματικά ήδη από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου, πιθανότατα κατόπιν εντολής του ίδιου ή του αρχιτέκτονα της Αυλής, σε πολυτελή δημόσια και θρησκευτικά κτίσματα, όπως η αψίδα του Μεγάλου Κωνσταντίνου και η βασιλική του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη.» (Rodi, 2018: 181)

ανατολικά ο διάδρομος ορίζεται από νέο ισχυρό τοίχο μήκους 27,00 μ. ο οποίος κατασκευάστηκε από ενσωματωμένα αρχιτεκτονικά μέλη[83] σε δεύτερη χρήση. Στην τοιχοποιία αυτή εντοπίστηκαν εντοιχισμένοι σφόνδυλοι κιόνων κατά ισομερή σχεδόν και επαναλαμβανόμενα διαστήματα. Στο δε εσωτερικό ανευρέθηκε καταπεσμένος ραβδωτός κίονας και δωρικό κιονόκρανο.

Στα νοτιοδυτικά, ο διάδρομος οδηγούσε στο Δωμάτιο 6 (Δ6)[84] που φέρει κατάλοιπα από ποδολουτήρες (pedilouve)[85] και μέσω αυτού ο επισκέπτης εισερχόταν στα αποδυτήρια. Η αίθουσα 7 (Δ7) των αποδυτηρίων επεκτάθηκε στα νότια[86] καλύπτοντας πλέον έκταση 62 τ.μ. και η δίστηλη εν παραστάσι είσοδος μετατράπηκε σε κιονοστοιχία που στήριζε την επίπεδη, πιθανόν ξύλινη, στέγη της[87]. Τέλος, στο εσωτερικό διαμορφώθηκαν θρανία[88], περιμετρικά της εσωτερικής όψης των τοίχων της, εξυπηρετώντας στην απόδυση των επισκεπτών προτού ξεκινήσουν τις λουτρικές τους δραστηριότητες. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόνον στα αποδυτήρια εντοπίστηκαν περί τα 75 νομίσματα εποχής Θεοδοσίου Α΄ και Β’ στα τέλη 4ου με αρχές 5ου αιώνα και γενικότερα νούμμια όλου του 5ου αιώνα μ.Χ[89]. Ακολούθως, ο επισκέπτης ξεκινούσε την λουτρική δραστηριότητα από το Δωμάτιο 4.

Την περίοδο αυτή καταργείται ο ορθογώνιος λουτήρας και στη θέση του κατασκευάζονται θρανία. Η προσθήκη αυτή πιθανολογεί καθιστό πλύσιμο από τους επισκέπτες, μέσω φορητών λεκανίδων, όπως υποδεικνύουν τα πολυάριθμα θραύσματα αγγείων που βρέθηκαν στον χώρο. Επίσης, προστίθεται ένας νέος ατομικός λουτήρας (solius) στη ΒΑ γωνία του δωματίου, ενώ παραμένει σε χρήση και η piscina frigida στα νότια.

Στο Δωμάτιο 1, ανακαινίζεται μόνον το δάπεδο με πήλινες τετράγωνες πλάκες, διαστάσεων 0,60 x 0,60 μ., που φέρουν υπολείμματα ερυθρού και κυανού χρώματος εναλλάξ. Το Δωμάτιο 2[90] διαχωρίζεται πλέον στα δυτικά με μεσοτοιχία από το Δωμάτιο 3, με το οποίο επικοινωνεί πλέον μέσω θυραίου ανοίγματος που έκλεινε με βήλο. Ο διαχωρισμός αυτός αποσκοπούσε

---

[83] Βρίσκονται εντοιχισμένοι σπόνδυλοι κίονα, καθώς και ογκώδεις λιθόπλινθοι. Από την τοιχοδομία απομακρύνθηκαν από την ερευνητική ομάδα για λόγους προστασίας ένας ηγεμόνας καλυπτήρας και ένα τρίγλυφο.

[84] Διαστάσεων 5,00 x 3,00 μ. Το δωμάτιο εσωτερικά ήταν επενδεδυμένο με δάπεδο σύμφωνα με τα κατάλοιπα του υποστρώματός του που εντοπίστηκαν.

[85] Περίπτωση παρόμοιας αίθουσας εντοπίζεται στις Θέρμες του Κεντρικού Δρόμου του Δίου, (Ουλκέρογλου, 2008: 21· Παντερμαλής, 1995: 167).

[86] Από την επέκταση αυτή, σώζονται καλύτερα τα νότια όρια, καθώς και στοιχεία του δαπέδου και των θρανίων, καθώς τα νότια τμήματα του ανατολικού και δυτικού τοίχου καταστράφηκαν.

[87] Οι μη θερμαινόμενες αίθουσες υποδοχής και ανάπαυσης των λουτρικών εγκαταστάσεων ήταν συνήθως ξυλόστεγες και καλύπτονταν με κεράμους λακωνικού τύπου (Ουλκέρογλου, 2016: 103-104).

[88] Η κατασκευή του περιμετρικού θρανίου, αποτελείται από αργολιθοδομή με συνδετικό υλικό το χώμα ενώ η ανώτερή τους επιφάνεια καλύπτεται με σειρά πήλινων ορθογώνιων πλακών.

[89] Η τιμή του λουτρού, την εποχή του Κικέρωνα, ήταν ένα quadrans, το μικρότερο νόμισμα, το οποίο πληρωνόταν στον balenato, δηλαδή τον υπεύθυνο του λουτρού (Yegul, 1995). Το νούμιο είναι η μικρότερη υποδιαίρεση εκείνης της περιόδου.

[90] Οι νέες διαστάσεις του Δωματίου 2 είναι 5,50 x 4,20 μ.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΣΤΟ ΧΙΛΙΟΜΟΔΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

ΡΩΜΑΪΚΑ ΛΟΥΤΡΑ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ 2019-2020

εικ. 140 Η τρίτη οικοδομική φάση του λουτρού

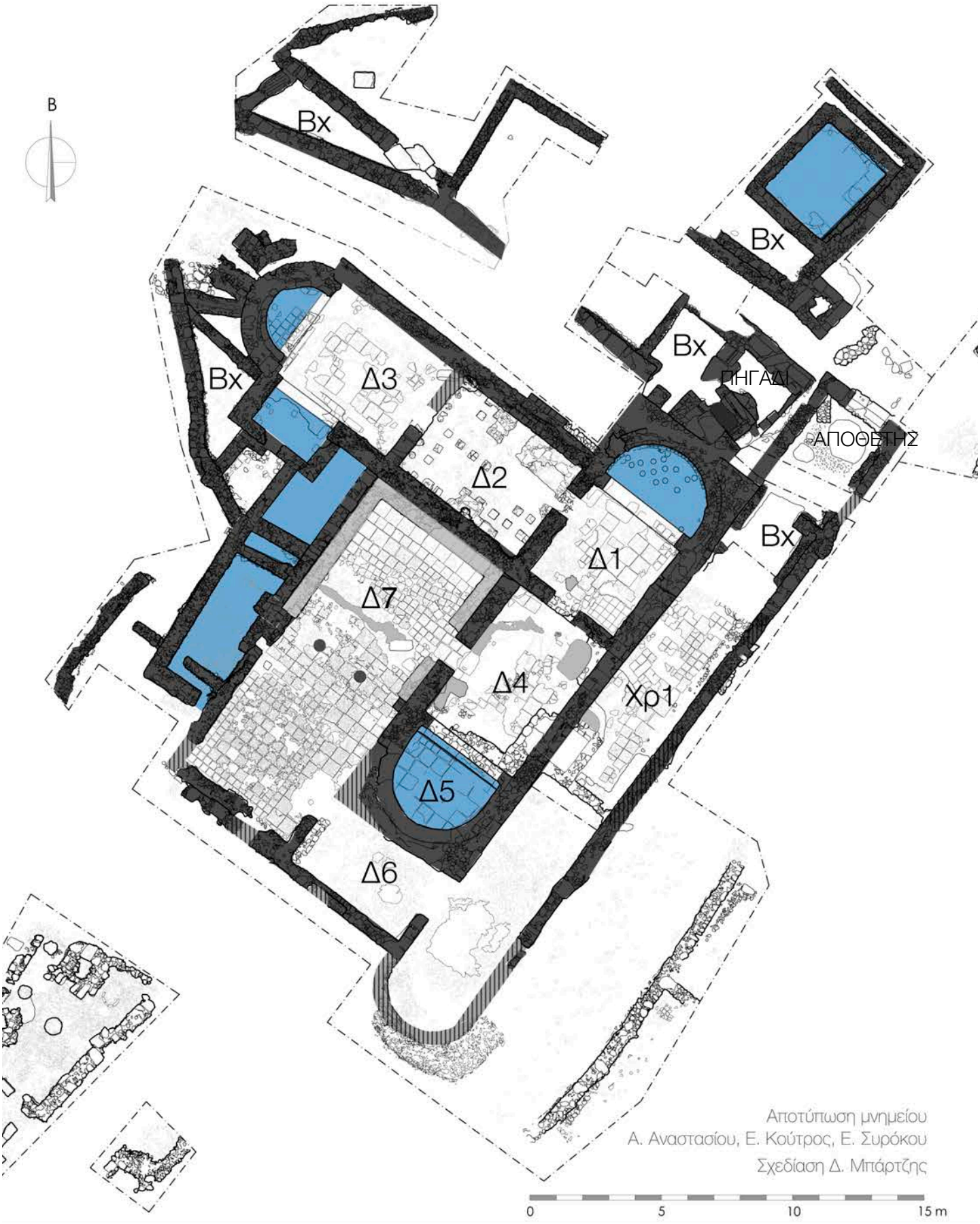

πιθανότατα στη μετατροπή του Δωματίου 2 σε χώρο υγρής εφίδρωσης (Sudatorium) (Παντερμαλής, 1991: 138-139· Παντερμαλής, 1995: 167· Παντερμαλής, 2002: 418-420· Παντερμαλής, 2004: 378-379· Παντερμαλής, 2005: 374· Ουλκέρογλου, 2008: 57-61· Ουλκέρογλου, 2010: 112-115). Στο Δωμάτιο 3 ανακαινίζεται το δάπεδο με πήλινες τετράγωνες πλάκες διαστάσεων 0,60 x0,60 μ., και επισκευάζονται ο βόρειος τοίχος του, το praefurnium και ο αποχετευτικός αγωγός της πισίνας και της αψίδας. Παράλληλα, όπως είδαμε και παραπάνω, εξωτερικά της αψίδας προς βορρά εντοπίστηκε τμήμα μολύβδινου αγωγού που σχετιζόταν πιθανόν με την παροχέτευση της αψίδας.

Τέλος, αναφορικά με τα ευρήματα του χώρου, αξιοσημείωτη είναι η σωρεία κεραμικής που εντοπίστηκε εντός του τραπεζιόσχημου χώρου, ενώ εξωτερικά και νότια αυτού εντοπίστηκε «θησαυρός» δύο νομισμάτων, πιθανόν του 6ου αι. μ.Χ.

Εξωτερικά της αψίδας του Δωματίου 3 παρατηρούνται επισκευές στις αντηρίδες με τη χρήση αρχιτεκτονικών μελών σε β΄ χρήση ως γωνιολίθων. Επιπλέον, στα δυτικά και στα βόρεια χτίζονται αναλημματικοί τοίχοι οι οποίοι διαμορφώνουν βοηθητικούς χώρους, που εξυπηρετούν στην αποθήκευση ξυλείας (Ουλκέρογλου, 2008: 56) και ταυτόχρονα έχουν θερμομονωτική επίδραση εμποδίζοντας τις καιρικές επιδράσεις (Ουλκέρογλου, 2016: 260). Παράλληλα, στα νότια χτίζεται δεξαμενή καθιζήσεως (Λαμπρινουδάκης, 1992: 50-51) και φίλτρανσης του νερού, μέσω της οποίας τροφοδοτούνταν το λουτρό. Πρόκειται για μια επιμήκη αίθουσα, εσωτερικών διαστάσεων 10,60 x 2,20 μ. και προσανατολισμό Β-Ν, αποτελούμενη από τρεις επιμέρους χώρους. Το νερό κατέληγε μέσω αγωγών στον βορειότερο χώρο όπου τα στερεά κατάλοιπα μεγάλου βάρους κατακάθοταν στον πυθμένα. Στην συνέχεια με την βοήθεια δύο εγκάρσιων τοιχίων, το νερό φιλτραρόταν και κατέληγε στον νότιο χώρο, μικρότερου βάθους, μέσω τριών τετράγωνων οπών ενσωματωμένων στα εγκάρσια τοιχία. Το σύνολο της υδραυλικής εγκατάστασης εδράζεται σε ερυθρό βοτσαλωτό στρώμα που σχετίζεται με υδροδοτικές διαδικασίες. Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα για στεγανοποίηση του χώρου. Επιπλέον, από το frigidarium ξεκινούσε αποχετευτικός αγωγός, ο οποίος απέληγε στο χώρο μεταξύ των δύο εγκάρσιων τοιχίων ή στον τελικό χώρο της δεξαμενής.

Τέλος, από τα ευρήματα του χώρου που ανάγονται στα υστερορωμαϊκά χρόνια, αξιοσημείωτα είναι οι υαλοπίνακες επάνω σε κονίαμα (Haddad, 1995: 250-262· Weber, 1996: 52-53) που σχετίζονται πιθανόν με παράθυρα στο λεγόμενο αποδυτήριο ή στο caldarium (Βρούβα, 2005: 105· Haddad, 1995: 255, 257· Ουλκέρογλου, 2016: 282 - 283) [91], η σωρεία γυάλινων και πήλινων θραυσμάτων αγγείων[92], καθώς και ένα χυτροειδές αγγείο.

---

[91] Παράθυρα τοποθετούνταν συνήθως στους στενούς τοίχους είτε σε ανατολικούς και δυτικούς τοίχους, για εκμετάλλευση του φωτός, (Farrington, 1995: 4). Επιπλέον, τα caldaria έφεραν συχνά μεγάλα παράθυρα για επαρκή φωτισμό και για την χρήση τους και ως *ηλιοκάμινο*, (Farrington, 1995: 10).

[92] Μετά το λουτρό, η λουόμενοι συνήθιζαν, να αλείβονται με έλαια, τα οποία προμηθεύονταν συνήθως σε γυάλινα βολβόσχημα αγγεία, να κάνουν ηλιοθεραπεία τόσο σε εσωτερικούς χώρους (ηλιοκάμινους) που έφεραν παράθυρα στην οροφή (Farrington, 1995: 10), όσο και στους εξωτερικούς χώρους, και τέλος να γευματίζουν στις εγκαταστάσεις του λουτρού (Fagan, 2002).

Βόρεια του λουτρού και στην εγγύτητα ενός πηγαδιού για το οποίο θα γίνει εν συνεχεία λόγος, κατασκευάστηκαν επιφανειακά δύο νέες υδροδοτικές εγκαταστάσεις, για τη συγκέντρωση και εκμετάλλευση του βρόχινου νερού. Πρόκειται για μια υπαίθρια και ρηχή τετράγωνη υδατοδεξαμενή και μια ορθογώνια δομή από ογκώδεις ορθογώνιους λιθοπλίνθους, η οποία χρησίμευε πιθανότατα ως βάση υδατόπυργου που διοχέτευε νερό στο λέβητα του praefurnium (Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, 1976: 269· Lamprecht, 1985: 73· Weber, 1996: 50· Παντερμαλής, 1996: 212· Καραδέδος, 2000: 58· Μαρκή, 2004: 267· Ουλκέρογλου, 2016: 251, 263 - 264·).

Αναφορικά με την υδατοδεξαμενή πρόκειται για χώρο εσωτερικών διαστάσεων 3,10 x 3,60 μ., ο οποίος εντάσσεται σε μια δεύτερη κατασκευή που έφερε δάπεδο από κονίαμα και πιθανόν πακτωμένες πλίνθινες πλάκες. Η εσωτερική κατασκευή αποτελείται από τοιχία πάχους περίπου 0,55 μ. που δομούνται κατά το σύστημα opus mixtum. Ο εσωτερικός χώρος είναι πλήρως επενδυμένος με κονίαμα για λόγους στεγανοποίησης. Εντός του χώρου εντοπίζεται αποσπασματικό δάπεδο από πήλινες πλάκες διαστάσεων 0,65 x 0,65 μ. Στη βορειοδυτική περίπου γωνία του και σε επαφή με το δάπεδο εντοπίστηκε αγωγός απορροής υδάτων για τον καθαρισμό του χώρου. Ο ανατολικός τοίχος του εσωτερικού χώρου εφάπτεται με τον ανατολικό τοίχο της εξωτερικής κατασκευής δημιουργώντας χαμηλό έδρανο.

Όσον αφορά στα ευρήματα εντοπίστηκε σωρεία κεραμικής που ανήκουν σε αμφορείς και λύχνους υστερορωμαϊκών χρόνων, μια σχεδόν ακέραια λεκανίδα και ένα τμήμα λίθινου αμφικιονίσκου. Η σωρεία κεραμικής που εντοπίστηκε παραπέμπει σε απορριμματικό αποθέτη υστερορωμαϊκών χρόνων, και συνδέεται πιθανόν με την εγκατάλειψη του χώρου (Πετρίδης, 2004: 245-251· Πετρίδης, 2013: 104, 207, εικ. 73).

Συνολικά, τα λουτρά της Τενέας στις επιμέρους φάσεις τους προσομοιάζουν με τα λουτρά της Αρχαίας Επιδαύρου (Farrington, 1995: 35, εικ. 92.), και σε αρκετά σημεία με τα λουτρά των Ισθμίων του 2ου αι. μ.Χ. (Gregory, 1995: 279-313), με τα λουτρά του Δίου του 3ου αι. μ.Χ (Ουλκέρογλου, 2010: 103-122) καθώς επίσης και με τα νότια λουτρά της Ολυμπίας του 4ου αι μ.Χ. (Farrington, 1992: 62, εικ. 2.).

Το ρωμαϊκό λουτρικό συγκρότημα / Λοιπός πολεοδομικός ιστός

Στα νότια του λουτρού εντοπίζεται ένα εργαστήριο σιδήρου. Απαρτίζεται από δύο χώρους ορθογώνιας κάτοψης[93] οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους και αναπτύσσονται σε διάταξη στον άξονα Β/Ν. Ο Χώρος Ι στα βόρεια, διαθέτει δύο[94]

[93] Πρόκειται για τον Χώρο Ι στα βόρεια και τον Χώρο ΙΙ στα νότια, οι οποίοι επικοινωνούν στα νότια μέσω στενού ανοίγματος. Η ανασκαφική έρευνα έχει αποκαλύψει πλήρως τον βόρειο χώρο Ι, ο οποίος είναι ορθογώνιας κάτοψης, ενώ ο νότιος χώρος ΙΙ έχει ανασκαφεί μερικώς και οι ενδείξεις των μέχρι τώρα στοιχείων δείχνουν πως παρουσιάζει παρόμοιας διατομής κάτοψη.

[94] Εκτός από τους δύο αναγνωρισμένους κλιβάνους εντοπίστηκαν ακόμη δύο κατασκευές, οι οποίες αποτελούσαν και αυτές μέρος των διαδικασιών της επεξεργασίας του σιδήρου. Πρόκειται για μια λιθόκτιστη κατασκευή τετράγωνης διατομής και ένα τεχνητό όρυγμα η επιφάνεια του οποίου οριοθετείται από τέσσερα τμήματα χείλους πίθου τοποθετημένα σε ημικυκλική διάταξη.

διαφορετικούς τύπους κλιβάνων. Έναν χαμηλής εστίας (bowl furnace) στο κέντρο του χώρου και ένα δεύτερο φρεατοειδή (shaft furnace) (Tylecote, 1992: 49), να εφάπτεται στο νότιο τμήμα του δυτικού τοίχου. Μέρος του κλιβάνου αποτελεί ένα όρυγμα στο έδαφος, το οποίο προσέδιδε καλύτερη μόνωση για την θερμότητα και την πραγματοποίηση της τήξης του σιδήρου. Στο εσωτερικό τοποθετούνταν η καύσιμη ύλη και το μετάλλευμα στην συνέχεια το λιωμένο μέταλλο, δηλαδή η σκωρία (σιδηρόμαζα) είτε συγκεντρώνονταν στον πυθμένα της κατασκευής, είτε απέρρεε από κάποια οπή εξωτερικά του κλιβάνου, όπως φανερώνουν η καύσιμη ύλη εντός της κατασκευής, καθώς και οι μεγάλου μεγέθους σκωρίες που εντοπίσθηκαν εσωτερικά και εξωτερικά του κλιβάνου. Παρόμοια ήταν και η λειτουργία του λακκοειδούς κλιβάνου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα που εντοπίσθηκαν στις εγκαταστάσεις, σε όλο τον χώρο βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες σκωρίες (σιδηρόμαζες), ήλοι και ελάσματα σιδήρου, καθώς και 25 χάλκινα νομίσματα της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Εξωτερικά των εγκαταστάσεων, στο επιφανειακό στρώμα εντοπίστηκε τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου,

Ανατολικά του λουτρικού συγκροτήματος το 2020 ανασκάφηκε έκταση 282 τ.μ. που περιλαμβάνει οικοδομικές νησίδες της πόλης του 4ου με 6ου αι. μ.Χ. που οριοθετούνται από οδούς και παρόδους με δομή από αργιλόχωμα, μικρούς αργούς λίθους και τεμάχια κεράμων ενώ αποσπασματικά εντοπίζονται και δομές με κονίαμα (Lamprecht, 1985: 122-143). Γενικότερα πρόκειται για ισχυρές κατασκευές με επιμέρους χώρους, όπου εντοπίστηκαν κυρίως αντικείμενα εμπορικής και εργαστηριακής δραστηριότητας μεταξύ αυτών ένας ενεπίγραφος χάλκινος ζυγός[95] (εικ. 119), μυλόπετρες, γυάλινα και κεραμικά αγγεία κοσμετολογίας[96], ένα χάλκινο κοχλιάριο[97], ακέραιοι λύχνοι, εκ των οποίων ένας φέρει επιγραφή ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ και ένας με παράσταση σκύλου, ένα πήλινο πηνίο, ένας χάλκινος κωδονίσκος[98], μαρμάρινα στρογγυλά πώματα μυροδοχείων, ένα χάλκινο αγαλματίδιο με παράσταση πιθανόν της θεότητας Εκάτης (εικ. 120), πήλινη σφραγίδα με την επιγραφή ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ[99]

---

[95] Φέρει την επιγραφή «+ΕΥΤΥΧΙ». Όπου πιθανόν ΕΥΤΥΧΙ = ευτυχία, καλοτυχία (Grünbart, 2006: 22). Για τη χρήση του ζυγού βλ. Hill, 1952: 51–55. Για παρόμοιο ζυγό βλ. Kurt-Weitzmann, 1979: 345, κατ.αρ. 328.

[96] Τα υάλινα αντικείμενα αποτελούσαν βάσεις ποτηρίων με πόδι που χρονολογούνται κατά τον 5ο - 6ο αι. μ.Χ. σύμφωνα με τα συνευρήματα αλλά και παράλληλα από τη Θεσσαλονίκη (Αντωναράς, 2009: 542, πιν.VI), το Άργος (Aupert, 1980: 403, 407, 448, πιν. 50.410-414) και στην Κόρινθο, (Slane, 1994: 165-6, αρ.111, εικ. 14).

[97] Όμοιο κοχλιάριο βρέθηκε στην Αρχαίο Κόρινθο και χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους (Davidson, 1952: 184, pl. 82, εικ. 1319).

[98] Τα κουδούνια στην αρχαιότητα είχαν κυρίως αποτροπαϊκό χαρακτήρα, ή χρηστικό για να δηλώσουν σε ένα κατάστημα ή ένα λουτρό είχε προετοιμαστεί και ήταν διαθέσιμο (Pease, 1904: 35).

[99] Για την ονομασία ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ, στο Άργος (Jamot, 1889: 197). Σημειώνεται πως οι σφραγίδες στην αρχαιότητα βοηθούσαν στην οριοθέτηση της περιουσίας και ιδιοκτησίας, την κατοχύρωση αρμοδιότητας και την διασφάλιση του απορρήτου. Κατά την ρωμαϊκή περίοδο, και μετέπειτα, υπήρχε η πρακτική ενσφράγισης του ψωμιού, προκειμένου να είναι γνωστή η τοποθεσία προέλευσης. Κατάλοιπα από την Πομπηία επιβεβαιώνουν την συγκεκριμένη συνήθεια (Kakish, 2014: 20). Πέραν του ψωμιού, οι σφραγίδες αντίστοιχης μορφής είχαν ποικίλη χρήση σε κεράμους, αγγεία και άλλα αντικείμενα (Grünbart, 2006: 14). Τυπολογικά, οι σφραγίδα της Τενέας, λόγω του μεγέθους της θα μπορούσε να είναι σφραγίδα κεράμων ή ψωμιού.

εικ. 141 Λήψη από το εσωτερικό του πηγαδιού κατά την διάρκεια της ανασκαφής του

(εικ. 121), δομικός λίθος με επιγραφή, πιθανόν σήμα χτίστη, τμήμα εγχειριδίου, περόνες και βελόνες κ.ά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το βόρειο κτήριο 2 φέρει μία επιμήκη αίθουσα στη είσοδο, καθώς και μία ανεστραμμένη βάση ιωνικού κίονα σε έναν επιμέρους χώρο, πιθανόν ως βοηθητική κατασκευή.

Στο ανατολικό δε κτήριο, που θα μπορούσε πιθανόν να λειτουργεί και ως ταμείο εισόδου για την είσοδο στο λουτρό, ή χώρος που κατοικούσε ο υπεύθυνος του λουτρού (balneator), βρέθηκαν πάνω από 300 νομίσματα, μεταξύ των οποίων, τέσσερις νομισματικοί θησαυροί, από τους οποίους ξεχωρίζει ένας από εβδομήντα δύο χάλκινα νομίσματα του 5ου αι. μ.Χ. και ένας από 30 χρυσά νομίσματα (είκοσι εννέα σόλιδους και ένα τριμήσιο, των αυτοκρατόρων Μαρκιανού, Ιουστίνου Α΄ και Ιουστινιανού (περιόδου 450 μ.Χ. έως 565 μ.Χ.) και ένα χρυσό δαχτυλίδι (Korka et al., 2021: 501-510) (εικ. 117,118). Τα χρυσά νομίσματα βρέθηκαν σε στρώμα καταστροφής και η εγκατάλειψη τους πιθανότατα συνδέεται με μια βεβιασμένη απομάκρυνση, τα αίτια και οι συνθήκες της οποίας διερευνώνται και θα μας δώσουν σημαντικά στοιχεία για το ιστορικό πλαίσιο του 6ου αι. μ.Χ. στην περιοχή.

Το ρωμαϊκό λουτρικό συγκρότημα / Πρωιμότερες κατασκευές και ευρήματα

Στις τοιχοδομίες των λουτρικών εγκαταστάσεων διαπιστώθηκε η επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών, τουλάχιστον από δύο διαφορετικά προγενέστερα κτίσματα. Τα κατάλοιπα υποδηλώνουν την ύπαρξη δημόσιων κτιρίων αρχαϊκών και πιθανόν, και

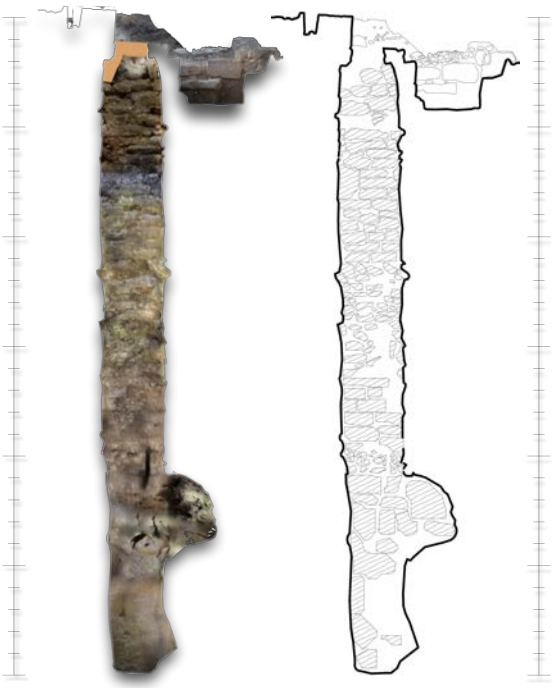

εικ. 142 Κάθετη τομή από το εσωτερικό του πηγαδιού με την ορθοφωτογραφία και το σχέδιο.

ελληνιστικών χρόνων στην εγγύτητα των λουτρών. Τα τρίγλυφα, τα επιστύλια, τα γείσα, οι πολλοί κίονες, εκ των οποίων ξεχωρίζουν τα δύο τμήματα από ραβδωτούς κίονες διαμέτρου 0,74 μ., οι ηγεμόνες καλυπτήρες, με διακόσμηση ανθεμίου και διπλό έλικα (εικ. 129), αλλά και τα τμήματα σιμών με διακόσμηση πλοχμών και φύλλων, που χρονολογούνται περί τα μέσα του 6ου π.Χ. αιώνα είναι ένα μικρό μέρος από αυτά.

Επιπλέον, εντοπίστηκαν εντοιχισμένες και δύο λίθινες επιγραφές. Η πρωιμότερη εξ αυτών είναι τμήμα δημόσιας τετράστιχης στοιχηδόν επιγραφής[100] με επιζωγραφισμένη ταινία ερυθρού χρώματος, που χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και βρέθηκε μαζί με σύγχρονό της αργυρό οβολό κοπής Άργους. Το τμήμα της επιγραφής που σώζεται διαβάζεται ως εξής: ΠΑΡΑ ΝΑΟΝ | ΑΤΑΝ | [ΔΕ] ΞΑΤΟ ΧΕΡΣΙΣ | [ΙΕΡΟ]ΣΥΝΑΝ. Η δεύτερη επιγραφή εντοπίζεται σε λίθινο βάθρο αγάλματος και χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. Φέρει το όνομα ΤΕΙΣΑΝΔΡΙΔΑΣ (Κόρκα et al., 2021: 6-21).

Εντοπίστηκαν, ωστόσο, και πρώιμες κατασκευές κατά χώραν, βόρεια του λουτρού, όπως ένα πηγάδι με πολύγωνο στόμιο και περίβολο (εικ. 140-143). Στο εξωτερικό του πηγαδιού, εντός του περιβόλου του, σε στρώμα αρχαϊκής κεραμικής, εντοπίστηκε τμήμα μηρού από μαρμάρινο γλυπτό, κατασκευασμένο από παριανό μάρμαρο και δύο τμήματα από μελαμβαφή αττικό κρατήρα, ενώ σε εγγύτητα με αυτά, στο ίδιο ανασκαφικό στρώμα εντοπίστηκε και σπάραγμα από το κάτω άκρο γλυπτού. Το υλικό που αφαιρέθηκε από την επίχωση στο εσωτερικό του πηγαδιού, που έφτανε σε βάθος περίπου 15 μ., έδειξε ότι το πηγάδι χρησιμοποιούταν για την προμήθεια νερού έως και τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Η κεραμική που εντοπίστηκε ανήκε σε τουλάχιστον 70 αγγεία μεταφοράς νερού, εκ των οποίων 10 εντοπίστηκαν ακέραια και πολλά από αυτά βρέθηκαν στα κατώτερα στρώματα. Ανασύρθηκε σωρεία αρχιτεκτονικών μελών, αρχαϊκής, κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, κυρίως από τις ανώτερες επιχώσεις, σε βάθος περίπου 6 μέτρων, γεγονός που δείχνει τη σφράγιση του πηγαδιού. Εκτός των άλλων εντοπίστηκαν και τρία γλυπτά, μια βάση μαρμάρινου αγαλματιδίου στο οποίο διατηρείται κεφάλι ζώου και πόδια ανδρικής μορφής, ένας κορμός αγαλματιδίου γυμνής γυναικείας μορφής, πιθανόν του τύπου της Αφροδίτης Κνιδίας (εικ. 116), που χρονολογείται σύμφωνα με παράλληλα (Johnson, 1931: 42, εικ. 44· Vermeule, 1981: 174, pl. 141) στην ύστερη

[100] Ο επιγραφολόγος Κριτζάς είχε την καλοσύνη να την δει από κοντά και να προσφέρει στην ομάδα μια προ-καταρκτική επιστημονική άποψη.

ελληνιστική περίοδο (2ος αι. π.Χ.), ίσως και αργότερα, καθώς επίσης και ένα άνω τμήμα γυμνού γυναικείου κορμού μαρμάρινου αγαλματιδίου (εικ. 126), που χρονολογείται σύμφωνα με παράλληλα (Δεσπίνης, 2003: 85-86· Shear, 1933: 173· Shear, 1935: 393) στη ρωμαϊκή περίοδο. Τα γλυπτά πιθανόν αποτελούσαν μέρος του γλυπτικού διακόσμου του λουτρού, κατά την περίοδο λειτουργίας του. Τέλος, βρέθηκαν πολλά σιδερένια, χάλκινα και μολύβδινα αντικείμενα, εκ των οποίων ξεχωρίζουν σιδερένια εγχειρίδια, μια σιδερένια αιχμή, χάλκινα τμήματα που κοσμούσαν πιθανόν κάποιο ξύλινο κουτί, ένας μικρός χάλκινος οδοντωτός τροχός, καθώς επίσης και γυάλινα τμήματα από μοιροδοχεία, ποτήρια και υαλοθετήματα, ένα μικρογραφικός αρύβαλλος της αρχαϊκής περιόδου με παράσταση πτηνού, αποτμήματα ξύλου και κουκουνάρια από πεύκα, μαρμαροθετήματα, νομίσματα από την αρχαϊκή έως την βυζαντινή περίοδο, ζωικά και πιθανόν και ανθρώπινα οστά βρέφους, λύχνοι και πολλά άλλα.

Το πηγάδι σχετίζεται πιθανότατα με αποθέτη αρχαϊκών χρόνων που ανασκάφηκε αμέσως ανατολικά του (εικ. 140). Πρόκειται για τεχνητό όρυγμα που στα δυτικά οριοθετείται από χαμηλό και πρόχειρα κατασκευασμένο τοιχάριο, ενώ στα νότια περιβάλλεται από τεχνητό βοτσαλωτό δάπεδο. Στο εσωτερικό του λάκκου απόθεσης εντοπίστηκε σωρεία κεραμικής, καθώς και μετάλλινα αντικείμενα που χρονολογούνται από τον 7ο αι. π.Χ. έως και τον 5ο αι. π.Χ. και προσδιορίζουν ουσιαστικά την περίοδο χρήσης του. Το υλικό απόθεσης περιλαμβάνει σφαιρικούς αρυβάλλους με διαδεδομένα μοτίβα του 6ου π.Χ. αιώνα (Boardman, 1998: 1790, σκύφους, αλάβαστρα, οινοχόες με σφαιρικό και κωνικό σώμα, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της απόθεσης αποτελείται από αγγεία μικρού μεγέθους, πολλά εκ των οποίων μικρογραφικά, όπως μικρογραφικές κωνικές οινοχόες του 6ου αιώνα π.Χ. (Dunbabin, 1962: 294-295, pl. 118), αμφορίσκοι, πυξιδίσκες, φυάλες, καλαθίσκοι κ.ά. Ξεχωρίζουν ο ζωόμορφος αρύβαλλος σε σχήμα λαγού (εικ. 123), ο δαχτυλιόσχημος αρύβαλλος με πλαστικό χείλος που απεικονίζει κεφαλή σειρήνας (εικ. 124), ο ωοειδής αρύβαλλος (Neeft, 1987: 127-261) που φέρει δύο ζωφόρους με σκύλους μελανού χρώματος, ένα αλάβαστρο (εικ. 125), τρία ειδώλια αλόγων, ένα εκ των οποίων φέρει αναβάτη (Merker, 2003: 233) και μετάλλινα αντικείμενα αναθηματικού χαρακτήρα, όπως δύο ομοιώματα τραπεζών κ.ά. Τα αντικείμενα είναι πιθανότατα εναποθέσεις ιδιαίτερου χαρακτήρα, οι οποίες συνδέονται με θρησκευτικές εκδηλώσεις λατρείας και προσφορών.

Τέλος, στα κατώτερα ανασκαφικά στρώματα της νότιας δεξαμενής καθιζήσεως, εντοπίστηκαν τρεις ραμφόστομες φιάλες (κύμβες ή σαλτσιέρες) εκ των οποίων μια ακέραιη (εικ. 131) και δύο αποσπασματικά σωζόμενες, της πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου (ΙΙ 2650- 2450/2350 π.Χ.) (Wiencke, 2000: 585-587)., όστρακα από τουλάχιστον ακόμη δύο, καθώς και τμήματα από άλλα πρωτοελλαδικά αγγεία. Ενώ ξεχωρίζουν και ένα πήλινο ειδώλιο σάτυρου πιθανόν της αρχαϊκής περιόδου (εικ. 128), και ένα τμήμα κεφαλής από ανθρωπόμορφο πήλινο ειδώλιο.

εικ. 143 Τρισδιάστατο μοντέλο του ρωμαϊκού ταφικού μνημείου
εικ. 144 Τρισδιάστατο μοντέλο τάφου από το ρωμαϊκό νεκροταφείο

Οι δραστηριότητες του ανασκαφικού προγράμματος

Το ανασκαφικό πρόγραμμα έχει αναπτύξει αρκετές συνεργασίες με τοπικούς[101], ερευνητικούς[102], ειδησεογραφικούς[103] και εκπαιδευτικούς[104] φορείς.

Αναλυτικότερα, κατά την διάρκεια της ανασκαφής, διενεργούνται εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία της Κορίνθου και ευρύτερα (εικ. 146). Οργανώνονται αθλητικές δράσεις, ενώ ετήσια, τουλάχιστον μια φορά κατά την λήξη της ανασκαφικής περιόδου γίνεται μια εκδήλωση για την ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας

[101] Αξίζει να επισημανθεί η δημιουργική συνέργεια με φορείς όπως η Περιφέρεια Πελοποννήσου, ο Δήμος και η Δημοτική Κοινότητα του Χιλιομοδίου, καθώς επίσης και με ιδιωτικές επιχειρήσεις που χρηματοδοτούν την έρευνα.

[102] Το πρόγραμμα συνεργάζεται συστηματικά με το εργαστήριο Εργαστήριο Φυσικής Ανθρωπολογίας του τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του ΔΠΘ, το Εργαστήριο Φωτογραμμετρίας του τμήματος Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών του ΕΜΠ, το τμήμα Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ, το εργαστήριο Εφαρμοσμένης Γεωφυσικής του τμήματος Γεωλογίας του ΑΠΘ, το τμήμα Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, το Πανεπιστήμιο της Ρώμης, το τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του ΠαΔΑ και το εργαστήριο Συντήρησης Αρχαιοτήτων της ΕΦΑ Πόλης Αθηνών, καθώς επίσης και ερευνητικούς φορείς για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως το Ελληνικό ICOM, το Heritage and Museums και η Μπλέ Ασπίδα.

[103] Ενδεικτικά αναφέρονται το αγγλικό BBC και το BBC Radio 2, το γαλλικό FRANCE5, τα αμερικανικά Disney Channel, National Geographic, History Chanel, New York Times και Fox News, τα ελληνικά ERT, Star Channel, Καθημερινή, Το Βήμα, Αρχαιολογία και Τέχνες, LiFO και πολλά άλλα.

[104] Πέραν των Πανεπιστημίων που προαναφέρθηκαν ξεχωριστή μνεία αξίζει στα σχολεία του Χιλιομοδίου, της Κορινθίας και ευρύτερα, που τιμούν με τις επισκέψεις τους την ανασκαφή και την προσπάθειά της, καθώς επίσης και στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, από την Κομοτηνή, την Θεσσαλονίκη, τον Βόλο, τα Ιωάννινα, την Αθήνα, την Καλαμάτα, την Μυτιλήνη, την Ρόδο και το Ρέθυμνο που στηρίζουν εθελοντικά με φοιτητές τους την ανασκαφική έρευνα.

εικ. 145 Η βιογραφία ενός Τενεάτη στα πλαίσια του προγράμματος BioMuse και τα στάδια της τρισδιάστατης ανακατασκευής του προσώπου του, μέσα από το 3D Scanning

(εικ. 147), την οποία οργανώνει το ανασκαφικό πρόγραμμα σε συνεργασία με τον Σύλλογο Φίλων Αρχαίας Τενέας, για τον οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω. Κατά την διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου, οι κάτοικοι επισκέπτονται ελεύθερα καθημερινά τον χώρο και ξεναγούνται από μέλη της ομάδας.

Στο κομμάτι της κοινοποίησης της έρευνας στο ευρύ κοινό, σημειώνεται πως έχουν επισκεφθεί την ανασκαφή στην αρχαία Τενέα, διεθνή και εγχώρια τηλεοπτικά δίκτυα και πρακτορεία ειδήσεων, τα οποία έχουν καλύψει την πορεία της έρευνας, έχουν συγγράψει εκτενή αφιερώματα και έχουν παράγει ηχοθεάματα (εικ. 148). Τις δράσεις συμπληρώνει το πρώτο Διεθνές Συνέδριο αφιερωμένο στην Αρχαία Τενέα, και την έρευνα γύρω από αυτή, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Κόρινθο τον Δεκέμβριο του 2019, με την συμμετοχή ερευνητών από όλο τον κόσμο. Το συνέδριο ήταν ανοιχτό τόσο στα μέλη της επιστημονικής κοινότητας όσο και στην κοινωνία των πολιτών.

Συνεχίζοντας την παρουσίαση των δραστηριοτήτων του ανασκαφικού προγράμματος, αξίζει να γίνει λόγος και για τα ερευνητικά προγράμματα BIOMUSE και ΑΠΟΙΚΙΑ, που διενεργούνται σε συνεργασία με την ανασκαφή και σχετίζονται με την επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού.

Το ερευνητικό πρόγραμμα BIOMUSE
https://biomuse.eu

Στο πλαίσιο του προγράμματος BIOMUSE μελετήθηκε η γενετική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας, μεταφέροντας ψηφιακά τη βιοϊστορία στα μουσεία. «Αντικείμενο του έργου είναι η παραγωγή και ανάλυση 50 γονιδιωμάτων ανθρώπων, που έζησαν στην Ελλάδα από τη μεσολιθική έως τη βυζαντινή περίοδο, η δημιουργία «ατομικών βιογραφιών» (εικ. 145), βασισμένων στον γενετικό φαινότυπο και τη

μακροσκοπική μελέτη των ατόμων, και η μεταφορά αυτών των ανακατασκευών σε υφιστάμενες ή νέες εκθέσεις μουσείων και χώρων πολιτισμού. Το ερευνητικό πρόγραμμα αποσκοπεί τεκμηριώνοντας και ψηφιοποιώντας να διαφυλάξει πολύτιμα δεδομένα πολιτισμικής και βιολογικής κληρονομιάς, διαχέοντας τα παράλληλα στο ευρύ κοινό.»

Γι' αυτό λοιπόν τον σκοπό, λήφθηκε υλικό και από την ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, και δημιουργήθηκε μια βιογραφία ενός Τενεάτη μέσα από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και τα διαθέσιμα οστεολογικά δεδομένα. Το έργο έγινε σε συνεργασία με το εργαστήριο Εργαστήριο Φυσικής Ανθρωπολογίας του ΔΠΘ, την ομάδα Παλαιογενετικής του Πανεπιστημίου του Mainz, το Reiss-Engelhorn-Museen Mannheim και την TETRAGON και χρηματοδοτήθηκε από Ευρωπαϊκούς πόρους και την Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας.

Το ερευνητικό πρόγραμμα ΑΠΟΙΚΙΑ https://www.apoikia.org

Το δεύτερο πρόγραμμα ονομάζεται ΑΠΟΙΚΙΑ, και στοχεύει στην μελέτη του κορινθιακού αποικισμού μέσα από τα παραδείγματα της Αρχαίας Τενέας και της Αρχαίας Αμβρακίας. «Συγκεκριμένα, η ομάδα του έργου εστιάζει στη μελέτη του κορινθιακού αποικισμού που συνέβη τον 7ο αιώνα π.Χ μέσα από τα παραδείγματα της Αμβρακίας και της Τενέας, δυο σημαντικών πόλεων του αρχαίου κόσμου. Γίνεται η προσπάθεια, με την χρήση σύγχρονων ερευνητικών και μουσειολογικών μεθοδολογιών, και τη μελέτη των αρχαίων ανθρωπολογικών καταλοίπων και των αρχαιολογικών ευρημάτων, να εξαχθούν στοιχεία για τον αποικισμό και να γίνει η ανάδειξή τους.»

Το έργο γίνεται σε συνεργασία με το εργαστήριο Εργαστήριο Φυσικής Ανθρωπολογίας του ΔΠΘ και το εργαστήριο Μοριακής Βιολογίας και Γενετικής του ΔΠΘ, το Εργαστήριο αρχαίου DNA, Ινστιτούτο Μοριακής Βιολογίας και Βιοτεχνολογίας (IMBB) - Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας (ITE), την εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας, την Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟΑ και την TETRAGON και χρηματοδοτείται από Ευρωπαϊκούς πόρους και την Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας.

Το Σωματείο Φίλοι Αρχαίας Τενέας

Ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει στο «Σωματείο Φίλοι Αρχαίας Τενέας», το οποίο ιδρύθηκε σε συνεργασία των κατοίκων του χωριού με το ανασκαφικό πρόγραμμα και την διευθύντρια, του προγράμματος δρ. Έλενα Κόρκα. Στόχος του σωματείου, είναι η υποστήριξη του έργου της έρευνας της Αρχαίας Τενέας, καθώς επίσης και η μελέτη της ιστορίας και της πολιτισμικής κληρονομιάς της περιοχής. Σκοποί του Σωματείου όπως καταγράφονται στο καταστατικό του όπως αυτό κοινοποιήθηκε μετά την ίδρυσή του είναι:

α) η ανάδειξη κι η ενίσχυση, υλική κι ηθική, του έργου της έρευνας της Αρχαίας Τενέας.

β) η προβολή, η υποστήριξη κι η συμβολή στην έρευνα, στη διάσωση και στη μελέτη των αρχαιολογικών χώρων· της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς της Αρχαίας Τενέας.

γ) η συστηματική και συνεχής καλλιέργεια του ενδιαφέροντος για τις αρχαιότητες και την προστασία τους σε όσο το δυνατόν ευρύτερη μερίδα της κοινωνίας των πολιτών, και ειδικά των νέων.

δ) η καλλιέργεια και η ανάπτυξη του πνεύματος εθελοντισμού μεταξύ των με-

λών του. Αναφορικά με την υποστήριξη των αναγκών κυρίως του αρχαιολογικού έργου, των ανασκαφών καθώς και του ίδιου του Σωματείου.

ε) η διοργάνωση σχετικών πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δράσεων.

στ) η τουριστική προβολή και ανάπτυξη της περιοχής μέσω του πολιτιστικού τουρισμού, του αγροτουρισμού κ.α.

Το σωματείο εκλέγει πρόεδρο κάθε δύο χρόνια και η ύπαρξη του είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς υποστηρίζει τόσο ηθικά και υλικά, όσο και με οποιοδήποτε άλλο τρόπο το ανασκαφικό πρόγραμμα. Είναι ένας τρόπος οι κάτοικοι να οικειοποιηθούν τα μνημεία της περιοχής τους, να τα γνωρίσουν εκ των έσω και να φροντίσουν για την προστασία τους.

Οι Μυκηναϊκές Διαδρομές

Ένας ιδιαίτερος θεσμός στην περιοχή είναι οι αγώνες δρόμου «Μυκηναϊκές Διαδρομές» (εικ. 149) που διοργανώνονται από τρεις τοπικούς φορείς της περιοχής, τον Ε.Ο.Σ Κορίνθου, τον Μορφωτικό & Εκπολιτιστικό Σύλλογο Στεφανίου Κορινθίας και τον Αθλητικό όμιλο Δρομέων Κορινθίας «Εφυραίοι Ωκύποδες», και βρίσκονται σε συνεργασία με το ερευνητικό πρόγραμμα της αρχαίας Τενέας.

Οι συμμετέχοντες ακολουθούν μία πορεία που ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό με την όδευση του αρχαίου Μυκηναϊκού δρόμου που συνέδεσε τις Μυκήνες με τα λιμάνια του Κορινθιακού και του Σαρωνικού Κόλπου.

Πρόκειται για μία σημαντική πρωτοβουλία της τοπικής κοινωνίας που έχει ως στόχο να συνδέσει την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής με την καθημερινότητα των κατοίκων και δεδομένης της μεγάλης συμμετοχής δρομέων, από όλο τον κόσμο.

εικ. 146 Εκπαιδευτικά προγράμματα στο ανασκαφικό πεδίο
εικ. 147 Η εκδήλωση ενημέρωσης της τοπικής κοινωνίας
εικ. 148 Το BBC βιντεοσκοπεί την ανασκαφή
εικ. 149 Το μετάλλιο των Μυκηναϊκών διαδρομών

06.

ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΝΕΑ
ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Τα μνημεία δεν είναι απλώς κείμενα προς ανάγνωση· είναι μεταμορφωμένα [αντί]κείμενα· [αντι]κείμενα που απέκτησαν υλική υπόσταση στο παρελθόν, αποκαλύπτονται στο παρόν από τον αρχαιολόγο, συντάσσονται από τον διαχειριστή του πολιτισμού, και απευθύνονται, ανακαλύπτονται, αναδιαμορφώνονται, αμφισβητούνται, αλλοιώνονται, βιώνονται, νοηματοδοτούνται εκ νέου στο παρόν, από τον αναγνώστη, ειδικό ή μη.

εικ. 150 Η πρόταση για το νέο εργαστήριο της συστηματικής ανασκαφής στην Τενέα

«Το «ποτάμι» της αρχαιολογικής έρευνας «παρασύρει» τόσο την αρχική σύλληψη του έργου όσο και τον προγραμματισμό του, σχεδόν μέχρι και τη φάση που το έργο τίθεται σε λειτουργία. Το αρχαιολογικό έργο δεν μπορεί να εκτελείται όπως κάθε άλλο τεχνικό έργο»
(Μαστραντώνης, 2008: 125)

«Αυτό που είναι απαραίτητο για την αρχαιολογία είναι να γίνει συμπεριληπτική, να ενσωματώσει την πολυφωνία και την ετερότητα των υποκειμένων στην ερμηνεία του συγκείμενου. Έτσι θα καταφέρει να ξεφύγει από την αναζήτηση της μονοδιάστατης αδιαπραγμάτευτης αλήθειας.»
(Plantzos, 2012: 77)

ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΝΕΑ
ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης Δυνατότητες και ευκαιρίες

Μετά λοιπόν από την εκτενή ανάλυση τόσο των μεθοδολογικών εργαλείων που θα χρησιμοποιηθούν για τον σχεδιασμό της διαχειριστικής πρότασης που θα ακολουθήσει, όσο και των απαραίτητων πληροφοριών για την ανάγνωση του πεδίου γύρω από το οποίο αρθρώνεται η συστηματική ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, προχωράμε στην αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης και στην σύνταξη του διαχειριστικού πλάνου.

Η πρόταση διαχείρισης που ακολουθεί παρακάτω, έχει ως βασικό σκοπό την προώθηση του ανασκαφικού έργου στην αρχαία Τενέα, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψιν, πως πρόκειται για ένα έργο που βρίσκεται σε εξέλιξη. Οι παρεμβάσεις που θα αναλυθούν παρακάτω, επιλέχθηκαν με συγκεκριμένα κριτήρια ώστε να συνεπικουρούν στο έργο της ανασκαφής, να προστατεύουν τις ήδη εντοπισμένες αρχαιότητες, να μην είναι παρεμβατικές και να αναδείξουν τα μνημεία με τέτοιο τρόπο που να επιδέχονται ανατροφοδότησης, όπως επιτάσσει η διαρκώς μεταβαλλόμενη έρευνα στην Τενέα.

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, στο κεφάλαιο 2, πριν την έναρξη ενός αρχαιολογικού έργου είναι απαραίτητη η αξιολόγηση του ίδιου του μνημείου - πολιτιστικού περιβάλλοντος, μέσα από ένα αξιακό σύ-

στημα που βοηθά στην διάκριση της αναγκαιότητας στην εκτέλεση ενός έργου και την επιλογή του σχεδίου δράσης του διαχειριστικού προγράμματος (Λαμπρινουδάκης, 2006: 20-26). Σύμφωνα λοιπόν με το σύστημα αξιών που έχει προτείνει ο Λαμπρινουδάκης, μπορούν να αναγνωριστούν οι εξής αξίες στην ανασκαφή της αρχαίας Τενέας:

Επιστημονική Αξία

Η στοιχειοθέτηση της ύπαρξης μίας νέας, άγνωστης έως σήμερα πόλης, προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για την κατοίκηση και την επιστημονική έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της Βορειοανατολικής Πελλοποννήσου. Η ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Τενέα έχει αποδώσει πολλά νέα σχήματα και αντικείμενα στην διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία, έχει φωτίσει χρονικές περιόδους για τις οποίες δεν υπήρχαν γνωστές αναφορές και έχει προσφέρει μοναδικά ευρήματα. Η ίδια η αρχαία Τενέα αποτελεί μια απολύτως άγνωστη συνιστώσα στις πόλεις της αρχαιότητος στην Νότια Κορινθία, η οποία έχει αρχίσει να αποκαλύπτεται πλήρως. Τέλος, η έρευνα αποκαθιστά την συνάφεια που έχουν διαταράξει οι εκτεταμένες αρχαιοκαπηλικές δραστηριότητες στην περιοχή και βοηθά στην κατανόηση του αρχαιολογικού συγκείμενου παρανόμως διακινηθέντων πολιτιστικών αγαθών, από την περιοχή του Χιλιομοδίου, της Κλένιας και των Αθικίων.

Ιστορική Αξία

Η Τενέα αποτελεί μια πόλη του αρχαίου κόσμου που μνημονεύεται από συγγραφείς όπως ο Παυσανίας, και τα ανασκαφικά ευρήματα μπορούν να βοηθήσουν στην τεκμηρίωση των ιστορικών πηγών καθώς επίσης και των ιστορικών γεγονότων όπως ο κορινθιακός αποικισμός. Ακόμη, είναι σπουδαίο το γεγονός πως η πόλη ερημώνεται βίαια κάποια στιγμή κατά τον 6ο αιώνα γεγονός που πιθανόν σχετίζεται με κάποιο ιστορικό γεγονός όπως οι επιδρομές που παραμένουν άγνωστες για την περιοχή.

Αξία σπανιότητας

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, πολλά από τα ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας είναι μοναδικά για τον ελλαδικό χώρο, αλλά και διεθνώς. Δυο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο διπλόστομος ασκός της αρχαϊκής περιόδου, με την τριφυλλόστομη ηθμοειδή προχοή, καθώς επίσης και, ο μεγάλων διαστάσεων, κτιστός αποθέτης της πρωτοελλαδικής περιόδου.

Αξία παλαιότητας

Είναι σπουδαίο πως υπάρχουν τεκμήρια κατοίκησης στην περιοχή της Τενέας, ήδη από την προϊστορική περίοδο, όπου μάλιστα σώζονται σε άριστη κατάσταση, και εκτείνονται διαχρονικά σε όλη την αρχαιότητα μέχρι και τον 6ο μ.Χ. αιώνα.

Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς, με ευκολία το χρονικό βάθος ύπαρξης ανθρώπων στην περιοχή.

Τοπική αξία

Φαίνεται πως η πόλη της αρχαίας Τενέας αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο στην ταυτότητα των κατοίκων της Κλένιας και του Χιλιομοδίου, ήδη πριν την έναρξη του ανασκαφικού προγράμματος. Η συγκεκριμένη διαπίστωση τεκμηριώνεται μάλιστα από το γεγονός πως ο δήμος που συγκροτούσαν αυτές οι περιοχές μέχρι την αφομείωσή τους στον δήμο Κορινθίων, ονομα-

ζόταν δήμος Τενέας. Επίσης, γύρω από την πόλη και την ύπαρξή της, υπάρχουν ενεργές παραδόσεις, μύθοι, λαογραφικά στοιχεία, που αποδεικνύουν την αξία της για την τοπική κοινωνία.

Αισθητική αξία

Οι μέχρι τώρα ανεσκαμμένες μνημειώδεις εγκαταστάσεις της αρχαίας Τενέας, καθώς επίσης και τα πολυάριθμα έργα τέχνης, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν και τα γλυπτά που έχουν βρεθεί στην περιοχή, επιβεβαιώνουν την πρόθεση των αρχαίων κατοίκων να επισημάνουν την υψηλή καλλιτεχνική αξία των δημόσιων κτηρίων της αρχαίας πόλης, όπου σε συνδυασμό με την φυσική ομορφιά του περιβαλλοντικού τοπίου αναδεικνύουν την αισθητική αξία.

Αυθεντικότητα

Παρά τις όποιες καταστροφικές συνέπειες τόσο της εντατικής καλλιέργειας όσο και της εκτεταμένης αρχαιοκαπηλικής δραστηριότητας, είναι σπουδαίο να αναγνωριστεί ο άριστος βαθμός διατήρησης του αρχαίου υλικού, που δύναται να προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για τα μνημεία διαχρονικά.

Διδακτική αξία

Η ποικιλομορφία των αρχαιολογικών καταλοίπων, η συστηματικότητα του ανασκαφικού προγράμματος ο καλός και εύκολα διακριτός βαθμός διατήρησης, επιτρέπουν την λειτουργία των πολιτιστικών αντι[κειμένων] στην εκπαίδευση.

Πολιτισμική αξία

Πρόκειται για μία άγνωστη πόλη της αρχαιότητας που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον ακριβώς διότι δεν έχει ανασκαφεί καθόλου στο παρελθόν. Επιτρέπει λοιπόν την ενεργητική εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας, και ευρύτερα της κοινωνίας των πολιτών, και την εφαρμογή νέων μεθόδων για την κατανόηση του υλικού. Σε συνδυασμό, με την θέληση του ανασκαφικού προγράμματος να διοργανώσει πολιτιστικές εκδηλώσεις, καθώς επίσης και την πρόθεση των δημοτικών αρχών και των κατοίκων να φιλοξενήσουν και να στηρίξουν τέτοιες δράσεις, η αρχαία Τενέα αποκτά ξεχωριστή πολιτιστική αξία. Στην περιοχή προσφέρονται πολλές διαφορετικές δραστηριότητες που μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό πόλο έλξης για τους επισκέπτες με ειδικά ενδιαφέροντα, όπως οι ορεινές περιπατητικές διαδρομές.

Οικονομική / Τουριστική αξία

Αναμφίβολα ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Τενέας, μπορεί να ευνοήσει σημαντικά την τοπική οικονομική ανάπτυξη καθώς δεν υπάρχει σε μικρή εγγύτητα κάποιο άλλο επισκέψιμο μνημείο. Οι κοντινότεροι οργανωμένοι αρχαιολογικοί χώροι είναι αυτοί της αρχαίας Κορίνθου και της αρχαίας Νεμέας. Μάλιστα, η εγγύτητα της πόλης στο ιδιαίτερα ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο Αθηνών-Κορίνθου, και την ίδια την Κόρινθο, μπορεί να προσφέρει σημαντική βοήθεια στην τοπική οικονομική ανάπτυξη.

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

ANALYSIS

SWOT

[Strengths]

[Weaknesses]

Α. ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

1. Ανασκαφή

1. Πρόκειται για μια νέα συστηματική ανασκαφική έρευνα που είναι σε εξέλιξη τα τελευταία 10 χρόνια. Διαθέτει διεπιστημονική σύνθεση, από έμπειρους επιστήμονες στον χώρο του πολιτισμού και αρκετούς νέους μόνιμους συνεργάτες, κάποιοι από τους οποίους εργάζονται στα ερευνητικά προγράμματα της. Το πρόγραμμα έχει αναπτύξει συνεργασίες με σημαντικούς ερευνητικούς φορείς και πανεπιστημιακά ιδρύματα, ώστε η εκτέλεση της έρευνας να υποστηρίζεται από τις πιο σύγχρονες μεθόδους. Έχει αποκτήσει μεγάλη δημοτικότητα μεταξύ των φοιτητών για την εθελοντική συμμετοχή στο πρόγραμμα. Η ανασκαφή υποστηρίζεται από αρκετούς ιδιώτες χορηγούς. Η τοπική κοινωνία σταδιακά έχει ενταχθεί ενεργά στην έρευνα, και η επιστημονική ομάδα αρχίζει να γίνεται μέρος της ίδιας της κοινωνίας των δύο χωριών. Πολλοί κάτοικοι προσφέρουν την βοήθεια τους στην ανασκαφή, και φιλοξενούν συνεργάτες του προγράμματος στις οικίες τους. Τα ανασκαφικά ευρήματα είναι πολλά, σπουδαία, διαχρονικά από την προϊστορία έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

1. Δεν είναι βέβαιο το αποτέλεσμα της μελλοντικής έρευνας. Η ομάδα υποστηρίζεται από την εθελοντική συμμετοχή φοιτητών από πανεπιστημιακά ιδρύματα, της Ελλάδας και του εξωτερικού. Αυτό ενδεχομένως λειτουργεί αρνητικά υπό ορισμένες προϋποθέσεις καθώς δεν εξασφαλίζεται η υποχρεωτική συμμετοχή φοιτητών εν είδει πρακτικής άσκησης, όπως σε μια πανεπιστημιακή ανασκαφή. Οι πόροι για την συνέχιση της έρευνας είναι περιορισμένοι, και προέρχονται κυρίως από ιδιωτικές χορηγίες. Αυτό δημιουργεί προβλήματα, τόσο στην κάλυψη των αναγκών των φοιτητών, στην εξασφάλιση ικανού αριθμού εξειδικευμένων εργατών, στην αγορά του απαραίτητου εξοπλισμού, στην πληρωμή των μόνιμων συνεργατών του προγράμματος καθώς επίσης και την εκτεταμένη και ταχύτερη έρευνα. Η εκτεταμένη αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα, έχει δημιουργήσει προβλήματα στον εντοπισμό και την ανασκαφή αρχαιοτήτων. Ενώ είναι μικρό και το χρονικό διάστημα που επιτρέπεται η διενέργεια της έρευνας στο πεδίο.

[Opportunities]

1. Το ανασκαφικό πρόγραμμα στοχεύει στην αποκάλυψη μεγάλου μέρους της αρχαίας πόλης, με τη συνέχιση της έρευνας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Επιπλέον, είναι σημαντική η συνεργασία με την τοπική κοινωνία για την αναζήτηση νέων ανασκαφικών θέσεων, και την δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Οι συνεργασίες με ερευνητικούς φορείς οδηγούν, και μπορούν να οδηγήσουν στην εξασφάλιση πόρων από ερευνητικά προγράμματα. Είναι σκόπιμη και η εύρεση περισσότερων πόρων από ιδιωτικές χορηγίες.

[Threats]

1. Ανασφάλεια για την εξασφάλιση των πόρων που χρειάζονται για την συνέχιση της έρευνας, τόσο στο πεδίο όσο και στο εργαστήριο του προγράμματος. Έντονη αρχαιοκαπηλική και γεωργική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή της Κορινθίας. Εξάρτηση της έρευνας από το Υπουργείο Πολιτισμού για την ανανέωση της πενταετούς σύμβασης.

εικ. 151 Πανοραμική φωτογραφία της περιοχής μεταξύ Χιλιομοδίου και Κλένιας

[Strengths]

[Weaknesses]

2. Δημοσιεύσεις	2. Η ερευνητική ομάδα του ανασκαφικού προγράμματος, δημοσιεύει σε ταχείς ρυθμούς τα αποτελέσματα της έρευνας σε επιστημονικά περιοδικά, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Τα ιδιαίτερα και πολλά ευρήματα προσφέρονται για την δημοσίευση σε συνέδρια και επιστημονικά περιοδικά. Οι συνεργασίες με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα προσφέρουν την δυνατότητα να εκπονηθούν αρχαιομετρικές μελέτες.	2. Ο μεγάλος όγκος του ανασκαφικού υλικού που διαρκώς αυξάνεται, δημιουργεί απαιτήσεις, στις οποίες οι ερευνητές πρέπει να ανταποκριθούν. Ελάχιστες δημοσιεύσεις για θέσεις κοντά στην Τενέα, που οδηγούν στην δυσκολία αναζήτησης κοινών πρακτικών, παράλληλων ευρημάτων και την τυπολογία των μνημείων.
3. Προβολή επιστημονικών δεδομένων	3. Τα αποτελέσματα της εκάστοτε ανασκαφικής περιόδου προβάλλονται αρχικά από το δελτίο τύπου που δημοσιεύεται στο ΥΠΠΟΑ, ενώ ακολουθούν άρθρα σε εφημερίδες, περιοδικά και το διαδίκτυο. Έχουν δημιουργηθεί ντοκιμαντέρ από διεθνή μέσα για την προβολή της ανασκαφής. Το ανασκαφικό πρόγραμμα διοργανώνει, αλλά και συμμετέχει σε συνέδρια, για την αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή και ευρύτερα. Η τοπική κοινωνία ενημερώνεται ετήσια, μέσα από την εκδήλωση προς τιμήν των κατοίκων που γίνεται στο Χιλιομόδι, συνήθως τον Οκτώβριο του εκάστοτε έτους, καθώς επίσης και κάθε κάτοικος έχει την δυνατότητα να παρακολουθήσει την έρευνα και να ξεναγηθεί σε αυτή, κατά την διάρκεια των εργασιών του ανασκαφικού προγράμματος. Η ανασκαφή διαθέτει δικό της εξοπλισμό, τελευταίας τεχνολογίας, που εξυπηρετεί στην παραγωγή εντυπωσιακού ψηφιακού υλικού.	3. Μικρό ενδιαφέρον από τους κατοίκους. Περιστασιακή επαφή με την τοπική κοινωνία, για δυο μήνες του εκάστοτε έτους, που διενεργείται η ανασκαφή. Αδυναμία διατήρησης των αρχαιολογικών χώρων σε επισκέψιμη κατάσταση, καθώς δεν υπάρχουν πόροι.

[Opportunities]

[Threats]

2. Περισσότερες εξωτερικές συνεργασίες με επιστήμονες από όλα τα πεδία των θεωρητικών και θετικών επιστημών. Σταθερός ρυθμός δημοσιεύσεων σε μεγάλα επιστημονικά περιοδικά.

2. Μειωμένο ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας.

3. Ο μεγάλος αριθμός των ευρημάτων, προσελκύει πολλά διεθνή και εγχώρια μέσα.

3. Αδυναμία εύρεσης πόρων για την ανανέωση του τεχνολογικού εξοπλισμού και την εξασφάλιση των συνθηκών που θα επιτρέπουν την προβολή της έρευνας στο κοινό.

εικ. 152 Η θέα προς την Τενεάτιδα γη από την είσοδο του Σπηλαίου του Πάνα

[Strengths]

[Weaknesses]

Α. ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	4. Μελέτες	4. Έχει γίνει μελέτη συντήρησης των κονιαμάτων του λουτρού και του ταφικού μνημείου. Υπάρχουν αρκετές επιστημονικές μελέτες ανάδειξης γύρω από τα μνημεία της Τενέας, και έχουν υλοποιηθεί μερικές από επιστημονικά προγράμματα.	4. Δεν υπάρχουν οι απαιτούμενοι πόροι για την εκπόνηση όλων των μελετών. Η έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη οπότε είναι πιθανόν να υπάρξουν δεδομένα που θα ανατρέψουν ορισμένες μελέτες.
Β. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ	1. Ιδιοκτησιακό καθεστώς	1. Καλή επικοινωνία με τους κατοίκους τις περισσότερες φορές για την παραχώρηση των οικοπέδων τους ώστε να τελεστεί η έρευνα.	1. Οι χώροι που γίνεται η ανασκαφική έρευνα δεν ανήκουν στο ελληνικό δημόσιο, αλλά σε ιδιώτες που συνήθως τα χρησιμοποιούν για καλλιέργειες, που συχνά είναι ενεργές και δεν μπορούν να διαταραχθούν.
	2. Κηρύξεις / Ζώνες Προστασίας		2. Δεν υπάρχει κάποιο ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας, και αυτό πρακτικά δημιουργεί προβλήματα. Έντονη γεωργική δραστηριότητα, πολλές φορές και χωρίς την επίβλεψη της αρχαιολογικής υπηρεσίας.

[Opportunities]

[Threats]

4. Μπορούν να κατατεθούν πολλές έτοιμες προτάσεις για χρηματοδότηση από ερευνητικά προγράμματα σε συνεργασία με πανεπιστημιακά ιδρύματα και ερευνητικά κέντρα. Χρήση των νέων τεχνολογιών στην υλοποίηση σύγχρονων μελετών.

4. Δυσκολία εξασφάλισης πόρων. Πιθανότητα παραμέλησης των υλοποιούμενων έργων αν δεν είναι ενδιαφέροντα στο κοινό. Επιφυλακτικότητα των υπηρεσιών του ΥΠΠΟΑ για ορισμένα έργα.

1. Η χαμηλή αντικειμενική αξία των αγροτεμαχίων, εξαιτίας της ύπαρξης μνημείων, διευκολύνει την εξαγορά και έτσι διασφαλίζεται η προστασία τους.

1. Επιφυλακτικότητα της τοπικής κοινωνίας, υπό τον φόβο ότι θα χάσουν τις εκτάσεις τους. Αδυναμία διαρκούς και συνεχόμενης παρακολούθησης και ενημέρωσης από τους αρμόδιους φορείς.

2. Κήρυξη ζωνών προστασίας γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο ώστε να αποτραπούν εκτεταμένες παρεμβάσεις και να είναι υπό στενή παρακολούθηση η όποια δραστηριότητα.

2. Δυσαρέσκεια της τοπικής κοινωνίας.

Καθυστέρηση του ΥΠΠΟΑ για την κήρυξη των ζωνών.

[Strengths]

[Weaknesses]

Β. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ/ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

3. Οικοδομική δραστηριότητα

3. Υπάρχει ΦΕΚ (δ' 63/2022) που ορίζει ξεκάθαρα τους όρους δόμησης, και την επέκταση της Κλένιας προς τα βόρεια και αναγνωρίζει την ανάγκη προστασίας των μνημείων της αρχαίας Τενέας, που δεν αποτελούν κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο, με την αναγνώριση ακτίνας πρασίνου 50 μέτρα από το κέντρο των μνημείων. Στο σημείο που φαίνεται να είναι θαμμένη η πόλη της Τενέας είναι ελάχιστα τα σπίτια που είναι χτισμένα. Ο αρχαιολογικός χώρος είναι σε άμεση εγγύτητα με το Χιλιομόδι και την Κλένια, και το φυσικό περιβάλλον παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανεπηρέαστο.

3. Κατά το παρελθόν, είναι βέβαιο πως ορισμένα αρχαιολογικά κατάλοιπα καταστράφηκαν από έργα υποδομών. Επιπλέον, δεν υπάρχουν επαρκείς υποδομές για το ευρύ κοινό και την στέγαση του εργαστηρίου της έρευνας.

4. Παραγωγικές δραστηριότητες

4. Η ζώνη γύρω από την ανασκαφή είναι ζώνη υψηλής γεωργικής παραγωγικότητας και αυτό έχει θετικές επιπτώσεις στην τοπική οικονομία.

4. Το ζήτημα είναι ότι ο χώρος όπου εντοπίζονται τα μνημεία θέτει προκλήσεις στην συνύπαρξη των καλλιεργητών με τους αρχαιολόγους, και έχει επιπτώσεις στην συνέχιση των καλλιεργειών. Η άρωση καταστρέφει τις αρχαιότητες που βρίσκονται σε μικρό βάθος.

5. Περίοικοι

5. Η τοπική κοινωνία, επισκέπτεται τον χώρο, ξεναγείται από τους αρχαιολόγους και μαθαίνει για την έρευνα και τα μνημεία. Συμμετέχει ενεργά στην συστηματική ανασκαφή, μέσα από δραστηριότητες και εθελοντική εργασία, ενώ έχει δημιουργηθεί και ο Σύλλογος Φίλων Αρχαίας Τενέας.

5. Η φύση της αρχαιολογικής έρευνας που επιτελείται κυρίως σε αγροτεμάχια ιδιωτών, και η αντίληψη της κοινωνίας ότι η εύρεση αρχαιοτήτων σημαίνει την απώλεια της ιδιοκτησίας, πολλές φορές δημιουργεί ένα αρνητικό κλίμα των κατοίκων προς το πρόγραμμα, δυσχαιρένοντας την επικοινωνία μεταξύ των δύο.

Αποσπασματική επαφή με την τοπική κοινωνία τους δύο μήνες της ανασκαφής.

[Opportunities]

[Threats]

3. Υπάρχουν ήδη κατασκευασμένα κτήρια που μπορούν να φιλοξενήσουν το εργαστήριο της ανασκαφής, διαθέτουν μεγάλο αποθηκευτικό χώρο και βρίσκονται σε εγγύτητα με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα.

3. Το ΦΕΚ, προβλέπει την επέκταση της Κλένιας προς τα βόρεια, γεγονός που ενδεχομένως δημιουργεί πρόβλημα σε μνημεία της αρχαίας Τενέας που δεν είναι γνωστά μέχρι σήμερα.

4. Περίφραξη των αρχαιολογικών χώρων και απαλλοτρίωση των χωραφιών εκείνων όπου τα αρχαιολογικά κατάλοιπα είναι υψηλής αξίας.

Συνδυασμός του πολιτιστικού αποθέματος με τις καλλιέργειες και τον αγροτουρισμό.

4. Άρωση και βαριά γεωργικά μηχανήματα. Η μείωση του διαθέσιμου χώρου προς καλλιέργεια πιθανόν να δημιουργήσει τις συνθήκες εξασθένισης της τοπικής οικονομίας, που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την γεωργική παραγωγή.

5. Η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας μπορεί να βοηθήσει σημαντικά την έρευνα. Οι κάτοικοι γνωρίζουν τον τόπο πολύ καλύτερα από οποιονδήποτε αρχαιολόγο που δεν ανήκει στην τοπική κοινωνία. Μπορούν λοιπόν να σχεδιαστούν μία σειρά από δράσεις που θα ενισχύουν αυτή την σχέση.

5. Η αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή.

Η αναποτελεσματική προστασία των μνημείων που μπορεί να οδηγήσει σε φθορές όταν ο χώρος δεν εποπτεύεται.

[Strengths]

[Weaknesses]

Β. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ/ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

6. Επισκεψιμότητα

6. Εύκολη πρόσβαση ακριβώς πάνω στην οδό που οδηγεί από την Κόρινθο, στις Μυκήνες και το Άργος. Δίπλα από την αρχαία Τενέα, υπάρχουν χώροι όπως η Νεμέα, η Αρχαία Κόρινθος και οι Μυκήνες με μεγάλη επισκεψιμότητα, γεγονός που μπορεί να βοηθήσει στην ανάδειξη. Επίσης, το Χιλιομόδι διαθέτει τις κατάλληλες υποδομές για να φιλοξενήσει πολιτιστικές δράσεις, ενώ υπάρχουν άνθρωποι όπως ο Μανούσος Μανουσάκης που συντονίζουν τέτοιες διοργανώσεις. Τέλος, η δημοσιότητα που έχει επέλθει από το μεγάλο ενδιαφέρον των μέσων οδηγεί θετικά στην αύξηση της επισκεψιμότητας.

6. Δεν υπάρχουν ακόμη υποδομές όπου να υποστηρίζουν την συντεταγμένη επίσκεψη.

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

7. Σεισμικότητα

7. Οι υποδομές στην Ελλάδα είναι κατασκευασμένες με ιδιαίτερη προσοχή και τηρούν αυστηρές αντισεισμικές προδιαγραφές.

7. Η τάφρος του Κορινθιακού κόλπου αποτελεί μία από τις πιο ενεργές περιοχές στον κόσμο, και έχει δώσει πολλούς και καταστροφικούς σεισμούς στην περιοχή της Κορινθίας (Papadopoulos et al., 2000).

8. Ρύπανση

8. Η ατμόσφαιρα ακριβώς λόγω του πυκνού πευκοδάσους δεν είναι έντονα επιβαρυμένη με τοξικά αέρια.

8. Σε αντίθεση με τον καθαρό αέρα, τα συσσωρευμένα σκουπίδια με μεγάλο όγκο, είναι απορριμένα από τους κατοίκους των δύο χωριών σε πολλά μέρη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Καρκάνας (το ποτάμι που διατρέχει την περιοχή), που έχει μετατραπεί σε σκουπιδότοπο σε πολλά σημεία. Τόσο οι κάτοικοι όσο και η δημοτική αρχή κάνουν ελάχιστα βήματα για την βελτίωση αυτής της συνθήκης.

[Opportunities]

[Threats]

6. Υπάρχει η πρόθεση να δημιουργηθούν μνημεία επισκέψιμα, καθώς επίσης και υποδομές όπου το κοινό μπορεί να διαδράσει περισσότερο με τα μνημεία και το πρόγραμμα. Επιπλέον, η ανασκαφή της αρχαίας Τενέας μπορεί να συνδεθεί με τα μνημεία της ευρύτερης περιοχής που έχουν μεγάλη επισκεψιμότητα.

6. Έλλειψη πόρων για την υλοποίηση του σχεδιασμού. Ο μεγάλος αριθμός επισκεπτών μπορεί να μεταβάλει την εικόνα του τοπίου και την σχέση των κατοίκων με αυτό.

7. Αντισεισμικό πλάνο στην διαχείριση του αρχαιολογικού έργου.

7. Έλλειψη πόρων και η πιθανή εκδήλωση σεισμών μεγάλης δυναμικής από το ρήγμα του Κορινθιακού Κόλπου.

8. Μπορεί να υπάρξει μία κινητοποίηση των κατοίκων ώστε η δημοτική αρχή να φροντίσει περισσότερο για την προστασία της περιοχής.

8. Οι εντατικοποιημένες γεωργικές δραστηριότητες και η στάση ορισμένων κατοίκων.

[Strengths]

[Weaknesses]

Β. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ/ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	9. Πυρκαγιές	9. Η τοπική κοινωνία είναι ευαισθητοποιημένη για την προστασία του περιβάλλοντος από τις πυρκαγιές, και υπάρχει ο σύλλογος Δασικής Περιβαλλοντικής προστασίας για τον οποίο έγινε και λόγος παραπάνω.	9. Πάρα πολλές πυρκαγιές, που προέρχονται είτε από εμπρησμούς και βλάβες του ηλεκτρολογικού δικτύου, είτε από την ανεύθυνη στάση των κατοίκων κατά την καύση κλαδιών.
	10. Βλάστηση	10. Πλούσια χλωρίδα που περιβάλλει τα δύο χωριά, και φιλοξενεί πολλά είδη ζώων.	10. Υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, λόγω της αυθαίρετης δόμησης, των πυρκαγιών και την καταπάτηση προστατευόμενων εκτάσεων.
	11. Καιρικές συνθήκες	11. Εύκρατο υγιεινό κλίμα με δροσερά καλοκαίρια και ήπιο χειμώνα.	11. Τον χειμώνα είναι συχνό το φαινόμενο των παγετών και του χιονιού γεγονός που απειλεί τα μνημεία και προκαλεί σημαντικές φθορές στα αρχαία υλικά, όπως επίσης παρατηρούνται και έντονες βροχοπτώσεις και θυελλώδεις άνεμοι.
Γ. ΑΝΑΔΕΙΞΗ	1. Γενική εικόνα	1. Εύκολα προσβάσιμος αρχαιολογικός χώρος, όπου διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, έχει όμορφη θέα και ιδιαίτερο ανάγλυφο. Απουσιάζει η σύγχρονη δόμηση αλλά ταυτόχρονα είναι σε εγγύτητα μόλις 500 περίπου μέτρων από τα κέντρα των χωριών Κλένια και Χιλιομόδι, Κορινθίας.	1. Τόσο ο χώρος της ανασκαφής όσο και ο χώρος του εργαστηρίου είναι συνεχόμενα ανοιχτός μόνο για δύο μήνες τον χρόνο. Όλη την υπόλοιπη περίοδο τα κατάλοιπα καλύπτονται, τα χωράφια καλλιεργούνται και το εργαστήριο ανοίγει ολιγοήμερα χωρίς προγραμματισμό.

[Opportunities]

[Threats]

9. Εγκατάσταση συστημάτων δασοπροστασίας, δημιουργία παρατηρητηρίων και αντιπυρικών ζωνών.

9. Εμπρηστικές ενέργειες, ξηρό κλίμα το καλοκαίρι, και δύσβατες περιοχές.

10. Ανάδειξη του φυσικού κάλλους.

10. Μελλοντικές πυρκαγιές και αδιαφορία των αρχών που θα εξασφάλιζαν την αντιπυρική και την περιβαλλοντική προστασία.

11. Κάλυψη των μνημείων, κατασκευή αντιπλημμυρικών έργων, και προσέγγιση των επισκεπτών σε μήνες όπου δεν παρατηρούνται ακραία φαινόμενα.

11. Κλιματική αλλαγή, απότομες αλλαγές του καιρού, βουλωμένα φρεάτια.

1. Δυνατότητα ανάδειξης του ίδιου του ανασκαφικού προγράμματος, το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη, μέσα από την συνεργασία με πολλούς εταίρους όπως η τοπική κοινωνία και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Μάλιστα, η εγγύτητα του χώρου στην Κόρινθο μπορεί να προσφέρει στον επισκέπτη την δυνατότητα σύντομης επίσκεψης. Τέλος, σε εγγύτητα βρίσκονται ιδιαίτερα επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι που μπορούν να συνδεθούν με τα έργα ανάδειξης και να βοηθήσουν στην αύξηση της επισκεψιμότητας του έργου.

1. Οι περιορισμένοι πόροι, η χρονική διάρκεια των έργων, τα απρόβλεπτα ευρήματα της αρχαιολογικής έρευνας και η προσοχή τα έργα της ανάδειξης να συμβαδίζουν με το τοπίο και τις δραστηριότητες των κατοίκων.

Γ. ΑΝΑΔΕΙΞΗ

[Strengths]

[Weaknesses]

2. Πρόσβαση	2. Ο αρχαιολογικός χώρος και το εργαστήριο του ανασκαφικού προγράμματος βρίσκονται ακριβώς πάνω στον δρόμο που οδηγεί από την Κόρινθο, τις Μυκήνες και το Άργος. Το οδικό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής είναι σε πολύ καλή κατάσταση.	2. Κακή συγκοινωνία και δύσκολη πρόσβαση με μέσα μαζικής μεταφοράς στην Κόρινθο, καθώς και κακή διασύνδεση των οικισμών μεταξύ τους. Απουσία έργων που θα διευκολύνουν την προσβασιμότητα σε ΑΜΕΑ. Ανύπαρκτη μέχρι στιγμής σύνδεση των διαφόρων ανασκαφθέντων αρχαιοτήτων. Οι δρόμοι δεν είναι ιδιαίτερα φιλικοί στους περιπατητές.
3. Στάθμευση	3. Δεν υπάρχει πρόβλημα στην στάθμευση καθώς δεν πρόκειται για πολυσύχναστους δρόμους με στενά ρεύματα κυκλοφορίας.	3. Απουσιάζουν οι υποδομές στάθμευσης, και υπάρχει μία μικρή δυσκολία στην στάθμευση λεωφορείων, καθώς επίσης και εντοπίζεται ένα πρόβλημα κλοπών και παραβίασης αυτοκινήτων προκειμένου να κλαπούν προσωπικά αντικείμενα των οδηγών.
4. Υποδομές	4. Υπάρχει το εργαστήριο του ανασκαφικού προγράμματος, το νέο δημοτικό ανοιχτό θέατρο Χιλιομοδίου, το κλειστό θέατρο στο ίδιο χωριό καθώς επίσης και πολλά καταστήματα και ανοιχτοί δημόσιοι χώροι όπως πάρκα και μικρές πλατείες.	4. Μικρή χωρητικότητα του εργαστηρίου του ανασκαφικού προγράμματος, ανυπαρξία υποδομών στο ανασκαφικό πεδίο και απουσία τουριστικών καταλυμάτων στην περιοχή σε ακτίνα τουλάχιστον 7 χιλιομέτρων.
5. Σημάνσεις		5. Απουσιάζει η σήμανση συνολικά στην περιοχή, τόσο για το αρχαιολογικό πρόγραμμα όσο και για το σπήλαιο της Κλένιας.

[Opportunities]

[Threats]

2. Απαραίτητη η εξασφάλιση της καλύτερης αστικής συγκοινωνίας και η δημιουργία πεζοδρομίων. Χρήση νέων τεχνολογιών για την δημιουργία εφαρμογών που θα διευκολύνουν την προσβασιμότητα.

2. Πιθανότητα ατυχήματος από την διέλευση οχημάτων. Δυσκολία πρόσβασης στον χώρο, καθώς οι έντονες καιρικές συνθήκες οδηγούν συχνά στην υπερχείλιση του ποταμού στην είσοδο του χωριού.

3. Υπάρχει αρκετός χώρος ώστε να δημιουργηθούν θέσεις στάθμευσης ικανές να ανταποκριθούν στην επισκεψιμότητα που προβλέπεται για τα έργα.

3. Κόστος, ιδιοκτησιακά και συγκοινωνιακά ζητήματα, γεωργικές δραστηριότητες στην περιοχή.

4. Δυνατότητα μετακόμισης των εγκαταστάσεων του ανασκαφικού προγράμματος σε μεγαλύτερο κτήριο. Δημιουργία τουριστικών καταλυμάτων σε συνεργασία με την τοπική κοινωνία.

4. Απουσία συντονισμένων ενεργειών, μεγάλο κόστος και πιθανές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον. Αλλαγή στις δυναμικές σχέσεις και την συνοχή της τοπικής κοινότητας.

5. Δημιουργία πληροφοριακών πινακίδων που θα συνδυάζουν την ψηφιακή με την αναλογική πληροφορία. Η δημιουργία πινακίδων που θα βοηθούν άτομα με προβλήματα όρασης να αντιληφθούν τον χώρο.

5. Η πιθανότητα βανδαλισμού των πινακίδων και η αδυναμία σύνδεσής του με τις αρχαιότητες.

Γ. ΑΝΑΔΕΙΞΗ

[Strengths]

[Weaknesses]

6. Αναγνωσιμότητα/ Κατανόηση

6. Το αρχαιολογικό πρόγραμμα ενθαρρύνει την συμμετοχή των επισκεπτών και της τοπικής κοινωνίας στην έρευνα αυξάνοντας το επίπεδο αλληλεπίδρασης και ενισχύοντας την κατανόηση της αρχαιολογικής πληροφορίας. Οι εκπαιδευτικές δράσεις και η ύπαρξη εύκολα αναγνώσιμου εποπτικού υλικού στοχεύουν στον ίδιο σκοπό.

6. Δεν υπάρχουν ακόμα υποδομές και ψηφιακές εφαρμογές που θα βοηθούν στην αναγνωσιμότητα των μνημείων επί τόπου στο πεδίο. Επιπλέον, πρόκειται για μια νέα ανασκαμμένη θέση η οποία είναι δύσκολο να γίνει συνολικά κατανοητή καθώς δεν έχει ανασκαφεί το σύνολο της πόλης.

7. Ξεναγήσεις

7. Οι επισκέπτες έχουν την δυνατότητα να ξεναγηθούν από την ομάδα του ανασκαφικού προγράμματος, και να γνωρίσουν το εκάστοτε ανεσκαφέν μνημείο.

7. Δεν υπάρχουν συντεταγμένες και άρτια σχεδιασμένες ξεναγήσεις από ειδικούς με ένα εποπτικό υλικό, και πολλά από τα μνημεία καταχώνονται προκειμένου να προστατευθούν.

8. Εκδόσεις

8. Υπάρχει έντυπο εποπτικό υλικό υπό την μορφή τρίπτυχου που προσφέρεται στους επισκέπτες, καθώς επίσης και δημοσιεύονται διαρκώς άρθρα στον έντυπο και ψηφιακό τύπο αλλά και σε επιστημονικά περιοδικά για την έρευνα στην περιοχή.

8. Η έρευνα είναι σε εξέλιξη και το συγκεκριμένο γεγονός πολλές φορές οδηγεί στην ανατροπή συγκεκριμένων συμπερασμάτων.

[Opportunities]

[Threats]

6. Μπορούν να δημιουργηθούν υποδομές όπως εφαρμογές επαυξημένης πραγματικότητας, πληροφοριακές πινακίδες, τρισδιάστατοι χάρτες και άλλα μέσα προκειμένου να βελτιωθεί η αναγνωσιμότητα και η κατανόηση.

6. Το υλικό μπορεί αν δεν σχεδιαστεί καλά να γίνει αδιάφορο για τον μέσο χρήστη, ενώ οι εφαρμογές χρειάζονται διαρκή ανατροφοδότηση προκειμένου να μην παραμείνουν με τεχνολογίες που έχουν ξεπεραστεί.

7. Υπάρχει η δυνατότητα αυτή η προσπάθεια του αρχαιολογικού προγράμματος να σχεδιαστεί οργανωμένα και να προσφέρεται σε σταθερή βάση, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να δημιουργηθεί υλικό που θα εξασφαλίσει την καλή εμπειρία του επισκέπτη. Ενώ υπάρχει και η δυνατότητα στόχευσης σε μικρές ομάδες επισκεπτών.

7. Η πολλαπλή στόχευση σε διαφορετικές ομάδες επισκεπτών μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα στην κατανόηση του περιεχομένου της ξενάγησης. Επιπλέον, η ανασκαφική ομάδα μπορεί να έχει να αντιμετωπίσει καθημερινά προβλήματα που δεν επιτρέπουν σε κανένα από τα μέλη να ξεναγήσει τους επισκέπτες.

8. Δημιουργία ψηφιακών εφαρμογών πληροφόρησης και έκδοση βιβλίων για την ανασκαφική έρευνα.

8. Κόστος της παραγωγής εποπτικού υλικού, ανάγκη διαρκούς ενημέρωσης, αδιαφορία των επισκεπτών να διαβάσουν έντυπες εκδόσεις.

ANALYSIS

SWOT

ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΝΕΑ
ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ

Εισαγωγή στο προτεινόμενο σχέδιο διαχείρισης

Όπως πολύ γρήγορα έγινε κατανοητό από τα πρώτα κεφάλαια του εν λόγω πονήματος, η προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής και της περιβαλλοντικής κληρονομιάς αποτελούν ύψιστες αρχές, όπως αυτές διατυπώθηκαν από διεθνείς οργανισμούς και διακρατικές συμβάσεις, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 1900, και νωρίτερα. Σταδιακά, οι αρχές αυτές οδήγησαν στην αναγνώριση πως η τοπική κοινωνία αποτελεί τον βασικό παράγοντα προστασίας ενός μνημείου μετά την αποχώρηση του διαχειριστή. Επιπλέον, διαπιστώθηκε πως η εννοιολόγηση ενός αρχαιολογικού έργου επενδύεται αναπόφευκτα από κοινωνικά μεταβαλλόμενες και ιστορικά προσδιορισμένες διαδικασίες, άμεσα συνδεδεμένες με το εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Αυτές οι διαπιστώσεις άλλαξαν καθοριστικά την ίδια την αντίληψη της διαχείρισης. Έτσι λοιπόν, το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας μετατοπίστηκε, αργά αλλά σταθερά, από τα υπεραναστηλωτικά προγράμματα που καθιστούσαν τα μνημεία καλαίσθητες υπενθυμίσεις του ένδοξου παρελθόντος, σε πιο στοχευμένα, άρτια τεκμηριωμένα, και συχνά μικρότερης έκτασης, διαχειριστικά προγράμματα που δίνουν έμφαση στον επισκέπτη και το βίωμα.

Ταυτόχρονα, με την πολιτισμική διάσταση των μνημείων, αναδεικνύεται σταθερά και μία ακόμα πτυχή τους, αυτή της οικονομικής ανάπτυξης. Η ανάδειξη τόσο των αρχαιολογικών χώρων όσο και των περιβαλλοντικών τόπων, δύναται να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα στην οικονομική ευημερία ενός τόπου. Αυτή λοιπόν η διάσταση είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί σε μεγάλο βαθμό επηρεάζει το ίδιο το διαχειριστικό έργο και την σύλληψη του διαχειριστή, ενώ ενέχει αρκετούς κινδύνους που θα πρέπει να συνυπολογίζονται.

Ακολουθώντας λοιπόν τις παραπάνω παραδοχές, και λαμβάνοντας υπόψιν την συλλογιστική των προηγούμενων κεφαλαίων, παρουσιάζεται παρακάτω ο σχεδιασμός του αρχαιολογικού προγράμματος Tene.A.T.I.S. Το πρόγραμμα σχετίζεται άμεσα με την προστασία των πολιτιστικών αντι[κειμένων] από την ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, την χρήση των ψηφιακών μέσων, την προώθηση του πολιτισμικού και περιβαλλοντικού αποθέματος της περιοχής, την διάδραση και την επικοινωνία με την τοπική κοινωνία, και ευρύτερα την κοινωνία των πολιτών, την ελεύθερη πρόσβαση στην πληροφορία και το βίωμα των μνημείων που θα ξεφεύγει από τα στενά όρια της επιστημονικής κοινότητας, καθώς επίσης και στην ενίσχυση της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης.

Βασικοί σκοποί, του προγράμματος μετά την ολοκλήρωσή του θα είναι, η άρτια τεκμηρίωση των πολιτιστικών [αντι]κειμένων, η δυνατότητα πρόσβασης σε πολλούς ερευνητές, η επίτευξη της κοινωνικοποίησης των μνημείων, με την στενή έννοια του όρου, καθώς επίσης και η παρότρυνση της αλληλεπιδραστικής επικοινωνίας μεταξύ του ανασκαφικού προγράμματος και της κοινωνίας των πολιτών. Επιπλέον, το αρχαιολογικό πρόγραμμα Tene.A.T.I.S., εστιάζει στην αύξηση της κινητικότητας των επισκεπτών στην περιοχή, και στην προσέγγιση ειδικών ομάδων με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ή/και ανάγκες.

Είναι σαφές πως πρέπει να εξασφαλιστεί η οικονομική αυτοδυναμία του ίδιου

του διαχειριστικού έργου, μετά την υλοποίησή του, ώστε άμεσα ή έμμεσα να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητά του, η διαρκής του ανατροφοδότηση και η συνεχόμενη ύπαρξη του[105].

Σε μια ουσιαστικότερη ανάγνωση των παραπάνω, επισημαίνεται πως το συγκεκριμένο διαχειριστικό πρόγραμμα φιλοδοξεί στην εδραίωση μίας στενής σχέσης, τόπου και ανθρώπων, που θα οδηγήσει στην ουσία, στην υιοθέτηση του ίδιου του αρχαιολογικού προγράμματος, και στην εδραίωση των προς υλοποίηση έργων· στην προστασία τους από την ίδια την τοπική κοινωνία.

Στον συνολικό σχεδιασμό του προγράμματος Tene.A.T.I.S., λήφθηκε υπόψιν το γεγονός πως, η αρχαία Τενέα αποτελεί μια νέα ανασκαμμένη πόλη, που συγκεντρώνει το παγκόσμιο ενδιαφέρον. Ο πρόσφατος εντοπισμός της πόλης, που προήλθε από τις εργασίες του ανασκαφικού προγράμματος, συνέβαλλε καθοριστικά στην προβολή του αρχαιολογικού έργου. Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, είναι και το πιο σημαντικό στρατηγικό πλεονέκτημα της συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας. Είναι καθοριστικό στοιχείο για τον σχεδιασμό του προγράμματος Tene.A.T.I.S., και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν στα έργα προστασίας και ανάδειξης που θα ακολουθήσουν.

Η ποιοτική, και ποσοτική ανάλυση, των δυνατών σημείων, των αδυναμιών, των δυνατοτήτων και των απειλών που αναπτύχθηκε λεπτομερώς στην SWOT analysis, η οποία προηγήθηκε του σχεδίου δράσης, ανέδειξε τα πιο σημαντικά σημεία που χρήζουν επεξεργασίας, βελτίωσης και ανάδειξης. Η ανάλυση αυτή λοιπόν, ανέδειξε και τους βασικούς στόχους του προγράμματος θα παρουσιαστεί παρακάτω.

Οι βασικοί στρατηγικοί στόχοι μπορούν να συνοψιστούν στους εξής:

I. Τεκμηρίωση

- Η συνεχής δημοσίευση νέου υλικού και η πρόσβαση σε ερευνητές μέσα από καλά οργανωμένες βάσεις δεδομένων
- Η συνέχιση της συνεργασίας με ερευνητικούς φορείς και πανεπιστημιακά ιδρύματα
- Η συνέχιση του ανασκαφικού προγράμματος στο μέλλον, για μεγάλο χρονικό διάστημα
- Ο σταθερός ρυθμός δημοσιεύσεων σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά με κριτές

II. Προστασία

- Η επιτακτική ανάγκη της συστηματικής καταγραφής όλων των πολιτιστικών αντι[κειμένων], μέσα από τη χρήση της τεχνολογίας
- Η προστασία των πολιτιστικών αντι[κειμένων] της Τενέας, από τους σεισμούς, τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες και άλλους εξωγενείς παράγοντες
- Η ενίσχυση της σχέσης, του πολιτιστικού αποθέματος με την τοπική κοινωνία και το αρχαιολογικό πρόγραμμα
- Η βελτίωση των υποδομών φύλαξης και μελέτης των αρχαιολογικών αντικειμένων

105 Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα πως η οικονομική διάσταση θα είναι εμφανής, και μονοδιάστατη, με την μορφή απλά ενός εισιτηρίου, αλλά θα επιτυγχάνεται και μέσα από την ανθρώπινη κινητικότητα, την σχέση της τοπικής κοινωνίας με το μνημείο, την παραγωγή υλικού και την προσφορά χορηγιών για την συνέχιση της έρευνας.

- Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος
- Η πρόβλεψη υποδομών υποδοχής του κοινού και η πρόσβαση στην αρχαιολογική έρευνα

III. Ανάδειξη

- Η εκπαίδευση μέσα από τα πολιτιστικά αντι[κείμενα]
- Η προβολή και η ανάδειξη του ανασκαφικού προγράμματος μέσα από την επικοινωνία
- Η χρήση και οι πολλαπλές δυνατότητες των τεχνολογικών εφαρμογών, για την ανάδειξη, ώστε να είναι δυνατή η διαρκής ανατροφοδότηση με νέο υλικό που θα προκύπτει από την έρευνα
- Η βελτίωση της προσβασιμότητας για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες
- Η ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος, και η βελτίωση της αναγνωσιμότητας των πολιτιστικών [αντι]κειμένων
- Η διακριτή σήμανση, η δημιουργία διαφορετικών οδεύσεων και η σύνδεση με άλλους αρχαιολογικούς χώρους της ευρύτερης περιοχής που έχουν μεγάλη δυναμική στην επισκεψιμότητα
- Η στόχευση σε συγκεκριμένες ομάδες επισκεπτών, αποτελούμενες από μικρό αριθμό επισκεπτών κάθε φορά
- Η συνεργασία με τις τοπικές επιχειρήσεις και την τοπική κοινωνία

Γενικά

- Η εκμηδένιση στην δυσκολία εξεύρεσης πόρων μέσα από την εξασφάλιση ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων, αλλά και ιδιωτικών χορηγιών

εικ. 153 Η περιοχή του Παλαιού Σχολείου

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

TENE.A.T.I.S

Το έργο TENE.A.T.I.S. (Tenea's Assignments by Technological Implementations to the Systematic Excavation Program), αποτελεί ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα που συντίθεται από τρία μικρότερα διαχειριστικά έργα που θα υλοποιηθούν, σε ένα συνολικό διάστημα 5 έτων, ταυτόχρονα με την διενέργεια της συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας στην αρχαία Τενέα[106]. Τα προς υλοποίηση έργα θα συμβάλουν τόσο στην επιστημονική τεκμηρίωση των πολιτιστικών αντι[κειμένων] από την ανασκαφική ομάδα, την προστασία και την φύλαξη των παραχθέντων της έρευνας σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο, την αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία και την ανάδειξη με την χρήση ψηφιακών εφαρμογών.

Βασικός παράγοντας στον σχεδιασμό του αρχαιολογικού προγράμματος, και στην χρήση των ψηφιακών εφαρμογών, υπήρξε η εξελισσόμενη έρευνα στην αρχαία πόλη, που θα συνεχιστεί για μεγάλο χρονικό διάστημα στο μέλλον. Η φύση της συγκεκριμένης έρευνας λοιπόν ανέδειξε δύο βασικά ζητήματα.

Το πρώτο, αφορούσε αφενός, στην αδυναμία του σχεδιασμού εκτεταμένων φυσικών έργων ανάδειξης, όπως τα αναστηλωτικά προγράμματα και η διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων με καθορισμένες διαδρομές επισκέπτη στον πραγματικό χώρο, καθώς υπήρχε ο κίνδυνος τα συγκεκριμένα έργα να ανατραπούν γρήγορα από την ανασκαφική έρευνα, που δεν έχει ολοκληρωθεί στο σύνολό της και ακόμη χαρακτηρίζεται αρκετά όψιμη.

Το δεύτερο ζήτημα, αφετέρου, είναι πως το νέο υλικό που προκύπτει από την έρευνα, προσθέτει συνεχώς καινούργια δεδομένα για την αρχαία πόλη. Επομένως, στο σχεδιασμό λήφθηκε υπόψιν ότι, θα έπρεπε να είναι δυνατό τα έργα να ανατροφοδοτούνται με κάποιο τρόπο σε μεταγενέστερο χρόνο χωρίς να ανατρέπεται ο ίδιος ο σχεδιασμός, και χωρίς να επηρεάζεται ο προϋπολογισμός και το χρονοδιάγραμμα του αρχαιολογικού προγράμματος. Μια μεγάλη πρόκληση, που ενέχει κινδύνους στην υλοποίηση του διαχειριστικού έργου και προϋποθέτει την εξασφάλιση

106 Αξίζει να επισημανθεί, πως η ανασκαφή της Τενέας αποτελεί μια συστηματική ανασκαφή που εποπτεύεται από την ΔΙ.Π.Κ.Α. και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας, αλλά δεν διευθύνεται από αυτή. Συνεπώς, κατά την υλοποίηση και τον σχεδιασμό του προγράμματος TENE.A.T.I.S., θα ισχύσει ένα ιδιαίτερο καθεστώς αυτεπιστασίας με την δημιουργική συνέργεια με την ομάδα του ανασκαφικού προγράμματος, εκπροσωπούμενη από την διευθύντρια της έρευνας, δρ. Έλενα Κόρκα. Η ομάδα του έργου θα απαρτίζεται ταυτόχρονα από στελέχη της Εφορείας Αρχαιοτήτων και συνεργάτες του ανασκαφικού προγράμματος.

της παρουσίας του διαχειριστή του προγράμματος και μετά την λήξη του[107].

Συνεπώς, τα τρία διαχειριστικά έργα, που ιδανικά θα είναι διαδοχικά υλοποιήσιμα και θα παρουσιαστούν αναλυτικά παρακάτω, κινούνται σε τρεις βασικούς αλληλένδετους άξονες στόχευσης.

Ο πρώτος άξονας, ικανοποιείται κυρίως από το Έργο 1 (T.E.C.H.S.PLACE), αφορά την τεκμηρίωση και την προστασία των πολιτιστικών αντι[κειμένων] της αρχαιολογικής έρευνας με την στενή έννοια του όρου.

Ο δεύτερος άξονας σχετίζεται κυρίως με την εκπαίδευση, την αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία και την κοινωνικοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στον συγκεκριμένο άξονα κινείται κυρίως το έργο E.P.I.K.T.E.T.US, και σε μικρότερο βαθμό τα υπόλοιπα δύο έργα.

Ο τρίτος άξονας, αφορά την ανάδειξη, με την στενή έννοια του όρου, των πολιτιστικών αντικειμένων, και εν γένει των μνημείων στην Τενέα, με την στενή έννοια του όρου. Είναι ένα έργο που θα απευθύνεται στην ευρύτερη κοινωνία των πολιτών και εκφράζεται κυρίως μέσα από το τρίτο έργο, με την ονομασία TENE.APP, αλλά και σε μικρότερο βαθμό μέσα από τα άλλα δύο έργα.

Προκειμένου να γίνουν κατανοητοί οι παραπάνω άξονες, ακολουθεί η αναλυτική περιγραφή των έργων που αναφέρθηκαν.

107 Η πρόκληση αυτή ωστόσο, στην περίπτωση της Τενέας, όπου το ανασκαφικό πρόγραμμα συγκροτείται από μια σταθερή διεπιστημονική ομάδα, μπορεί να χαρακτηριστεί ως διαχειρίσιμη.

εικ. 154 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση του νέου εργαστηρίου στο πλαίσιο του έργου T.E.C.H.S.PLACE (πάνω)
εικ. 155 Το τρισδιάστατο μοντέλο του εργαστηρίου (κάτω)

ΤΟ ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.PLACE

Το έργο T.E.C.H.S.PLACE (Tenea's Excavation Cultural Heritage Safety Place), περιλαμβάνει τον σχεδιασμό ενός εργαστηρίου φύλαξης, αποθήκευσης και μελέτης του παραχθέντος υλικού από την ανασκαφική έρευνα (εικ. 154-158), καθώς επίσης και στην οργάνωση, τη σύνθεση και την υλοποίηση μιας ψηφιακής βάσης δεδομένων όπου θα αποθηκεύονται όλα τα ψηφιοποιημένα τεκμήρια και θα προβάλονται σε ένα τρισδιάστατο ψηφιακό χάρτη (εικ. 159), που θα σχεδιαστεί για το συγκεκριμένο πρόγραμμα και θα περιλαμβάνει τα μέχρι τώρα ανεσκαμμένα μνημεία,

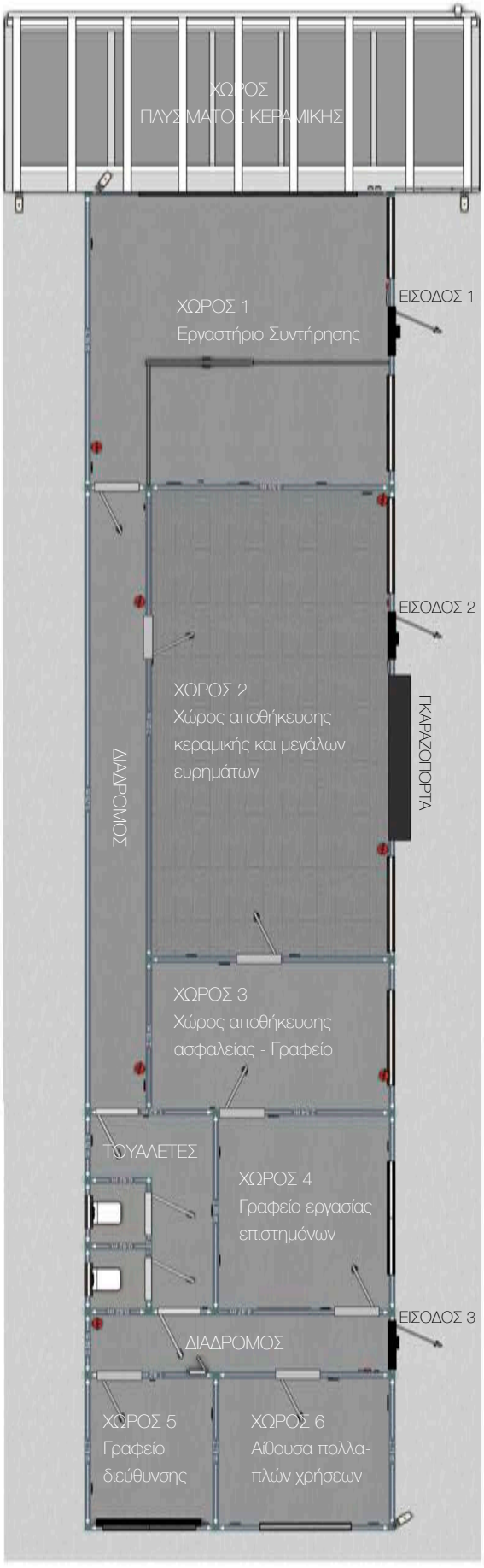

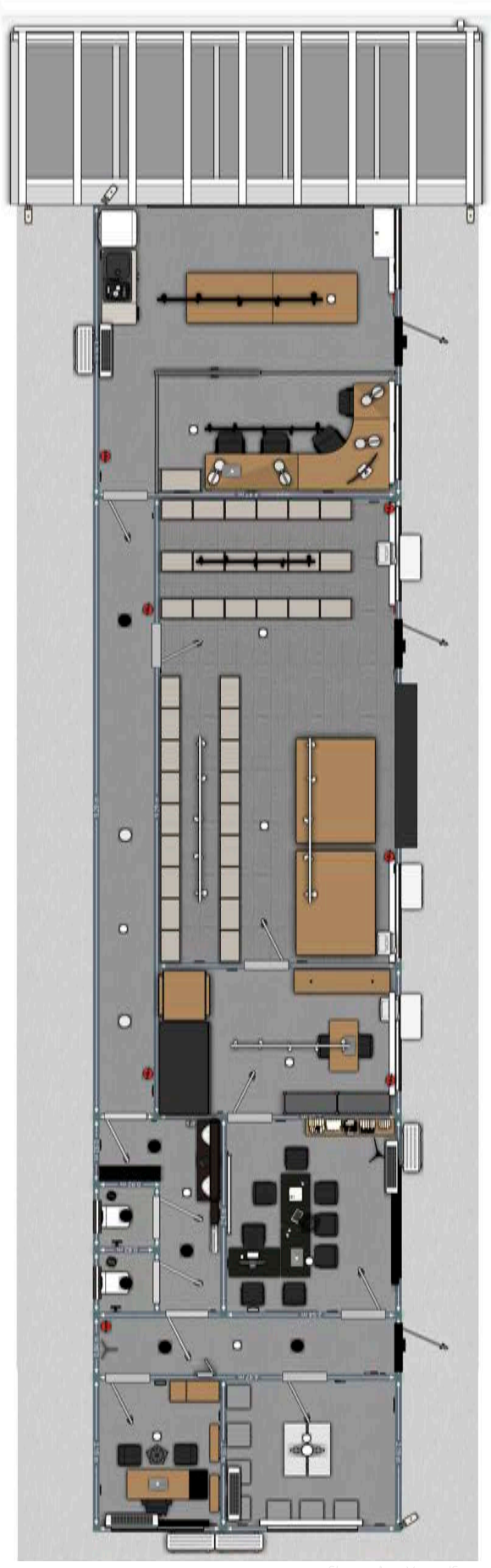

σχεδίαση : Ιαν Χριστίδης

εικ. 156 Κάτοψη του κτίσματος (αριστερά)
εικ. 157 Κάτοψη του κτίσματος με την επίπλωση (δεξιά)

πληροφορίες για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής, τις δραστηριότητες των κατοίκων και άλλα. Για την υλοποίηση και τον σχεδιασμό του συγκεκριμένου έργου θα χρησιμοποιηθούν τεχνολογίες, που αναλύθηκαν στο κεφάλαιο 2, όπως το IoT, η τρισδιάστατη μοντελοποίηση, η φωτογραμμετρία, το BIM και το διαδίκτυο.

Το συγκεκριμένο έργο ικανοποιεί τις δύο από τις τρεις βασικές αρχές, που θα πρέπει να διέπουν κάθε διαχειριστικό έργο σύμφωνα με τον Μαστραντώνη (2008: 46-74), την αρχή της επιστημονικής τεκμηρίωσης και την αρχή της προστασίας, ενώ προσεγγίζει σε μικρότερο βαθμό την αρχή της ανάδειξης.

Αναλυτικότερα, στις φυσικές παρεμβάσεις στο χώρο, προτείνεται η ενοικίαση μεγάλου βιομηχανικού χώρου σε εγγύτητα με τον ήδη υπάρχον εργαστήριο και τους χώρους αρχαιολογικού ενδιαφέροντος (εικ. 154). Το συγκεκριμένο κτήριο, πρόκειται να ανακαινισθεί κατάλληλα προκειμένου να πληρεί τις προϋποθέσεις φύλαξης όπως αυτές ορίζονται από το τμήμα Τμήμα Οργάνωσης Θεμάτων Ασφαλείας και Μέριμνας Κτηρίων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Γι' αυτό τον σκοπό θα τοποθετηθούν νέα κουφώματα, κάγκελα και πόρτες ασφαλείας σε όλο το κτήριο, συστήματα έξυπνων αισθητήρων καθώς επίσης και ένα σύστημα παρακολούθησης με συναγερμό ασφαλείας που θα είναι συνδεδεμένο με το κέντρο λήψης του συγκεκριμένου τμήματος του ΥΠΠΟΑ. Επιπλέον των συγκεκριμένων εργασιών, προτείνονται εργασίες διαμόρφωσης των χώρων στο εσωτερικό του κτηρίου (εικ. 161-172) και του προαυλίου χώρου.

Κινούμενοι από τα ανατολικά προς τα δυτικά, θα διαμορφωθεί κατάλληλα ο ημιυπαίθριος χώρος ώστε να μπορεί να χρησιμοποιείται για εργασίες όπως το πλύσιμο κεραμικής ή οι δράσεις πειραματικής αρχαιολογίας.

Προχωρώντας στο εσωτερικό του κτηρίου, προτείνεται ο Χώρος 1 να λειτουργήσει ως πρότυπο εργαστήριο συντήρησης αρχαιοτήτων καθώς επίσης και μελέτης των ευρημάτων, ώστε οι συντηρητές να έχουν άμεση επαφή με την διαδικασία πλυσίματος των κεραμικών και οι αρχαιολόγοι που μελετούν το υλικό να μπορούν επικοινωνούν εύκολα με το εργαστήριο συντήρησης.

Στην συνέχεια ο δεύτερος επιμήκης Χώρος 2 του κτηρίου θα εξυπηρετεί ως χώρος αποθήκευσης της κεραμικής και των μεγάλων αντικειμένων από τα διάφορα ανασκαφικά πεδία. Ακριβώς στην εγγύτητα με τον Χώρο 2 θα διαμορφωθούν κατάλληλα δυο επιμέρους χώροι (Χώρος 3 και Χώρος 4) καθώς επίσης και ένας βοηθητικός. Στους χώρους αυτούς, θα υπάρχουν τα επιλεγμένα και συντηρημένα ανασκαφικά ευρήματα, κλειδωμένα με σύστημα ασφαλείας, το γραφείο των επιστημόνων που εργάζονται στην ανασκαφή και μια διπλή τουαλέτα.

Κινούμενοι στους επόμενους δύο χώρους που θα διαμορφωθούν (Χώρος 5 και Χώρος 6), θα φιλοξενείται το γραφείο διεύθυνσης του ανασκαφικού προγράμματος, καθώς επίσης και θα υπάρχει μία μικρή αίθουσα επισκεπτών, πολλαπλών χρήσεων, που θα στεγάζει διάφορες δράσεις, και θα αποτελεί τον χώρο φιλοξενίας του ψηφιακού μουσείου που θα αναλυθεί λεπτομερώς στην συνέχεια.

Οι χώροι όπου θα φιλοξενούνται τα ανασκαφικά ευρήματα, Χώρος 2 και Χώρος 6, θα είναι εξοπλισμένοι με έξυπνους αισθητήρες που θα συλλέγουν δεδομένα, για την υγρασία, τις συνθήκες φωτισμού, την θερμοκρασία και άλλους παράγοντες που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν για

σχεδίαση : Ιαν Χρηστίδης

την αποτελεσματική αποθήκευση και προστασία[108]. Όλα αυτά τα δεδομένα του IoT θα είναι περασμένα σε ένα ψηφιακό μοντέλο BIM του εργαστηρίου, που θα είναι προσβάσιμο για παρακολούθηση από τους υπεύθυνους του προγράμματος, ενώ θα υπάρχουν και συσκευές αφύγρανσης, συστήματα αυτόματης συσκότισης, θάλαμοι αποθήκευσης που θα ενεργοποιούνται ανάλογα με τις μετρήσεις των αισθητήρων. Το ψηφιακό μοντέλο του εργαστηρίου, θα φιλοξενείται στην βάση δεδομένων που πρόκειται να σχεδιαστεί ώστε να εμπεριέχει όλα τα ψηφιοποιημένα τεκμήρια του εργαστηρίου καθώς επίσης και τον τρισδιάστατο χάρτη, με την χρήση τεχνολογίας BIM, για όλους τους ανασκαμμένους χώρους (εικ. 159). Ο χάρτης θα περιλαμβάνει τα τρισδιάστατα ψηφιακά μοντέλα που παράγονται κατά την διάρκεια της έρευνας, καθώς επίσης και στοιχεία για την παθολογία των κτηρίων, τον τόπο εντοπισμού των ευρημάτων, τις παρατηρήσεις των ερευνητών, τα ανασκαφικά ημερολόγια, τις φωτογραφίες και άλλα ψηφιοποιημένα τεκμήρια. Ακόμη, το υλικό του χάρτη θα εμπλουτίζεται διαρκώς από τα αποτελέσματα της εκτεταμένης επιφα-

108 Είναι επιτακτική ανάγκη οι συνθήκες φωτισμού να είναι απόλυτα ελεγχόμενες κατά την αποθήκευση των αρχαιολογικών ευρημάτων. Το σκοτάδι είναι το ιδανικό σενάριο για τα αντικείμενα (Ezrati, 2008: 171), όταν αυτά δεν μελετώνται από τους επιστήμονες, οπότε είναι σκόπιμο να τοποθετηθούν κουρτίνες συσκότισης. Όπως επισημαίνει ο Ezrati (2008: 171) είναι σημαντικό τα αντικείμενα να εκτίθενται σε περιορισμένες συνθήκες φωτός. Συνίσταται τα ευαίσθητα αντικείμενα να εκτίθενται το μέγιστο σε 50-100 lux, και να είναι τοποθετημένα σε διάκριση φωτοευαισθησίας. Επιπλέον είναι απαραίτητο να προστίθενται φίλτρα που μπλοκάρουν την υπεριώδη ακτινοβολία στα φώτα και ειδικά φιλμ ή κουρτίνες συσκότισης στα παράθυρα (Ezrati, 2008: 172). Για μία αποθήκη, ο ιδανικός φωτισμός είναι περίπου 200 lux χωρισμένα σε ζώνες (Ezrati, 2008: 171).

εικ. 158 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της κάτοψης

νειακής έρευνας του αρχαιολογικού προγράμματος, της γεωφυσικής διασκόπησης, και της μελέτης στο εργαστήριο. Θα λειτουργεί δηλαδή ως μια διαρκώς ενημερωμένη βάση δεδομένων, συσχετιζόμενη με την χωρική διάσταση, που θα αποτελεί πολύτιμο εργαλείο της επιστημονικής ομάδας και θα περιλαμβάνει λεπτομερείς πληροφορίες όλων των διαθέσιμων δεδομένων από την διεπιστημονική έρευνα.

Η βάση δεδομένων, που θα φιλοξενεί τα παραπάνω μοντέλα, θα σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι φιλική σε μελετητές και ερευνητές από το ανασκαφικό πρόγραμμα αλλά και από εξωτερικούς φορείς, με κατάλληλο ψηφιακό πρωτόκολλο για την καταγραφή της ανασκαφικής δραστηριότητας και της ερευνητικής δραστηριότητας σε σχεδόν πραγματικό χρόνο. Θα είναι εύκολα ανανεώσιμη, και θα φιλοξενείται σε τοπικό server υψηλής ασφάλειας, ο οποίος θα φυλάσσεται σε ειδική κατασκευή στον Χώρο 2. Στην ψηφιακή αυτή πλατφόρμα που θα αναπτυχθεί, θα καταγράφονται οι εργασίες συντήρησης και ανασκαφής, οι διαδικασίες ψηφιακής τεκμηρίωσης και αποτύπωσης, τα ευρήματα και τα αρχαιολογικά συμπεράσματα, καθώς και όλα τα μεταδεδομένα που κρίνονται απαραίτητα. Τα μεμονωμένα αντικείμενα, μετά την συντήρηση, την λεπτομερή φωτογράφηση και την τρισδιάστατη μοντελοποίηση, θα συνδέονται με τον χώρο, μέσα από ψηφιακά λήμματα. Κατά αυτό τον τρόπο η καταγραφή, θα γεφυρώνει την σχέση μεταξύ ευρήματος, ψηφιοποιημένων τεκμηρίων και του συγκείμενού τους που πολλές φορές εκλείπει μετά την αφαίρεσή των πολιτιστικών αντι[κειμένων] από τον τόπο εύρεσής τους. Η λει-

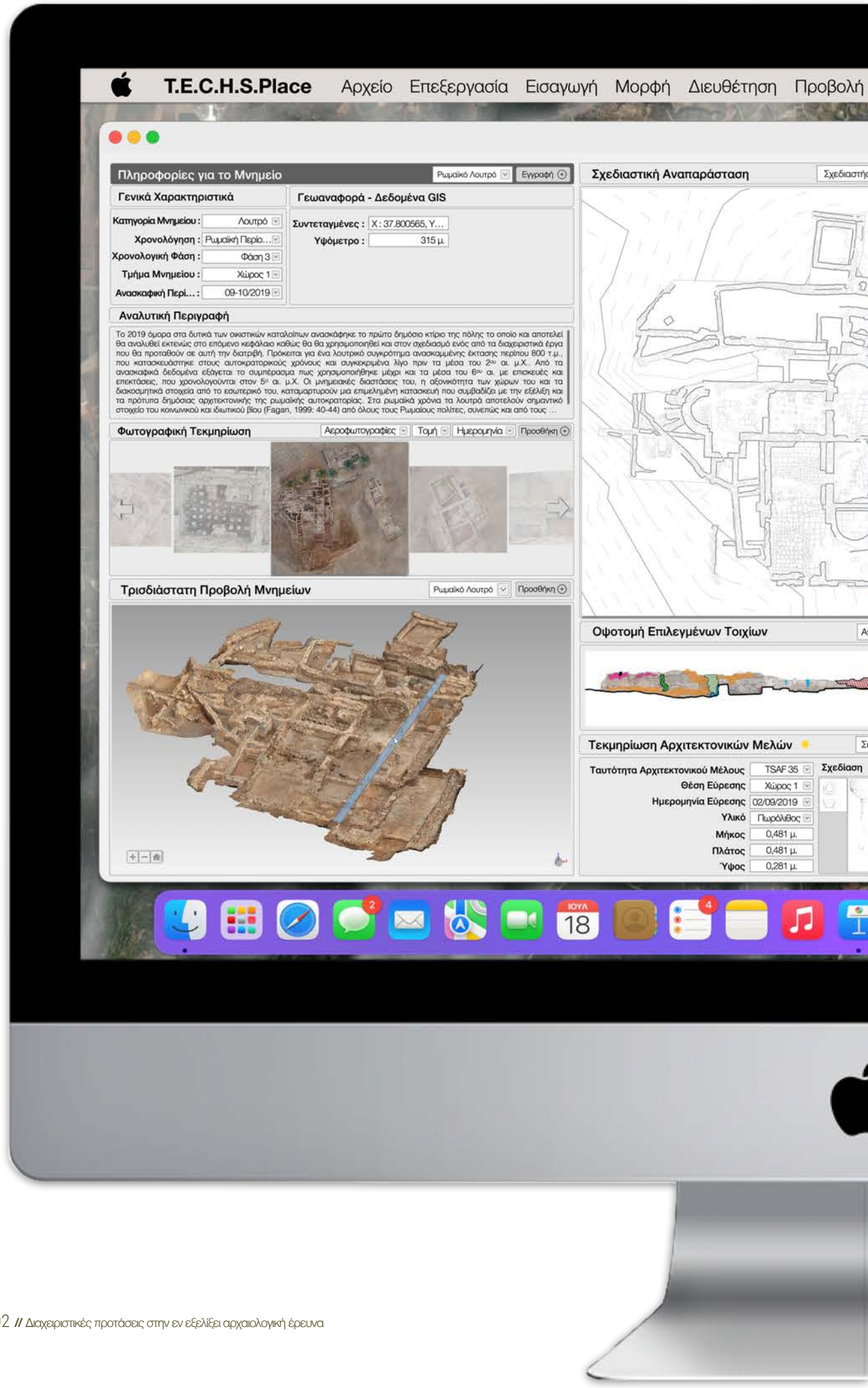
T.E.C.H.S.Place
Αρχείο
Επεξεργασία
Εισαγωγή
Μορφή
Διευθέτηση
Προβολή
Πληροφορίες για το Μνημείο
Ρωμαϊκό Λουτρό
Εγγραφή
Γενικά Χαρακτηριστικά
Κατηγορία Μνημείου : Λουτρό
Χρονολόγηση : Ρωμαϊκή Περίο...
Χρονολογική Φάση : Φάση 3
Τμήμα Μνημείου : Χώρος 1
Ανασκαφική Περί... : 09-10/2019
Γεωαναφορά - Δεδομένα GIS
Συντεταγμένες : X : 37.800565, Y...
Υψόμετρο : 315 μ.
Αναλυτική Περιγραφή
Το 2019 όμαρα στα δυτικά των οικιστικών καταλοίπων ανασκάφηκε το πρώτο δημόσιο κτίριο της πόλης το οποίο και αποτελεί θα αναλυθεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο καθώς θα θα χρησιμοποιηθεί και στον σχεδιασμό ενός από τα διαχειριστικά έργα που θα προταθούν σε αυτή την διατριβή. Πρόκειται για ένα λουτρικό συγκρότημα ανασκαμμένης έκτασης περίπου 800 τ.μ., που κατασκευάστηκε στους αυτοκρατορικούς χρόνους και συγκεκριμένα λίγο πριν τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ.. Από τα ανασκαφικά δεδομένα εξάγεται το συμπέρασμα πως χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τα μέσα του 6ου αι. με επισκευές και επεκτάσεις, που χρονολογούνται στον 5ο αι. μ.Χ. Οι μνημειακές διαστάσεις του, η αξονικότητα των χώρων του και τα διακοσμητικά στοιχεία από το εσωτερικό του, καταμαρτυρούν μια επιμελημένη κατασκευή που συμβαδίζει με την εξέλιξη και τα πρότυπα δημόσιας αρχιτεκτονικής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Στα ρωμαϊκά χρόνια τα λουτρά αποτελούν σημαντικό στοιχείο του κοινωνικού και ιδιωτικού βίου (Fagan, 1999: 40-44) από όλους τους Ρωμαίους πολίτες, συνεπώς και από τους ...
Φωτογραφική Τεκμηρίωση
Αεροφωτογραφίες
Τομή
Ημερομηνία
Προσθήκη
Τρισδιάστατη Προβολή Μνημείων
Ρωμαϊκό Λουτρό
Προσθήκη
Σχεδιαστική Αναπαράσταση
Οψοτομή Επιλεγμένων Τοιχίων
Τεκμηρίωση Αρχιτεκτονικών Μελών
Ταυτότητα Αρχιτεκτονικού Μέλους TSAF 35
Θέση Εύρεσης Χώρος 1
Ημερομηνία Εύρεσης 02/09/2019
Υλικό Πωρόλιθος
Μήκος 0,481 μ.
Πλάτος 0,481 μ.
Ύψος 0,281 μ.
Σχεδίαση
ΙΟΥΛ
18

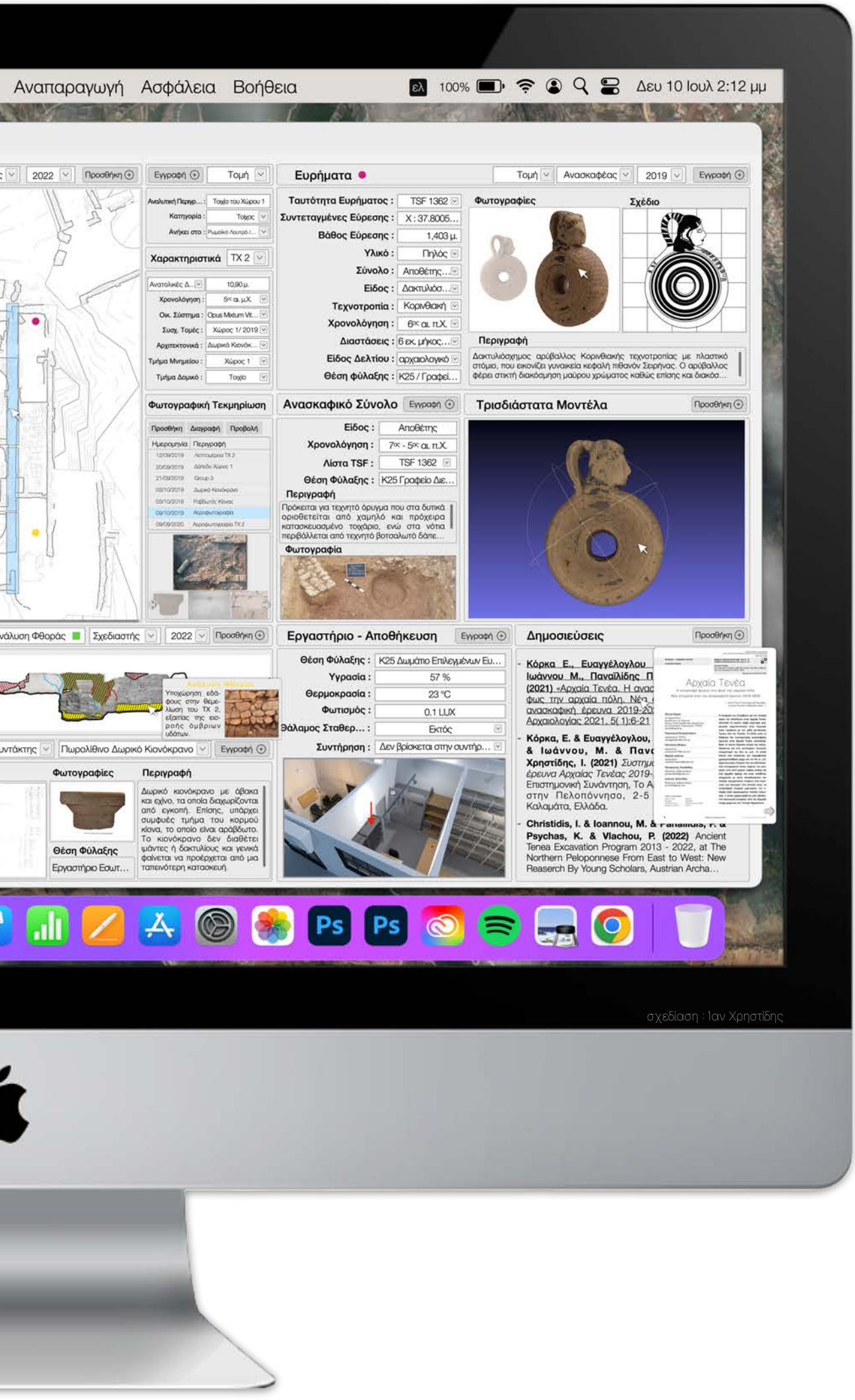

εικ. 159 Γραφιστική απεικόνιση του ψηφιακού περιβάλλοντος της βάσης δεδομένων

τουργία αυτή, σαφώς θα αναδεικνύει τα πολλαπλά επίπεδα ενός αρχαιολογικού τοπίου όπου το περιβάλλον, το πεδίο, ο χώρος, ο φυσικός πλούτος αναδεικνύονται σε ενεργητικούς παράγοντες στην αντίληψη του πολιτισμικά κατασκευασμένου χώρου.

Η διάκριση σε διαφορετικά επίπεδα θα δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή ή στον επισκέπτη να αναζητήσει με μεγαλύτερη ευκολία όποια πληροφορία επιθυμεί. Ο τρισδιάστατος χάρτης θα ανανεώνεται διαρκώς προκειμένου οι εν δυνάμει ερευνητές να έχουν τον πλήρη έλεγχο και την εποπτεία του έργου και των ευρημάτων. Ταυτόχρονα, η παρατήρηση όλων των δεδομένων θα είναι εφικτή με σύστημα εικονικής πραγματικότητας, το οποίο θα δίνει στον παρατηρητή την δυνατότητα ελεύθερης πλοήγησης και παρατήρησης στον χώρο. Ενώ μπορεί να μελετηθεί και η δυνατότητα χρήσης γυαλιών μεικτής πραγματικότητας για την αλληλεπίδραση των αρχαιολόγων σε μη ορατούς ανασκαμμένους χώρους στο πεδίο. Παράλληλα θα εμφανίζονται σε ψηφιακό περιβάλλον όλες οι αποθηκευμένες πληροφορίες, με τα μεταδεδομένα τους και τις αλληλουχίες μεταξύ τους.

Στο έργο προτείνεται να συμπεριληφθούν μια σειρά από στοιχεία όπως οι αρχαίες πηγές για την πόλη της Τενέας, αρχειακό υλικό όπως μαρτυρίες περιηγητών προηγούμενων αιώνων, καταγεγραμμένες μνημονικές ή αναλογικές πληροφορίες από κατοίκους της τοπικής κοινωνίας για την τοπογραφία της περιοχής στο πέρασμα των χρόνων, όπως για πιθανά μνημεία που ήταν ορατά, ή/και τις άγνωστες αρχαιότητες που περιήλθαν τυχαία στα χέρια τους. Ακόμη, στην βάση δεδομένων θα φιλοξενείται φωτογραφικό υλικό της περιοχής, καθώς επίσης και αφηγήσεις για συγκεκριμένα γεγονότα που θα προσδιορίζονται επί του χάρτου και θα σχετίζονται με την περιοχή, όπως οι πληροφορίες που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 3. Κατά αυτό τον τρόπο, θα δημιουργηθεί μία εσχάρα συγκροτημένη από ποικίλες πληροφορίες που θα ενσωματώνονται στο έργο μετά την αναζήτηση και αξιολόγησή τους. Όπως επίσης θα προστίθενται στοιχεία που αφορούν την αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα στην περιοχή, την απόσπαση αρχαιοτήτων και τα διάφορα ευρήματα από την αρχαία Τενέα σε μουσεία του εξωτερικού.

Χρησιμότητα του έργου

Η επιστημονικά τεκμηριωμένη και ορθή εφαρμογή της ανασκαφικής μεθόδου σε οποιαδήποτε ανασκαφή, δεν επαρκεί από μόνη της χωρίς την χρήση των νέων τεχνολογιών για να διατηρήσει όσο το δυνατόν πληρέστερα στο πέρασμα του χρόνου μια στιγμή της ανασκαφικής διαδικασίας. Είναι σύνηθες φαινόμενο, πληροφορίες που δεν ήταν δυνατόν να καταγραφούν στο ανασκαφικό ημερολόγιο, ή στην σχεδιαστική απεικόνιση, να είναι γνωστές μόνο στον ανασκαφέα του χώρου, και να χάνονται στην λήθη του χρόνου.

Η αξία δημιουργίας του συγκεκριμένου έργου είναι:

α) ερευνητική· ώστε να μπορεί ο εκάστοτε επιστήμονας να μελετήσει τα ευρήματα χωρίς να χρειάζεται να ανατρέξει για κάθε πληροφορία στα ανασκαφικά ημερολόγια και τις φωτογραφίες, αλλά να μπορεί μέσα από την ψηφιακή βάση να αναζητήσει πληροφορίες για τα μνημεία, τα ευρήματα και τον χώρο φύλαξης.

β) προστασίας· ώστε μεταγενέστερες φθορές που θα προκληθούν από καιρικές συνθήκες, ή μηχανικούς παράγοντες να

εικ. 158 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της πρότασης με μια ήπια παρέμβαση στον εξωτερικό χώρο

καταγραφούν και να μην επιδράσουν ενεργητικά στην εικόνα που υπάρχει για το μνημείο αυτό την στιγμή της αποκάλυψης του, αλλά να λειτουργήσουν ως ένα παλίμψηστο όπου θα αποτυπώνονται οι διάφορες στιγμές του μνημείου κατά την ανασκαφή του και αργότερα, καθώς επίσης και θα είναι δυνατόν τα ευρήματα να φυλάσσονται σε έναν άρτια εξοπλισμένο χώρο με όλες τις διεθνείς προδιαγραφές φύλαξης.

γ) τεκμηρίωσης και διατήρησης· αφού προσδιορίζεται με την μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια η θέση εύρεσης ενός αντικειμένου, η υπάρχουσα κατάσταση ενός κτηρίου, οι ακριβείς διαστάσεις του· που προκύπτουν από τον προσδιορισμό της θέσης του στο χώρο, η εικόνα του διαχρονικά, η θέση φύλαξης, η κατάσταση ύπαρξης, η συντήρηση και πολλά άλλα.

δ) οργάνωσης· καθώς τόσο η βάση δεδομένων όσο και το νέο εργαστήριο θα βοηθούν στην καλή οργάνωση του ανασκαφικού προγράμματος και θα προάγουν την επιστημονική έρευνα

Είναι προφανές ότι το νέο εργαστήριο και η ψηφιακή πλατφόρμα θα συμβάλλουν στην εξέλιξη, τον εκσυγχρονισμό και την προαγωγή της ανασκαφικής έρευνας, εφόσον θα είναι πλέον πιο γρήγορη, άμεση και εύκολη η μελέτη του αρχαιολογικού χώρου, η συντήρηση των ευρημάτων, ο συνδυασμός των πληροφοριών και των ευρημάτων και κατά συνέπεια η εξαγωγή συμπερασμάτων τόσο για τα ευρήματα κάθε περιόδου, όσο και για το μέλλον της ανασκαφής. Το έργο T.E.C.H.S.PLACE (Tenea's Excavation Cultural Heritage Safety Place), είναι ένα πολύ σημαντικό έργο που θα εξασφαλίσει την ομαλή συνέχιση της έρευνας, και την έκταση των εργασιών του ανασκαφικού προγράμματος στον χώρο και στον χρόνο.

ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.PLACE

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ	ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΕ ΤΡΙΤΟ
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		2 ΜΗΝΕΣ
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		4 ΜΗΝΕΣ
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		5 ΜΗΝΕΣ
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	9 ΜΗΝΕΣ	
2.1	ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ		1 ΜΗΝΑΣ
2.2	ΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΑΔΕΙΑ		5 ΜΗΝΕΣ
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ		2 ΜΗΝΕΣ
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΕΣΩΝ		2 ΜΗΝΕΣ
2.5	ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΦΩΤΙΣΜΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ		1 ΜΗΝΑΣ
2.7	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	4 ΜΗΝΕΣ	
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	11 ΜΗΝΕΣ	
3.1	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ	4 ΜΗΝΕΣ	
3.2	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ		1 ΜΗΝΑΣ
3.3	ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	4 ΜΗΝΕΣ	
3.4	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ		1 ΜΗΝΑΣ
3.5	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.6	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΥ		1 ΜΗΝΑΣ
3.7	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ		1 ΜΗΝΑΣ
3.8	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΠΙΚΟΥ SERVER		1 ΜΗΝΑΣ
3.9	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ	2 ΜΗΝΕΣ	
3.10	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	4 ΜΗΝΕΣ	
3.11	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ BIM	4 ΜΗΝΕΣ	
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	6 ΜΗΝΕΣ	
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ LASER SCANNER		2 ΜΗΝΕΣ
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ		2 ΜΗΝΕΣ
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ		2 ΜΗΝΕΣ
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ		2 ΜΗΝΕΣ
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ, ΛΑΜΠΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΚΟΥΡΤΙΝΩΝ ΣΥΣΚΟΤΙΣΗΣ		1 ΜΗΝΑΣ
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ		1 ΜΗΝΑΣ
4.7	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ SERVER ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ		2 ΜΗΝΕΣ
4.8	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΠΙΠΛΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		1 ΜΗΝΑΣ
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	22 ΜΗΝΕΣ	
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	5 ΜΗΝΕΣ	
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	11 ΜΗΝΕΣ	
5.4	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	2 ΜΗΝΕΣ	

ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.PLACE

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ	ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΕ ΤΡΙΤΟ	
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	150.100 €		- ΛΟΠΣΤΗΣ 9.000€ - 2 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ (1.400 €) Χ 15 ΜΗΝΕΣ = 42.000€ - 2 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΕΣ ΜΑ (1.400€) Χ 15 ΜΗΝΕΣ = 42.000€ - 1 ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ MSc (1.400€) Χ 11 ΜΗΝΕΣ = 15.400€ - 1 ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ (1.400€) Χ 6 ΜΗΝΕΣ = 8.400€ - 1 ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ (1.400€) Χ 7 ΜΗΝΕΣ = 9.800€ - 2 ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΤΕΣ (1000€) Χ 10 ΜΗΝΕΣ = 20.000€
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	146.600 €		
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		500 €	
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		2.000 €	
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		1.000 €	
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	7.700 €		
2.1	ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ		700 €	
2.2	ΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΑΔΕΙΑ		3.000 €	
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ		1.000 €	
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΕΣΩΝ		2.000 €	
2.5	ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΦΩΤΙΣΜΟΥ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ		1.000 €	
2.7	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	-		
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	600 €		
3.1	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.2	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ		600 €	
3.3	ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.4	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ		ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	
3.5	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	ΥΠΠΟΑ		
3.6	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΥ		ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	
3.7	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ		ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	
3.8	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΠΙΚΟΥ SERVER		ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	
3.9	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.10	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.11	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ BIM	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	61.657,5 €		- ΠΑΤΗΤΗ ΤΣΙΜΕΝΤΟΚΟΝΙΑ 500m² Χ 9,5€ (τιμή τετραγωνικού) = 4.750€ - ΣΟΒΑΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ 50 μ. Χ 2 + 10 μ. Χ 2 + 10 μ. Χ 7 = 190 Χ 5,5 μ. ύψος = 1.045 τ.μ. περιμετρικοί τοίχοι + 500 τ.μ. ταβάνι = 1.545 τ.μ. Χ 4€ τ.μ. σοβά τριών στρώσεων = 6.180€ - ΚΟΣΤΟΣ ΒΑΦΗΣ 1.545 τ.μ. εσωτερικοί τοίχοι + 660 τ.μ. εξωτερικοί τοίχοι = 2.205 τ.μ. Χ 1,5€ τ.μ. βαφής = 3.307,5€ - ΠΑΡΑΘΥΡΑ 11 Χ 540€ = 5.940€ - ΠΟΡΤΕΣ 4 Χ 600€ = 2.400€ - ΠΟΡΤΑ ΜΕΓΑΛΗ 1.000€ - ΜΠΑΛΚΟΝΟΠΟΡΤΑ ΜΕΓΑΛΗ 1.500€ - ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΡΤΕΣ 7 Χ 240€ = 1.680€ - ΚΑΓΚΕΛΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΠΤΥΣΣΟΜΕΝΑ 5 Χ 560€ = 2.800€ - ΚΑΓΚΕΛΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΠΑΡΑΘΥΡΩΝ 11 Χ 200€ = 2.200€
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ LASER SCANNER		7.000 €	
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ		14.237,5 €	
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ		17.520 €	
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ		1.000 €	
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ, ΛΑΜΠΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΚΟΥΡΤΙΝΩΝ ΣΥΣΚΟΤΙΣΗΣ		1.400 €	
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ		500 €	
4.7	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ SERVER ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ		10.000 €	
4.8	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΠΙΠΛΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		10.000 €	
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	22 ΜΗΝΕΣ		
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
5.3	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		

ΣΥΝΟΛΟ 220.057,5€
ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΑ 15% 33.008,625€
ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 253.066,125€

ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.PLACE

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ GANT

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΜΗΝΕΣ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	5	■	■	■	■	■																	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	5	▒	▒	▒	▒	▒																	
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ	2	▒	▒																				
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	4		▒	▒	▒	▒																	
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ	4		▒	▒	▒	▒																	
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	9	■	■	■	■	■	■	■	■	■													
2.1	ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	1	▒																					
2.2	ΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΑΔΕΙΑ	5	▒	▒	▒	▒	▒																	
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ	2				▒	▒																	
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΕΣΩΝ	2				▒	▒																	
2.5	ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΦΩΤΙΣΜΟΥ	5			▒	▒	▒	▒	▒															
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	1							▒															
2.7	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	4						▒	▒	▒	▒													
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	11	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		
3.1	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ	1										▒													
3.2	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	1										▒												
3.3	ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	4											▒	▒	▒	▒								
3.4	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ	1															▒							
3.5	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	1																▒						
3.6	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΥ	1																	▒					
3.7	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	1																	▒					
3.8	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΠΙΚΟΥ SERVER	1																	▒					
3.9	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ	2																	▒	▒				
3.10	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	4																	▒	▒	▒	▒		
3.11	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ BIM	4																	▒	▒	▒	▒		
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	6	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	■	■	■	■	■	■									
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ LASER SCANNER	2								▒	▒													
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ	2										▒	▒											
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ	2											▒	▒										
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	2											▒	▒										
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ, ΛΑΜΠΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΚΟΥΡΤΙΝΩΝ ΣΥΣΚΟΤΙΣΗΣ	1												▒										
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	1												▒										
4.7	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ SERVER ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	2												▒	▒									
4.8	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΠΙΠΛΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	1													▒									
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	22	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	5	▒	▒	▒	▒	▒																	
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	15						▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒		
5.3	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	2																					▒	▒

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΡΟΩΝ

ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.PLACE

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ	250	250																			
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		500	500	500	500																
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		250	250	250	250																
2.1	ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	700																				
2.2	ΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΑΔΕΙΑ	600	600	600	600	600																
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ				500	500																
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ				1000	1000																
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ						500	500														
3.2	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ										600											
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ LASER SCANNER								2000	5000												
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ										7118,75	7118,75										
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΓΚΕΛΩΝ											7000	10520									
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ											100	900									
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΩΝ, ΛΑΜΠΤΗΡΩΝ ΚΑΙ ΚΟΥΡΤΙΝΩΝ												1400									
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΥΡΟΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ												500									
4.7	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ SERVER ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ												3000	7000								
4.8	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΠΙΠΛΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ													10000								
ΑΕ	ΑΜΟΙΒΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	450	450	3250	3250	3250	6050	6050	6050	6050	8850	8850	8850	8850	10250	10250	8850	8850	6050	6050	6050	
ΑΤ	ΑΜΟΙΒΕΣ ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ										2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000		
Α	ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΑ																	6600	6600	6600	6600	6608,625
ΜΔ	ΜΗΝΙΑΙΑ ΔΑΠΑΝΗ	2000	2050	4600	6100	6100	6550	6550	8050	11050	18568,75	25068,75	27170	27850	12250	12250	10850	17450	14650	14650	12650	6608,625
ΑΔ	ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΗ ΔΑΠΑΝΗ	2000	4050	8650	14750	20850	27400	33950	42000	53050	71618,75	96687,5	123857,5	151707,5	163957,5	176207,5	187057,5	204507,5	219157,5	233807,5	246457,5	253066,125

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΧΡΗΜΑΤΟΡΟΩΝ

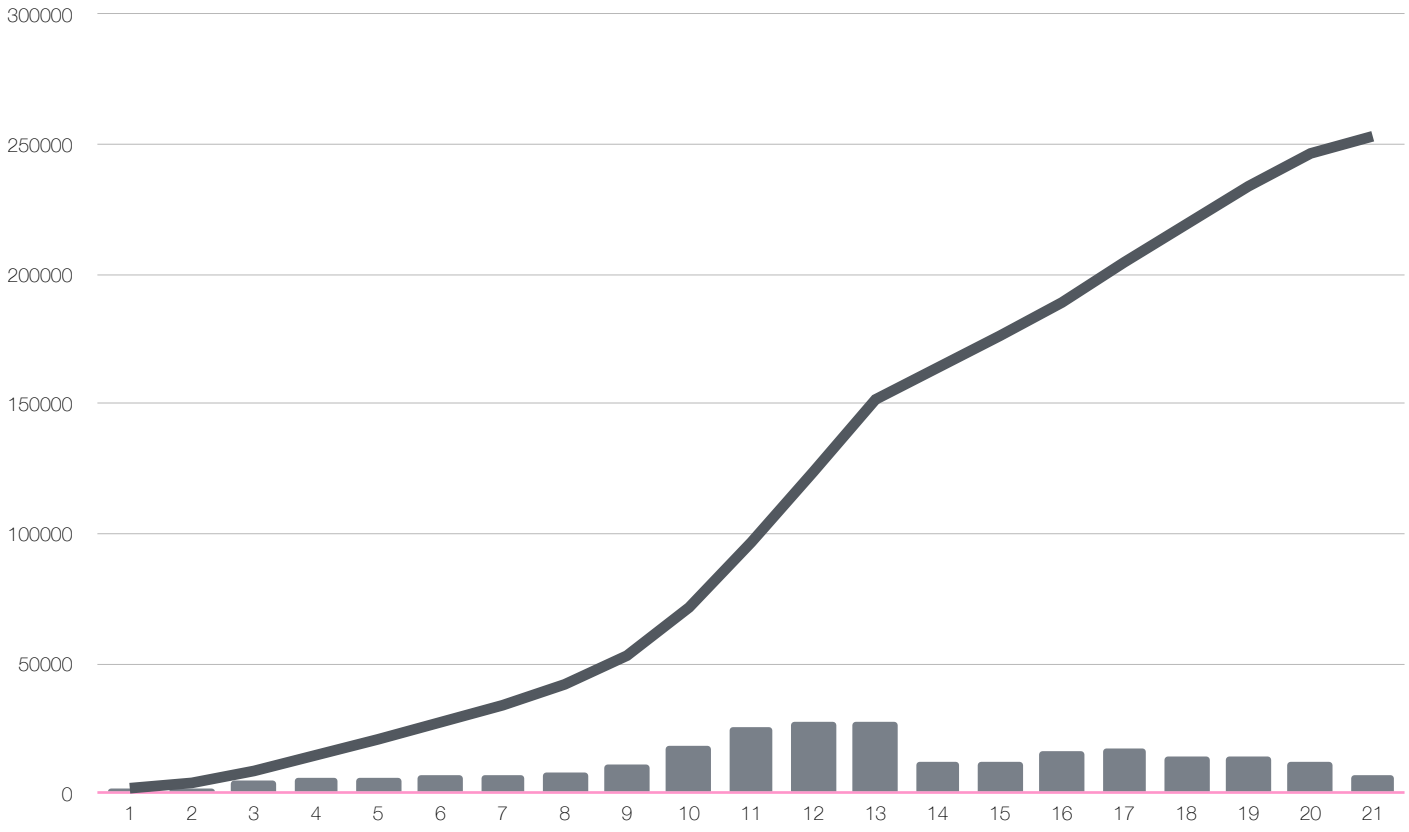

ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.Place				
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟΙ				
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΑΡΓΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΙ				
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΚΑΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΜΕΓΑΛΟΣ ΟΓΚΟΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ				
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΧΕΙΡΙΣΜΟΥ ΕΞΥΠΝΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΠΑΡΑΒΙΑΣΕΙΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΣΕΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ

ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΠΤΩΣΗ	ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ
ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.Place						
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟΙ						
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	4	8	16	8	32	128
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	2	16	8	2	26	52
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	8	2	8	16	26	208
ΑΡΓΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	16	2	2	4	8	128
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	8	16	4	4	24	192
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΙ						
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	16	4	8	2	14	224
ΚΑΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	4	2	2	16	20	80
ΜΕΓΑΛΟΣ ΟΓΚΟΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	16	4	8	2	14	224
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝ	4	4	16	2	22	88
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	4	8	16	2	26	104
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ						
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΧΕΙΡΙΣΜΟΥ ΕΞΥΠΝΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ	16	2	2	4	8	128
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	16	2	2	4	8	128
ΠΑΡΑΒΙΑΣΕΙΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	8	4	2	16	22	176
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	4	4	8	2	14	56
ΣΕΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ	4	8	8	8	24	96

Μικρή πιθανότητα 2, Μέτρια πιθανότητα 4, Μεγάλη πιθανότητα 8, Πολύ μεγάλη πιθανότητα 16.

ΕΡΓΟ T.E.C.H.S.Place	
ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΙΝΔΥΝΩΝ
ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΓΟΥ - ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ)
ΠΑΡΑΒΙΑΣΕΙΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ)
ΜΕΓΑΛΟΣ ΟΓΚΟΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΑΓΟΡΑ ΑΠΟΘΗΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ ΜΕΓΑΛΗΣ ΧΩΡΙΤΙΚΟΤΗΤΑΣ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ - ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ)
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΑΠΟΔΟΧΗ (ΤΑΧΕΙΑ ΑΠΟΚΡΙΣΗ - ΕΜΠΕΙΡΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ)
ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ)
ΑΡΓΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΑΠΟΔΟΧΗ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ)
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΧΕΙΡΙΣΜΟΥ ΕΞΥΠΝΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ)
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΣΥΝΕΧΗΣ ΑΝΑΝΕΩΣΗ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΓΚΥΡΗ ΥΠΟΒΟΛΗ ΜΕΛΕΤΩΝ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΞΙΟΠΙΣΤΩΝ ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΩΝ)
ΜΕΤΡΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΚΑΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ)
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ)
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΑΥΣΤΗΡΑ ΜΕΤΡΑ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ)
ΜΙΚΡΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	

Μικρό μέγεθος κινδύνου ≤30, Μέτρια πιθανότητα ≤80, Μεγάλη πιθανότητα ≤180, Πολύ μεγάλη πιθανότητα >180.

σχεδίαση : Ιαν Χρηστίδης

εικ. 161 Ο χώρος της συγκόλλησης αγγείων (πάνω)
εικ. 162 Το γραφείο της συντήρησης (κάτω)

εικ. 163 Τα ράφια αποθήκευσης των κιβωτίων για την κεραμική (πάνω)
εικ. 164 Το δωμάτιο αποθήκευσης, προβολή προς τις εξωτερικές πόρτες (κάτω)

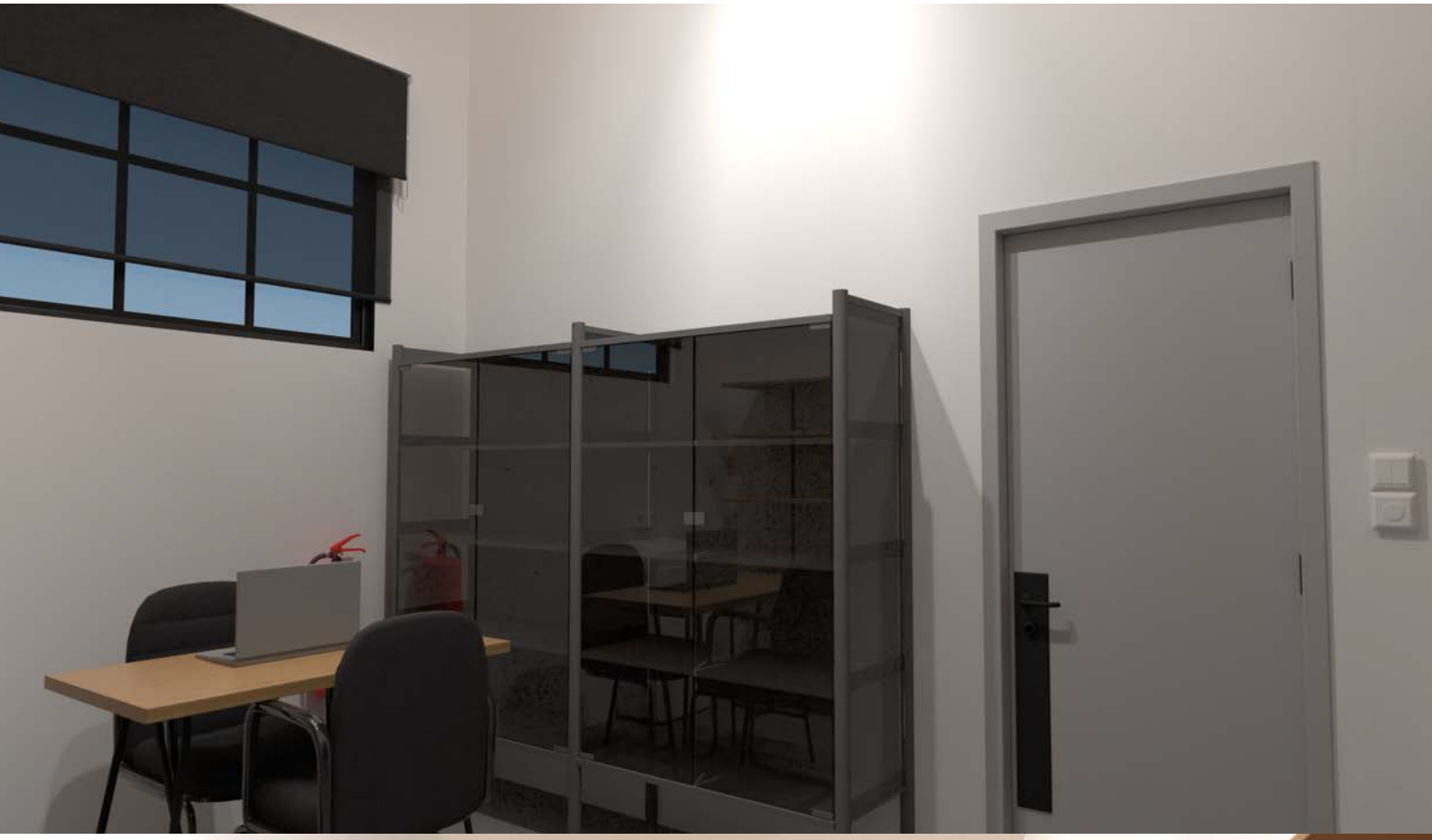

εικ. 165 Ο χώρος φύλαξης των ευρημάτων (πάνω)
εικ. 166 Διαφορετική όψη του χώρου φύλαξης των ευρημάτων με τον θάλαμο χαμηλού οξυγόνου (κάτω)

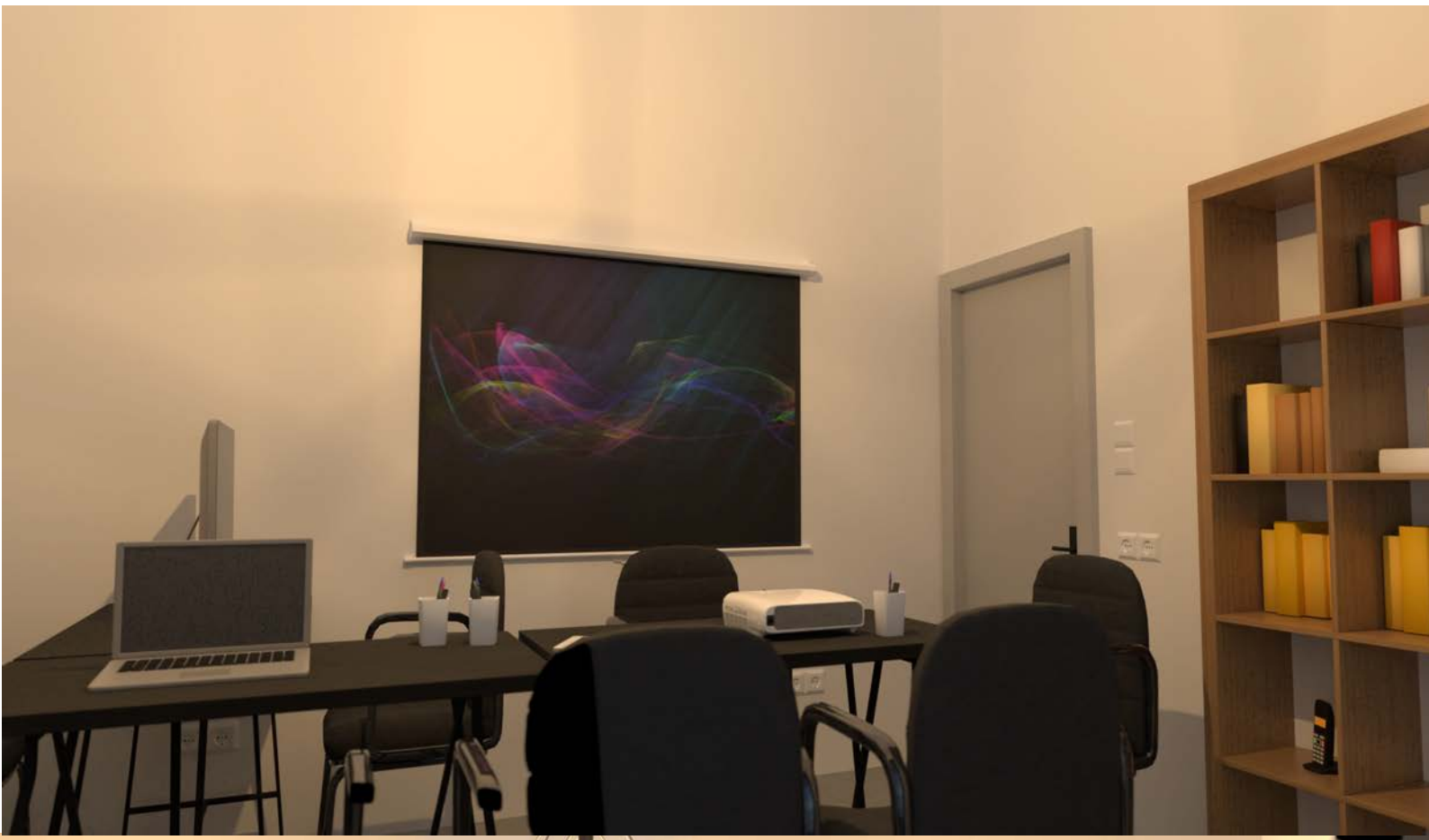

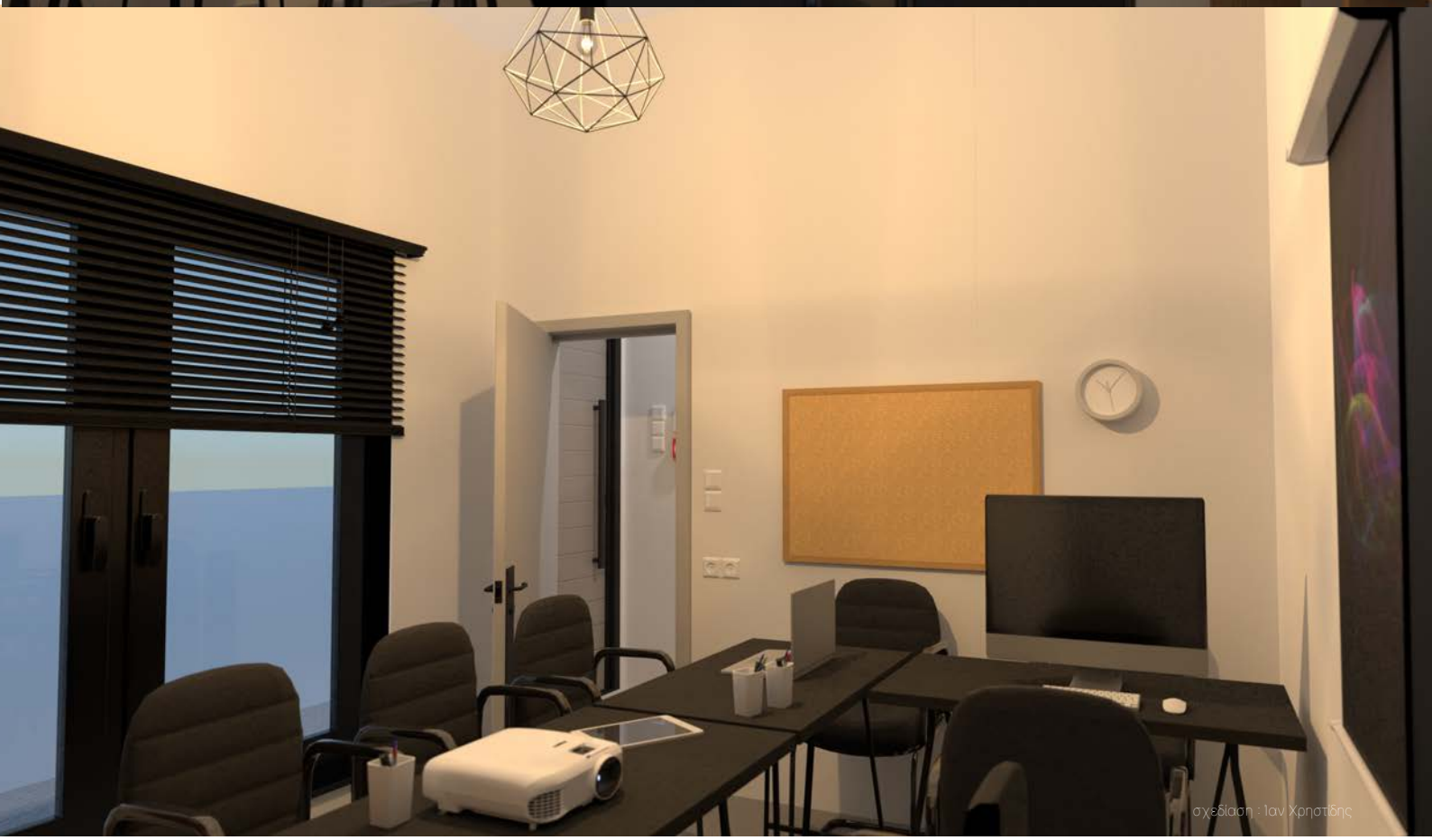

εικ. 167 Το γραφείο των επιστημόνων που εργάζονται στο πρόγραμμα, όψη προς το πάνελ ψηφιακής προβολής (πάνω)
εικ. 168 Το γραφείο των επιστημόνων που εργάζονται στο πρόγραμμα, όψη προς το εξωτερικό (κάτω)

εικ. 169 Το γραφείο της διεύθυνσης (πάνω)
εικ. 170 Ο διάδρομος από την πλευρά των γραφείων (κάτω)

εικ. 171 Η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων (πάνω)
εικ. 172 Οι τουαλέτες (κάτω)

εικ. 173 Στεγασμένος κοινόχρηστος χώρος του εργαστηρίου που μπορεί να αξιοποιηθεί για την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

ΤΟ ΕΡΓΟ
E.P.I.K.T.E.T.US

Το δεύτερο έργο ονομάζεται E.P.I.K.T.E.T.US (Educational Program using Interactive Keys and Tools to Explore Tenea with Us). Το έργο περιλαμβάνει τον σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού πάρκου στον προάυλιο χώρο του νέου εργαστηρίου. Οι δράσεις του προγράμματος θα υλοποιούνται με δραστηριότητες ανοιχτής ανασκαφής, εκπαιδευτικά προγράμματα με την χρήση ψηφιακών εργαλείων, ανοιχτά εργαστήρια πειραματικής αρχαιολογίας, συμμετοχικές δραστηριότητες, με ανοιχτό διάλογο, περιπατητικές διαδρομές μεταξύ του ανασκαφικού προγράμματος και των ανθρώπων της τοπικής κοινωνίας, καθώς επίσης και εκδηλώσεις ενημέρωσης ανοιχτές προς το κοινό. Οι δράσεις αυτές θα υποστηρίζονται από την χρήση εφαρμογών επαυξημένης πραγματικότητας, την αξιοποίηση των τρισδιάστατων μοντέλων, την τρισδιάστατη εκτύπωση, καθώς και θα ενισχύουν την προσβασιμότητα του διαχειριστικού έργου. Το έργο αυτό ικανοποιεί και τις τρεις αρχές που θα πρέπει να διέπουν ένα διαχειριστικό έργο με βάση τον Μαστραντώνη (2008: 46-74)[109].

Αναλυτικότερα, από τα στρατηγικά πλεονεκτήματα της επιλογής του κτηρίου στο προηγούμενο έργο, είναι πως διαθέτει έναν εκτενή προαύλιο χώρο ο οποίος μπορεί να αξιοποιηθεί και για τις δράσεις υποδοχής του κοινού, ενώ μάλιστα, έχει διενεργηθεί κατά το έτος 2021, ανασκαφική έρευνα που απέδωσε αρχαιολογικά κατάλοιπα από οικιστικούς χώρους που δεν έχουν ανασκαφεί πλήρως και μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι ανοιχτής ανασκαφής όπου θα μπορούν ενήλικες και παιδιά να γνωρίσουν την αρχαιολογική έρευνα, να συμμετάσχουν σε αυτή και να μάθουν για τις διάφορες τεχνικές και μεθόδους της αρχαιολογικής επιστήμης. Αυτό θα βοηθήσει στην συνολική αντίληψη του χώρου και των πολιτιστικών αντικειμένων.

Αρκετές φορές ο επισκέπτης γνωρίζει τόσο αποσπασματικά και αποκομμένα το

[109] Για περισσότερα βλ. Κεφ. 3 σελ. 33-35.

εικ. 174 Αναπαράσταση ενός υπόβαθρου χρήσης της εφαρμογής (αριστερά), εικ. 175 Τρισδιάστατο μοντέλο του ασκού (δεξιά), εικ. 176 Τρισδιάστατα εκτυπωμένο αντίγραφο του ασκού (μέση)

επεξεργασμένο προϊόν, το παραχθέν της έρευνας, με τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] αποκομμένα από τον χώρο, γεγονός που υποβαθμίζει την γοητεία της διαδικασίας της ανασκαφής, και την συνολική αντίληψη του χρόνου στο χώρο. Η δυνατότητα του επισκέπτη να γνωρίσει την αποσπασματικότητα της εικόνας που καλείται να καταναλώσει δύναται να τον μετασχηματίσει σε ενεργό συμπρωταγωνιστή του διαχειριστή του πολιτισμού (Παλυβού, 2022: 116).

Επιπλέον, ο προαύλιος χώρος του νέου εργαστηρίου μπορεί να λειτουργήσει ως ένας τόπος συνάντησης των ανθρώπων της τοπικής κοινωνίας με τους επιστήμονες. Μπορούν να διοργανωθούν σεμινάρια πειραματικής αρχαιολογίας όπως η κατασκευή κεραμικών αγγείων σε αυτοσχέδιους κλιβάνους που θα προσομοιάζουν των αρχαίων ευρημάτων. Ακόμη, είναι δυνατό οι κάτοικοι να συμμετέχουν στην μελέτη του υλικού και στην συντήρηση της κεραμικής, υπό την επίβλεψη αρχαιολόγων και συντηρητών. Ταυτόχρονα, προτείνεται να διοργανωθούν εκδηλώσεις ενημέρωσης για την πορεία της έρευνας. Ο ρόλος των κατοίκων στην διενέργεια της συστηματικής ανασκαφικής έρευνας είναι επίσης σπουδαίος σε ότι αφορά τις γνώσεις τους για το πολιτισμικό τοπίο, πολύ πριν την έλευση των αρχαιολόγων και των διαχειριστών του πολιτισμού. Βασικός σκοπός του συγκεκριμένου προγράμματος, είναι να ενθαρρύνει την σχέση κατοίκων της τοπικής κοινωνίας με τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] και το ανασκαφικό πρόγραμμα. Ο σκοπός αυτός μπορεί να επιτευχθεί τόσο με τις δράσεις που προαναφέρθηκαν όσο και από τον εκτενή διάλογο για την έρευνα στην περιοχή και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, προτείνεται και η διοργάνωση περιπατητικών διαδρομών επιφανειακής έρευνας με τους κατοίκους.

Εκτός των παραπάνω, ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει και στα δύο εκπαιδευτικά προγράμματα που προτείνεται να υλοποιηθούν στο πλαίσιο του E.P.I.K.T.E.T.US. Το πρώτο πρόγραμμα θα είναι ένα εκπαιδευτικό παιχνίδι θησαυρού σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο που θα παροτρύνει την συμμετοχή των παιδιών στην κατάκτηση της γνώσης μέσα από την εμπειρία. Συγκεκριμένα, το παιχνίδι θα ακολουθεί μια καλά σχεδιασμένη αφήγηση όπου για παράδειγμα ένας ήρωας, του οποίου την βιογραφία

θα σχεδιάσουν οι αρχαιολόγοι όπως με τον Τενεάτη του προγράμματος BIOMUSE, θα ζητάει την βοήθεια των παιδιών ώστε να αναζητήσει το χαμένο του σπίτι και να βρει τα αντικείμενα των δικών του ανθρώπων που εκλάπησαν. Τα παιδιά στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό παιχνίδι θα μπορούν να υιοθετούν ρόλους από τους επιστήμονες και τους ερευνητές του προγράμματος[110]. Ταυτόχρονα, το έργο θα υποστηρίζεται από μια εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας όπου με την χρήση μιας έξυπνης συσκευής όπως τον μεγεθυντικό φακό του The meSch Loupe project[111], θα μπορούν να αναζητήσουν στοιχεία που θα τους οδηγήσουν στον εντοπισμό των χαμένων αντικειμένων (εικ. 174). Τα τρισδιάστατα εκτυπωμένα ευρήματα (εικ. 176) θα είναι φυσικά θαμμένα σε ένα ορισμένο σκάμμα, και θα αποτελούν ακριβή αντίγραφα από τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] της Τενέας. Μετά την ολοκλήρωση του αφηγήματος και την επιτυχή λύση του μυστηρίου, τα παιδιά θα λαμβάνουν από τον ήρωα ένα αναμνηστικό τρισδιάστατα εκτυπωμένο αντίγραφο του κυρίαρχου ευρήματος που βοήθησε στην πορεία της αφήγησης. Έτσι λοιπόν, τα παιδιά θα συνδέονται καλύτερα με την ίδια την αρχαιολογική έρευνα και το αντικείμενο που κέρδισαν θα λειτουργεί ως ένα αναμνηστικό της κατακτημένης γνώσης τους.

Η δεύτερη εκπαιδευτική δράση θα αφορά την κατασκευή μιας μουσειοσκευής που θα ταξιδεύει σε σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Κορινθίας, της Πελοποννήσου και της Ελληνικής επικράτειας γενικότερα. Η μουσειοσκευή θα περιέχει αντίγραφα από τρισδιάστατα εκτυπωμένα αντικείμενα και απτικούς εύκαμπτους χάρτες, με την χρήση των οποίων τα παιδιά θα μπορούν να αντιληφθούν την φύση των πολιτιστικών αντι[κειμένων] και την γεωμορφολογία της περιοχής. Οι χάρτες, θα είναι εύκαμπτοι, ανάγλυφοι, τρισδιάστατα εκτυπωμένοι, ώστε να είναι φιλικοί για παιδιά με προβλήματα όρασης. Επιπλέον των παραπάνω, στην μουσειοσκευή θα συμπεριλαμβάνεται και ένα εκπαιδευτικό παζλ αποτελούμενο από θραύσματα ενός αγγείου τα οποία θα μπορούν να ενωθούν και να συγκοληθούν ακριβώς όπως στην συντήρηση αρχαιοτήτων, ενώ θα υπάρχει και ένα απτικό βιβλίο με ανάγλυφα από αρχαία νομίσματα και αντικείμενα το οποίο θα ακολουθεί ένα αφήγημα για το εμπόριο στην αρχαιότητα. Η μουσειοσκευή θα περιλαμβάνει αρκετό εποπτικό υλικό και ένα εγχειρίδιο χρήσης για τον εκπαιδευτικό, ενώ θα δίνεται και η δυνατότητα σε συννενόηση με το ανασκαφικό πρόγραμμα, να μπορεί ορισμένες φορές να συνδράμει στην εκπαιδευτική διαδικασία κάποιος συνεργάτης του προγράμματος ώστε να διευκολύνει την χρήση της μουσειοσκευής.

Τέλος, και ιδιαιτέρως σημαντικό για το σύνολο του προγράμματος E.P.I.K.T.E.T.US, είναι το γεγονός πως μέσα στο μικρό αρχαιολογικό πάρκο προτείνεται να διαμορφωθούν κατάλληλες υποδομές για την πρόσβαση σε άτομα με κινητικά προβλήματα. Προβλέπεται η δημιουργία διαδρόμων που θα επιτρέπουν την κίνηση σε άτομα με αναπηρικά αμαξίδια ή κινητικές δυσκολίες.

[110] Η μέθοδος αυτή είναι γνωστή και ως μανδύας του ειδικού (Κομιανού, 2022: 260).

[111] βλ. Κεφ. 4

Χρησιμότητα του έργου

Τόσο τα δύο προτεινόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα όσο και οι επιμέρους δράσεις με τους κατοίκους της τοπικής κοινωνίας αποτελούν σπουδαία μέσα επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης. Είναι πολύ μεγάλη ανάγκη, τα μνημεία να μην βρίσκονται αποκομμένα από την τοπική κοινωνία αλλά, οι ίδιοι οι κάτοικοι να φροντίζουν για την προστασία τους και να παραμένουν κοινωνοί στις εργασίες του ανασκαφικού προγράμματος. Η αξία λοιπόν δημιουργίας του έργου E.P.I.K.T.E.T.US μπορεί να συνοψιστεί στα παρακάτω σημεία:

α) εκπαιδευτική· τα παιδιά μπορούν να γνωρίσουν καλύτερα την αρχαιολογική έρευνα, να μάθουν πράγματα για το παρελθόν και το παρόν μέσα από τη βιωμένη εμπειρία, και να ευαισθητοποιηθούν πάνω σε ζητήματα αρχαιοκαπηλίας. Ταυτόχρονα, είναι σημαντικό το βίωμα των πολιτιστικών αντι[κειμένων] στο χώρο, για όλες τις ηλικίες.

β) κοινωνική· τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες της τοπικής κοινωνίας αποτελούν τους βασικότερους φορείς προστασίας ενός αρχαιολογικού έργου, ενώ το ίδιο το έργο αποτελεί στοιχείο της καθημερινότητας τους και συμβάλει στην συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας

γ) ερευνητική· η επικοινωνία με την τοπική κοινωνία μπορεί να προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την ίδια την έρευνα καθώς επίσης και άγνωστες περιοχές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος

ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ	ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΕ ΤΡΙΤΟ
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		2 ΜΗΝΕΣ
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		2 ΜΗΝΕΣ
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		2 ΜΗΝΕΣ
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	9 ΜΗΝΕΣ	
2.1	ΜΕΛΕΤΗ ΔΡΑΣΕΩΝ ΑΝΟΙΧΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ	1 ΜΗΝΑΣ	
2.2	ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ		1 ΜΗΝΑΣ
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΚΥΝΗΓΙ ΘΗΣΑΥΡΟΥ»	1 ΜΗΝΑΣ	
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	5 ΜΗΝΕΣ	
2.5	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	2 ΜΗΝΕΣ	
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ	2 ΜΗΝΕΣ	
2.7	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	2 ΜΗΝΕΣ	
2.8	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	4 ΜΗΝΕΣ	
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	9 ΜΗΝΕΣ	
3.1	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ		1 ΜΗΝΑΣ
3.2	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ	2 ΜΗΝΕΣ	
3.3	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΚΑΜΜΑΤΟΣ	2 ΜΗΝΕΣ	
3.4	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ		7 ΜΗΝΕΣ
3.5	ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ - ΔΟΚΙΜΗ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΕ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.6	ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΔΟΚΙΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	1 ΜΗΝΑΣ	
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	6 ΜΗΝΕΣ	
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΔΙΑΣΤΡΩΣΗΣ		2 ΜΗΝΕΣ
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΚΙΝΗΤΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ		3 ΜΗΝΕΣ
4.3	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ		3 ΜΗΝΕΣ
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ		3 ΜΗΝΕΣ
4.5	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ		4 ΜΗΝΕΣ
4.6	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ		2 ΜΗΝΕΣ
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	21 ΜΗΝΕΣ	
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	1 ΜΗΝΑΣ	
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	18 ΜΗΝΕΣ	
5.4	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	2 ΜΗΝΕΣ	

ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ	ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΕ ΤΡΙΤΟ	
1	**ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ**	181.200 €		- ΛΟΓΙΣΤΗΣ 9.000€ - 2 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ (1.400 €) Χ 18 ΜΗΝΕΣ = 50.400€ 2 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΕΣ ΜΑ (1.400€) Χ 18 ΜΗΝΕΣ = 50.400€ 1 ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ (1.400€) Χ 18 ΜΗΝΕΣ = 25.200€ - 1 ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ MSc (1.400€) Χ 18 ΜΗΝΕΣ = 25.200€ - 1 ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ (1.400€) Χ 10 ΜΗΝΕΣ = 14.000€ - 2 ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΤΕΣ (1000€) Χ 3 ΜΗΝΕΣ = 6.000€
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	180.200 €		
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		500 €	
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		250 €	
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		250 €	
2	**ΜΕΛΕΤΕΣ**	3.000 €		
2.1	ΜΕΛΕΤΗ ΔΡΑΣΕΩΝ ΑΝΟΙΧΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.2	ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ		3.000 €	
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΚΥΝΗΓΙ ΘΗΣΑΥΡΟΥ»	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.5	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.7	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
2.8	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3	**ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ**	10.400 €		
3.1	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ		400 €	
3.2	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.3	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΚΑΜΜΑΤΟΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.4	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ		10.000 €	
3.5	ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ - ΔΟΚΙΜΗ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΕ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
3.6	ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΔΟΚΙΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
4	**ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ**	18.071 €		ΕΛΑΦΡΑ ΟΠΛΙΣΜΕΝΟ ΣΚΥΡΟΔΕΜΑ ΓΙΑ ΔΙΑΔΡΟΜΟΥΣ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΑΡΚΟΥ 80 μ. (μήκος) Χ 1,80 μ. (πλάτος) Χ 0,18 μ. (ύψος)= 25,92 (κυβικά) Χ 105,65 (τιμή κυβικού)= 2.740€ ΚΟΥΡΑΣΑΝΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΡΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ 80 μ. (μήκος) Χ 1,80 μ. (πλάτος) Χ 0,03 μ. (ύψος)= 4,32 (κυβικά) Χ 30,2 (τιμή κυβικού)= 131€
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΔΙΑΣΤΡΩΣΗΣ		2.871 €	
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΚΙΝΗΤΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ		5.000 €	
4.3	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ		3.000 €	
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ		1.000 €	
4.5	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ		6.000 €	
4.6	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ		200 €	
5	**ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ**			
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		
5.4	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ		

ΣΥΝΟΛΟ 212.671€
ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΑ 15% 31.900,65€
ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 244.571,65€

ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ GANT

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΜΗΝΕΣ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	5	■	■	■	■	■																	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	5																						
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ	2																						
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	2																						
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ	2																						
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	9		■	■	■	■	■	■	■	■	■												
2.1	ΜΕΛΕΤΗ ΔΡΑΣΕΩΝ ΑΝΟΙΧΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ	1																						
2.2	ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ	1																						
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΚΥΝΗΓΙ ΘΗΣΑΥΡΟΥ»	1																						
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	5																						
2.5	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	2																						
2.6	ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ	2																						
2.7	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	2																						
2.8	ΕΚΓΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	4																						
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	9											■	■	■	■	■	■	■	■	■			
3.1	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	1																						
3.2	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ	1																						
3.3	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΚΑΜΜΑΤΟΣ	2																						
3.4	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	7																						
3.5	ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ - ΔΟΚΙΜΗ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΕ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ	1																						
3.6	ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΔΟΚΙΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	1																						
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	6										■	■	■	■	■	■							
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΔΙΑΣΤΡΩΣΗΣ	2																						
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΚΙΝΗΤΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	3																						
4.3	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ	3																						
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	3																						
4.5	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	4																						
4.6	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	2																						
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	21	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	1																						
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	18																						
5.3	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	2																						

ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΡΟΩΝ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ	250	250																		
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	125	125																		
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ	125	125																		
2.2	ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ			3000																	
3.2	ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ											400									
3.4	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ												2000	3000	3000				2000		
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΔΙΑΣΤΡΩΣΗΣ										1000	1871									
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΞΥΠΝΩΝ ΚΙΝΗΤΩΝ ΣΥΣΚΕΥΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ										1000	1000	3000								
4.3	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ											1000	1500	500							
4.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ												250	250	500						
4.5	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ													2500	2500	1000					
4.6	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ														100	100					
ΑΕ	ΑΜΟΙΒΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	3050	8650	8900	8900	8900	8900	8900	8900	10300	10300	8900	10300	10300	10300	10300	10300	10300	10300	7500	
ΑΤ	ΑΜΟΙΒΕΣ ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ											2000	2000	2000							
Α	ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΑ																			15000	16900,65
ΜΔ	ΜΗΝΙΑΙΑ ΔΑΠΑΝΗ	3550	9150	11900	8900	8900	8900	8900	8900	10300	12300	15171	19050	18550	16400	11400	10300	10300	12300	22500	**16900,65**
ΑΔ	ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΗ ΔΑΠΑΝΗ	3550	12700	24600	33500	42400	51300	60200	69100	79400	91700	106871	125921	144471	160871	172271	182571	192871	205171	227671	**244571,65**

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΧΡΗΜΑΤΟΡΟΩΝ

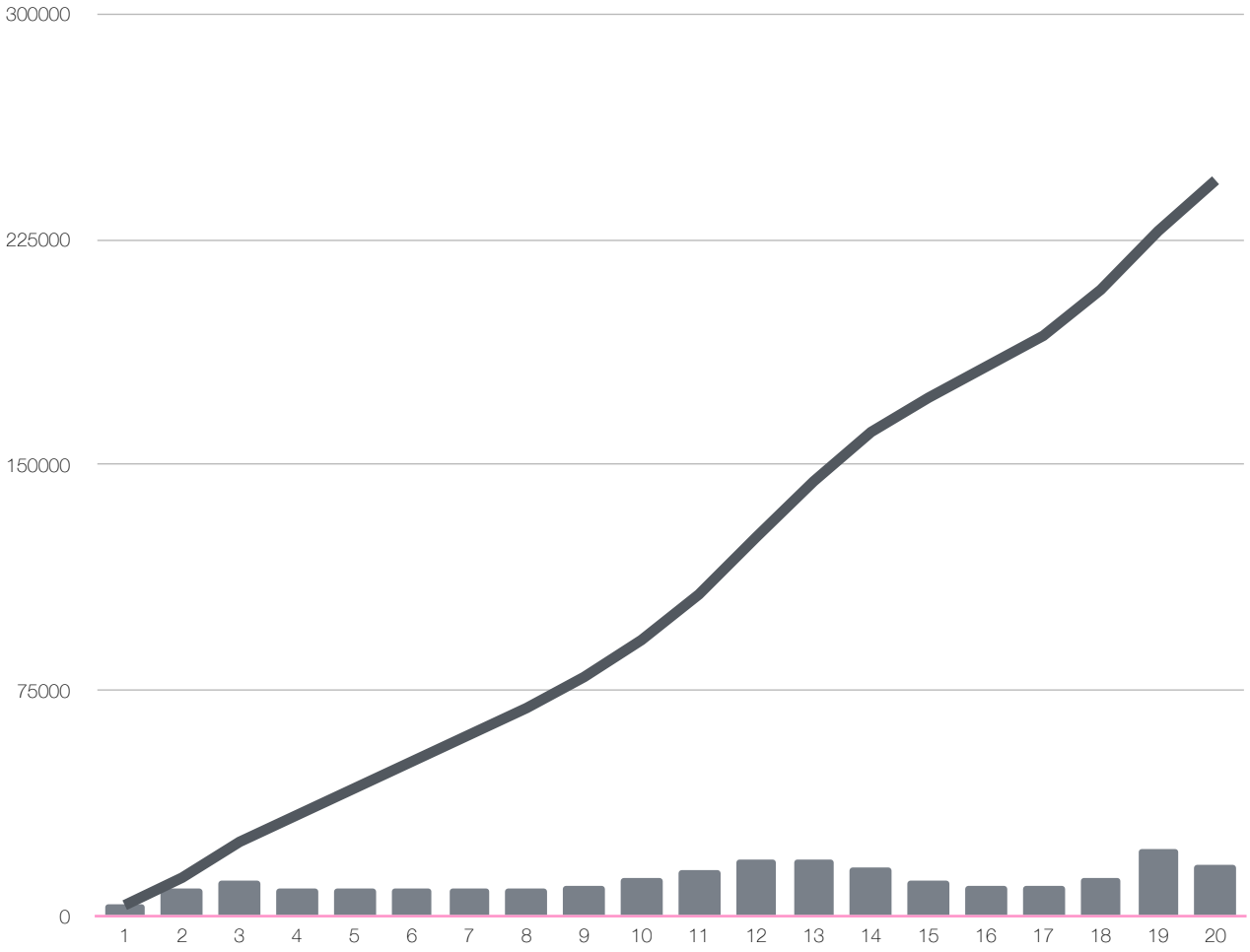

ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US				
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟΙ				
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ
ΚΑΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΚΑΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΑΜΕΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΙ				
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ				
ΜΙΚΡΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΓΑΛΗ
ΜΕΤΡΙΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΔΑΝΕΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΓΑΛΗ
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ

ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΠΙΘΑΝΟ-ΤΗΤΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑ-ΓΡΑΜΜΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΑΝΤΙ-ΚΕΙΜΕΝΟ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΠΤΩΣΗ	ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ
ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US						
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟΙ						
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	8	8	16	4	28	224
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	2	16	4	2	22	44
ΚΑΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	4	2	2	16	20	80
ΚΑΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	4	2	4	16	22	88
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΑΜΕΑ	4	2	2	16	20	80
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ	4	2	2	16	20	80
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	8	16	4	8	28	224
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΙ						
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	16	4	16	4	24	384
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝ	8	4	16	4	24	192
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	4	8	16	2	26	104
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ						
ΜΙΚΡΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	8	2	2	16	20	160
ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	4	2	2	8	12	48
ΜΕΤΡΙΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ	8	2	2	16	20	160
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΔΑΝΕΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	16	2	2	8	12	192
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	4	4	4	2	10	40
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	16	2	2	16	20	320

Μικρή πιθανότητα 2, Μέτρια πιθανότητα 4, Μεγάλη πιθανότητα 8, Πολύ μεγάλη πιθανότητα 16.

ΕΡΓΟ E.P.I.K.T.E.T.US	
ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΙΝΔΥΝΩΝ
ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ - ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ)
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΣΥΝΕΧΗΣ ΑΝΑΝΕΩΣΗ)
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ)
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΓΟΥ - ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΠΡΟΜΗΘΕΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΞΙΟΠΙΣΤΩΝ ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΩΝ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΔΑΝΕΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΣΚΕΥΗΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΚΑΛΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΔΑΝΕΙΣΜΟΥ)
ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΓΚΥΡΗ ΥΠΟΒΟΛΗ ΜΕΛΕΤΩΝ)
ΜΙΚΡΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ)
ΜΕΤΡΙΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΣΤΟΧΕΥΣΗ ΣΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΤΟΥΣ)
ΚΑΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΚΑΛΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΜΕΝΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ)
ΜΕΤΡΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΑΜΕΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΠΡΟΒΛΕΨΗ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ)
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΔΙΑΡΚΗΣ ΑΝΑΤΡΟΦΟΔΟΤΗΣΗ ΜΕ ΚΑΤΑΝΟΗΤΟ ΥΛΙΚΟ)
ΚΑΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΔΟΚΙΜΕΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΜΕΝΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ)
ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΥΠΑΡΞΗ ΠΟΛΛΩΝ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ-ΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ)
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΑΥΣΤΗΡΑ ΜΕΤΡΑ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ)
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ)
ΜΙΚΡΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	

Μικρό μέγεθος κινδύνου ≤30, Μέτρια πιθανότητα ≤80, Μεγάλη πιθανότητα ≤180, Πολύ μεγάλη πιθανότητα >180.

ΤΟ ΕΡΓΟ
TENE.App

Το έργο TENE.App (Tenea App) κινείται τόσο στον δεύτερο όσο και στον τρίτο άξονα του συνολικού έργου Tene.A.T.I.S.. Αναλυτικά, προτείνεται ο σχεδιασμός μιας εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας που θα λειτουργεί μέσα από έξυπνες συσκευές όπως ένα κινητό τηλέφωνο, και θα αφορά το σύνολο των ανασκαμμένων αρχαιοτήτων από το ανασκαφικό πρόγραμμα (εικ. 177). Η εφαρμογή θα λειτουργεί ως ένα ψηφιακό μουσείο όπου θα δίνεται η δυνατότητα στους χρήστες να περιηγηθούν στον πραγματικό χώρο και να γνωρίσουν τα μνημεία, περπατώντας. Ταυτόχρονα, μία αίθουσα στο νέο εργαστήριο της ανασκαφής θα εξυπηρετεί στην «στέγαση» αυτού του ψηφιακού μουσείου και θα φιλοξενεί τρισδιάστατα εκτυπωμένα αντικείμενα από τις ανασκαφικές έρευνες. Το συγκεκριμένο έργο ικανοποιεί και τις τρεις βασικές αρχές που θα πρέπει να χαρακτηρίζουν ένα αρχαιολογικό έργο σύμφωνα με τον Μαστραντώνη (2008: 46-74).

Πιο αναλυτικά, η εφαρμογή θα λειτουργεί ως ένας ψηφιακός ξεναγός στην ευρύτερη περιοχή του Χιλιομοδίου και της Κλένιας. Ο χρήστης θα μπορεί περπατώντας στον φυσικό χώρο να δει στρέφοντας την οθόνη του κινητού του στο κατάλληλο σημείο, τις ήδη ανασκαμμένες αρχαιότητες σε τρισδιάστατη μορφή. Κατά αυτό τον τρόπο, θα μπορεί το ανασκαφικό πρόγραμμα να ξεπερνά το πρόβλημα της κατάχωσης των μνημείων που τα καθιστά μη ορατά. Με την περιήγηση στον χώρο, ο

εικ. 177 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της εφαρμογής TENE.App και μιας πληροφοριακής πινακίδας στο πεδίο.

χρήστης θα μπορεί να βρεθεί πάνω στο σημείο της έρευνας, να δει ορισμένα από τα ευρήματα στον τόπο εύρεσής τους και να αντιληφθεί πληρέστερα την εικόνα ενός πολιτιστικού αντι[κειμένου] στο συγκείμενό του. Ταυτόχρονα, θα δίνεται η δυνατότητα περιήγησης και σε απομακρυσμένους χρηστές παγκοσμίως με την χρήση τεχνολογίας εικονικής πραγματικότητας μέσα από την ίδια εφαρμογή, εκμηδενίζοντας οποία προβλήματα απομακρυσμένης πρόσβασης. Για την υλοποίηση του έργου, θα χρησιμοποιηθούν τόσο ο τρισδιάστατος χάρτης όσο και η βάση δεδομένων του προγράμματος T.E.C.H.S.Place, προκειμένου να σχεδιαστεί μια ψηφιακή εφαρμογή φιλική προς τους επισκέπτες, γεγονός που τοποθετεί χρονικά την δημιουργία της συγκεκριμένης εφαρμογής μετά την υλοποίηση της ψηφιακής βάσης δεδομένων.

Σε ότι αφορά την περιήγηση στον φυσικό χώρο μέσα από την εφαρμογή, θα υπάρχουν διάφορα υπόβαθρα που θα προσφέρουν στον χρήστη ποικίλες πληροφορίες. Χαρακτηριστική θα είναι η δυνατότητα του επισκέπτη να γνωρίσει μνημεία όπως το λουτρικό συγκρότημα μέσα από ένα υπόβαθρο αναπαράστασης της ανωδομής του μνημείου[112]. Οι θέσεις των μνημείων θα σημαίνονται από ειδικές πληροφοριακές πινακίδες που θα φέρουν ειδικό στίγμα εντοπισμού, και QR Code για τον εύκολο προσανατολισμό της εφαρμο-

[112] Η οπτική αναπαράσταση του λουτρικού συγκροτήματος της Τενέας βρίσκεται σε εξέλιξη από την τοπογράφο του προγράμματος Αναστασία Αναστασίου, στο πλαίσιο της μεταπτυχιακής της εργασίας, και πρόκειται να αποτελέσει ένα σπουδαίο μέσο κατανόησης του αρχαιολογικού χώρου από τους επισκέπτες.

γής στο χώρο, ειδικά σε σημεία που δεν θα υπάρχει καλή συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο. Επιπλέον, οι πινακίδες θα υποστηρίζονται από ένα εκτεταμένο δίκτυο wifi, σε συνεργασία με κάποια εταιρεία κινητής τηλεφωνίας, όπου μέσα από ηλιακά πάνελ που θα τοποθετούνται στην πληροφοριακή πινακίδα στους χώρους της ανασκαφής. Ο χάρτης της εφαρμογής θα εξυπηρετεί στην περιήγηση μέσα στα δυο χωριά, το περιβάλλον φυσικό τοπίο και τους ανασκαμμένους αρχαιολογικούς χώρους. Ενώ, μέσα από την περιήγηση στην εφαρμογή θα εμφανίζονται τα μνημεία που βρίσκονται σε εγγύτητα με το φυσικό στίγμα ή την ψηφιακή τοποθεσία του χρήστη.

Ταυτόχρονα, θα δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη της εφαρμογής που βρίσκεται είτε στον πραγματικό χώρο είτε στον εικονικό χώρο, να επιλέξει αγαπημένα του μνημεία και πολιτιστικά αντι[κείμενα]. Η επιλογή αυτή θα αποκτά ορατή υπόσταση μέσα στην αίθουσα του ψηφιακού μουσείου στο εργαστήριο της ανασκαφής, όπου ένα ψηφιακό διαδραστικό απτικό πάνελ, υψηλής ανάλυσης, θα προβάλει ένα κολάζ των αγαπημένων ευρημάτων των χρηστών. Επισημαίνεται πως το πάνελ θα πρέπει να είναι διαδραστικό και μεγάλων διαστάσεων προκειμένου να εντυπωσιάζει τον χρήστη και να ενεργοποιεί το ενδιαφέρον του, όταν αυτός θα εισέρχεται στον χώρο του ψηφιακού μουσείου. Ο ψηφιακός αυτός τοίχος θα υπάρχει και μέσα στην εφαρμογή, με εικονική υπόσταση, ώστε να ενισχύει την αλληλεπίδραση φυσικών και ψηφιακών χρηστών.

Όπως είδαμε παραπάνω, η αίθουσα που θα στεγάζει το ψηφιακό μουσείο, θα περιέχει ταυτόχρονα εκτυπωμένα τρισδιάστατα αντίγραφα επιλεγμένων πολιτιστικών αντι[κειμένων]. Επιπλέον αυτών, προτείνεται η τοποθέτηση στον προαύλιο χώρο του εργαστηρίου ενός εκτυπωμένου τρισδιάστατου απτικού χάρτη της ευρύτερης περιοχής που θα δείχνει τα ανασκαμμένα μνημεία της Τενέας. Ο χάρτης θα είναι τυπωμένος σε κομμάτια που θα συγκροτούν την ευρύτερη περιοχή και θα συμπληρώνεται μετά την εκάστοτε ανασκαφική περίοδο. Ο χάρτης αυτός είναι ένα εξαιρετικό εργαλείο που ενθαρρύνει το βίωμα σε άτομα με προβλήματα όρασης τα οποία μπορούν να αντιληφθούν την μορφολογία ενός μνημείου, μέσα από την αφή. Η λειτουργία αυτή του χάρτη, προσφέρεται και μπορεί σε μεγάλο βαθμό να καλύψει ένα σημαντικό κενό στο βίωμα των μνημείων από ανθρώπους με προβλήματα όρασης, καθώς σχεδόν σε όλα τα μνημεία της ελληνικής επικράτειας δεν υπάρχει η δυνατότητα αφής του μνημείου ώστε να μπορέσουν να αντιληφθούν την γενικότερη εικόνα του. Συμπληρωματικά, ο απτικός χάρτης θα εξυπηρετεί τους υπόλοιπους επισκέπτες, οι οποίοι θα μπορούν να αντιληφθούν πληρέστερα την γεωμορφολογία της περιοχής και την απόσταση των μνημείων στον χώρο και θα αποτελεί ένα εργαλείο οπτικοποίησης εκείνων των μνημείων που από την φύση τους δεν αναδεικνύονται αλλά καταχώνονται, μετά την αρχαιολογική έρευνα όπως μικρές συστάδες τάφων, φρέατα, οικιστικά κατάλοιπα και πολλά άλλα.

Γυρνώντας στην εφαρμογή, θα δίνεται, όπως και με τον χάρτη, η δυνατότητα στον χρήστη να ανακαλύπτει μη προσβάσιμους αρχαιολογικούς χώρους που δεν είναι δυνατόν να προσεγγίσει με άλλο τρόπο. Ο χρήστης, θα μπορεί έτσι να περιηγηθεί σε αυτούς και να γνωρίσει τα ευρήματά τους, τον φυσικό τους πλούτο και τα ιδιαίτερά τους χαρακτηριστικά. Φυσικά, θα υπάρχει η επιλογή να δουν αν ο χώρος είναι προσβάσιμος για άτομα με ειδικές

ανάγκες. Μάλιστα, η ίδια η εφαρμογή μέσα από ψηφιακά εργαλεία προσβασιμότητας θα γεφυρώνει το χάσμα της αδυναμίας του βιώματος από ανθρώπους που δεν μπορούν να περιηγηθούν σε έναν χώρο χωρίς διαμορφωμένες προσβάσιμες διαδρομές. Είναι κατανοητό πως η εύκολη πρόσβαση σε μια σειρά από πληροφορίες για τα μνημεία, η οπτικοποίησή τους και η χρήση διαδραστικών μέσων συμβάλουν στην κοινωνικοποίηση, την οικειοποίηση και την προστασία αυτών.

Πέρα από την πληθώρα των πληροφοριών για τα ίδια τα μνημεία, η εφαρμογή θα είναι εμπλουτισμένη με ψηφιακό εθνογραφικό υλικό για τις λαϊκές παραδόσεις, τις πρακτικές, τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων, θα περιέχει στοιχεία για τον φυσικό πλούτο της περιοχής, τους ήχους του περιβάλλοντος, την πανίδα και την χλωρίδα, ενώ θα ενισχύει την αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών και του ανασκαφικού προγράμματος, οι οποίοι θα μπορούν να ανταλλάσσουν σκέψεις, προβληματισμούς και να θέτουν ερωτήματα που θα παρακινούν τον διάλογο. Ακόμη, θα δίνεται η δυνατότητα περιήγησης τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα. Οι πληροφορίες για τα πολιτιστικά αντι[κείμενα] μέσα στην εφαρμογή θα προέρχονται από τον τρισδιάστατο χάρτη και την βάση δεδομένων αλλά θα παρουσιάζονται λιγότερο σύνθετες και με πιο κατανοητή μορφή στον μέσο επισκέπτη. Κατά αυτό τον τρόπο, θα μπορεί η τοπική αλλά και ευρύτερη κοινωνία να γνωρίσει καλύτερα τα ανασκαμμένα μνημεία. Ταυτόχρονα, μέσα από έναν ψηφιακό χάρτη στην εφαρμογή, οι επισκέπτες, θα μπορούν να περιηγηθούν εύκολα στην ευρύτερη περιοχή, να γνωρίσουν την τοπογραφία της αρχαίας πόλης και επομένως αποκτήσουν μια πιο ουσιαστική σχέση με τα μνημεία και την αρχαιολογική έρευνα, να κατανοήσουν πληρέστερα την γενικότερη εικόνα, μακριά από την αποσπασματικότητα των αποκομμένων υλικών αντικειμένων.

Χρησιμότητα του έργου

Συνοψίζοντας, η δημιουργία ενός ψηφιακού μουσείου πρόκειται να βοηθήσει στην ανάδειξη, την προβολή και την προώθηση του αρχαιολογικού έργου μέσω σύγχρονων οπτικοακουστικών μέσων και καινοτόμων ψηφιακών εφαρμογών που θα ενισχύσουν την σχέση της τοπικής, και της ευρύτερης κοινωνίας των πολιτών με την ανασκαφική έρευνα και τα μνημεία.

Το έργο TENE.App, είναι ένα πραγματικό έργο ανάδειξης με την κυρίαρχη έννοια του όρου, που απευθύνεται στην ευρύτερη κοινωνία των πολιτών. Πρόκειται για ένα έργο μερικώς αποκομμένο από την παραδοσιακή αντίληψη των έργων ανάδειξης, ως αναστηλωτικών εργασιών και εργασιών διαμόρφωσης διαδρομών στα μνημεία. Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, η ίδια η φύση της συνεχιζόμενης έρευνας στην συστηματική ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, θέτει ορισμένους περιορισμούς στην διαμόρφωση τόσο πρόωρα, ενός οργανωμένου αρχαιολογικού χώρου. Αντιθέτως, τα ψηφιακά μέσα μπορούν να προσφέρουν στα ήδη ανασκαμμένα μνημεία την επαφή με την τοπική αλλά και την ευρύτερη κοινωνία. Μια ψηφιακή εφαρμογή διατηρεί το πλεονέκτημα να μπορεί να τροποποιείται διαρκώς· με το περιεχόμενο της να εμπλουτίζεται, να ανατρέπεται ή να ανασυγκροτείται. Έτσι λοιπόν, επιλέγεται το τρίτο κατά σειρά έργο στην συστηματική αρχαιολογική έρευνα για την αποκάλυψη της αρχαίας Τενέας, να είναι ένα ψηφιακό έργο ανάδειξης που προσφέρει στρατηγικά πλεονεκτήματα στο βίωμα των

μνημείων και στην διαρκή ανατροφοδότηση με νέο υλικό.

Επιγραμματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το έργο TENE.App ικανοποιεί τις παρακάτω αξίες:

α) εκπαιδευτική· όπου οι χρήστες θα μπορούν να γνωρίσουν καλύτερα τα μνημεία της περιοχής, την τοπογραφία της αρχαίας πόλης, τα σύγχρονα χωρία, το φυσικό περιβάλλον και την ίδια την αρχαιολογική έρευνα. Άνθρωποι όλων των ηλικιών θα έχουν την δυνατότητα να προσεγγίσουν επαυξημένα τον αρχαιολογικό χώρο, την επιστημονικά ορθή του διαχείριση, την ιστορία και τα υλικά της τεκμήρια βιωμένα μέσα στο συγκείμενό τους και όχι απομακρυσμένα - αποκομμένα από αυτό.

β) κοινωνική· η εφαρμογή, θα συγκροτείται ψηφιακά αλλά θα αποκτά και φυσική παρουσία, γεγονός που θα δίνει την δυνατότητα της πρόσβασης σε διάφορες ομάδες επισκεπτών. Ταυτόχρονα, η εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας θα ενισχύει το βίωμα των πολιτιστικών αντικειμένων στον πραγματικό χώρο και θα προάγει την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τα μνημεία. Ενώ, η τοπική κοινωνία μέσα από την γνώση που θα μπορεί να κερδίσει από την εφαρμογή θα μπορεί να έρθει σε στενότερη επαφή με το αρχαιολογικό πρόγραμμα και τους προβληματισμούς γύρω από την έρευνα.

γ) οικονομική· η δημιουργία μιας εφαρμογής που θα εγείρει το ενδιαφέρον και θα είναι προσβάσιμη στο ευρύ κοινό σαφώς θα έχει άμεσα αποτελέσματα στην τοπική οικονομία, καθώς θα αυξήσει τις ροές τουριστών στην περιοχή και στην περαιτέρω ανάπτυξη αυτής.

ΕΡΓΟ ΤΕΝΕ.App ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ	ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΕ ΤΡΙΤΟ
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	5 ΜΗΝΕΣ	
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		2 ΜΗΝΕΣ
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		2 ΜΗΝΕΣ
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		2 ΜΗΝΕΣ
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	7 ΜΗΝΕΣ	
2.1	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	1 ΜΗΝΑΣ	
2.2	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	1 ΜΗΝΑΣ	
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ	1 ΜΗΝΑΣ	
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΠΤΙΚΟ ΧΑΡΤΗ	1 ΜΗΝΕΣ	
2.5	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	4 ΜΗΝΕΣ	
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	8 ΜΗΝΕΣ	
3.1	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.2	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΜΟΝΤΕΛΩΝ	2 ΜΗΝΕΣ	
3.3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΧΩΡΩΝ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.4	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.5	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΕΚΘΕΜΑΤΑ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.6	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΟ ΧΑΡΤΗ	3 ΜΗΝΕΣ	
3.7	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΠΟΜΠΩΝ WIFI	1 ΜΗΝΑΣ	
3.8	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ	1 ΜΗΝΑΣ	
3.9	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	8 ΜΗΝΕΣ	
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	6 ΜΗΝΕΣ	
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ		2 ΜΗΝΕΣ
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΚΘΕΤΗΡΙΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ		3 ΜΗΝΕΣ
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ		3 ΜΗΝΕΣ
4.4	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ		3 ΜΗΝΕΣ
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ		3 ΜΗΝΕΣ
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΟΜΠΩΝ WIFI ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ		1 ΜΗΝΑΣ
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	22 ΜΗΝΕΣ	
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	5 ΜΗΝΕΣ	
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	15 ΜΗΝΕΣ	
5.4	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	2 ΜΗΝΕΣ	

ΕΡΓΟ ΤΕΝΕ.App

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ	ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΕ ΤΡΙΤΟ
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	185.000 €	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	184.000 €	
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		500 €
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ		250 €
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ		250 €
2	ΜΕΛΕΤΕΣ		
2.1	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
2.2	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΠΤΙΚΟ ΧΑΡΤΗ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
2.5	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ		
3.1	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.2	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΜΟΝΤΕΛΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΧΩΡΩΝ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.4	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.5	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΕΚΘΕΜΑΤΑ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.6	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΟ ΧΑΡΤΗ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.7	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΠΟΜΠΩΝ WIFI	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.8	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
3.9	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	52.877,5 €	
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ		1.067,5 €
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΚΘΕΤΗΡΙΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ		4.000 €
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ		15.000 €
4.4	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ		11.000 €
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ		21.810 €
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΟΜΠΩΝ WIFI ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ		ΔΩΡΕΑ
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ		
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	
5.4	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	

- ΛΟΓΙΣΤΗΣ 7.000€
- 2 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ (1.400 €) Χ 15 ΜΗΝΕΣ = 42.000€
2 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΕΣ ΜΑ (1.400€) Χ 15 ΜΗΝΕΣ = 42.000€
1 ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ (1.400€) Χ 15 ΜΗΝΕΣ = 21.000 €
- 2 ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΙ MSc (1.400€) Χ 15 ΜΗΝΕΣ = 42.000€
- 1 ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ (1.400€) Χ 10 ΜΗΝΕΣ = 14.000€
- 2 ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΤΕΣ (1000€) Χ 8 ΜΗΝΕΣ = 16.000€

ΕΛΑΦΡΑ ΟΠΛΙΣΜΕΝΟ ΣΚΥΡΟΔΕΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ ΤΟΥ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ 5 μ. (μήκος) Χ 5 μ. (πλάτος) Χ 0,18 μ. (ύψος)= 4,5 (κυβικά) Χ 105,65 (τιμή κυβικού)= 475,5€

ΕΛΑΦΡΑ ΟΠΛΙΣΜΕΝΟ ΣΚΥΡΟΔΕΜΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ 0,5 μ. (μήκος) Χ 0,5 μ. (πλάτος) Χ 1,40 μ. (ύψος)= 0,35 (κυβικά) Χ 16 Χ 105,65 (τιμή κυβικού)= 592€

ΣΥΝΟΛΟ 237.877,5€
ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΑ 15% 35.681,625€
ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΠΣΜΟΣ 273.559,125€

ΕΡΓΟ TENE.App

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ GANT

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΜΗΝΕΣ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ	5	■	■	■	■	■																	
1.1	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	5	▒	▒	▒	▒	▒																	
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ	2		▒	▒																			
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	2			▒	▒																		
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ	2				▒	▒																	
2	ΜΕΛΕΤΕΣ	7	▒	▒	▒	▒	▒	■	■	■	■	■	■	■										
2.1	ΜΕΛΕΤΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	1						▒																
2.2	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	1							▒															
2.3	ΜΕΛΕΤΗ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ	1								▒														
2.4	ΜΕΛΕΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΠΤΙΚΟ ΧΑΡΤΗ	1								▒														
2.5	ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ	4									▒	▒	▒	▒										
3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΕΔΙΟΥ	8	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	■	■	■	■	■	■	■	■		
3.1	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ	1													▒									
3.2	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΜΟΝΤΕΛΩΝ	2														▒	▒							
3.3	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΧΩΡΩΝ	1															▒							
3.4	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ	1															▒							
3.5	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΕΚΘΕΜΑΤΑ	1																▒						
3.6	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΟ ΧΑΡΤΗ	3																▒	▒	▒				
3.7	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΠΟΜΠΩΝ WIFI	1																			▒			
3.8	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ	1																			▒			
3.9	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	8													▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒		
4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	6	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	■	■	■	■	■	■							
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	2										▒	▒											
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΚΘΕΤΗΡΙΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ	3										▒	▒	▒										
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ	3											▒	▒	▒									
4.4	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ	3												▒	▒	▒								
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ	3													▒	▒	▒							
4.6	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΟΜΠΩΝ WIFI ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ	1															▒							
5	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΡΓΟΥ	22	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
5.1	ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ	5	▒	▒	▒	▒	▒																	
5.2	ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΡΓΟΥ, ΑΝΑΦΟΡΕΣ	15						▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒	▒		
5.3	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΕΡΓΟΥ	2																					▒	▒

ΕΡΓΟ TENE.App

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΡΟΩΝ

Α/Α	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΑΠ		250	250																		
1.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ			125	125																	
1.4	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΣΙΜΩΝ				125	125																
4.1	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ										400	667,5										
4.2	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΕΚΘΕΤΗΡΙΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ										1000	2000	1000									
4.3	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΑΠΤΙΚΟΥ ΠΑΝΕΛ											5000	7000	3000								
4.4	ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΩΝ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ												5000	3000	3000							
4.5	ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ													9000	9000	3810						
ΑΕ	ΑΜΟΙΒΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	350	350	350	350	350	11550	11550	10150	10150	10150	10150	10150	11550	11550	11550	11550	11550	11550	11550	11550	
ΑΤ	ΑΜΟΙΒΕΣ ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ													2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	
Α	ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΑ																	7000	7000	7000	7000	7681,625
ΜΔ	ΜΗΝΙΑΙΑ ΔΑΠΑΝΗ	350	600	725	600	475	11550	11550	10150	10150	11550	17817,5	23150	28550	25550	17360	13550	20550	20550	20550	20550	7681,625
ΑΔ	ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΗ ΔΑΠΑΝΗ	350	950	1675	2275	2750	14300	25850	36000	46150	57700	75517,5	98667,5	127217,5	152767,5	170127,5	183677,5	204227,5	224777,5	245327,5	265877,5	273559,125

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΧΡΗΜΑΤΟΡΟΩΝ

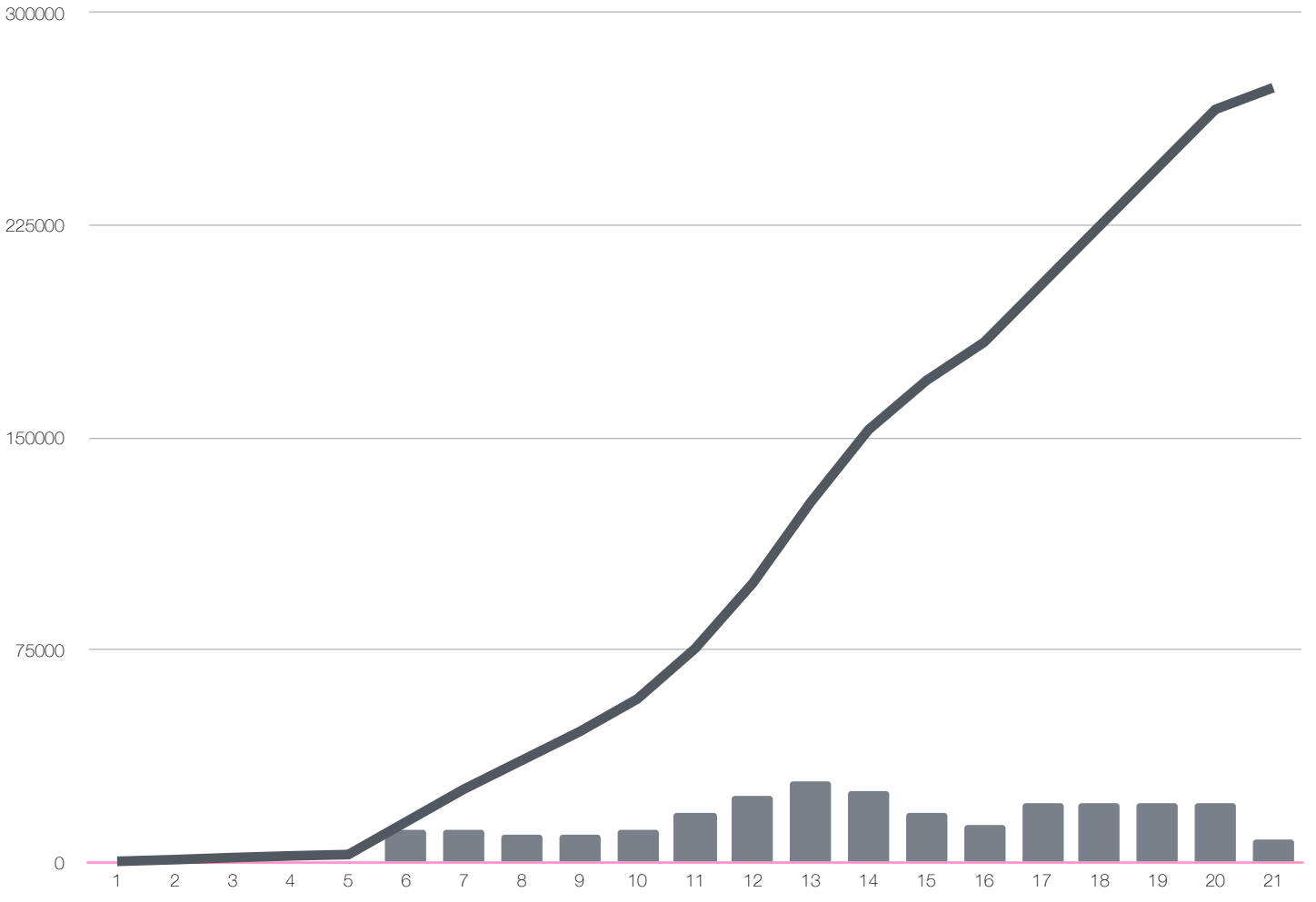

ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
ΕΡΓΟ TENE.App				
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟΙ				
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΑΠΟΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΣΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟ ΟΓΚΟ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΜΗ ΦΙΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΚΑΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΧΡΗΣΤΗ - ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΚΑΚΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΙΜΟΤΗΤΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΑΜΕΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΚΑΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΓΑΛΗ
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΙ				
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΕΤΡΙΑ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ				
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΕΤΡΙΑ
ΜΕΙΩΜΕΝΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ	ΜΕΓΑΛΗ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ
ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ	ΜΕΤΡΙΑ	ΜΙΚΡΗ	ΜΙΚΡΗ	ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΗ

ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ	ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΠΤΩΣΗ	ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ
ΕΡΓΟ TENE.App						
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟΙ						
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	8	8	16	8	32	256
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	2	16	4	2	22	44
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΑΠΟΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΣΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟ ΟΓΚΟ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	8	2	4	16	22	176
ΜΗ ΦΙΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	4	2	2	16	20	80
ΚΑΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΧΡΗΣΤΗ - ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	4	2	2	16	20	80
ΚΑΚΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΙΜΟΤΗΤΑ	4	4	4	16	24	96
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΑΜΕΑ	2	4	2	16	22	44
ΚΑΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	4	2	2	2	6	24
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	8	16	8	8	32	256
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΙ						
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	8	8	16	4	28	224
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	4	8	16	2	26	104
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	16	2	2	4	8	128
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ						
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	4	4	8	2	14	56
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	16	4	4	4	12	192
ΜΕΙΩΜΕΝΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	4	2	2	16	20	80
ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ	8	2	2	16	20	160
ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ	4	2	2	16	20	80

Μικρή πιθανότητα 2, Μέτρια πιθανότητα 4, Μεγάλη πιθανότητα 8, Πολύ μεγάλη πιθανότητα 16.

ΕΡΓΟ ΤΕΝΕ.App	
ΚΙΝΔΥΝΟΙ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΙΝΔΥΝΩΝ
ΠΟΛΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ)
ΕΞΟΔΑ ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΓΟΥ - ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ - ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ)
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΣΥΝΕΧΗΣ ΑΝΑΝΕΩΣΗ)
ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΑΠΟΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΣΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟ ΟΓΚΟ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΜΕΙΩΣΗΣ ΟΓΚΟΥ)
ΜΙΚΡΗ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΚΑΛΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ)
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΓΚΥΡΗ ΥΠΟΒΟΛΗ ΜΕΛΕΤΩΝ)
ΚΑΚΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΙΜΟΤΗΤΑ	ΜΕΙΩΣΗ (ΚΑΛΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ)
ΜΕΤΡΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΥΠΑΡΞΗ ΠΟΛΛΩΝ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ)
ΜΕΙΩΜΕΝΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ)
ΚΑΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΧΡΗΣΤΗ - ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΥΧΡΗΣΤΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ, ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ)
ΜΗ ΦΙΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΟΜΟΡΦΟΣ ΚΑΙ ΕΥΧΡΗΣΤΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ)
ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ	ΜΕΙΩΣΗ (ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ)
ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΑΜΕΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑΛΛΗΛΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ)
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΤΥΧΗΜΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΑΥΣΤΗΡΑ ΜΕΤΡΑ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ)
ΜΙΚΡΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	
ΚΑΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	ΕΞΑΛΕΙΨΗ (ΚΑΛΟ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ)

Μικρό μέγεθος κινδύνου ≤30, Μέτρια πιθανότητα ≤80, Μεγάλη πιθανότητα ≤180, Πολύ μεγάλη πιθανότητα >180.

TENE.A.T.I.S

T.E.C.H.S.PLACE

προϋπολογισμός 253.066,125€
χρηματοδότηση ΕΣΠΑ - Περιφέρεια Πελοποννήσου
χρονική διάρκεια 22 μήνες
υπεύθυνος έργου δρ. Έλενα Κόρκα και ΔΙΠΚΑ
επιστημονική ομάδα του έργου δύο αρχαιολόγοι, δύο πολιτιστικοί διαχειριστές, ένας τοπογράφος, ένας πολιτικός μηχανικός, ένας ηλεκτρολόγος μηχανικός, ένας διοικητικός

Συνοπτικά στο έργο T.E.C.H.S.Place προτείνονται, η διαμόρφωση ενός νέου χώρου για την στέγαση του εργαστηρίου της συστηματικής ανασκαφής στην Αρχαία Τενέα, η δημιουργία μιας ψηφιακής βάσης δεδομένων για όλα τα ψηφιοποιημένα πολιτιστικά αντι[κείμενα] και η σχεδίαση ενός τρισδιάστατου χάρτη που θα φιλοξενεί όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες από την έρευνα στην Τενέα.

E.P.I.K.T.E.T.US

προϋπολογισμός 273.559,125€
χρηματοδότηση ΕΣΠΑ για Πανεπιστημιακά Ιδρύματα | Ιδιωτικές Χορηγίες
χρονική διάρκεια 22 μήνες
υπεύθυνος έργου δρ. Έλενα Κόρκα και ΔΙΠΚΑ
επιστημονική ομάδα του έργου δύο αρχαιολόγοι, δύο πολιτιστικοί διαχειριστές, ένας ιστορικός, δύο τοπογράφοι, ένας μηχανικός υπολογιστών, ένας διοικητικός

Συνοπτικά στο έργο E.P.I.K.T.E.T.US προτείνονται, η διοργάνωση δράσεων που θα απευθύνονται στην κοινωνία των πολιτών. Συγκεκριμένα το έργο προβλέπει τον σχεδιασμός ενός εκπαιδευτικού προγράμματος που θα υποστηρίζεται από μια εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας, την κατασκευή μιας μουσειοσκευής, την δημιουργία προσβάσιμων δομών, τον ανοιχτό διάλογο και τις δράσεις συμμετοχής ενημέρωσης της τοπικής κοινωνίας και άλλα.

TENE.APP

προϋπολογισμός 244.571,65€
χρηματοδότηση ΕΣΠΑ για Πανεπιστημιακά Ιδρύματα | Ιδιωτικές Χορηγίες
χρονική διάρκεια 21 μήνες
υπεύθυνος έργου δρ. Έλενα Κόρκα και ΔΙΠΚΑ
επιστημονική ομάδα του έργου δύο αρχαιολόγοι, δύο πολιτιστικοί διαχειριστές, ένας ιστορικός, ένας τοπογράφος, δύο μηχανικοί υπολογιστών, ένας διοικητικός

Συνοπτικά στο έργο TENE.App προτείνεται ο σχεδιασμός μιας εφαρμογής επαυξημένης πραγματικότητας που θα απευθύνεται στο ευρύ κοινό και θα δίνει την δυνατότητα στο χρήστη να βλέπει μέσα από μια κινητή συσκευή μνημεία που έχουν επιχωθεί και είναι μη ορατά. Η εφαρμογή θα υποστηρίζεται και από μια αίθουσα στο εργαστήριο της ανασκαφής και έναν απτικό τρισδιάστατο χάρτη.

Συνοπτικά

Καταληκτικά, το αρχαιολογικό πρόγραμμα TENE.A.T.I.S. προτείνεται να υλοποιηθεί σε τρία διαφορετικά στάδια, όπου τα τρία έργα που περιγράφηκαν λεπτομερώς παραπάνω θα υλοποιηθούν διαδοχικά ή μερικώς αλληλοκαλυπτώμενα.

Το πρώτο έργο, T.E.C.H.S.PLACE, θα στοχεύει σε μία χρηματοδότηση από ευρωπαϊκούς κοινοτικούς πόρους που διανέμονται μέσα από περιφερειακά προγράμματα, καθώς επίσης και ιδιωτικές χορηγίες. Το δεύτερο έργο, E.P.I.K.T.E.T.US, προτείνεται να κατατεθεί για χρηματοδότηση σε ευρωπαϊκά προγράμματα που απευθύνονται σε πανεπιστημιακά ιδρύματα, σε συνεργασία του ανασκαφικού προγράμματος με το Εργαστήριο Φυσικής Ανθρωπολογίας του ΔΠΘ και το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών. Το τρίτο έργο, TENE.App, προτείνεται και αυτό να κατατεθεί για ευρωπαϊκή χρηματοδότηση προς πανεπιστημιακά ιδρύματα, σε συνεργασία του ανασκαφικού προγράμματος με το Διεθνές Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και το τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου.

Και τα τρία έργα θα δώσουν την δυνατότητα στην ανασκαφή της αρχαίας Τενέας να ενισχύσει τον εξωστρεφή χαρακτήρα της, να αποκτήσει μια νέα διακριτή ταυτότητα, και να γίνει περισσότερο γνωστή, ορατή και προσβάσιμη.

Επικοινωνία και προβολή

Το αρχαιολογικό πρόγραμμα TENE.A.T.I.S, στα διάφορα στάδια υλοποίησης του, στοχεύει ταυτόχρονα στην επικοινωνία και την προβολή. Για τον σκοπό αυτό, είναι πρόθεση να αξιοποιηθούν τα μέσα και οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης του ανασκαφικού προγράμματος, καθώς επίσης και να παραχθεί έντυπο υλικό προσβάσιμο στο ευρύ κοινό. Επιπλέον, προτείνεται η επικοινωνία του αρχαιολογικού προγράμματος μέσα από τις ήδη υπάρχουσες συνεργασίες με τα διεθνή και εγχώρια μέσα, η δημιουργία διαφημιστικών βίντεο και το στοχευμένο μάρκετινγκ μέσα από ανθρώπους με επιρροή στο δημόσιο λόγο. Στο πλαίσιο της προβολής, είναι σκόπιμο να τοποθετηθεί μια διακριτή σήμανση στα δύο χωριά όσο και να αναπτυχθούν συνεργασίες με τους αρχαιολογικούς χώρους της Κορίνθου, της Αργολίδας, της Νεμέας και των Μυκηνών, όπου θα μπορούν οι επισκέπτες τους να έχουν πρόσβαση σε έντυπο υλικό που έχει παραχθεί για το πρόγραμμα, καθώς επίσης και σε μια σύντομη ψηφιακή παρουσίαση της Τενέας. Ακόμη, στον χώρο του εργαστηρίου θα μπορούν οι επισκέπτες να προμηθευτούν κάποιο αναμνηστικό της αρχαιολογικής έρευνας προς όφελος του Συλλόγου Φίλων Αρχαίας Τενέας, όπως κάποιο μπλουζάκι, τσάντα ή ψηφιακά εκτυπωμένο αντικείμενο. Τέλος, προτείνεται η μελλοντική δημιουργία μιας ψηφιακής ιστοσελίδας για το αρχαιολογικό πρόγραμμα που θα είναι προσβάσιμη στο κοινό και θα φιλοξενεί όλο το παραχθέν της παραπάνω έρευνας, ενώ είναι απαραίτητη και η επικοινωνία του έργου μέσα από τους κατοίκους της τοπικής κοινωνίας.

Διαπιστώσεις και προτάσεις για μελλοντικές επεμβάσεις

Όπως τονίστηκε και στα παραπάνω κεφάλαια το αρχαιολογικό έργο, μετά την αποχώρηση του διαχειριστή, είναι ένα εύθραυστο έργο που χρήζει προστασίας από την τοπική κοινωνία. Ενώ, αν υπάρξει αποκομμένο από την κοινωνία δεν έχει μελλοντικές πιθανότητες επιβίωσης. Ακόμη και

στην περίπτωση της συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας στην αρχαία Τενέα, που βρίσκεται σε εξέλιξη και εξασφαλίζεται η μελλοντική ύπαρξη στον χώρο, είναι σχεδόν αδύνατο τα έργα που παρουσιάστηκαν να υπάρξουν χωρίς την αλληλεπίδραση με την κοινωνία.

Στην περίπτωση των ψηφιακών έργων που δεν εξαρτώνται απόλυτα από τον φυσικό χώρο, τα πράγματα είναι ακόμη πιο περίπλοκα καθώς θα πρέπει να υπάρχει μια διαρκής ανατροφοδότηση της εμπειρίας των χρηστών και ανανέωσης περιεχομένου. Το ψηφιακό διαχειριστικό έργο είναι ένα δύσκολο έργο που επιτάσσει την αποσπασματική παρουσία του διαχειριστή και μετά την παράδοση του στο κοινό. Απαιτεί την διαρκή ανανέωση του περιεχομένου, την ανατροφοδότηση, την εξέλιξη υπό το πρίσμα της κοινωνικής εμπειρίας και της τεχνολογικής προόδου. Ένα μεγάλο μέρος των έργων που προτάθηκαν παραπάνω είναι ψηφιακά, καθώς η περίπτωση της συστηματικής ανασκαφής στην αρχαία Τενέα, προσφέρεται για την συνεχόμενη παρουσία στο πεδίο εφαρμογής τους.

Μετά την σωστή εκπαίδευση της ερευνητικής ομάδας, τον άρτιο σχεδιασμό των ψηφιακών εφαρμογών και την συνεχόμενη επικοινωνία με την κοινωνία των πολιτών, τα διαχειριστικά έργα που προτάθηκαν θα μπορούν να ανανεώνονται ώστε να ακολουθήσουν συντροφικά τις εξελίξεις, αποφεύγοντας έτσι τον παρωχημένο σχεδιασμό και την εφήμερη υπόσταση που χαρακτηρίζει πολλές από τις ψηφιακές εφαρμογές σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα από την υλοποίηση τους.

Μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο, προτείνεται μελλοντικά, όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, η δημιουργία μιας ψηφιακής ιστοσελίδας του ανασκαφικού προγράμματος. Η σελίδα θα λειτουργήσει ως κοινωνός του έργου της ανασκαφής και των εφαρμογών που παρουσιάστηκαν.

Επιπλέον, είναι σκόπιμο να δημιουργηθεί ένα γραφιστικά άρτιο λογότυπο του ανασκαφικού προγράμματος και να σχεδιαστεί μια στοχευμένη πολιτική προώθησης της έρευνας μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα.

Τα έργα που προτάθηκαν μπορούν να βοηθήσουν στην προβολή της έρευνας, την προσβασιμότητα σε ανθρώπους που παραδοσιακά αποκλείονται από το βίωμα των μνημείων και την καθιέρωση μιας διακριτής ταυτότητας του προγράμματος που μπορεί να λειτουργήσει ως πόλος έλξης επισκεπτών και προσέλκυσης ιδιωτικών χορηγών.

Τέλος, η διαρκής αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία μέσα από τα προγράμματα που παρουσιάστηκαν, θα λειτουργήσει επικουρικά στο έργο της συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας και θα δημιουργήσει εκείνες τις συνθήκες όπου τα μνημεία που έρχονται στο φως θα ενταχθούν ουσιαστικά στην ζωή των κατοίκων, ταπεινά, συμπεριληπτικά και υπεύθυνα.

07.

ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΝΕΑ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο διαχειριστής του πολιτισμού είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες όπου τα μνημεία θα είναι προσβάσιμα, προστατευμένα και άρτια τεκμηριωμένα, ανοιχτά στο βίωμα, την αμφισβήτηση, την ταύτιση ή την απόρριψη· να αποδώσει στα μνημεία ένα εύπλαστο, ανοιχτό νόημα, προσεκτικά σχεδιασμένο, απευθυνόμενο στην κοινωνία των πολιτών.

εικ. 178 Αεροφωτογραφία από το ανασκαφικό πεδίο

Το διαχειριστικό έργο πρέπει να απευθύνεται ισότιμα σε όλους τους επισκέπτες του· οφείλει να τους αντιλαμβάνεται ως ίσους· όχι όμοιους, να προβλέπει την προσβασιμότητα, την απουσία διάκρισης, την συμπεριληπτικότητα, την δυνατότητα να βιώσουν ένα μνημείο με τον δικό τους μοναδικό τρόπο.

«Αν και ιδεατός, δεν είναι αποκύημα της φαντασίας· αν και μη φυσικός, δεν είναι μέρος μιας μυστικιστικής μαγείας. Το ερώτημα αν ο υλικός πολιτισμός είναι προσχηματισμένη συμπεριφορά ή μία νοητική διάθεση, ή ακόμα και ο συνδυασμός των δύο με κάποιον τρόπο, χάνει την σημασία του.» (Clifford Geertz, 1973)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κάθε αρχή έχει ένα τέλος, και κάθε τέλος μια νέα αρχή

Σκοπός μου σε αυτό το πόνημα ήταν να προσεγγίσω το πεδίο της διαχείρισης, διαλεκτικά, ώστε να διερευνήσω την δυνατότητα ενός διαχειριστή του πολιτισμού να σχεδιάσει και να υλοποιήσει έργα, για μια ανασκαφική έρευνα που βρίσκεται σε εξέλιξη. Ταυτόχρονα, επέλεξα να εξετάσω τον ρόλο του ειδικού του πολιτισμού στο βίωμα των μνημείων.

Συγκεκριμένα, εστιάζοντας στην συστηματική ανασκαφή της αρχαίας Τενέας, που διενεργείται μεταξύ των χωριών του Χιλιομοδίου και της Κλένιας Κορινθίας, προσπάθησα μέσα από την εκτενή ανάλυση της βιβλιογραφίας, να προτείνω ένα διαχειριστικό πρόγραμμα που θα ανταποκρίνεται στους προβληματισμούς, τις προκλήσεις, τις ανάγκες και τα ερωτήματα που περιγράφουν την συγκεκριμένη έρευνα. Ένα αρχαιολογικό διαχειριστικό πρόγραμμα ικανό να αποκτήσει υπόσταση, παράλληλα με τις εργασίες του ανασκαφικού προγράμματος· ένα πρόγραμμα που δεν πρόκειται να ανατραπεί άμεσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα.

Ταυτόχρονα, ήταν στις προθέσεις μου να μελετήσω τον σχεδιασμό του, με έναν τρόπο, συμπεριληπτικό, που θα αποκλίνει από την κυρίαρχη αντίληψη της αρχαιολογίας ως εθνικής επιστήμης· όπου το παρελθόν δεν θα ανακαλείται μέσα από την υλικότητα, αλλά υπό το πρίσμα αυτών που θα βιώσουν το έργο (Πλάντζος, 2016: 25). Όπως έγινε αντιληπτό πολύ νωρίς στην συλλογιστική της διατριβής αυτής, ο διαχειριστής του πολιτισμού είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να δημιουργήσει τις

συνθήκες εκείνες όπου τα μνημεία θα είναι προσβάσιμα, προστατευμένα και άρτια τεκμηριωμένα, ανοιχτά στο βίωμα, την αμφισβήτηση, την ταύτιση ή την απόρριψη. Ενώ το νόημα του ίδιου του έργου, πρέπει να είναι εύπλαστο, ανοιχτό, προσεκτικά σχεδιασμένο, απευθυνόμενο στην κοινωνία των πολιτών.

Ο ρόλος του ίδιου το διαχειριστή είναι ρόλος ευθύνης, και δεν περιορίζεται απλά και μόνο στην παραγωγή ενός έργου. Είναι επιφορτισμένος με τις σπουδαιότερες αρμοδιότητες· της επιλογής, της τεκμηρίωσης, της επεξεργασίας, της ανάδειξης των αρχαιοτήτων. Είναι ο άνθρωπος εκείνος που σημειώνει μοναδικά με την στόχευση του το ίδιο το έργο, αφού ορίζει την προοπτική με την οποία κανείς θα αντικρίσει τα πολιτιστικά [αντι]κείμενα. Είναι αυτός που ρυθμίζει την θύμηση και την λήθη. Αυτό όμως που δεν ορίζει είναι η οπτική των υποκειμένων απέναντι στο έργο, το ίδιο τους το βίωμα. Όπως το ορίζει ο Μαστραντώνης (2008: 81-82· 2009: 18), το αρχαιολογικό έργο είναι το «προσωρινό συλλογικό εγχείρημα που είναι μοναδικό και ικανοποιεί τις αρχές της επιστημονικής τεκμηρίωσης, της προστασίας και της ανάδειξης. Έχει σαφείς στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο, χρονοδιάγραμμα και προϋπολογισμό· καθώς επίσης και χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο από τις τεχνικές επιστήμες για να εκφράσει τα παραγόμενα νοήματα της αρχαιολογικής έρευνας». Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι ένα αρχαιολογικό έργο, οφείλει ταυτόχρονα να είναι συλλογιστικό αλλά και σαφές, με ξεκάθαρη στόχευση, αρχή, μέση και τέλος.

Το αρχαιολογικό έργο, είναι πραγματικό, μοναδικό, συμπεριληπτικό, βιωματικό, διαπραγματεύσιμο, μη-τεχνοκρατικό αλλά έντονα τεχνικό, πρακτικό αλλά και κοινωνικό, διαρκώς εξελισσόμενο και αξιολογούμενο, τόσο από τον διαχειριστή και τον επιστημονικό κόσμο, όσο και από την τοπική κοινωνία και την ευρύτερη κοινωνία των πολιτών· πρέπει λοιπόν να αντιμετωπίζεται και ως τέτοιο. Το μόνο που δεν είναι, ή δεν θα πρέπει να είναι, ένα αρχαιολογικό έργο, είναι αποκλειστικό.

Έτσι λοιπόν, μετά την κριτική προσέγγιση της βιβλιογραφίας προχώρησα στην παρουσίαση του αρχαιολογικού διαχειριστικού προγράμματος για την αρχαία Τενέα, με ήπιες παρεμβάσεις, και έργα ανάδειξης που απευθύνονται στην κοινωνία των πολιτών και προσπερνούν την δυσκολία της ταχείας εξέλιξης της έρευνας και της ανατροπής του σχεδιασμού. Έργα που αντιμετωπίζουν το παρελθόν ως ένα θέαμα, ανοικτό προς συζήτηση, προς νέα ερωτήματα· έργα που ενθαρρύνουν το προσωπικό βίωμα· έργα που λαμβάνουν υπόψιν τους την πολλαπλότητα της ερμηνείας.

Μέσα από την παρούσα διαχείριση επέλεξα να συστήσω τις συνθήκες εκείνες, όπου τα μνημεία της Τενέας, θα μετασχηματιστούν από σημεία που επιδεικνύουν την απόσταση μεταξύ του τότε και του τώρα, σε σημαίνοντα, που θα αποκτήσουν ξεχωριστή σημασία για τον καθένα που τα βιώνει. Σε σημεία που δεν θα αποδεικνύουν την σχέση με το παρελθόν, αλλά θα έχουν εκπαιδευτική αξία, θα αποτελούν μέσα αναζήτησης της προσωπικής ταυτότητας. Έργα ανοιχτά προς κατανάλωση, προς ανάγνωση και επεξεργασία. Καταναλώνω σημαίνει «συναινώ, συμμορφώνομαι, αντιδρώ, ανθίσταμαι, απορρίπτω» (Κράββα, 2020: 30).

Το ζήτημα με τα μνημεία δεν είναι να απαντήσουμε το τι είναι, αλλά να αντιληφθούμε την υπόσταση τους ως αναπαραστάσεις, ως βιώματα, ως ερμηνείες, ανοιχτές, αλλά άρτια τεκμηριωμένες. Ερμηνεί-

ες που εστιάζουν στην ταυτότητα αυτών που θα τα βιώσουν. Για τον επιτυχή σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού έργου οφείλουμε ως ειδικοί του πολιτισμού να μελετήσουμε όλες τις πτυχές του και να ανταποκριθούμε σε ερωτήματα όπως: Ποιο είναι το πεδίο μέσα στο οποίο αυτά θα αποκτήσουν υπόσταση; Ποιοι είναι αυτοί που θα τα βιώσουν; Ποιες στρατηγικές οφείλει να ακολουθήσει ο ίδιος ο διαχειριστής ώστε να εξασφαλίσει ότι αφού αποχωρήσει θα μπορέσουν τα ίδια τα έργα να είναι βιώσιμα;. «Για μας τι είναι σήμερα η ομορφιά ενός μνημείου; Ό,τι και το ωραίο πρόσωπο μιας γυναίκας δίχως πνεύμα, ένα είδος προσωπείου.» Το ζήτημα είναι η βαθύτερη προσέγγιση της διαχείρισης πέρα από το απλό νόημα της εικόνας, το προσωπικό βίωμα. Τι είναι λοιπόν ένα μνημείο χωρίς την «παρουσία της θεότητας και της μαγείας.»; [Μαστραντώνης, 2008: 67 (Νίτσε, 1998: 70]. Αντί να αναζητούμε ζωή στα πράγματα, ίσως είναι πιο χρήσιμο αντιληφθούμε ότι βλέπουμε και επεξεργαζόμαστε τα πράγματα εν ζωή.

Ο διαχειριστής, λειτουργεί ως ο συνθέτης ενός έργου που διευθύνει μια ορχήστρα, σε μία μουσική παράσταση. Διευθύνοντας την ορχήστρα του, παρουσιάζει το έργο που ο ίδιος συνέθεσε, σε ένα μεγάλο ακροατήριο. Είναι στο χέρι του να δημιουργήσει ένα συγκροτημένο έργο, καλά σχεδιασμένο, και να μπορέσει άρτια να διευθύνει την ορχήστρα για την εκτέλεσή του, από την αρχή ως το τέλος. Είναι όμως ταυτόχρονα ανάγκη του ίδιου του συνθέτη, το έργο να συνεπάρει τον ακροατή, να τον ενθαρρύνει να το βιώσει με βάση την δική του εμπειρία· να αναγνωρίσει δηλαδή εκείνα τα σημεία στο έργο που θα τον κάνουν να ταυτιστεί, οργανωμένα μεν· ελεύθερα δε. Η τέχνη του συνθέτη δεν είναι προσωπική αλλά, όπως κάθε μορφή τέχνης απευθύνεται στον ακροατή, ο οποίος επιλέγει αν θα ταυτιστεί με το έργο και θα το βιώσει συνολικά, αν θα αλληλεπιδράσει με αυτό· αν θα καθρεφτίσει σε αυτό την προσωπική του εμπειρία. Ο ακροατής μπορεί να αποφασίσει αν το έργο τον εκφράζει ή όχι, μπορεί να κατευθύνει τον συνθέτη με την στάση του να μεταμορφώσει το έργο ή/ και μελλοντικά να δημιουργήσει ένα νέο που θα ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες του. Ο ακροατής, μπορεί να χειροκροτήσει ή να παραμείνει σιωπηλός, χαμένος μέσα στη μελωδικότητά του. Μπορεί να επιλέξει αν θα σταθεί συντροφικά δίπλα στο έργο κατά την διάρκεια της ζωής του και, ενώ δεν μπορεί ο ίδιος από μόνος του να δημιουργήσει το έργο, γιατί δεν διαθέτει τις κατάλληλες μουσικές γνώσεις, μπορεί ταυτόχρονα να το ανατρέψει, να το μετασχηματίσει, να φωτίσει σημεία που ο ίδιος ο δημιουργός του δεν κατάφερε να αναγνωρίσει σε αυτό· μπορεί με λίγα λόγια να του δώσει ζωή· να του δώσει διάρκεια.

Η κοινωνική διάσταση της διαχείρισης μνημείων είναι ένα πεδίο που δεν θα πρέπει να τρομάζει τον ίδιο τον διαχειριστή, δεν είναι η αμφισβήτηση του. Αντίθετα, είναι η αναγνώριση της πολλαπλότητας της αλήθειας. Αυτή η αναγνώριση δεν λειτουργεί σε καμία περίπτωση αποσυνθετικά στο πεδίο της διαχείρισης, αλλά προσθέτει έναν ακόμα νέο, απαιτητικό αλλά ιδιαίτερα χρήσιμο παράγοντα, που επηρεάζει την διαδικασία και το αποτέλεσμα του σχεδιασμού ενός μελλοντικού επιτυχημένου έργου. Έτσι λοιπόν, το παράδειγμα της συστηματικής ανασκαφής στην Αρχαία Τενέα, μπορεί να λειτουργήσει ως η αφετηρία για τον σχεδιασμό αρχαιολογικών έργων σε ανασκαφικά προγράμματα που βρίσκονται σε εξέλιξη. Έργα που θα είναι συμπεριληπτικά, που θα συνεπικουρούν στο ανασκαφικό έργο, που δεν θα ανατρέπονται εύκολα από τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα, που θα απευθύνονται στην κοινωνία των πολιτών, και τους ειδικούς του πολιτισμού, που θα εκφράζουν συνδηλωτικά την μετατόπιση του ενδιαφέροντος στον άνθρωπο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αρχαίες πηγές

Ζηνόβιος, Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν Ταρραίου καὶ Διδύμου παροιμιῶν συντεθεῖσα κατὰ στοιχεῖον, Γ.3.96, διαθέσιμο στο https://el.m.wikisource.org/wiki/Επιτομή_εκ_των_Ταρραίου_και_Διδύμου_παροιμιών_συντεθείσα_κατά_στοιχείον/Γ (ανακτήθηκε 12/01/2023).

Ξενοφών, *Ελληνικά*, Δ΄.IV.19, διαθέσιμο στο https://el.m.wikisource.org/wiki/Ελληνικά_(Ξενοφών)/Δ%27/IV (ανακτήθηκε 12/01/2023).

Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά*, II.3.5, διαθέσιμο στο https://el.wikisource.org/wiki/Ελλάδος_περιήγησις/Κορινθιακά (ανακτήθηκε 12/01/2023).

Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά*, II.5.4, διαθέσιμο στο https://el.wikisource.org/wiki/Ελλάδος_περιήγησις/Κορινθιακά (ανακτήθηκε 12/01/2023).

Στράβωνας, *Γεωγραφικά,* Η.6.22, διαθέσιμο στο https://el.m.wikisource.org/wiki/Γεωγραφικά/Η (ανακτήθηκε 12/01/2023).

Stephanus of Byzantium *Εθνικά, Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt, 1849*, Meineike, A. (ed.), Berlin: Reimeri G.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αγιοβλασίτης, Η.· Τσιάβος, Π.· Μαυρίκας Ε.· Μπούνια Α.· Χατζηνικολάου, Μ. (2022) *Ψηφιακή στρατηγική για τον πολιτισμό 2016-2022*, Νικηφορίδου, Α.· Κωνσταντινίδης, Κ. (επιμ.) Διάζωμα & ΟΤΕ. Διαθέσιμο στο https://diazoma.gr/site-assets/Digital_Strategy_Sep_17.pdf (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Αδάμ-Βελένη, Π. (2001) «Τα λουτρά στην αρχαία Ελλάδα», στο *Τα λουτρά στην αρχαιότητα και στο Βυζάντιο*, *Καθημερινή Επτά Ημέρες (13-05-2001)*, Δαμάσκος Δ. (επιμ.), (σσ.) 7-12.

Αλεξόπουλος, Γ. (2020) «Διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και βυζαντινά κατάλοιπα», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 169-202.

Αναγνωστόπουλος, Χ. Ν. (2022) *ARCHAEORAMA: Προηγμένο Σύστημα Πολυτροπικής, Καταγραφής, Αποτύπωσης, Τεκμηρίωσης και Ανάδειξης Ανασκαφικού Έργου,* παρουσίαση στο Smart Eye, Η Χρήση των Νέων Τεχνολογιών στην Διάχυση της Αρχαιολογικής Πληροφορίας (Ημερίδα), 7 Ιουλίου 2022, Θεσσαλονίκη: PersLab, ΕΦΑΠΕΘ, Infoδημ.

Αντωναράς, Α. (2009) *Ρωμαϊκή και παλαιοχριστιανική υαλουργία, 1ος αι. π.Χ.-6ος αι. μ.Χ.: παραγωγή και προϊόντα: τα αγγεία από τη Θεσσαλονίκη και την περιοχή της*, Αθήνα: Σιδέρης Ι.

Βασενχόβεν, Μ. (2008) *Ιδιωτική αρχιτεκτονική στην ελληνιστική Ελλάδα και το ζήτημα της κληρονομιάς της στον ρωμαϊκό κόσμο: η περίπτωση του λουτρού*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Βαχαροπούλου, Κ. (2020) «Αναστήλωση και διαχείριση μνημείων», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 371-404.

Βλίζος, Σ. (2021) «Μουσεία, φορείς και τοπική κοινωνία: Παρεμβάσεις «μουσειολογίας»», στο *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*, Βλίζος, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Diadrasis, (σσ.) 102-119.

Βουδούρη, Δ.· Στρατή, Α. (1999) *Η Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε Διεθνές και Ευρωπαϊκό επίπεδο: Κείμενα Δημοσίου Δικαίου*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Βουδούρη, Δ. (2003) *Κράτος και Μουσεία: Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα: Σάκκουλα.

Βρούβα, Α. (2005) *Τα ρωμαϊκά λουτρά στην Ελλάδα*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Γεωργάκας, Δ. (1956) «Μερικοί σλαβικοί όροι καί τοπωνύμια στήν Πελοπόννησο», *Πελοποννησιακά*, τόμος 1, (σσ.) 385-408.

Γεωργάκας, Δ. (1965) «Τα τοπωνύμια της Αργολίδος και των Μυκηνών και η Ιστορία του Τόπου», στο *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά,* Παπαχριστοφίλου, Μ. (επιμ.) Αθήνα: Ζαχαροπούλου.

Γούναρης, Γ. (1999) *Εισαγωγή στην Παλαιοχριστιανική Αρχαιολογία: Α΄ Αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Δαλκαβούκης, Β. (2015) *Γράφοντας ανάμεσα. Εθνογραφικές δοκιμές με αφορμή το Ζαγόρι*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Δασκαλοπούλου, Σ· Μπούνια, Α. (2008) «Ψηφιακός Πολιτισμός και «Εικονικά Μουσεία»», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυριτζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 29-52.

Δελής, Γ. (2018) «Κλένια, Κλένιες και … Κλεωναί.», στο *Κλένια…χθες, σήμερα, αύριο…*, διαθέσιμο στο https://klenia-gr.blogspot.com/2018/01/blog-post.html?fbclid=IwAR2q1fA4u2TyUtBUBktIydsw-Clr6MPB0efG7F-ME8vomD3VJ9NIeCeINFc0 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Δελής, Γ. (2019) *Βερίκοκα - 1988*, διαθέσιμο στο http://klenia-gr.blogspot.com/2019/07/1988.html (ανακτήθηκε στις 15/12/2019).

Δεσπίνη, Α.· Βοκοτοπούλου, Ι.· Μισαηλίδου, Β.· Τιβέριος, Μ. (1985) *Σίνδος. Κατάλογος της έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης*, Αθήνα: ΤΑΠ.

Δεσπίνης, Γ. (2003) «Κορμός Αγαλματίου Αφροδίτης», στο *Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης ΙΙ, Δεσπίνης, Γ.· Βουτυράς, Ε.· Στεφανίδου, Θ. (επιμ.)*, Θεσσαλονίκη: ΜΙΕΤ, (σσ.) 85-86.

Δουκέλλης, Π. (2005) «Αναζητώντας το τοπίο», στο *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες Ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, Δουκέλλης, Π. (επιμ.) Αθήνα: Εστία, (σσ.) 13-31.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (2023) *Αρχική*, διαθέσιμο στο https://www.law-archaeology.gr/index.php/el/ (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Ηλίας, Ξ. (2010) *Ο τέως δήμος Κλεωνών Κορινθίας: 19ος - 20ος αι.*, Δήμος Τενέας Κορινθίας: Χιλιομόδι.

Ηλίας, Ξ.· Ηλία, Ζ. (2013) *Συνοπτική Ιστορία του χωριού Κλένια*, διαθέσιμο στο http://www.520greeks.com/articles/synoptiki-istoria-toy-xorioy-klenia/ (ανακτήθηκε στις 15/12/2019).

Θεολογγίδου, Κ. (2022) «Αρχαιότητες στον σύγχρονο αστικό ιστό και τοπική ανάπτυξη. Η ρωμαϊκή οδός επί της οδού Μητροπόλεως στη Βέροια», στο *Προστασία Συντήρηση Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού - 20 χρόνια Δ.Π.Μ.Σ: πρακτικά Συνεδρίου (2021)*, Δούση, Μ.· Σιναμίδης, Ι.· Κωτσόπουλος, Σ. (επιμ.) Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, (σσ.) 457-466, διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8221 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Καϊμάρης, Δ. (2022) Παρουσίαση του ερευνητικού έργου SMART EYE, στο Smart Eye, παρουσίαση στο Smart Eye, Η Χρήση των Νέων Τεχνολογιών στην Διάχυση της Αρχαιολογικής Πληροφορίας (Ημερίδα), 7 Ιουλίου 2022, Θεσσαλονίκη: PersLab, ΕΦΑΠΕΘ, Infodημ.

Καραδέδος, Γ. (2000) «Υδραυλικές γνώσεις και τεχνολογία – Η περίπτωση του Δίου», στο *Υδάτινες Σχέσεις: Το νερό ως πηγή ζωής κατά την αρχαιότητα*, Σουέρεφ, Κ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη: University Studio Press, (σσ.) 51-68.

Καρασίμος, Α. (2022) «Το ψηφιακό ταξίδι των Δεδομένων στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες και Τέχνες», στο *Δημιουργικά Αρχεία ως Ζωντανά Τοπία Μνήμης στην Ψηφιακή Εποχή*, Παπαλεξίου, Α. (επιμ.), Αθήνα: faggoto books, (σσ.) 309-333.

Καρυδάκης, Γ. (2021) «Η τεχνολογικά επαυξημένη πολιτισμική εμπειρία χρήστη και η

ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 87-110.

Καταπότη, Δ. (2021) «Προς έναν ορισμό της «προσοχής»: Μουσεία και Ψηφιακή επικοινωνία στον 21ο αιώνα», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 219-240.

Κεραμίδας, Γ. (2019) *Η διαχείριση των πολιτισμικών μονάδων στο πλαίσιο της τεχνολογίας και των σύγχρονων ψηφιακών εφαρμογών. Η καινοτομία της ψηφιακής εφαρμογής «Συντέλεσις» του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτου» για την προάσπιση και ανάδειξη των πολιτισμικών αγαθών και υπηρεσιών*, Αθήνα: Ε.Α.Π.

Κίτσιου, Α.· Καλλονιάτης, Χ. (2021) «Προστασία της ιδιωτικότητας στις πολιτιστικές βιομηχανίες: Προκλήσεις και πρακτικές», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 265-286.

Κόκκου, Α. (1977) *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα: Ερμής.

Κομιανού, Ε. (2022) «Μάθηση εν κινήσει και Μυστήρια στο Αρχείο», στο *Δημιουργικά Αρχεία ως Ζωντανά Τοπία Μνήμης στην Ψηφιακή Εποχή*, Παπαλεξίου, Α. (επιμ.), Αθήνα: faggoto books, (σσ.) 260-270.

Κορδώσης, Μ. (1981) *Συμβολή στην ιστορία και τοπογραφία της περιοχής της Κορίνθου στους μέσους χρόνους*, Αθήνα: Καραβιάς Δ.

Κορδώσης, Μ. (1997) «Αρχαία και πρωτοβυζαντινή Τενέα», στο Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ΚΣΤ (1), Κοντορίνη, Β· Κοντορλή-Παπαδοπούλου, Σ· Νιτσιάκος, Β.· Κόμης, Κ. (επιμ.) Ιωάννινα: Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, (σσ.) 465-580.

Κορδώσης, Μ. (1997) «Μεσαιωνική και Νεότερη Κλένα - Κλένια», *Ιστορικογεωγραφικά: περιοδική έκδοση για την ιστορία, γεωγραφία και τοπογραφία του ελλαδικού χώρου κατά τους μέσους χρόνους,* τόμος 8, (σσ.) 59-218.

Κορδώσης, Μ. (1999) «Ἀρχαία Τενέα, μεσαιωνικὴ καὶ νεότερη Κλένια (Οἰκιστικὰ παράλληλα)», στο Πελοποννησιακά – Παράρτημα 23, Πρακτικά τοῦ Γ΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Κορινθιακῶν Ἐρευνῶν, Κόρινθος, 28-30 Νοεμβρίου 1997, Κόρινθος: Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, (σσ.) 137-144.

Κόρκα, Ε. (2013) «Η γραπτή πώρινη σαρκοφάγος Φανερωμένης Χιλιομοδίου Κορινθίας.», *στο The Corinthia and the Northeast Peloponnese, Topography and History from Prehistoric and Classical Antiquities, March 26-29 2009, Loutraki, Athenaia 4, 2013*, Kissas, K. & Niemeier, W. D. (επιμ.), Μόναχο: Hirmer Verlag GmbH, (σσ.) 305-311.

Κόρκα, Ε. & Αγελαράκης, Α. (2018) «Νέα στοιχεία περί της πώρινης γραπτής σαρκοφάγου Φανερωμένης Χιλιομοδίου.», στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο (1ο ΑΕΠΕΛ), Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Τρίπολη, 7-11 Νοεμβρίου 2012*, *Καλαμάτα,* Ζυμή, Ε.· Καραπαναγιώτου, Α. Β.· Ξανθοπούλου, Μ. (επιμ.), Καλαμάτα: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, (σσ.) 549-556.

Κόρκα, Ε.· Ευαγγέλογλου, Π.· Λαγός, Κ.· Μπάρτζης, Δ.· Μυλωνά, Β. & Παπαγεωργοπούλου, Χ.· Σύρρου, Μ. (2019) «Τενέα. Η ανασκαφή φέρνει στο φως την αρχαία πόλη», *Θέματα Αρχαιολογίας*, 3(1), (σσ.) 6-21.

Κόρκα, Ε.· Ευαγγέλογλου, Π. (2020) «Αρχαία Τενέα. Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στο Χιλιομόδι Κορινθίας, 2013-2017», στο *Πρακτικά της Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης, «Το αρχαιολογικό έργο στην Πελοπόννησο»,* Ξανθοπούλου, Μ.· Μπάνου, Α.· Ζυμή, Ε.· Γιαννούλη, Ε.· Καραπαναγιώτου, Β.· Κουμούση, Α. (επιμ.), Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017, (σσ.) 295-304.

Κόρκα, Ε.· Ευαγγέλογλου, Π.· Βλάχου, Π.· Ιωάννου, Μ.· Παναΐλίδης, Π.· Χρηστίδης, Ι. (2021) «Αρχαία Τενέα. Η ανασκαφή φέρνει στο φως την αρχαία πόλη. Νέα στοιχεία από

την ανασκαφική έρευνα 2019-2020», *Θέματα Αρχαιολογίας,* 5(1), (σσ.) 6-21.

Κόρκα, Ε.· Ευαγγέλογλου, Π. (2021) «Αρχαία Τενέα. Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στο Χιλιομόδι Κορινθίας, 2013-2015», στο *Πρακτικά του Θ΄Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Ναύπλιον 30 Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 2015, Τόμος Α,* Αθήνα: Ανάτυπον, (σσ.) 239-234.

Κουρκουτίδου, Ε.· Νικολαΐδου, Χ.· Τσιούμη, Θ.· Παζαράς, Χ. (1976) «Θεσσαλονίκη. Οδός Αθηνάς και Ανωνύμου (οικόπεδο Χρ. Μπακάλη)», *Αρχαιολογικόν Δελτίον,* 31(Β2), (σσ.) 269.

Κράββα, Β. (2020) *Καταναλώνοντας Τον Πολιτισμό. Διαδρομές κατανάλωσης, ιστορίες τροφής και στέρησης*, Αθήνα: Πατάκη.

Κριεζή, Β. (2022) «Η αξία της Τεχνολογίας στην Πολιτιστική Κληρονομιά», στο *Δημιουργικά Αρχεία ως Ζωντανά Τοπία Μνήμης στην Ψηφιακή Εποχή*, Παπαλεξίου, Α. (επιμ.), Αθήνα: faggoto books, (σσ.) 335-345.

Κωστούρου, Κ. (1969) *Συλλογή λαογραφικής ύλης από το χωρίον Χιλιομόδιον, του νομού Κορινθίας Βιβλιοθήκη λαογραφίας,* διαθέσιμο στο https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/5030#fields (ανακτήθηκε 14/01/2023).

Κωτσάκης, Κ. (2021) «Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία», στο *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*, Βλίζος, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.) Αθήνα : Diadrasis, (σσ.) 74-101.

Λαλιώτη, Β. (2021) «Οι επιτελεστικές τέχνες ως (άυλη) ψηφιακή κληρονομιά», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 27-42.

Λαμπρινουδάκης, Β. Κ. (1992) «Ιερό Απόλλωνος Μαλεάτα Επιδαύρου», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 147*, (σσ.) 44-52.

Λαμπρινουδάκης, Β. Κ. (2005) *Εισαγωγή στην Διαχείριση Μνημείων της Πολιτισμικής Κληρονομιάς*, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών : Πανεπιστημιακές Παραδόσεις.

Λεκάκης, Σ. (2012) «Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε τοπικό επίπεδο· αντιλήψεις και χρήσεις στο Αιγαίο και τη νήσο Νάξο», *Ναξιακά*, 2, (σσ.) 155-188.

Λεκάκης, Σ. (2016) «Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Μια επισκόπηση», στο *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα. Πρακτικά του συνεδρίου της ΗΩΣ*, 24- 25.05.15. Μητσοπούλου, Χ.· Νικολόπουλος, Β.· Φιλήμονος, Μ. (επιμ.) Αθήνα: ΗΩΣ, (σσ.) 115-132.

Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (2020) «Πρόλογος», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 9-10.

Λεκάκης, Σ. (2020) «Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 63-102.

Λεκάκης, Σ. (2020) «Η διαχείριση της κλασικής κληρονομιάς στην Ελλάδα», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 141-168.

Λεκάκης, Σ. · Πάντζου, Ν. (2021) «Μνήμη, ταυτότητα και τοπικές κοινωνίες. Ο ρόλος της αρχαιολογικής εθνογραφίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*, Βλίζος, Σ. & Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα : Diadrasis, (σσ.) 30-52.

Λιάκος, Α. (2007) *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Αθήνα: Πόλις.

Λιάκος, Α. (2017) «Τι είναι «Μνήμη»;», στο *Το Παρελθόν στο Παρόν: Μνήμη, Ιστορία και Αρχαιότητα στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Παπαδημητρίου, Ν.· Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), Αθήνα: Καστανιώτη, (σσ.) 32-44.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Μ. (2008) «Ανασκαφική έρευνα στην Πέλλα το 2006», στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία-Θράκη, 20,*

Αδάμ-Βελένη, Π.· Τσακάλου-Τζαναβάρη, Κ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη: ΑΕΜΘ, (σσ.) 596-614.

Λυριτζής, Ι. (2008) «Εισαγωγή: Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες: Πολύπλευρη Συνέργια με Προοπτικές», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυριτζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 11-28.

Μακροπούλου, Δ.· Τζιτζιμπάση, Α. (1997) «Σωστική ανασκαφική έρευνα στην οδό Κασσάνδρου 90», στο Το *Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία-Θράκη 7, Αδάμ-Βελένη, Π.(επιμ.), Θεσσαλονίκη 1993,* Θεσσαλονίκη: ΑΕΜΘ, (σσ.) 355-370.

Μαλλούχου-Tufano, Φ. (2016) *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων: Ιστορικές και θεωρητικές Προσεγγίσεις,* Αθήνα: Κάλλιπος, διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6466.

Μαλλούχου-Tufano, Φ. (2021) «Η αρχαιολογική προστασία στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη Ευρώπη μπροστά στις προκλήσεις των παγκοσμιοποιημένων καιρών», στο *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*, Βλίζος, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα : Diadrasis, (σσ.) 12-29.

Μανιτσάρης, Α.· Αλεξανδροπούλου, Ε.· Γεωργιάδης, Χ.· Δημητρόπουλος, Κ.· Μαυρίδης, Ι. (2008) «Τεχνολογίες Πολυμέσων - Διαδικτύου και Παράμετροι Δικαίου, Ασφάλειας στην Ανάδειξη Αρχαιοτήτων», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυριτζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 577-619.

Μαρκή, Ε. (2004) «Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου, Οδός Ζακύνθου (Ο.Τ. Γ71, οικόπεδο 3Β, Γ. Ζάπρα και κληρονόμων)», *Αρχαιολογικόν Δελτίον, 56-59*, (σσ.) 267-268.

Μαστραντώνης, Π. (2008) *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων: Θεωρητικό Πλαίσιο και Ανάπτυξη Εξειδικευμένων Εργαλείων*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Καρδαμίτσα.

Μαστραντώνης, Π. (2009) *Όψεις Διαχείρισης Κινδύνου σε Αρχαιολογικά Έργα εκτελούμενα δι' Αυτεπιστασίας από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Καρδαμίτσα.

Μικρού, Γ. (2022) «Mind the map, Τρισδιάστατα εκτυπωμένοι απτικοί χάρτες και προσβασιμότητα σε αρχαιολογικούς και δημόσιους χώρους για οπτικά ανάπηρους χρήστες», στο *Προστασία Συντήρηση Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού - 20 χρόνια Δ.Π.Μ.Σ: πρακτικά Συνεδρίου (2021)*, Δούση, Μ.· Σιναμίδης, Ι.· Κωτσόπουλος, Σ. (επιμ.) Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, (σσ.) 591-594, διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8221 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Μιχάλας, Α.· Γκόλα, Κ.· Φασούλα, Γ.· Χυτήρης, Χ. (2022) "Museum in a suitcase", στο *Προστασία Συντήρηση Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού - 20 χρόνια Δ.Π.Μ.Σ: πρακτικά Συνεδρίου (2021)*, Δούση, Μ.· Σιναμίδης, Ι.· Κωτσόπουλος, Σ. (επιμ.) Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, (σσ.) 546-551, διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8221 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Στεφανίου Κορινθίας (2009) *Υπόμνημα Αντιρρήσεων*, διαθέσιμο στο https://stephanion.gr/aiolika/Stephani-ypomnima1-.pdf (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Μούλιου, Μ. (2020) «Τα μουσεία στην Ελλάδα. Σταθμοί στη μεταπολεμική ιστορία και σύγχρονες προκλήσεις», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 235-296.

Μπαντιμαρούδης, Φ. (2020) «Πολιτιστική κληρονομιά: Οι πολιτιστικοί οργανισμοί στην αναζήτηση του κοινού τους», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 505-526.

Μπασιάκος, Ι.· Ζαχαριάς, Ν. (2008) «Αρχαιομετρικές προσεγγίσεις για τη μελέτη της Πολιτισμικής Κληρονομιάς», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυρι-

τζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 295-336.

Μπούνια, Α. (2004) «Τα πολυμέσα ως ερμηνευτικά εργαλεία στα ελληνικά μουσεία: γενικές αρχές και προβληματισμοί», στο *Μουσείο, Επικοινωνία και Νέες Τεχνολογίες, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Μουσειολογίας, Μυτιλήνη*, 31/05/2002, Δασκαλοπούλου, Σ.· Μπούνια, Α.· Νικονάνου, Ν.· Μπακογιάννη, Σ. (επιμ.), Μυτιλήνη: Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, (σσ.) 17-27.

Μπούνια, Α. (2020) «Εισαγωγή», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 11-20.

Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ. (2021) «Εισαγωγή», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 9-26.

Μπούνια, Α. (2021) «Τα μουσεία και οι πολιτιστικοί οργανισμοί σε έναν «μετα-ψηφιακό κόσμο»: Προκλήσεις και ευκαιρίες», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 197-218.

Μπούρας, Χ.· Τουρνικιώτης, Π.· Φιλιππιδης, Δ. (2010) *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα, 1950-2000,* Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Νικονάνου, Ν.· Κασβίκης, Κ.· Κωτσάκης, Κ. (2008) «Τοπική κοινωνία και αρχαιολογία: Παιδιά και έφηβοι εθελοντές σε μια πανεπιστημιακή ανασκαφή», στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος,* Νικονάνου, Ν.· Κασβίκης, Κ. (επιμ.) Αθήνα: Πατάκης, (σσ.) 286-310.

Νίτσε, Φ. (1998) «Η πέτρα είναι περισσότερο πέτρα από άλλοτε», στο *Ανθρώπινο, πολύ Ανθρώπινο*, Παππά, Γ. (μτφρ.), Αθήνα: Κείμενα.

Οικονομίδης, Σ. (2009) «Διακινήσεις, περάσματα και επικοινωνίες στη νεολιθική Κορινθία», *στο The Corinthia and the Northeast Peloponnese, Topography and History from Prehistoric and Classical Antiquities, March 26-29 2009, Loutraki, Athenaia 4, 2013*, Kissas, K. & Niemeier, W. D. (επιμ.), Μόναχο: Hirmer Verlag GmbH, (σσ.) 27-33.

Οικονόμου, Κ. (1988) «Συμβολή στο τοπωνυμικό Κορινθίας, Τα τοπωνύμια του Αγιονορίου», *Ιστορικογεωγραφικά,* 2, (σσ.) 271-289.

Οικονόμου, Μ. (2004) «Νέες τεχνολογίες και Μουσεία: εργαλείο, τροχοπέδη ή συρμός;», *Museology, International Scientific Electronic Journal*, 1(1), (σσ.) 1-14.

Ορλάνδος, Α. (1935) ««Βυζαντινοί ναοί της Ανατολικής Κορινθίας», Γ' Μνημεία της προς ΝΑ του Χιλιομοδίου περιοχής», *Α.Β.Μ.Ε.*, Α', (σσ.) 88-90.

Ουλκέρογλου, Α. (2008) *Το συγκρότημα των θερμών του κεντρικού δρόμου του Δίου, Ανασκαφή 1977-2007*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

Ουλκέρογλου, Α. (2010) «Το συγκρότημα των θερμών του κεντρικού δρόμου του Δίου», *Εγνατία, 14*, (σσ.) 103-122.

Ουλκέρογλου, Α. (2016) *Οι λουτρικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική και την πρωτοβυζαντινή περίοδο*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

Παλυβού, Κ. (2022) «Η διαχείριση του αρχαιολογικού παλίμψηστου», στο *Προστασία Συντήρηση Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού - 20 χρόνια Δ.Π.Μ.Σ: πρακτικά Συνεδρίου (2021)*, Δούση, Μ.· Σιναμίδης, Ι.· Κωτσόπουλος, Σ. (επιμ.) Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, (σσ.) 113-120. Διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8221 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Παντερμαλής, Δ. (1997) «Δίον, η δεκαετία των ανασκαφών 1987-1997», στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία-Θράκη, 10Α, Αδάμ-Βελένη, Π. (επιμ.), Θεσσαλονίκη 1996*, Θεσσαλονίκη: ΑΕΜΘ, (σσ.) 205-214.

Παντερμαλής, Δ. (1998) «1995: η ανασκαφή του Δίου», στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία-Θράκη, 9, Αδάμ-Βελένη, Π.*

(επιμ.), Θεσσαλονίκη 1995, Θεσσαλονίκη: ΑΕΜΘ, (σσ.) 167-169.

Παντερμαλής, Δ. (2004) «Δίον 2002, η αγορά και άλλα», στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία-Θράκη,* 16, *Αδάμ-Βελένη, Π. (επιμ.), Θεσσαλονίκη 2002*, Θεσσαλονίκη: ΑΕΜΘ, (σσ.) 417-425.

Παντερμαλής, Δ. (2006) «Οι ανασκαφές στο Δίον το 2004 και τα ευρήματα της εποχής των Φιλαλέξανδρων βασιλέων», στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία-Θράκη,* 18*, Αδάμ-Βελένη, Π. (επιμ.), Θεσσαλονίκη 2004*, Θεσσαλονίκη: ΑΕΜΘ, (σσ.) 377-383.

Πάντζου, Ν. (2020) «Το πεδίο της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές επίπεδο», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 21-62.

Πάντζου, Ν. (2020) «Η σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς: Αποτίμηση της σημασίας της στο πεδίο της διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 297-338.

Παπαδόπουλος, Δ. Χ. (2020) «Πολιτιστική διαχείριση και νέες τεχνολογίες», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 405-446.

Παπαιωάννου, Γ. (2021) ««Πως πέρασες στο μουσείο σήμερα;»: Η ανάλυση συναισθήματος (εξόρυξη γνώσης) ως εργαλείο για την προσέγγιση της ικανοποίησης επισκεπτών σε μουσεία και χώρους πολιτισμού», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 151-176.

Παπαποστόλου, Ι. Α. (1979) «Οδός Κλ. Οικονόμου 50-52», *Αρχαιολογικό Δελτίο,* 34(Β1), (σσ.) 149-151.

Παπαχριστοδούλου, Ι. (1969) «Χιλιομόδι», *Αρχαιολογικό Δελτίον,* 24(Β1) (σσ.) 103-104.

Πεντάζου, Ι. (2021) «Το ψηφιακό αρχείο ως επιτελεστικός μηχανισμός», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 177-196.

Πετρόπουλος, Μ. (2004) «Ρωμαϊκές θέρμες κοντά στο Μεσολόγγι. Μετά από την ανασκαφή», στο *Πρακτικά από το Β' Διεθνές Ιστορικό και Αρχαιολογικό Συνέδριο Αιτωλοακαρνανίας, Α΄, Αγρίνιο 29-31 Μαρτίου 2002*, Αγρίνιο: ΥΠΠΟΑ, (σσ.) 413-432.

Πλάντζος, Δ. (2016) *Το Πρόσφατο Μέλλον. Η κλασική αρχαιότητα ως βιοπολιτικό εργαλείο*, Αθήνα: Νεφέλη.

Πολιτιστικός Σύλλογος Κλένιας (2019) *Παραδόσεις Κλένιας,* διαθέσιμο στο http://www.klenia.gr/Paradoseis_Klenias.htm (ανακτήθηκε στις 15/12/2019).

Πολιτιστικός Σύλλογος Κλένιας, (2020) *Κλένια: Ιστορία*, διαθέσιμο στο http://www.klenia.gr/istoria.htm, (ανακτήθηκε την 3/12/2020).

Πουκεβίλ, Φ. (1997) *Ταξίδι στην Ελλάδα - Πελοπόννησος*, Αθήνα: Τολίδη.

Πούλιος, Ι.· Τουλούπα, Σ. (2020) «Τουρισμός και πολιτιστική διαχείριση», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 447-478.

Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, Ε. (1969) «Αρχαιότητες και μνημεία Αργολιδοκορινθίας», *Αρχαιολογικό Δελτίον,* 24(Β1), (σσ.) 122-127.

Σακελλαριάδη, Α. (2020) «Η διαχείριση προϊστορικών αρχαιοτήτων στην Ελλάδα», στο *Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς : Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Λεκάκης, Σ.· Πάντζου, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Ασίνη, (σσ.) 103-140.

ΣΕΑ (2002) *Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων. Το μέλλον του παρελθόντος μας*, 24-26.11.2000, Αθήνα: ΣΕΑ.

Σιεχάτε, Μ.· Στυλιανού-Λάμπερτ, Θ. (2021) «Η εικονική πραγματικότητα μέσα από

τα μάτια των επαγγελματιών του μουσείου: Πλεονεκτήματα, προκλήσεις και προοπτικές», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 129-150.

Σιούντρη, Κ. (2022) «Η χρήση προηγμένων ψηφιακών τεχνολογιών και του Internet of Things (IOT) στο έξυπνο μουσείο», στο *Προστασία Συντήρηση Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού - 20 χρόνια Δ.Π.Μ.Σ: πρακτικά Συνεδρίου (2021)*, Δούση, Μ.· Σιναμίδης, Ι.· Κωτσόπουλος, Σ. (επιμ.) Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, (σσ.) 554-560, διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8221 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Συρόκου, Ε. (2022) *Γεωμετρική Τεκμηρίωση και Τρισδιάστατη Ανακατασκευή του Ναού των Πέντε Μαρτύρων, στην νήσο του Αγίου Ευστρατίου*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική διατριβή, Αθήνα: ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων», Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Τσιαβός, Π. (2021) «Αντί επιλόγου, Η πανδημία ως μια νέα αρχή», στο *Αναδυόμενες Τεχνολογίες και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Μπούνια, Α.· Καταπότη, Δ (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σσ.) 287-305.

Χαμηλάκης, Γ. (2012) *Το έθνος και τα ερείπιά του. Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στη σύγχρονη Ελλάδα*, Καλαϊτζής, Ν. (μτφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου.

Χαμηλάκης, Γ. (2017) «Η αρχαιολογία και οι «Άλλοι»», στο *Το Παρελθόν στο Παρόν: Μνήμη, Ιστορία και Αρχαιότητα στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Παπαδημητρίου, Ν.· Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.), Αθήνα: Καστανιώτη, (σσ.) 244-262.

Χατζηαγγέλου, Δ. (2009) «Το σπήλαιο της Κλένιας», *στο The Corinthia and the Northeast Peloponnese, Topography and History from Prehistoric and Classical Antiquities, March 26-29 2009, Loutraki, Athenaia 4, 2013*, Kissas, K. & Niemeier, W. D. (επιμ.), Μόναχο: Hirmer Verlag GmbH, (σσ.) 297-303.

Χατζηγρηγορίου, Π.· Νικολακοπούλου, Β.· Βοσινάκης, Σ.· Κουτσαμπάσης, Π., (2022) «Μουσείων Τόπος: Σύνδεση υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με χρήση προηγμένης τεχνολογίας», στο *Προστασία Συντήρηση Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού - 20 χρόνια Δ.Π.Μ.Σ: πρακτικά Συνεδρίου (2021)*, Δούση, Μ.· Σιναμίδης, Ι.· Κωτσόπουλος, Σ. (επιμ.) Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, (σσ.) 565-572, διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8221 (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Χρηστίδης, Ι. (2019) *Ταφικές πρακτικές κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή: η περίπτωση του νεκροταφείου Ρωμαϊκών χρόνων από την Αρχαία Τενέα (Tenea research Project)*, αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Κομοτηνή: Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας.

Appadurai, A. (1996) *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα, Πολιτισμικές διαστάσεις της Παγκοσμιοποίησης,* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Brian, R.· Ανανιάδου, Σ. (2008) «Εξόρυξη Κειμένου και Αρχαιολογία: Σκάβοντας για Δεδομένα», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυριτζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 557-574.

Ezrati, J. (2008) «Φως και φωτισμός στα μουσεία», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυριτζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 171-176.

Flynn, B. (2008) «Ψηφιακές Διαδράσεις στην Αρχαιολογία: Τρεις μελέτες Περιπτώσεων», στο *Νέες Τεχνολογίες στις Αρχαιογνωστικές Επιστήμες*, Λυριτζής, Ι. (επιμ.), Αθήνα: Gutemberg, (σσ.) 631-655.

Haddad, N.A. (1995) *Θύρες και παράθυρα στην ελληνιστική και ρωμαϊκή αρχιτεκτονική του ελλαδικού χώρου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

Hesberg, H. (2009) *Ρωμαϊκή αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Keefe, R.· Peron, C.· Musayev, T.· Ferrari, G. (2020) *Προστασία πολιτιστικών αγαθών, Στρατιωτικό εγχειρίδιο*, Παρίσι: Ουνέσκο.

Lemić, V.· Papalexiou, E.· Riolo, S.· Štefanac, T.· Straatman, R.· Vraka, V.· Xepapadakou, A.· Zappulli, A. (2022) «Δημιουργικά Αρχεία ως Καινοτόμες Εστίες Πολιτισμού: Ένας διάλογος μεταξύ χωρών και πολιτισμών από το χαρτί στα πολυμέσα», στο *Δημιουργικά Αρχεία ως Ζωντανά Τοπία Μνήμης στην Ψηφιακή Εποχή*, Παπαλεξίου, Α. (επιμ.), Αθήνα: faggoto books, (σσ.) 29-108.

Merleau-Ponty, M. (1984) *Οι περιπέτειες της διαλεκτικής*, Λυκούδης, Μ. (μτφρ.) , Αθήνα: ύψιλον/βιβλία.

Merleau-Ponty, M. (2004) «Το σώμα ως αντικείμενο και η μηχανιστική φυσιολογία», στο *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), Αθήνα: νήσος, (σσ.)133-148.

Perniola, M. (1991) *Η κοινωνία των ομοιωμάτων*, Caenazzo, P. (μτφρ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Sakellariou M. & Faraclas N. (1971) «Korinthia-Kleonaia», *Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις*, 3, Αθήνα: Αθηναϊκός Τεχνολογικός Όμιλος.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Adam, J. P. (1994) *Roman Building: Material and Techniques,* London: Routledge.

Alivizatou, M. (2016) *Intangible heritage and the museum: New perspectives on cultural preservation*, London: Routledge.

Andreasen, N. H.· Pantzou, N.· Papadopoulos, D. C (2017) *Unfolding a Mountain: An Ethnoarchaeological Investigation of Modern Cave Use on Mount Pelion (2006-2008),* Aarhus: Aarhus University Press.

Antoniou, A. (2022) *Along the Mythological Path of Troy: Research of Preserving, Monitoring and Highlighting the Cultural Heritage of Ancient Tenea*, unpublished Master Dissertation, Shanghai: Tongji University.

Appadurai, A. (1996) *Modernity at Large : Cultural Dimensions of Globalization,* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Argyropoulos, V.· Nikolaraizi, M.· Kanari, Ch.· Chamonikolaou, S.· Plati, M.· Markou, E.· Leotsakou, B. (2017) "Bridging theory and practice in developing inclusive practices in museum: The Greek case", in *Proceedings of the 9th ICEVI European Conference "Empowered by dialogue"*, Bruges 2-7/7/2017, Bruges: ICEVI, (pp.) 40-41.

Aupert, P. (1980) "Objets de la viequotidienne à Argos en 585 ap. J.-C.", *Bulletin de correspondencehellénique, Supplément 6*, (pp.) 395-457.

Barthes, R. (1967) «The Death of the Author», Aspen, No 5+6, available at http://www.ubu.com/aspen/aspen5and6/index.html (accessed 13/01/2023).

Béquignon, Y. (1930) «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique.», *Bulletin de correspondance hellénique,* 53, (pp.) 491-534.

Biers, J. (2003) "Lavariest Vivere: Baths in Roman Corinth", in *Corinth: The Centenary 1896-1996, Williams C.K. II· Bookidis N. (επιμ.)*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens, (pp.) 303-319.

Blegen, C. (1928) *Zygouries: A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonae*, Cambridge: Harvard University Press.

Boardman, J. (1978) *Greek sculpture : the archaic period. A handbook*, London : Thames and Hudson.

Boardman, J. (1998) *Early Greek Vase Painting,* London: Thames and Hudson.

Bon, A. (1969) *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe.*, Bibliothèques de l'Ecole française d'Athènes et de Rome - Série Athènes, 213, 1, Paris: De Boccard.

Botrugno, M. C.· Errico, G.· De Paolis, L. T. (2017) "Augmented reality and UAVs in archaeology: development of a location-based AR application", in *Augmented Reality, Virtual Reality, and Computer Graphics: 4th International Conference, AVR 2017, Ugento, Italy, June 12-15, 2017, Proceedings, Part II*

(Lecture Notes in Computer Science, 10325), De Paolis, L. T.· Bourdot, P.· Mongelli, A. (ed.), Cham: Springer, (pp.) 261-270.

Broneer, O. (1930) *Terracotta Lamps, Corinth: Results of Excavations, vol. 4.2*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

Brown, B.· MacColl, I.· Chalmers, M.· Galani, A.· Randell, C.· Steed, A. (2003) "Lessons from the lighthouse: collaboration in a shared mixed reality system", in *Proceedings of the 88 SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI' 03)*, O'Hare J. J. (ed.), New York: ACM, (pp.) 557-584.

Caudell T. P.· Mizell, D. W. (1992) "Augmented Reality: An Application of Heads-Up Display Technology to Manual Manufacturing Processes", in *Proceedings IEEE Hawaii International Conference on Systems Sciences*, 2, Kauai: IEEE, (pp.) 659-669, available at https://ieeexplore.ieee.org/document/183317 (accessed 10/06/2022).

Chant, C.· Goodman D. (1999) *Pre-industrial Cities & Technology, series: The cities and technology series*, New York: Routledge.

Conservation Center for Art & Historic Artifacts (2022) *Light Exposure for Artifacts on Exhibition*, διαθέσιμο στο https://ccaha.org/resources/light-exposure-artifacts-exhibition, (ανακτήθηκε στις 02/06/2022).

Crawford, C. (2005) *Chris Crawford on interactive storytelling,* Berkeley: New Riders.

Daux, G. (1964) "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1963", *BCH*, 88, (pp.) 681-740.

Davidson, G. R. (1952) *The Minor Objects, Corinth XII*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

De Ridder, A. (1902) *Catalogue des vases peints de la Bibliothèque nationale,* Paris : Leroux.

Dunbabin, T. J. (1962) *Perachora: The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia : Excavations of the British School of Archeology at Athens 1930-1933. II, Pottery, ivories, scarabs, and other objects from the votive deposit of Hera Limenia,* Oxford: Clarendon Press.

Economou, M.· Pujol L. (2007) "Educational tool or expensive toy? Evaluating VR evaluation and its relevance for Virtual Heritage", in *New Heritage. New media and cultural heritage,* Kalay, Y.· Kvan, T.· Affleck, J., London: Routledge, (pp.) 242-260.

Fabola, A.· Kennedy, S.· Miller, A. · Oliver, I.· McCaffery, J.· Cassidy, C.· Clemens, J.· Vermehren, A. (2017) "A virtual museum installation for time travel", in *Immersive Learning Research Network : Third International Conference, iLRN 2017, Coimbra, Portugal, June 26–29, 2017, Proceedings, Communications in Computer and Information Science (CCIS) , vol. 725,* Beck, D.· Allison, C.· Morgado, L.· Pirker, J.· Khosmood, F.· Richter J.· Gütl, C. (ed.), Cham: Springer, (pp.) 255-270.

Fagan, G. (2002) *Bathing in Public in the Roman World*, Michigan: University of Michigan Press.

Farrington, A.· Coulton J. (1990) "Terracotta Spacer Pins in Lycian Bath Buildings", *Anatolian Studies*, 40, (pp.) 55-67.

Farrington, A. (1992) "The introduction and spread of Roman Bathing in Greece", στο *Roman Baths and Bathing: Proceedings of the First International Conference on Roman Baths, held at Bath, England, 30 March - 4 April 1992: Part One: Bathing and Society, Journal of Roman Archaeology: Supplementary Series 37,* DeLaine, J.· Johnston, D. E. (ed.), Portsmouth:Journal of Roman Archaeology, (pp.) 57-66.

Farrington, A. (1995) *The Roman Baths of Lycia: an Architectural Study/Likyadaki Roma hamamları: mimarî araştırmaları*, Monographs of the British Institute of Archaeology at Ankara, 20, Ankara: British Institute of Archaeology at Ankara.

Fournet, T.· Lucore, S.K.· Redon, B.· Trümper, M. (2013) "Catalogue of Greek Baths", in *Greek Baths and Bathing Culture, New Discoveries and Approaches*, *Annual*

Papers on Classical Archaeology, Suppl. 23, Lucore, S.· Trümper, M. (ed.), Leuven: Bulletin Antieke Beschaving, (pp.) 269-333.

Freud, S. (1930) *Civilisation and its Discontents,* Vienna: Internationaler Psychoanalytischer Verlag Wien.

Gebauer, K. (1939) *Forschungen in der Argolis*, *series Archäologischer Anzeiger Band 54*, Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Geertz, C. (1973) *The interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books Inc.

Ginouvès, R. (1959) "L' Ėtablissement Thermal de Gortys D' Arcadie", *Études péloponnésiennes*, 2, (pp.) 179-186.

Grace, F. (1989) *Archaic Sculpture in Boeotia*, Cambridge: Harvard University Press.

Gregory, T. E. (1995) "The roman baths at Isthmia, Preliminary report 1972-1992", *Hesperia,* 64:3, (pp.) 279-313.

Grünbart, M. (2006) "Byzantine Metal Stamps in a North American Private Collection", *Dumbarton Oaks Papers*, 60, (pp.) 13-24.

Halstead, P. (2014) *Two oxen ahead. Pre-mechanized farming in the Mediterranean,* Oxford: Wiley/Blackwell.

Hamilakis, Y. (2002) "The past as oral history. Towards an archaeology of the senses", στο *Thinking Through the Body. Archaeologies of Corporeality*, Hamilakis, Y.· Pluciennick, M.· Tarlow, S. (ed.), New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers, (pp.) 121-136.

Hershberger, R. G. (1970) "Architecture and Meaning", *The Journal of Aesthetic Education*, 4(4), (pp.) 37-55.

Hill, D. K. (1952) "When Romans went shopping", *Archaeology, 5(1)*, (pp.) 51-55.

Hodder, I. (1986) *Reading the Past*, Cambridge: Cambridge University Press.

ICOMOS (2008) *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*, Quebec: ICOMOS, available at http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf (accessed 10/06/2022).

Isenstadt, S. (1997) "The Interpretative Imperative", *Harvard Design Magazine, Durability and Ephemerality, plus Books on History and Theory*, 3, (pp.) 62.

Jamot, P. (1889) "Inscriptions d'Argolide", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 13, (pp.) 185-200.

Kakish, R. (2014) "Ancient bread stamps from Jordan", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14(2), (pp.) 19-31.

Kendrick, T. (2003) *Identifying and managing project risk*, New York: American Management Association.

Knapp, R. C.· Mac Isaac, J. D. (2005) *Excavations at Nemea III: The Coins,* Los Angeles: University of California Press.

Konstantakis, M.· Aliprantis, J.· Teneketzis, A.· Caridakis, G.· Sirmakessis, S.· Filippidis, E.· Manos, A. (2021) "Content Personalization framework in cultural routes: TRACCE project case study", in CHI Greece 2021: 1st International Conference of the ACM Greek SIGCHI Chapter (CHI Greece, 2021), November 25-27, 2021, online, Greece, (pp.) 1-6, available at https://doi.org/10.1145/3489410.3489432 (accessed 14/01/2023).

Korka, E.· Lagos, C. (2018) "New Evidence for the Coinage of Tenea", *Numismatica e Antichita Classiche,* 47, (pp.) 199-211.

Korka, E.· Evaggeloglou, P.· Christidis, I.· Papageorgopoulou, C.· Liatsios, G.· Pissa, A.· Panailidis, P.· Rigatou, A. (2019) *The Hellenistic and Roman cemetery of Ancient Tenea. Use and Reuse: Social Stratification - Traces of ritual continuity*, conference presentation, International Archaeological Conference Troy - Tenea - Rome, 5-6 December 2019, Corinth, Greece.

Korka, E.· Lagos, C. (2019) "Numismatic Grave Finds of the Tenea-Chiliomodi Excavation Project 2013-2017", *The Journal of Archaeological Numismatics*, 9, (pp.) 349-362.

Korka, E.· Evaggeloglou, P. (2019) «A cemetery excavation unearths Tenea's past.», in *Beiträge zur archäologie Griechenlands 5,*

Griechische Nekropolen: Neue Forschungen und Funde, Proceedings, Frielinghaus, H.· Sieverling, A.· Valavanis, P. (ed.), Möhnesee: Bibliopolis, (pp.) 101-114.

Korka, E.· Gioka, A.· Corso, A.· Lagos, K· Christidis, I.· Pissa, A. (2021) "Myths and cults of ancient Tenea. Mitos e cultos na antiga Tenea", *História: Questões & Debates*, 38(69.1), (pp.) 47-80.

Korka, E.· Lagos, C.· Syrrou, M. (2021) "An Early Byzantine Gold Hoard from Tenea, Corinthia", στο *Presbeus: Studies in Ancient Coinage presented to Richard Ashton,* Ashton, A.· Wartenberg, U. (ed.), New York: The American Numismatic Society, (pp.) 501-510.

Kounavis, C. D.· Kasimati, A. E.· Zamani, E. D. (2012) "Enhancing the tourism experience through mobile augmented reality: Challenges and prospects", *International Journal of Engineering Business Management*, *Special Issue Digital and Mobile Economy*, 10, (pp.) 1-6.

Lamprecht, O. H. (1985) *Opus Caementitium: Bautechnik Der Romer,* Dusseldorf: Bau-Technik.

Leake, W. M. (1846) *Peloponnesiaca: A supplement to Travels In The Moréa*, London: Rodwell J.

Leutsch, E.· Schneidewin, F. W. (1839) *Ζηνοβίου ἐπιτομή*, *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, Ruprecht: Gottingae.

Lewis, G. (2016) "The ICOM code of Ethics for Museums: Background and Objectives", in *Museums, Ethics and Cultural Heritage*, London: Routledge, (pp.) 45-53.

Liu, W.· Fernando O. N. N.· Cheok A. D.· Wijesena G. P.· Tan R. T. (2007) "Science Museum Mixed Reality Digital Media Exhibitions for Children", in *Second Workshop on Digital Media and its Application in Museum & Heritages (DMAMH 2007)*, Chongqing: IEEE, (pp.) 389-394, available at https://doi.ieeecomputersociety.org/10.1109/DMAMH.2007.61.

Lolling, H. (1884) *Uber die Kontoporeia und das Mykenisch-Korinthische Bergland Steffen. Karten von Mykenai,* Berlin: Dietrich Reimer.

Lolos, Y. (1997) "The Hadrianic Aqueduct of Corinth", *Hesperia,* 66(2), (pp.) 271- 314.

Lullies, R.· Hirmer, M. (1960) *Greek Sculpture,* New York: Harry N. Abrams.

Marshall, M. (2018) "Interacting with heritage: On the use and potential of IoT within the cultural heritage sector", in *2018 Fifth International Conference on Internet of Things: Systems, Management and Security. IEEE*, Mauri, L.· Benkhelifa, E. (ed.), Valencia: Spain, (pp.) 15-22.

Mau, A. (1982) *Pompeii: its Life and Art, New Rochelle*, New York: Caratzas Bros.

Mayeske, B. (1972) *Bakeries, Bakers and Bread at Pompeii: A Study in Social and Economic History,* Ph.D. Dissertation, University of Maryland.

Merker, G. (2003) "Corinthian Terracotta Figurines: The Development of an Industry", in *Corinth: The Centenary 1896-1996, Williams C.K. II· Bookidis N. (επιμ.)*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens, (pp.) 233-245.

Metha, M. (2001) "Virtual Reality Applications in the Field of Architectural Reconstruction", in *Proceedings of the Seventh IEEE International Conference on Virtual Systems and Multimedia*, October 25-27, Thwaites, H.· Addison, L. (Ed.), Berkley: IEEE, (pp.) 183-190.

Mohammed-Amin, R. K.· Levy, R. M.· Boyd, J. E. (2012) "Mobile augmented reality for interpretation of archaeological sites", in *PATCH '12*, New York: Association for Computing Machinery, (pp.) 11-14, available at https://doi.org/10.1145/2390867.2390871 (accessed 10/06/2022).

Moshenska, G. (2017) *Key concepts in public archaeology,* London: UCL press.

Neeft, C.W. (1987) "Protocorinthian Subgeometric Aryballoi"*, The Classical Review*, 39(1), (pp.) 112-114.

Nielsen, I. (1993) *Thermae et Balnea: The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths vol. I*, Aarhus: Aarhus University Press.

Nikonanou, N.· Bounia, A. (2020) *Creating Learning Experiences in Museums: Discussing - Inquiring - Participating*, Qatar: UCL.

Pantzou, N. (2015) "By the People, for the People. The Case of a Community Museum of Traumatic Greek Heritage", *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 17(1), (pp.) 22-37.

Papadopoulos, G.· Vassilopoulou, A.· Plessa, A. (2000) "A new catalogue of historical earthquakes in the Corinth rift, central Greece: 480 BC - AD 1910", in Historical earthquakes and tsunamis in the Corinth rift, central Greece, 12, Papadopoulos, G. (ed.), Athens: National Observatory of Athens, Institute of Geodynamics, (pp.) 9-119.

Payne, E. M. (2012) "Imaging Techniques in Conservation", *Journal of Conservation and Museum Studies,* 10(2), (pp.) 17-29.

Pease, A. S. (1904) "Notes on Some Uses of Bells among the Greeks and Romans", *Harvard Studies in Classical Philology*, 15, (pp.) 29-59.

Pemberton, E.· Slane, K. W. (1989) *The Sanctuary of Demeter and Kore: The Greek Pottery, Corinth, vol. XVIII (1)*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

Piranesi, G. B. (1756) Antichità Romane de' tempo della prima Repubblica e dei primi imperatori, III (V), Rome: G.B. Piranesi.

Plantzos, D. (2012) "Archaeology after the End of History", in *Historein, 12,* (pp.) 69-78.

Pozo, J. I.· Asensio, M.· Carretero, M. (1989) "Modelos de aprendizaje - enseñanza de la Historia", in *La enseñanza de las Ciencias Sociales,* Carretero, M.· Pozo, J. I.· Asensio M. (ed.), Madrid: Visor, (pp.) 211-240.

Project Management Institute (2000) *A Guide to the Project Management Body of Knowledge*, 2d ed., Pennsylvania: Project Management Inst.

Pujol, L.· Roussou, M.· Poulo, S.· Balet, O.· Vayanou, M.· Ioannidis, Y. (2012) *"Personalizing Interactive Digital Storytelling in Archaeological Museums: the CHESS Project"*, in *40th Annual Conference of Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA)*, vol. I, Earl· Graeme· Sly, T.· Chrysanthi, A.· Murrieta-Flores, P.· Papadopoulos, C.· Romanowska, I.· Wheatley, D. (ed.), Southampton, UK, 26-29 March 2012, Amsterdam: Amsterdam University Press (pp.) 77-90.

Richter, G. (1966) *The furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London: The Phaedon Press.

Richter, G. (1970) *Kouroi: Archaic Greek Youths*, 3rd ed., New York: Phaidon.

Rodi, A. (2018) "Conceptual Reductions Between Old and New in Urban Design", in *Memory and Urban Phenomenon*, Tsetsis, S. (ed.), Athens: Militos Editions.

Rodwell, D. (2003) "Sustainability and the Holistic Approach to the Conservation of Historic Cities", *Journal of Architectural Conservation*, 9, (pp.) 58-73.

Rook, T. (1992) *Roman Baths in Britain*, Buckinghamshire: Shire Publications.

Ross, L. (1835) *Hercule et Nessus peinture d'un vase de Ténée : Programme publié à l'occasion de l'heureuse arrivée de sa Majesté le Roi de Bavière à Athènes*, Athènes: Impr. roy.

Sakellariadi, A. (2008) "Public Challenges and the Private Ways of State Archaeology: the Case of Greece", *Conservation and Management of Archaeological Sites,* 10 (4), (pp.) 320-329.

Sakellariadi, A. (2010) "Community Archaeology: A Threat or an Opportunity for Greek Archaeology?", *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 6 (3), (pp.) 514- 527.

Sakellariadi, A. (2015) "Data from Archaeology for the People? Greek Archaeology and its Public: An Analysis of the Socio-Political and Economic Role of Archaeology in Greece", *Journal of Open*

Archaeology Data, 4(1), available at https://openarchaeologydata.metajnl.com/articles/10.5334/joad.af (accessed 11/06/2022).

Sauer, C. O. (1925) «The Morphology of Landscape», *University of California Publications in Geography 2*, (pp.) 19-54.

Scranton, R.· Ramage E. S. (1963) "Explorations at Kenchreai", *Archaeology*, 16, (pp.) 286.

Scranton, R.· Ramage E. S. (1963) "Investigations at Kenchreai", *Hesperia*, 36 (2), (pp.) 134-145.

Scranton, R.· Ramage, E. S. (1964) "Investigations at Kenchreai, 1963" *Hesperia,* 33, (pp.) 124-186.

Sear, F. (2021) *Roman Architecture Second Edition,* New York: Routledge.

Shear, L. (1933) "The Sculpture", *Hesperia,* 2 (2), (pp.) 173.

Shear, L. (1935) "The Sculpture found in 1933", *Hesperia*, 4 (3), (pp.) 393.

Shear, L. (1969) "The Athenian Agora: Excavations of 1968", *Hesperia,* 38, (pp.) 382-417.

Slane, K. W. (1994) "Tetrarchic Recovery in Corinth: Pottery, Lamps, and Other Finds from the Peribolos of Apollo", *Hesperia,* 63:2, (pp.) 127-168.

Stamatoudi, I. (2011) *Cultural Property Law and Restitution*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Steuer, J. (1992) "Defining virtual reality: Dimensions determining telepresence", *Journal of Communication,* 42 (4), (pp.) 73-93.

Stewart, A. (1986) "When is a Kouros not an Apollo? The Tenea 'Apollo' Revisited", in *Corinthiaca: Studies in Honor of Darrell A. Amyx*, Mario A. Del Chiaro, (ed.) Columbia: University of Missouri Press, (pp.) 54-70.

Sylaiou, S.· Liarokapis, F.· Kotsakis, K.· Patias P. (2009) "Virtual museums, a survey and some issues for consideration", *Journal of Cultural Heritage*, 10, (pp.) 520-528.

Tsantila, V. (2014) "Greek and Roman Baths in Aitoloakarnania. The relation of the Roman baths to the main road (via publica Romana) and the commercial sea routes", in *e-Proceedings IWA Regional Symposium on Water, Wastewater and Environment: Traditions and Culture,* Patras, Greece 22-24 March 2014, Patras: Hellenic Open University, available at http://wwetc2014.env.eap.gr/images/e-PROCEEDINGS_v1.12.pdf (accessed 12/01/2023).

Tsichritzis, D.· Gibbs, S. (1991) "Virtual Museums and Virtual Realities", in *Proceedings of the International Conference on Hypermedia and Interactivity in Museums*, October 14-16, Bearman, D. (ed.), Pittsburgh: Archives & Museum Informatics, (pp.) 17-25.

Tylecote, R. F. (2002) *A history of Metallurgy*, London: CRC Press.

Ure, P. P. (1946) "Ring Aryballoi", *Hesperia,* 15*,* (pp.) 38-50.

Weber, M. (1996) *Antike Badekultur*, Munich: Beck C.H.

Weitzmann, K. (1979) *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century,* New York: The Metropolitan Museum of Art.

Wiencke, M. H. (2000) *The architecture, stratification and pottery of Lerna III*, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens.

Winter, N. (1993) *Greek Architectural Terracottas: From the Prehistoric to the End of the Archaic Period*, Oxford: Clarendon Press.

Wiseman, J. (1978) *The Land of Ancient Corinthians*, *Studies in Mediterranean Archaeology, L.*, Corinth: Astrom.

Yegül, F. (1995) *Baths and Bathing in the Classical Antiquity*, New York: The MIT Press.

Yegül, F. (2006) *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, Istanbul: homerkitabevi.

Yegül, F. (2010) *Bathing in the Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press.

Yuri, A. (2012) "Overview of Virtual Reality Technologies", *Computer Science*, available at https://static1.squarespace.com/static/537bd8c9e4b0c898818773 56/t/

5383bc16e4b0bc0d91a758a6/1401142294892/yavb1g12_25879847_finalpaper.pdf (accessed 10/06/2022).

Zytka, M. (2019) *A Cultural History of Bathing in Late Antiquity and Early Byzantium*, New York: Routledge.

Ιστοσελίδες εφαρμογών - ερευνητικών προγραμμάτων

Αποικία (2023) *Αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών ανάλυσης αρχαίου DNA στη σύγχρονη διεπιστημονική μελέτη και ανάδειξη του αρχαίου κορινθιακού αποικισμού. Το παράδειγμα της Αρχαίας Αμβρακίας και της Αρχαίας Τενέας*, διαθέσιμο στο https://www.apoikia.org (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Αρχειομνήμων (2023) *Η ψηφιακή πολιτιστική συλλογή των ΓΑΚ*, διαθέσιμο στο http://arxeiomnimon.gak.gr (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης (2023) *Μουσειοσκευές*, διαθέσιμο στο https://cycladic.gr/page/mousioskeues (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

ΥΣΜΑ (2023) *Βάση Δεδομένων*, διαθέσιμο στο https://www.ysma.gr/τεκμηρίωση/βάση-δεδομένων/ (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Archeologické 3D virtuální muzeum (2023) *Archaeological 3D Virtual Museum*, διαθέσιμο στο https://archaeo3d.com (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

ARGO Augmented Archaeology (2023) *Welcome to ARGO*, διαθέσιμο στο https://ar-route.de (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

ASCSA.net (2023) *ASCSA Digital Collections*, διαθέσιμο στο https://ascsa.net (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

AUGANIX (2023) *Aurasma*, διαθέσιμο στο https://www.auganix.org/hud/aurasma/ (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

BioMuse (2022) *Η γενετική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας: Μεταφέροντας ψηφιακά τη βιοϊστορία στα μουσεία*, διαθέσιμο στο https://biomuse.eu (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

CHESS Experience (2022) *Home Page,* διαθέσιμο στο http://www.chessexperience.eu (ανακτήθηκε στις 15/06/2022).

CLASSICAL ART RESEARCH CENTRE (2023) *CORPUS VASORUM*, διαθέσιμο στο https://www.cvaonline.org (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

DigiArt (2023) *The Interest of Historical Things and Building New 3D Cultural Worlds*, διαθέσιμο στο https://mklab.iti.gr/digiart/ (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

DMA (Dallas Museum of Art) (2023) *Virtual*, διαθέσιμο στο https://dma.org/visit/dma-friends (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Europeana (2023) *Αρχική Σελίδα*, διαθέσιμο στο https://www.europeana.eu/el (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Google (2023) *Google Arts and Culture*, διαθέσιμο στο https://artsandculture.google.com (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

GREARCH (2023) *Creative Europe Archive as innovative cultural hubs*, διαθέσιμο στο https://www.crearchproject.eu (ανακτήθηκε στις 10/01/2023).

Heritage in Motion (2023) *The Speaking Celt*, διαθέσιμο στο https://bit.ly/thespeakingcelt (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Historiana (2023) *Historical Content*, διαθέσιμο στο https://historiana.eu (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

Louvre (2021) *The Mona Lisa in virtual reality in your own home*, διαθέσιμο στο https://www.louvre.fr/en/what-s-on/life-at-the-museum/the-mona-lisa-in-virtual-reality-in-your-own-home (ανακτήθηκε στις 22/12/2022).

Material Encounters with Digital Cultural Heritage (2023) *Using Augmented Reality in the Museum*, διαθέσιμο στο https://www.mesch-project.eu/using-augmented-reality-in-the-museum/ (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Mauritshuis (2023) *Rembrandt Reality app, Step into Rembrandt's world*, διαθέσιμο στο https://www.mauritshuis.nl/en/what-s-on/

mauritshuis-at-home/rembrandt-reality/ (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

MAYAARCH3D (2023) *Home*, διαθέσιμο στο https://mayaarch3d.org (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

McLellan, C. (2020) *The Internet of Kings: How IoT technology is helping to monitor cliffs surrounding Tutankhamun's tomb*, διαθέσιμο στο https://www.zdnet.com/article/the-internet-of-kings-how-iot-technology-is-helping-to-monitor-cliffs-surrounding-tutankhamuns-tomb/ (ανακτήθηκε στις 10/01/2023).

Museum of Modern Art Tbilisi (2023) *Home*, διαθέσιμο στο https://www.tbilisimoma.ge/ (ανακτήθηκε στις 10/01/2023).

Peloponnisos Search (2023) *Χιλιομόδι*, διαθέσιμο στο https://peloponnisossearch.com/el/village/chiliomodi-village (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Peloponnisos Search (2023) *Κλένια*, διαθέσιμο στο https://peloponnisossearch.com/el/village/klenia-village (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Shamah, D. (2013) *Seeing things as they were — there's an Israeli app for that*, διαθέσιμο στο https://www.timesofisrael.com/seeing-things-as-they-were-theres-an-israeli-app-for-that/ (ανακτήθηκε στις 23/06/2022).

Shawn, G. (2015) *Low Friction Augmented Reality*, διαθέσιμο στο https://electricarchaeology.ca/2015/05/20/low-friction-augmented-reality/ (ανακτήθηκε στις 23/06/2022).

Smart Eye (2023) *Ανάπτυξη πρότυπου συστήματος έξυπνης οπτικοποίησης μη ορατών αρχαιοτήτων*, διαθέσιμο στο https://smarteye.gr (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

The Cleveland Museum of Art (2023) *ArtLens App*, διαθέσιμο στο https://www.clevelandart.org/artlens-gallery/artlens-app (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Time Machine Organization (2023) *Adding a new Dimension to the Past*, διαθέσιμο στο https://www.timemachine.eu/ (ανακτήθηκε στις 12/01/2023).

TRACCE (2023) *Το έργο*, διαθέσιμο στο https://tracceproject.eu/el (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Uist Unearthed (2023) *Immersive Archaeology + AR technology on the Hebridean Way*, διαθέσιμο στο https://linktr.ee/uistunearthed (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

You go culture (2023) *Created in Greece... Addressed to the World*, διαθέσιμο στο https://yougoculture.com (ανακτήθηκε την 12/01/2023).

Εφημερίδες-Έγγραφα

Άγνωστος (1876) «Αρχαιολογικά», *εφημερίδα Παλιγγενεσία*, 05.08.1876, αριθμός φύλλου 3564, (σσ.) 3-4

Εθνικά Κτήματα Φ 3.160 (1837) *Επιστολή στον Βασιλιά Όθωνα, από το Χιλιομόδι,* διαθέσιμο στο http://arxeiomnimon.gak.gr/search/resource.html?tab=tab01&id=7052&start=280 (ανακτήθηκε στις 14/01/2023).

Μ.Γ.Λ. (1896) «Σιδηρόδρομοι, Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου», ΕΣΠΕΡΟΣ, 13 Φεβρουαρίου 1886, αρ. 115, διαθέσιμο στο https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/25983/esp_issue115.pdf?sequence=19&isAllowed=y (ανακτήθηκε στις 22/11/2021).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΕΙΚΟΝΩΝ

εικ. 1 Αεροφωτογραφία από την περιοχή του Χιλιομοδίου και της Κλένιας | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 2 Ο βομβαρδισμός της Δρέσδης το 1945 | εικόνα: Rethinking The Future

εικ. 3 Φωτογραφία του Παρθενώνα από τις αρχές του 20ου αιώνα | Μουσείο Ακρόπολης

εικ. 4 Η καταστροφή της Παλμύρας | AFP - Getty Images

εικ. 5 Πρόταση για ένα αρχιτεκτονικό διαχειριστικό έργο στην Αρχαία Τενέα | εικόνα: Αντωνίου Α.

εικ. 6 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση | εικόνα: Αντωνίου Α.

εικ. 7 Τρισδιάστατη αρχιτεκτονική αναπαράσταση | εικόνα: Αντωνίου Α.

εικ. 8 Εκπαιδευτικά προγράμματα στα Παλιάμπελα, Πιερίας | εικόνα: ΑΠΘ, Κωτσάκης Κ.

εικ. 9 Εκπαιδευτικά προγράμματα στα Παλιάμπελα, Πιερίας | εικόνα: ΑΠΘ, Κωτσάκης Κ.

εικ. 10 Εργαστήρι πειραματικής αρχαιολογίας | εικόνα: ΑΠΘ, Κωτσάκης Κ.

εικ. 11 Η μουσειοσκεύη του Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης στο Tbilisi της Γεωργίας | εικόνα: The Museum of Modern Arts

εικ. 12 Οι μουσειοσκευές του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης | εικόνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης

εικ. 13 Η πολυαισθητηριακή μουσειοσκευή | εικόνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης

εικ. 14 Μια μουσειοσκευή και το εσωτερικό της | εικόνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης

εικ. 15 Μια μουσειοσκευή και το εσωτερικό της | εικόνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης

εικ. 16 Εκπαιδευτικά προγράμματα με την μουσειοσκευή | εικόνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης

εικ. 17 Ο διαδραστικός πίνακας του προγράμματος ArtLens | εικόνα: ArtLens

εικ. 18 Η τρισδιάστατη μοντελοποίηση ενός αγγείου με την χρήση Laser Scanner | Archaeology3D

εικ. 19 Το εσωτερικό του ναού μετά την εικονική ανακατασκευή | εικόνα: Συρόκου Λ.

εικ. 20 Το εξωτερικό του ναού μετά την εικονική ανακατασκευή | εικόνα: Συρόκου Λ.

εικ. 21 Λεπτομέρειες του απτικού χάρτη | εικόνα: Μικρού Γ.

εικ. 22 Ο απτικός χάρτης | εικόνα: Μικρού Γ.

εικ. 23 Το τρισδιάστατο μοντέλο του Valley of the Kings | εικόνα: McLellan C.

εικ. 24 Λεπτομέρειες από τους αισθητήρες IoT | εικόνα: McLellan C.

εικ. 25 Το ψηφιακό περιβάλλον της ASCSA.net | εικόνα: ASCSA.net

εικ. 26 Η ηλεκτρονική βάση δεδομένων της ΥΣΜΑ | εικόνα: ΥΣΜΑ

εικ. 27 Το Corpus Vasorum Antiquorum online | εικόνα: CVA

εικ. 28 Η ψηφιακή πολιτιστική συλλογή των ΓΑΚ | εικόνα: ΓΑΚ

εικ. 29 Η αρχική σελίδα της Europeana | εικόνα: Europeana

εικ. 30 Η αίθουσα εκπαίδευσης της Europeana | εικόνα: Europeana

εικ. 31 Η αρχική σελίδα της Historiana | εικόνα: Historiana

εικ. 32 Η αρχική σελίδα του TMI | εικόνα: TMI

εικ. 33 Η παράθεση αρχειακού φωτογραφικού υλικού με σύγχρονο φωτογραφικό υλικό | εικόνα: TMI

εικ. 34 Η παράθεση αρχειακού φωτογραφικού υλικού με σύγχρονο φωτογραφικό υλικό | εικόνα: TMI

εικ. 35 Η αρχική σελίδα του Google Arts and Culture | εικόνα: Google Arts and Culture

εικ. 36 Ψηφιακές δραστηριότητες στο Google Arts and Culture | εικόνα: Google Arts and Culture

εικ. 37 Ο σχεδιασμός του You Go Culture | εικόνα: You Go Culture

εικ. 38 Το ψηφιακό περιβάλλον του You Go Culture | εικόνα: You Go Culture

εικ. 39 Αναπαράσταση της χρήσης του You Go Culture σε πραγματικό περιβάλλον | εικόνα: You Go Culture

εικ. 40 Η αρχική σελίδα του Archaeo3D | εικόνα: Archaeo3D

εικ. 41 Τρισδιάστατη αναπαράσταση μίας νεολιθικής οικίας στο πλαίσιο του προγράμματος Archaeo3D | εικόνα: Archaeo3D

εικ. 42 Ψηφιακή αναπαράσταση της χρήσης της εφαρμογής | εικόνα: Μουσείο του Λούβρου

εικ. 43 Η τρισδιάστατη αναπαράσταση της Mona Lisa | εικόνα: Μουσείο του Λούβρου

εικ. 44 Η προσέγγιση του πίνακα «Μάθημα ανατομίας του δρ. Nicolaes Tulp» μέσα από την εφαρμογή Rembrandt Reality | εικόνα: Μουσείο του Λούβρου

εικ. 45 Οι εφαρμογές του ψηφιακού μεγεθυντικού φακού | εικόνα: The Allard Pierson Museum

εικ. 46 Η χρήση του φακού από ένα παιδί στο μουσείο | εικόνα: The Allard Pierson Museum

εικ. 47 Η χρήση της εφαρμογής στον χώρο του Μουσείου | εικόνα: The Cleveland Museum of Art

εικ. 48 Η εφαρμογή ArtLens | εικόνα: The Cleveland Museum of Art

εικ. 49 Ο χάρτης της εφαρμογής ARGO | εικόνα: ARGO

εικ. 50 Η αρχική σελίδα του ιστότοπου του Smart Eye | εικόνα: Smart Eye

Εικ. 51 Τρισδιάστατη αποκατάσταση μνημείων του προγράμματος ARGO | εικόνα: ARGO

εικ. 52 Πληροφοριακή πινακίδα - στάση του προγράμματος ARGO | εικόνα: ARGO

εικ. 53 Η χρήση τεχνολογίας επαυξημένης πραγματικότητας στο μουσείο της Ακρόπολης | εικόνα: The CHESS project

εικ. 54 Η εφαρμογή The speaking Celt | εικόνα: Museum of Celtic Heritage

εικ. 55 Η σήμανση των χώρων του Uist Unearthed | εικόνα: Uist Unearthed

εικ. 56 Η χρήση της εφαρμογής στο πεδίο | εικόνα: Uist Unearthed

εικ. 57 Εικονική ανακατασκευή των μνημείων | εικόνα: Uist Unearthed

εικ. 58 Η εφαρμογή επαυξημένης πραγματικότητας του Uist Unearthed | εικόνα: Uist Unearthed

εικ. 59 Το ψηφιακό περιβάλλον της εφαρμογής για έξυπνες συσκευές Digital Museum in a Suitcase | εικόνα: (Digital) Museum in a Suitcase

εικ. 60 Το ψηφιακό περιβάλλον της εφαρμογής για έξυπνες συσκευές Digital Museum in a Suitcase | εικόνα: (Digital) Museum in a Suitcase

εικ. 61 Η βάση δεδομένων του MayaArch3D | εικόνα: MayaArch3D

εικ. 62 Το περιβάλλον της εφαρμογής ALU | εικόνα: Arbela Layers Uncovered (ALU)

εικ. 63 Η χρήση της μεικτής πραγματικότητας | εικόνα: ARCHAEORAMA

εικ. 64 Η βάση δεδομένων του προγράμματος ARCHAEORAMA | εικόνα: ARCHAEORAMA

εικ. 65 Τρισδιάστατο μοντέλο του προγράμματος DigiArt | εικόνα: DigiArt

εικ. 66 Ο Σιδηροδρομικός σταθμός Χιλιομοδίου στις αρχές του 20ου αιώνα | εικόνα: Βουρβοπούλου Π.

Εικ. 67 Χάρτης της βορειοανατολικής Κορινθίας στον οποίο σημειώνονται οι σημαντικότερες αρχαίες πόλεις με τις οποίες διατηρούσε σχέσεις η αρχαία Τενέα, καθώς επίσης και σημειώνεται με πορτοκαλί χρώμα η πιθανή πορεία της Κοντοπορείας | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 68 Η εύφορη κοιλάδα του Χιλιομοδίου | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 69 Άποψη του χωριού από Νότια | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 70 Η αναφορά στην εφημερίδα ΕΣΠΕΡΟΣ της νέας σιδηροδρομικής γραμμής Κορίνθου - Ναυπλίου, που διέρχονταν από το Χιλιομόδι | εικόνα: ΕΣΠΕΡΟΣ

εικ. 71 Η διέλευση τρένου από τον σταθμό του Χιλιομοδίου | εικόνα: Βουρβοπούλου Π.

Εικ. 72 Ο σταθμός του Χιλιομοδίου | εικόνα: Γεώργαρης Σ.

εικ. 73 Η παλαιά μονή Φανερωμένης | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 74 Αεροφωτογραφία από το νέο ανοιχτό θέατρο Ειρήνη Παπά | εικόνα: Γεώργαρης Σ.

εικ. 75 Χάρτης της περιοχής μελέτης | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 76 Σχεδιαστικά υπόβαθρα του χάρτη όπου διακρίνονται τα κτήρια και το βασικό οδικό δίκτυο του Χιλιομοδίου και της Κλένιας | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 77 Τρισδιάστατο μοντέλο της περιοχής μελέτης | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 78 Πρακτικά από το δημοτικό συμβούλιο της Κλένιας όπου αποφασίσθηκε η καθιέρωση του εμβλήματος της κοινότητας | εικόνα: Klenia-gr

εικ. 79 Η περιοχή του Αγίου Νικολάου Κλένιας | εικόνα: Klenia-gr

εικ. 80 Άποψη του χωριού από τα βόρεια | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 81 Ο δρόμος προς την Κλένια, μέσα 20ου αιώνα | εικόνα: Klenia-gr

εικ. 82 Η καλλιέργεια βερίκοκου, περίπου στα τέλη του 1980 | εικόνα: Klenia-gr

εικ. 83 Η καλλιέργεια βερίκοκου, περίπου στα τέλη του 1980 | εικόνα: Klenia-gr

εικ. 84 Τα στενά της Κλεισούρας και τα βουνά που περιβάλλουν την περιοχή στα βόρεια | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 85 Χάρτης σεισμικότητας στην περιοχή της Κορινθίας | εικόνα: Papadopoulos G., Vassilopoulou A., Plessa, A.

εικ. 86 Η κύλικα που απεικονίζει τον Ηρακλή και τον Κένταυρο Νέσσο | εικόνα: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

εικ. 87 Καθρέπτης από το Μουσείο του Βερολίνου, που αναφέρει ως τόπο προέλευσης το Χιλιομόδι και πιθανόν σχετίζεται με το δώρο προς τον Όθωνα | εικόνα: Μουσείο του Βερολίνου

εικ. 88 Η αίτηση προς τον βασιλιά Όθωνα | αρχείο: ΓΑΚ Εθνικά κτήματα

εικ. 89 Ο κούρος της Τενέας στο Μουσείο του Μονάχου | εικόνα: Μουσείο του Μονάχου

εικ. 90 Πινάκιο από την Cabinet des médailles στην Γαλλία, στο οποίο αναγράφεται ως τόπος προέλευσης η Τενέα | εικόνα: Cabinet des médailles

εικ. 91 Αναφορά σε τυχαία αρχαιολογικά ευρήματα στο Χιλιομόδι από το περιοδικό Πινακοθήκη | εικόνα: Πινακοθήκη

εικ. 92 Χάλκινο νόμισμα Αχαϊκής Συμπολιτείας, κοπής Τενέας | εικόνα: auctiones.ch

εικ. 93 Χάλκινο νόμισμα Ιουλίας Δόμνας, κοπής Τενέας | εικόνα: arsclassicacoins

εικ. 94 Ο θάλαμος ΙΙ του σπηλαίου στον οποίο διακρίνονται κάποια ίχνη ανθρώπινης παρουσίας | εικόνα: Σπηλαιολογία Αργολιδοκορινθίας

εικ. 95 Οι κούροι της Τενέας όπως εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κορίνθου | εικόνα: Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου

εικ. 96 Τμήμα από μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση της θεάς Δήμητρας από την Τενέα, ναός Αγίου Νικολάου Κλένιας | εικόνα: Κορδώσης Μ.

εικ. 97 Μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση του Θεού Ερμή από την Τενέα, Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 98 Τμήμα από πώρινο ανάγλυφο με παράσταση πιθανόν Διονύσου και νεαρού ανδρός από την Τενέα, ναός Αγίου Γεωργίου Χιλιομοδίου | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 99 Η στιγμή του εντοπισμού της σαρκοφάγου το 1984, Καμαρέτα, Χιλιομόδι | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 100 Το εσωτερικό της καλυπτήριας πλάκας από τον τάφο του 1984, Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 101 Χάρτης από την περιοχή του Χιλιομοδίου και της Κλένιας όπου επικεντρώνονται οι εργασίες της συστηματικής ανασκαφικής έρευνας. Σημειώνονται με πινέζες τα σημεία εντοπισμού αρχαιοτήτων από το πρόγραμμα καθώς επίσης και βρίσκονται μέσα σε κύκλους τα σημεία που εστιάζει η έρευνα | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 102 Εσωτερικό τάφου από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Τενέας | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 103 Ο μοναδικός διπλόστομος ασκός από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Τενέας | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 104 Το ταφικό μνημείο ρωμαϊκών χρόνων στην θέση Παλαιό Σχολείο, Τενέα | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 105 Ρωμαϊκός λύχνος με παράσταση του Αινεία από τους ρωμαϊκούς τάφους | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 106 Χάλκινος καθρέφτης με παράσταση Έρωτα | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 107 Στατήρας Κορίνθου | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 108 Χρυσή δανάκη Σικυώνας | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 109 Σιδερένιο δακτυλίδι με παράσταση Σέραπη | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 110 Λεκανίδα | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 111 Γυάλινο αγγείο | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 112 Γυάλινο μυροδοχείο | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 113 Πήλινο μυροδοχείο | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 114 Λάγυνος | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 115 Αεροφωτογραφία από το ρωμαϊκό λουτρικό συγκρότημα | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 116 Η στιγμή του εντοπισμού τμήματος γλυπτού Αφροδίτης από το εσωτερικό του πηγαδιού | εικόνα: ΑΠΕ - ΜΠΕ, Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 117 Η στιγμή του εντοπισμού του χρυσού θησαυρού | εικόνα: Παναϊλίδης Π., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 118 Ο χρυσός θησαυρός των 29 σόλιδων και του ενός τρέμιση μαζί με το χρυσό δαχτυλίδι | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 119 Χάλκινος ενεπίγραφος ζυγός | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 120 Χάλκινο Εκαταίο | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 121 Σφραγιδόλιθος από Καρνεόλη | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 122 Πήλινη σφραγίδα | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 123 Αλάβαστρο | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 124 Ζωόμορφος αρύβαλλος | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 125 Δακτυλιόσχημος αρύβαλλος | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 126 Τμήμα από μαρμάρινο αγαλματίδιο Αφροδίτης | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 127 Ανθρωπόμορφο ειδώλιο | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 128 Πήλινο ειδώλιο Σάτυρου | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 129 Επιζωγραφισμένο ακροκέραμο καλυπτήρας | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 130 Βάση με αποτύπωμα φύλλων | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 131 Κύμβη (σαλτσιέρα) | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 132 Εργαλεία από οψιανό | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 133 Κάθετη τομή του προϊστορικού αποθέτη από ορθοφωτογραφία | εικόνα: Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 134 Αποτελέσματα της γεωφυσικής έρευνας στα χωράφια που βρίσκονται στην εγγύτητα του ρωμαϊκού λουτρού | εικόνα: Τσόκας Γ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 135 Η κατάχωση του λουτρικού συγκροτήματος το 2021 | εικόνα: Χρηστίδης Ι., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 136 Το τρισδιάστατο μοντέλο του ρωμαϊκού λουτρού | εικόνα: Αναστασίου Α., Συ-

ρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 137 Το τρισδιάστατο μοντέλο του ρωμαϊκού λουτρού | εικόνα: Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 138 Η πρώτη οικοδομική φάση του λουτρού | σχεδίαση: Μπάρτζης Δ., Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 139 Η δεύτερη οικοδομική φάση του λουτρού | σχεδίαση: Μπάρτζης Δ., Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 140 Η τρίτη οικοδομική φάση του λουτρού | σχεδίαση: Μπάρτζης Δ., Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 141 Λήψη από το εσωτερικό του πηγαδιού κατά την διάρκεια της ανασκαφής του | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 142 Κάθετη τομή από το εσωτερικό του πηγαδιού με την ορθοφωτογραφία και το σχέδιο | σχεδίαση: Αντωνίου Α., Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 143 Τρισδιάστατο μοντέλο του ρωμαϊκού ταφικού μνημείου | σχεδίαση: Μπάρτζης Δ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 144 Τρισδιάστατο μοντέλο τάφου από το ρωμαϊκό νεκροταφείο | σχεδίαση: Αναστασίου Α., Συρόκου Λ., Κούτρος Σ., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 145 Η βιογραφία ενός Τενεάτη στα πλαίσια του προγράμματος BioMuse και τα στάδια της τρισδιάστατης ανακατασκευής του προσώπου του, μέσα από το 3D Scanning | εικόνα: BIOMUSE, Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 146 Η εκδήλωση ενημέρωσης της τοπικής κοινωνίας | εικόνα: Αντωνίου Α., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 147 Εκπαιδευτικά προγράμματα στο ανασκαφικό πεδίο | εικόνα: Ευαγγέλογλου Π., Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 148 Το BBC βιντεοσκοπεί την ανασκαφή | εικόνα: Κόρκα Ε. - Tenea Project

εικ. 149 Το μετάλλιο των Μυκηναϊκών διαδρομών | εικόνα: Παπαντωνίου, Α.

εικ. 150 Η πρόταση για το νέο εργαστήριο της συστηματικής ανασκαφής στην Τενέα | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 151 Πανοραμική φωτογραφία της περιοχής μεταξύ Χιλιομοδίου και Κλένιας | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 152 Η θέα προς την Τενεάτιδα γη από την είσοδο του Σπηλαίου του Πάνα | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 153 Η περιοχή του Παλαιού Σχολείου | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

εικ. 154 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση του νέου εργαστηρίου στο πλαίσιο του έργου T.E.C.H.S.Place | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 155 Το τρισδιάστατο μοντέλο του εργαστηρίου | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 156 Κάτοψη του κτίσματος | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 157 Κάτοψη του κτίσματος με την επίπλωση | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 158 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της κάτοψης | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 159 Γραφιστική απεικόνιση του ψηφιακού περιβάλλοντος της βάσης δεδομένων | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 160 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της πρότασης με μια ήπια παρέμβαση στον εξωτερικό χώρο | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 161 Ο χώρος της συγκόλλησης αγγείων | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 162 Το γραφείο της συντήρησης | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 163 Τα ράφια αποθήκευσης των κιβωτίων για την κεραμική | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 164 Το δωμάτιο αποθήκευσης, προβολή προς τις εξωτερικές πόρτες | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 165 Ο χώρος φύλαξης των ευρημάτων | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 166 Διαφορετική όψη του χώρου φύλαξης των ευρημάτων με τον θάλαμο χαμηλού οξυγόνου | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 167 Το γραφείο των επιστημόνων που εργάζονται στο πρόγραμμα, όψη προς το πάνελ ψηφιακής προβολής | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 168 Το γραφείο των επιστημόνων που εργάζονται στο πρόγραμμα, όψη προς το εξωτερικό | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 169 Το γραφείο της διεύθυνσης | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 170 Ο διάδρομος από την πλευρά των γραφείων | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 171 Η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 172 Οι τουαλέτες | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 173 Στεγασμένος κοινόχρηστος χώρος του εργαστηρίου που μπορεί να αξιοποιηθεί για την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 174 Αναπαράσταση ενός υπόβαθρου χρήσης της εφαρμογής | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 175 Τρισδιάστατο μοντέλο του ασκού | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 176 Τρισδιάστατα εκτυπωμένο αντίγραφο του ασκού | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 177 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της εφαρμογής TENE.App και μιας πληροφοριακής πινακίδας στο πεδίο | σχεδίαση: Χρηστίδης Ι.

εικ. 178 Αεροφωτογραφία από το ανασκαφικό πεδίο | εικόνα: Χρηστίδης Ι.

Στο παρελθόν

Αρχαίο μειδίαμα γλύφει το ξένο σου χαμόγελο·
δραματικός χορός με εφτά ψηλές μαινάδες.
Σέρνουν το βάσανο του αποχωρισμού της νιότης.

Αφήσαμε το μέλλον μας σε ξένα χέρια.
Ονειροπωλείο γίνηκε η σκέψη μας.
Κατεστραμένο στρατόπεδο η ζωή μας.
Μπλεχτήκαμε στο θυμικό μιας
ατοπίας.

Μα κάπου εκεί· μπροστά σε ένα καθρέφτη,
ειδωλολάτρες· για μιαν εικόνα άθραυστη.
Σαν το αρχαίο μαρμάρινο γλυπτό,
που κάποιος πεθαμένος γλύπτης
άφησε να μείνει
αιώνια αλήθεια· λήθη σκληρή.

Μονάχα ο Σίσυφος, ξέμεινε
ν' αγαπά την πέτρα του·
αδιάλειπτα.